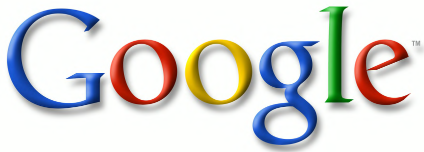

Google

NORDISK TIDSKRIFT

FOR

FILOLOGI OG PÆDAGOGIK.

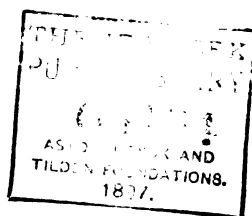
NY RÆKKE.

FØRSTE BIND.

KØBENHAVN.

OTTO SCHWARTZ'S FORLAG.

1874.

Bianco Lunos bogtrykkeri.

Medarbejdere i dette bind:

Bang, J. P., adjunkt, dr. phil. Rönne.
Cavallin, Chr., adjunkt. Lund.
Christensen-Schmidt, C. P., forh. kollaborator. København.
Christensen, Richard, dr. phil. København.
Gemzøe, H. M., adjunkt. Randers.
Gigas, Emil, stud. mag. København.
Grundtvig, Svend, professor, kaptajn. København.
Hoff, B., adjunkt. Sorø.
Häggström, F. W., adjunkt. Upsala.
Madvig, J. N., konferensråd, professor, dr. phil. København.
Moldenhawer, J., forstander for d. kgl. blindeinstitut i Kbhvn.
Møller, H. G., adjunkt. Sorø.
Pio, Jean, skolebestyrer. København.
Storm, Gustav, dr. phil. Kristiania.
Storm, Joh., professor. Kristiania.
Thomsen, Vilh., dr. phil. København.
Verner, Karl, cand. mag. Århus.

Indhold.

Side

Anmeldelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede steder hos forfatterne.

(Steder, der kun ere anførte som exempler i grammatiske, lexikalske, historiske eller antikvariske undersøgelser, medtages ej.)

Rettelser.

Side 16, lin. 14: *ουτοι* læs: *οὗτοι*
— 19, — 7: søgelsge o — : søgelse og
— 22, — 11: *κοινωνπίαν ϱὸς* — : *κοινωνίαν πϱὸς*
— 41, — 12 f. n.: 1014—15 — : 1015—16
— 46, — 5: *videret* — : *diceret*
— 50, — 1: 79 — : 179
— 163, — 24: Dialakt — : Dialekt
— 228, — 19: *ϑϱιπηδέφϑατα* — : *ϑϱιπηδέστατα*
— 258, — 17: *φ* — : *φῦ*
— 277 er ¹) udfaldet foran anmærkningen.
— 284, lin. 4 i anmærkningerne: Wachmuth læs: Wachsmuth
— 289, — 4: beyde læs: beyden
— 319, — 8 f. n.: assecli — : asseclæ
— 326, — 17 efter quaestiones tilföjes: II.

En nylig funden græsk Indskrift,

meddelt med Bemærkninger af *J. N. Madvig.*

Det væsentlige Indhold af nedenstaaende foredroges i et Møde i philologisk Samfund i sidste Vinter, uden at det var nedskrevet, og uden Tanke om Offentliggjørelse. Meddelelsen er nu nedskreven og trykkes efter Opfordring af dette Tidskrifts Redaktion.

I forrige Aar (1872) udgav den franske Philolog og Archæolog P. Foucart, tidligere Medlem af den saakaldte école d'Athènes, i Paris under Titlen Sénatus-consulte inédit de l'année 170 avant notre ère (63 pagg. 8) en i 1868 af en anden fransk Lærd opdaget græsk Indskrift af ikke ringe Interesse, der omtrent en halv Snes Aar tidligere var udgravet imellem Ruinerne af den lille bœotiske By Thisbæ (i det sydvestlige Hjørne af Bœotien, vest for Thespiæ, syd for Koronea og Helikon, nærved en Vig af den korinthiske Bugt). For dette Mindesmærkes Beskaffenhed og Form i det Hele og dets Forhold til Tid, Begivenheder og beslægtede Mindesmærker har Udgiveren paa en tilfredsstillende Maade gjort Rede, og det indeholder i denne Henseende heller ikke særlige Vanskeligheder, omend adskilligt mærkeligt; men da hans Læsning af Indskriften, Udfyldning af det ulæselige og Forklaring af det enkelte paa flere Punkter kræver Berigtigelse, har jeg anseet det for ikke ganske unyttigt at forbinde denne Berigtigelse, saavidt jeg kan give den, med et fornyet Aftryk af Indskriften selv og en kort Fremstilling af dens almindelige Beskaffenhed og Indhold.

Marmorstenen, paa hvilken Indskriften staaer, er bevaret hel, men Læsningen er efter Foucarts Angivelse paa flere Steder og især i Midten af Linierne vanskelig, da Bogstaver ere udslettede eller blevne utydelige. Foucarts første Afskrift fandt han selv mangelfuld, og først efter flere Timers Arbeide under et nyt Besøg paa Stedet og efter at have taget et Aftryk af Stenen saa han sig istand til at give sin Text. Indskriftens Text er, gjengiven med almindelige Typer, hos Foucart følgende:

Κόϊντος Μαίνιος Τίτου υἱὸς στρατηγὸς τῆι συνκλή-
τωι συνεβουλεύσατο ἐν Κομετίωι, πρὸ ἡμερ-
[ῶ]ν ἑπτὰ Εἰδυῶν Ὀκτωμβρίων, γραφομένωι
παρῆσαν Μάνιος Ἀκίλιος Μανίου υἱὸς Ὀλτε[ινί-]
α, Τίτος Νομίσιος Τίτου υἱός. Περὶ ὧν Θισβ-
εῖς λόγους ἐποιήσαντο περὶ τῶν καθ' αὑτ-
οὺς πραγμάτων, οἵτινες ἐν τῆι φιλίαι τῆι
ἡμετέραι ἐνέμειναν, ὅπως αὐτοῖ [διόρ]θωσ[ιν]
[ε]ἰς τὰ καθ' αὑτοὺς πράγματα ε[ἰσ]ηγήσωνται, περὶ τού-
του τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν, ὅπως Κόϊντος
Μαίνιος στρατηγὸς τῶν ἐκ τῆς συνκλήτου [ἄνδρας]
[π]έντε ἀποτάξηι οἳ ἂν αὐτῶι ἐκ τῶν δημοσίων πρα-
[γ]μάτων καὶ τῆς ἰδίας πίστεως φαίνωνται. Ἔδοξε.
[Ἐμ] προτέραι Εἰδυῶν Ὀκτωμβρίων, γραφομένωι παρῆ-
σαν Πόπλιος Μούκιος Κοΐντου υἱός, Μάαρκος Κλαύ-
διος Μαάρκου υἱός, Μάνιος Σέργιος Μανίου υἱός.
Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο περὶ χώρας
[κ]αὶ περὶ [λι]μέ[ν]ων καὶ προσόδων καὶ περὶ ὀρέων [ἑ]αυτῶν,
ἐ[πεὶ]
[ἄν]εισαν ταῦτα, ἡμ[ῶ]ν μὲν ἕνεκεν ἔχειν, ἔξειν, ἃ ἔδο-
ξεν περὶ ἀρχῶν καὶ περὶ ἱερῶν καὶ προσόδων, ὅπως αὐτοὶ
[κ]υριεύωσι, περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν·
οἵτινες εἰς τὴν φιλίαν τὴν ἡμετέραν πρὸ τοῦ ἢ Γάϊος Λοκρέ-
τιος τὸ στρατόπεδον πρὸς τὴν πόλιν Θίσβας προσήγα-
γεν, ὅπως οὗτοι ἔτη δέκα τὸ ἑ[σ]έ[π]ειτα κυριεύωσιν. Ἔδοξ[εν].
Περὶ χώρας, οἰκιῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, οὕποτε [πε-]
[ρ]ὶ αὐτῶν γέγονεν ὅπως [τὰ] ἑαυτῶν αὐτοῖς ἔχειν ἐξῆι.

. . : . : . : . .

Ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο ὁπ[όσ-]
[ο]ι αὐτόμολοι οἱ ἴδιοι ἐκεῖ φυγάδες ὄντες τὴν ἄκραν αὐτοῖς ὅπως
τειχίσαι ἐξῇ καὶ ἐκεῖ [κατ]οικῶσιν αὐτοί, καθότι ἐνεφάνισαν, οὕ-
τως ἔδοξεν ὅπως ἐκεῖ κατοικῶσιν καὶ τοῦτο τειχίσωσιν. Ἔδο-
ξεν. Τὴν πόλιν τειχίσαι οὐκ ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτ[οὶ]
λόγους ἐποιήσαντο χρυσίον ὃ συνήνεγκαν εἰς στέφανον, [ὅ-]
[πω]ς εἰς τὸ Καπετώλιον στέφανον κατασκευάσωσιν, τούτοις καθ[ό-]
[τ]ι ἐνεφάνισαν, ὅπως αὐτοῖς ἀποδοθῇ ὅ[πω]ς τοῦτον τὸν στέφανον εἰς
[τ]ὸ Καπετώλιον κατασκευάσωσιν, οὕτως ἀποδοῦναι ἔδοξεν. Ὡσαύ-
[τ]ως, περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο ἀνθρώπους οἵτινες ὑπεν[αν-]
[τί]α τοῖς δημοσίοις πράγμασι τοῖς ἡμετέροις καὶ τοῖς ἑαυτῶν εἰσιν,
[ὅπ]ως οὗτοι κατέχωνται, περὶ τούτου τοῦ πράγματος καθὼς ἂν Κ[οΐν-]
[τω]ι Μαινίωι στρατηγῶι ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ τῆς ἰδίας πί-
στεως δοκῇ, οὕτως ποεῖν ἔδοξεν. Οἵτινες εἰς ἄλλας πόλεις ἀ-
[πή]λθοσαν καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ κήρ[υγμα τοῦ] σ[τρατ]ηγοῦ παρεγένοντο, ὅπως
[μ]ὴ εἰς τάξιν καταπορεύωνται, περὶ τούτου τοῦ πράγματος πρὸς Αὖλον
[Ὀ]στίλιον ὕπατον γράμματα ἀποστεῖλαι ἔδοξεν, ὅπως περὶ τούτων
νο[ῦ]ν προσέχῃ καθὼς ἂν αὐτῶι ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ
[τ]ῆς ἰδίας πίστεως φαίνηται. Ἔδοξεν.
Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο π[ερὶ]
[τῶ]ν δικῶν Ξενοπιθίδος [καὶ] Μνασίδος, ὅπως ἐκ Χαλκίδος ἀφεθῶσι

καὶ Δαμοκρίτα Διονυσίου ἐκ Θηβῶν αὐτὰ, περὶ τούτων τῶν πραγ[μά-] των ἀφεῖναι ἔδοξεν, καὶ ὅπως εἰς Θίσβας μὴ κατέλθωσιν ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ οὗ ταύτας τὰς γυναῖκας ὕβρ[εως]. δίκην ε[ἶναι] [πρὸ]ς τὸν στρατηγὸν ἐνεγκεῖν ἐπὶ ἀξίαν, περὶ τούτου τοῦ πράγ[μα-] [το]ς [πρ]ότερον ἔναντι Γαΐου Λοκρετίου βουλεύσασθαι ἔδο[ξεν.] [Ὡσ]αύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ Θισβεῖς ἐνεφάνισαν περὶ σίτου καὶ ἐ[λαί-] [ου] αὐτοῖς κοινωνίαν πρὸς Γναῖον Πανδόσινον γεγονέναι, περ[ὶ τού-] του τοῦ πράγματος, ἐὰν κριτὰς λαβεῖν βούλωνται, τούτοις κριτὰς [δ]ο[ῦ-] [ν]αι ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο περὶ τὸ γράμματα δοῦναι Θισβεῦσιν εἰς Αἰτωλίαν καὶ Φωκίδα, περὶ τούτου τοῦ πράγματος Θισβεῦσι καὶ Κορωνεῦσιν εἰς Αἰτωλίαν καὶ Φω[κί-] δα καὶ ἐάν που εἰς ἄλλας πόλεις βούλωνται, γράμματα φιλάν- θρωπα δοῦναι ἔδοξεν.

De i Parenthes satte Bogstaver ere af Foucart supplerede alene efter Gjetning istedenfor ulæselige og udslettede; men han antyder selv Tvivl og Usikkerhed ved Læsningen af nogle andre, og ligesom her naturligvis en vis Opfatning af Meningen har været ledende ved Læsningen, kan den ogsaa et og andet Sted endnu, Foucart uafvidende, have indvirket bestemmende paa hvad han troede at see. At dette uden Tvivl er skeet, saa at der er læst, ikke blot suppleret, mindre rigtigt, vil nedenfor vise sig.

Indskriften indeholder i græsk Oversættelse en eller rettere to sammenhængende og samme Gjenstand angaaende Beslutninger af det romerske Senat, tagne i to kort efter hinanden holdte

Møder, den 9de og 14de Oktober (a. d. VII Id. Oct. og prid. Id. Oct., Lin. 3 og 14) i Aaret 170 før Christus, saaledes at den fuldstændige Indledningsformular med Angivelse af den ved Forhandlingen præsiderende Øvrighedsperson, Prætoren Q. Mænius, Titus' Søn (T. F.), samt Forsamlingsstedet (in comitio) kun staaer ved den første Beslutning tilligemed Dagen og Navnene paa to Nedskrivningsvidner, ved den anden alene Dagen og tre Nedskrivningsvidners Navne, medens Indholdet slutter sig ligefrem som Fortsættelse til den førstes. Aaret fremgaaer af den i Lin. 42, 43 nævnte Konsul A. Hostilius (Mancinus). Ogsaa Q. Mænius kjende vi fra Livius (XLIII, 4) som Prætor i dette Aar og den to Gange (22 og 52) nævnte C. Lucretius (Gallus) som Prætor det foregaaende Aar, 171, og med Konsulen P. Licinius Crassus deltagende i Krigen mod Perseus i dens første Aar som Anfører for Flaaden i Ægæerhavet og for Tropper i Bœotien (Liv. XLII og XLIII). Senatets Forhandlinger ledede af Prætoren, fordi den ene Konsul, A. Hostilius, som vi ogsaa vide af Polybius og Livius, førte Krigen i Grækenland og Makedonien, den anden, A. Atilius Serranus, formodentlig var beskjæftiget i Ligurien eller i Nærheden deraf (Liv. XLIII, 9). Da Livius XLIII, 9 og 11 synes at antyde, at M. Ræcius var prætor urbanus, var Mænius vel pr. inter peregrinos; af Forhandlingens Gjenstand kan dette ikke sluttes (som Foucart gjør), da den ikke stod i noget bestemt Forhold til den præsiderende Øvrighed og den Art udenlandske Sager, hvorom her er Tale, ikke angik den Jurisdiction, der var særlig Opgave for prætor inter peregrinos.

Hvad der allerede strax giver Indskriften Interesse, er det i den indeholdte Dokuments Form i det Hele og i visse Enkeltheder, idet det, som vi andetsteds fra vide om slige Dokumenter, her dels bekræftes, dels bestemmes nærmere. Foucart har omhyggelig sammenlignet dels de hos Josephus (paa Græsk) og hos Gellius opbevarede Senatsbeslutninger fra ældre Tid (— fra Republikens sidste Tid efter Sulla komme hertil de i Ciceros Breve og hos Frontinus —), dels de i andre Indskrifter paa Latin eller Græsk opbevarede Senatsbeslutninger eller Stykker (tildels meget

smaa) af saadanne, i det Hele 7 ældre end A. 78 f. Chr. eller fra dette Aar, deraf alene det bekjendte S. C. de bacchanalibus og et ganske lidet, nylig fundet, græsk Stykke (i en Meddelelse fra en Prætor til Indbyggerne i Delphi) ældre end det her foreliggende, nemlig fra 186, de øvrige betydelig yngre, og han har efter denne Sammenligning først bemærket, at den senere vedtagne og i Senatsconsultet om Asklepiades fra Klazomenæ fra A. 78 (Corp. Inscr. Lat. I n. 203 pg. 110—113) forekommende Datering ved Konsulernes Navne i Ablativ i Spidsen af Dokumentet (ogsaa hvor disse derefter nævnes som præsiderende og forelæggende Sagen og Spørgsmaalene) ikke findes her. (I S. C. de bacch. og et nylig fundet paa Græsk, angaaende Byen Priane i Lilleasien, fra 136 nævnes Konsulerne som ledende Forhandlingerne, men uden forudskikket Datering.) Han har dernæst gjort opmærksom paa, at her som i alle de ældre Dokumenter af denne Art kun nævnes to eller tre Nedskrivningsvidner, medens senere (f. Ex. i de i Ciceros Breve ad fam. VIII, 8 optagne ved Indsigelse afkræftede Beslutninger, senatus auctoritates) et langt større Antal forekommer, indtil 12, noget, der vel baade staaer i Forbindelse med det større Medlemsantal i det Hele og de mere udviklede Former og særligt med Nødvendigheden af strængere Kontrol mod Forvanskning. Særlig har han fremhævet, at ogsaa denne Indskrift i det Hele bekræfter Th. Mommsens Bemærkning om Sjeldenheden af Tilføielsen af Tilnavn (cognomen) eller Navnet paa Tribus ved de Personer, der nævnes, i offentlige Aktstykker før Sullas Tid. Tilnavn findes her hverken ved Øvrighedspersonerne eller ved Nedskrivningsvidnerne. (Vi kjende med Vished den i Lin. 5 nævnte T. Numisius som førende Tilnavnet Tarqviniensis, og af de i L. 15 og 16 nævnte var P. Mucius en Scævola og M. Claudius en Marcellus.) Man kommer herved naturligen til at tænke paa den efterhaanden vedtagne og befæstede Brug af Familienavne for de danske (og tidligere for andre Folks) Adelsslægter, skjøndt jo hos Romerne Gentilnavnet allerede indeholdt et almindeligere Mærke, og denne Tanke træder atter frem ved

Foucarts rigtige Bemærkning om, at enkelte Familier, f. Ex. Lepidi i gens Æmilia, synes langt tidligere end andre at have gjort officiel Brug af Tilnavnet. Derimod kan der ikke tvivles om, at Foucart rigtigen i L. 4 i de efter Manius Acilius Manius' Søns Navn tilføiede Bogstaver har erkjendt det, som sædvanlig, i Ablativ satte Tribusnavn Voltinia, uagtet vi undre os over Tilfælden ved dette ene Vidne af fem og kun usikkert kunne gjette os til Grunden til denne nærmere Betegnelse, maaske den, at der var to Senatorer M'. Acilius, en Glabrio og en Balbus, og disse to Familier hørte til forskjellig Tribus, uagtet dette atter er paafaldende ved Familier af samme gens[1]).

Udtrykket in comitio (*ἐν Κομετίῳ*) om Samlingsstedet istedenfor in curia Hostilia, der laa ved comitium, forekommer ogsaa i andre ældre Senatsbeslutninger, der angaa Fremmede, maaske foranlediget ved, at Gesandtskaber og Deputationer ventede paa comitium, indtil de stededes ind i Curien, og den tagne Beslutning stundom bekjendtgjordes der (Liv. XLV, 20). (Senatsbeslutningen om Asklepiades, hvor Udtrykket ogsaa bruges, angaaer dog kun Enkeltpersoner.)

Den Besynderlighed, at ved enkelte Punkter af Beslutningen først staaer: *περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν* og dernæst til Slutning atter tilføies *ἔδοξεν* (vedtaget), hvorved det første Udtryk reduceres til egentlig kun at betegne det stillede Forslag (s. L. 10 og 18, L. 21 og 24, L. 42 og 45), findes ogsaa i S. C. de bacchan. (ita exdeicendum censuere L. 3 og derpaa L. 9 censuere, jvfr. L. 18) og i Beslutningen om Asklepiades fra Klazomenæ (L. 9 og 31). Men den kortere Form med enkelt *ἔδοξεν* findes i denne Indskrift ligesaa ofte.

Ikke mindre mærkelig er i de paa Græsk opbevarede Senatsbeslutninger Sprogformen, som, hvad de sig gjentagende

[1]) Hvad der af Livius og andensteds fra kan samles og combineres til nærmere Bestemmelse af de anførte Nedskrivningsvidners Personlighed, har for os ingen synderlig Betydning uden som Exempel paa, hvorledes fjernt fra hinanden fundne Notitser berøre og supplere hinanden. Det var Senatorer ikke af første Rang (ingen Konsular).

staaende og officielle Udtryk og Vendinger angaaer, kan betegnes som en naiv, om græsk Sprogbrug ikke ængstelig bekymret, ordret Oversættelse, der, som fast vedtagen, gjenfindes baade i andre Indskrifter og hos Josephus. Overalt hedder senatum consuluit *συνεβουλεύσατο τῇ συγκλήτῳ*, scribendo adfuerunt *γραφομένῳ παρῆσαν* (Joseph. A. Jud. XIV, 10, 10, smstds. 8, 5 *γραφομένῳ τῷ δόγματι παρῆσαν*, men XIII, 9, 2 *παρόντος Λουκίου Μαννίου*), quod verba fecerunt *περὶ ὧν λόγους ἐποιήσαντο*, de ea re ita placuit (censuerunt) *περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν*, og, hvori den angivne Karakter stærkest viser sig, ut e republica fideque sua videatur *καθὼς ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ τῆς ἰδίας πίστεως φαίνηται* (*δοκῇ*). Man føres herved til at antage, at denne staaende Oversættelse har uddannet og befæstet sig i Rom under offentlig Kontrol, [illegible]den Maade, hvorpaa offentlige Afgjørelser bragtes til [illegible]mende Fremmedes Kundskab, Fremmede, der allerede i det[illegible] foreliggende Tilfælde stode i et faktisk Underordnings- og Afhængighedsforhold til Romerne. (Naar Foucart betegner Indbyggerne i Thisbæ som dediticii i romersk statsretlig Betydning, er herved at bemærke, at de i Øieblikket ifølge Overgivelse paa Naade og Unaade befandt sig i Romernes Magt, der havde Afgjørelsen af deres Skjæbne; men de hverken vare eller bleve førend langt senere indordnede i et bestemt Forhold under romersk Rigshøihed.) Paa den anden Side kan det, især i denne ældste Tid (— ældste for romersk Afgjørelse af indre lokale Anliggender i Grækenland —) let tænkes, at just nogle af de Udsendinge, der modtoge Romerraadets Afgjørelse, selv medvirkede ved Oversættelsen og at derved, omend Oversættelsen i det Hele affattedes i det nu meer og meer sig befæstende almindelige græske Skriftsprog (*ἡ κοινή*), enkelte lokale Dialektformer slap ind, som her (L. 41) *ἀπήλθοσαν*, der dog synes mere almindelig vulgær end bœotisk (s. foruden Ahrens de dial. Æol. p. 210, som Foucart citerer, Citaterne hos Matthiæ Gr. Gr. § 201). Iøvrigt maatte Sproget i slige oversatte Aktstykker, foruden de egentlige Latinismer i officielle og techniske

Udtryk, naturligvis i det Hele bære Spor af det ældre romerske Forretningssprogs Ubehjælpsomhed, medens jo heller ikke det græske Forretningssprog altid bevægede sig i lette og korrekte Former [1]).

Ikke blot den fundne Stens Beskaffenhed, som er hel og kun indeholder og ganske udfyldes af den græske Indskrift, men endnu mere Forholdets Natur forbyder at tænke paa, at den latinske Original skulde have været indgravet og opstillet jevnsides med den græske Oversættelse, saaledes som Tilfældet er ved Senatsbeslutningen om Asklepiades. I Aaret 170 var Bœotien endnu intet Land, hvori Latin havde en anerkjendt og officiel Stilling.

Indskriftens Indhold slutter sig ganske til de nærmest forudgaaende Begivenheder i Bœotien og Sagernes Stilling der under Romernes Krig med Perseus af Makedon[illegible]. Indskriftens Interesse ligger fra denne Side just deri, at [illegible] saa umiddelbart og anskueligt, skjøndt paa et afsides og [illegible]der-ordnet Punkt af Landet, fører os ind i denne Stilling, viser os, hvor aldeles Romerne, trods den hidtil uafgjorte og navnlig i 171 mindre heldig førte Kamp mod Perseus, havde gjort sig til Herrer i Bœotien og ordnede de splidagtige og derved let underkuede Grækeres Anliggender i deres egen Interesse og med en forsigtig Begunstigelse af det Parti, der sluttede sig til dem. Vor Kundskab om det, der gik allernærmest forud for Afsendelsen af det Gesandtskab eller den Deputation fra Thisbæ, hvis Andragender afgjordes ved den opbevarede Senatsbeslutning, er meget mangelfuld paa Grund af Tabet af den større Del af Livius' 43de Bog, der indeholdt disse Begivenheder; men af Antydninger i Udtoget af denne Bog og af hvad vi læse hos Livius i den 42de Bog (Cap. 38, 44, 46, 63) (og i det første Brudstykke af Polybs 27de Bog) om de kun ganske lidt tidligere Tildragelser i Aaret 171, kunne vi dog

---

[1]) Retskrivnings-Enkeltheder af den Art som det ogsaa ellers forekommende *Μάαρκος*, *Ὀκταμβρίων*, have her ingen Interesse. (L. 40 *ποεῖν*.)

danne os et til Forstaaelse af Indskriften i det Hele tilstrækkeligt Billede. I Bœotien herskede ved Nærmelsen og Udbruddet af Krigen mellem Romerne og Perseus de sædvanlige Partistridigheder mellem Aristokrater og Demokrater, complicerede i Bœotien ved Spørgsmaalet om Thebens Hegemoni og et bœotisk Forbund eller de enkelte Stæders fulde Autonomi og forbindende sig med Sympathierne og Antipathierne mod de to i Kampen gaaende Magter, af hvilke hver støttede sit Parti og ved det søgte at trække hele Landet til sig. Hvorledes disse Retninger og Strømninger krydsede hinanden i det Hele og i de enkelte Stæder, er det ikke muligt klart at see; (Foucarts Angivelse herom er bestemtere end den burde være;) saameget siges tydeligt baade hos Livius (C. 44) og Polybius, at Romerne søgte at opløse den bœotiske Confœderation, isolere Stæderne og forhandle med hver enkelt. Allerede i Begyndelsen af 171 før Konsulen Licinius' Overgang til Grækenland og før Felttogets Aabning havde et romersk Gesandtskab paa et Møde i Chalkis og i Theben skaffet det romersksindede Parti, især i Staden Theben, Overvægt; men i andre Byer, navnlig Haliartus og Koronea, havde det makedoniske Parti Overhaand. Medens Licinius rykkede mod Perseus, blev Haliartus angrebet først af Soldatertribunen P. Lentulus, derpaa af den i Indskriften nævnte Prætor C. Lucretius (Gallus), og trods kjækt Forsvar af Indbyggerne og en Del af det unge Mandskab fra Koronea blev Byen, noget efterat den for Romerne uheldige Fægtning i Nærheden af Larissa og Sykurium andensteds havde gjenopvakt deres Modstanderes Forhaabninger, erobret og ødelagt, Befolkningen nedsablet eller solgt til Slaveri (Liv. XLII, 63, Strabo IX, 2, 30). Derefter blev Theben, hvor altsaa det makedoniske Parti i Mellemtiden maa have faaet Overhaand, besat af Romerne og overgivet til deres Parti, hvis vigtigere Medlemmer efter græsk Vis havde været udjagede («urbem tradidit exulibus et qui Romanorum partis erant» Liv. l. c. om Lucretius); Modpartiets Familier solgtes, forsaavidt de ikke vare flygtede («adversæ factionis hominum fautorumque regis ac Macedonum familias sub

corona vendidit», vist ikke blot deres Slavetyende). Om Koronea, der kun laa omtrent to Mile fra Haliartus og hvis unge Mandskab havde deltaget i denne Byes Forsvar, høres ved denne Leilighed intet, og naar det noget senere fortælles (Cap. 67), at mod Vinteren Konsulen drog fra Thessalien, hvor Kampen mod Perseus var standset, til Bœotien og tog Vinterqvarter der, navnlig i Theben, anføres det som en af Grundene hertil, at Thebanerne hidkaldte ham, fordi de plagedes af Koronæerne («vexantibus eos Coronæis»), der altsaa endnu ikke vare kuede. Men i Løbet af Vinteren foretoges baade af Konsulen og Prætoren en Række Tog og Angreb for at undertvinge Byerne, ledsagede af Grusomheder, Plyndringer og Udsugelser. (Udtoget af Livius XLIII: «P. Licinius Crassus complures in Græcia urbes expugnavit et crudeliter diripuit»; Lucretius nævnes i det Opbevarede af Bogen, C. 4, og baade hans og Konsulens Krigsførelse betegnes med Ordene crudeliter avareque. Jvfr. Zonaras IX, 22, hvor det dog hedder, at Licinius' Angreb ved de fleste Byer mislykkedes: *καὶ τῶν μὲν πλειόνων ἀπεκρούσθη, ἴσα δ' ἃς ἐχειρώσατο, καί τινας κατασκάψας τοὺς ἁλόντας ἀπέδοτο.*) At Koronea var imellem de da tagne og haardest behandlede Byer, sees af Livius' Bemærkning (XLIII, 4), at der næste Aar af Senatet blev taget samme Beslutning til Gunst for de grusomt mishandlede Abderiter (i Thrakien), som var tagen til Gunst for Koronæerne. Dengang var det altsaa ogsaa, at Lucretius rykkede for Thisbæ, som det hedder i vor Indskrift (L. 22, 23), og enten efter Kamp eller frivillig Underkastelse bragte Byen i Hænderne paa det romerske Parti (*οἵτινες ἐν τῇ φιλίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ ἐνέμειναν*, Lin. 7, jvfr. Lin. 22 ff.), medens Modpartiet avedes (Lin. 36 ff., s. nedenfor), hvorved ikke udelukkes, at Lucretius og hans Soldater ogsaa her begik Ting, over hvilke ogsaa de nu i Besiddelse af Byen komne Borgere kunde og maatte klage (s. nedenfor om Lin. 28 ff., Lin. 50 ff., samt ogsaa Lin. 46 ff.), og i det Hele Tilstanden var saadan, at disse Borgere havde Anledning til i Rom at søge om Anerkjendelse og Bestemmelse af deres Ret i og over deres By og deres An-

liggender og om en Ordning af visse Forhold, f. Ex. Sikkring mod Modpartiet. Det er med denne Opgave og med saadanne Andragender, at de Afsendinge gik fra Thisbæ til Rom, hvem i Oktober Senatet gav den i Indskriften indeholdte Besked, hvilken vi nu skulle gjennemgaa.

Det første Punkt lyder da, hvis vi følge Foucarts Supplementer i Lin. 8 og 9, saaledes i den næsten ordrette og derfor slæbende og tunge Oversættelse, hvori jeg vil søge at gjengive Originalens Udtryk: »Med Hensyn til hvad Thisbæerne have bragt paa Tale (Forsaavidt Th. have andraget) om de dem vedkommende Anliggender, de, som bleve i Venskab med os, at de selv maa foreslaa (indlede) Rettelse (Forbedring) i deres Anliggender, blev om denne Sag besluttet saa, at Prætor A. Mænius skal udnævne fem Mænd af Raadets Medlemmer, hvilke synes ham efter den offentlige Interesse og hans egen Samvittighed. Vedtaget«. Det er klart, at der slet ingen Sammenhæng er imellem Andragende og Beslutning, selv om man vil antage Beslutningen for et Afslag af Selvordningen og for at gaa ud paa Nedsættelse af et meget besynderligt Senatsudvalg for at ordne den lille bœotiske Byes indre Anliggender, og det er derhos tilvisse underligt, at Thisbæerne drage til Rom for at bede om at maatte selv rette paa deres Sager. (Om det græske Udtryk *εἰσηγεῖσθαι διόρθωσιν εἰς τὰ πράγματα* taler jeg ikke.) Det Hele bliver rigtigt, naar man uden at forandre en Bogstav i det Læste supplerer saaledes (det samme Antal Bogstaver):

ὅπως αὐτοῖ[ς δο]θῶσ[ιν]
[ο]ἷς τὰ καθ' αὑτοὺς πράγματα ε[ἰσ]ηγήσωνται.

Thisbæerne bede om, at der maa gives dem et Udvalg af Senatorer, hvem de kunne forelægge deres Anliggender, med hvis Detail naturligvis hele Raadet ikke vilde eller kunde beskjæftige sig. Dette Udvalg af fem Medlemmer bevilges og Udnævnelsen af Medlemmerne overlades Prætoren. Udvalgets Hverv var naturligvis kun at høre og foreløbig prøve Thisbæernes Andragender og da foreslaa Senatet, hvad der skulde svares og b

slattes. Dette Hverv har Udvalget udført imellem den 9de Oktober (det første Møde) og den 14de (det andet Møde)[1]).

Det næste Punkt, det første i den anden Beslutning, lader sig efter Foucarts Læsning og Supplering slet ikke oversætte saaledes, at der fremkommer nogen Mening; det lyder nemlig (i ganske umiddelbar Fortsættelse af den foregaaende Beslutning) saaledes: «Ligeledes forsaavidt de samme talte om deres Land og om Havne og Indtægter og Bjerge, efterdi de opgav dette, saa for os (for vort Vedkommende) at have og skulle have, hvad vedtoges». Relativet (ἃ) foran ἔδοξεν, hvoraf Infinitiverne skulde afhænge, tilintetgjør Sammenhængen aldeles, ἡμῶν ἕνεκεν er meningsløst (det lyder, som om Romerne overlod det til Thisbæerne at komme tilrette med andre om deres Besiddelser, idet Romerne ikke vilde træde iveien), og særlig forkert er det en ikke følgende og utænkelig Modsætning antydende μέν (ἡμῶν μέν), ligesom ikke mindre Gjentagelsen af Verbet ἔχειν i Præsens og Futurum (naturligvis aldeles forskjelligt fra fecit, fecerit, «har gjort eller herefter maatte gjøre»). Mellemsætningen «efterdi de have opgivet dette» er heller ikke forstaaelig. Alt bliver klart ved følgende aldeles sikkre Læsning og Supplering, hvorved det viser sig, at Foucart ved en falsk Forbindelse af Bogstaverne og af Ordene har ladet sig forlede til urigtig Læsning af nogle Bogstaver:

ἐ[πεὶ]

[ἐφ]εισαν ταῦτα ἡμ[ῖ]ν, νέμειν καὶ ἔχειν ἐξεῖναι ἔδοξεν,

«saa, siden de have overgivet dette til os, besluttedes, at det skal være dem tilladt at eie og besidde det». Raadet lægger til Grund, at Thisbæerne ved Overgivelsen have stillet deres By, Territorium og offentlige Indtægter til Romernes Raadighed, og tilsteder dem nu Besiddelsen og Brugen. Men endnu maa det i Forbindelse med προσόδων aldeles urimelige ὀρέων (og

---

[1]) Man maa for Alting ikke her tænke paa de Timænds-Udvalg, der, udnævnte af Senatet selv, udsendtes til i Forening med Feltherren paa Stedet at ordne nye Provindser.

endda *περὶ ὁρίων ἑαυτῶν*) rettes til *ὁρίων*, Enemærker og Territorium. Foucart har følt det urigtige og anet, hvad Meningen krævede, men da han ikke faldt paa *ὁρίων*, men blot paa *ὅρων*, forkastet det. *Περὶ* [*λι*]*μέ*[*ν*]*ων* er rigtig suppleret af Foucart.

Derpaa fortsættes meget kort med Gjentagelse i Tanken af det foregaaende *περὶ ὧν λόγους ἐποιήσαντο*:

«om Øvrighedsposter og om Helligdomme og Indtægter, at de selv maa være Herrer derover, om denne Sag blev besluttet saaledes: de, som sluttede sig til vort Venskab, førend C. Lucretius førte sin Hær for Staden Thisbæ, at de skulle være Herrer derover i 10 Aar for Fremtiden. Vedtaget». Fra Land og Statseiendom adskilles Embeder og Helligdomme med de særlige til Helligdommene hørende Indtægter, hvorved da nærmest (ved Siden af Øvrighedsposter) tænkes paa Bestyrelsen af Helligdommene og deres Indtægter, d. e., paa Præsteskaber, og Beklædelsen af Embeder og Præsteskaber tilsikkres for 10 Aar dem, der betimelig og frivillig have sluttet sig til Romerne. Efter *εἰς τὴν φιλίαν τὴν ἡμετέραν* har Stenhuggeren aabenbart oversprunget *προσῆλθον* eller *ἦλθον*, hvad det undrer mig, at Foucart ikke omtaler. At det ved en Feiltagelse skulde være oversprunget i hans Afskrift, kan jeg ikke troe, uagtet Linien ved Tilføielse af *προσῆλθον* ikke vilde blive længere end Lin. 41, 42, 55 (55 Bogstaver). Der ligger noget besynderligt i de 10 Aar ved Siden af «for Fremtiden», og man ventede Embeder og Præsteskaber før bestandigt sikkrede Romernes Venner. Maaske er Tanken, at de af Romerne fordrevne ikke maa kaldes tilbage, selv om de nu herskende ville det for alles eller nogles Vedkommende, førend om 10 Aar[1]).

Derefter følger med samme korte Tilslutning til det foregaaende efter Foucarts Supplering:

---

[1]) *ἔδοξεν ὅπως οὗτοι κυριεύωσιν* er unægtelig ikke klassisk Græsk for *ἔδοξεν τούτους κυριεύειν* (medens *ὅπως* efter Antydning af «Andragende om» er rigtigt), men gjentages Lin. 26 (s. strax), 30, 49.

«Om Land, Huse og Eiendele, er ingensinde skeet om dem, at det skal være dem tilladt at have deres eget. Vedtaget». Dette er atter aldeles meningsløst; thi selv om Forbindelsen *οὔποτε γέγονεν περὶ αὐτῶν, ὅπως* kunde betyde: «der er aldrig taget nogen Beslutning, at» (hvilket den ikke kan betyde), er det dog urimeligt blot at fortælle, at der aldrig er taget nogen Beslutning, naar der ikke er antydet en falsk Forestilling, der skulde fjernes ved denne Bemærkning. Og den Beslutning, der sagdes ikke at være tagen, maatte da gaa ud paa, at ingen skulde beholde sin Eiendom, saa at Benegtelsen af en saadan (høist underlig) Beslutning sikkrede enhver sit. Der skal (med rigtigere Spiritus) suppleres og interpungeres saaledes:

οὔποτε [ἐν τ-
ῇ]ι αὐτῶν γέγονεν, ὅπως [τὰ] ἑαυτῶν αὐτοῖς ἔχειν ἐξῆι,
ἔδοξεν,

d. e., «og om deres Eiendomme, hvorsomhelst de ligge i deres Land, besluttedes det, at de maa have deres». Efter Bestemmelsen om Besiddelsen af Byen i det Hele, om Adgangen til Embeder og Præsteskaber, følger Sikkringen af Privateiendom, *τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς*.

Det næste Punkt frembyder Vanskeligheder baade med Hensyn til Sagen og Ordene. Det angaaer Overløbere, der opholde sig i Thisbæ, landsforviste fra deres eget Hjem, og der andrages paa, at de maa forsyne Borgen i Thisbæ med Mur (— den tidligere Mur var altsaa ødelagt —) og tage fast Bolig der (*κατοικεῖν*). Meningen er dog neppe, at de skulle boe paa Borgen; thi det vilde dog være altfor besynderligt at gjøre Byens Borg til varig Bolig for Fremmede; men man ønsker Tilladelse til at benytte de nærings- og arbeidsløse Fremmede til Gjenopførelse af Fæstningsmuren og til deres Bosættelse i Byen, hvilken aabenbart betegnes ved det første *ἐκεῖ* i Lin. 28. Disse Overløbere kaldes i den foreliggende Text *οἱ ἴδιοι*, hvor, naar *ὁπόσοι* beholdes, allerede Artiklen er rent forkert (*ὁπόσοι αὐτόμολοι οἱ ἴδιοι*), og hvor det er umuligt at bringe en pas-

sende Betydning ud af *ἴδιοι*, særlige, egne; der fattes et Verbum til det i sig selv ved sin partitive Betydning lidet passende *ὁπόσοι*. Jeg troer snarere, at her er en Anakoluthi, idet der begyndes i Nominativ med Tanken rettet paa *κατοικῶσιν*, men derpaa (og derfor med gjentaget *ὅπως*) først indskydes det specielle Andragende med *αὐτοῖς ἐξῇ*. (Et endnu haardere Anakoluth findes Lin. 36 i *ἀνθρώπους — ὅπως οὗτοι κατέχωνται*.) I *ἴδιοι* ligger vel *ἀΐδιοι*, der betegner dem, der ikke en kort Tid have forladt deres Hjem, men ere forviste derfra for bestandigt ved *ἀειφυγία*. Jeg supplerer og læser altsaa:

ὅπως
οἱ αὐτόμολοι οἱ ἀΐδιοι ἐκεῖ φυγάδες ὄντες τὴν ἄκραν αὐ-
τοῖς ὅπως
τειχίσαι ἐξῇ καὶ ἐκεῖ κατοικῶσιν ουτοι, καθότι ἐνεφάνισαν, οὕ-
τως ἔδοξεν o. s. v.

Dog er *ἀΐδιοι* usikkert. Der henvises ved *καθότι ἐνεφάνισαν* til den speciellere Forklaring af Forholdet og Planen, som de thisbæiske Sendinge sandsynligvis havde givet Femmands-Udvalget. En Befæstning af Byen selv tilsteder den endnu i disse Egne varsomme romerske Politik ikke. Andragendet om, at de varigt andensteds fra Landflygtige maa bosætte sig her, har sin naturlige Foranledning i, at Romerne ellers synes at have ønsket, at Byernes Borgere ikke skulde flakke om, men drage hjem hver til sit; Lin. 40 ff.

Derefter bevilges et Andragende om, at den Sum i Guld, som Thisbæerne havde sammenskudt for deraf at lade forarbeide en Krands til Nedlæggelse paa Kapitolium, maa blive dem tilbagegivet til denne Anvendelse. Hvem havde taget dette Guld og skulde give det tilbage? Uden Tvivl er her allerede en Anke mod C. Lucretius, hvis Navn dog skaanes. I Lin. 33 er Dativen *τούτοις* meget stødende og *τοῦτο* (til *ἀποδοθῇ*) vilde passe bedre.

Det næste Andragende gaaer ud paa en Foranstaltning imod Mennesker, der ere Romerne og Thisbæerne fjendtlige, d. e., imod Thisbæer af Modpartiet. Den korte og lidt ube-

stemte Antydning af Foranstaltningen ved Verbet *κατέχωνται*, har Foucart uden Tvivl rigtig forstaaet om tvungen Tilbageholden i Rom, hvorhen de sandsynligvis vare sendte tvangsvis af Lucretius, idet han beraaber sig paa, at Sagen overdrages til den i Rom værende Prætor Q. Mænius' Omsorg og ikke til de Kommanderende i Thessalien og Bœotien, og at *οἱ κατεχόμενοι* uden videre Tilføielse to Steder hos Polybius (XXXI, 8 og XXXIII, 1 bruges om de i Italien tilbageholdte Achæer. I Lin. 36 og 37 har aabenbart staaet *ὑπεναντίοι* (*OI* for *Λ*).

Fremdeles stilles et Andragende om thisbæiske Borgere, der ere dragne bort til andre Byer og ikke ere vendte tilbage efter Prætorens (C. Lucretius') Bekjendtgjørelse og Opfordring. Efter Foucarts Supplement (*ὅπως [μ]ὴ εἰς τάξιν καταπορεύωνται* gaaer Andragendet ud paa, at de ikke skulle vende hjem; han finder selv dette uklart, især i Forbindelse med det tilføiede *εἰς τάξιν*, og opstiller en aldeles uantagelig Forklaring. Der fattes i Begyndelsen af Lin. 42 ikke et, men to Bogstaver: *ὅπως [ἤδ]η εἰς τάξιν καταπορεύωνται*, «at de nu (omsider) skulle vende hjem til Indordning (og Plads i det reviderede Borgerskab)». Sagen henvises til den i Grækenland værende Konsul A. Hostilius.

Herefter følger et Punkt, der vistnok berører C. Lucretius. Det angaaer Løsladelsen af vilkaarlig i Chalkis paa Eubœa (og i Theben) fastholdte Personer og lyder efter Texten saaledes:

«Forsaavidt de samme have talt om Xenopithis' og Mnasis' Processer, at de maa løslades fra Chalkis, og Damokrita Dionysios' (Hustru) selv fra Theben, besluttedes herom at løslade dem, og det vedtoges, at de ikke maa vende tilbage til Thisbæ». (Dette sidste er uden Tvivl en skaanende Indrømmelse til Lucretius, idet Personerne betegnes som ikke sagesløse og som de, til hvis Fjernelse, om end ikke fortsatte Fastholdelse, der har været Grund.) Enhver maa stødes ved Udtrykket «Xenopithis' og Mnasis' Processer», som om disse skulle løslades og som om her overhovedet var Tale om Privatprocesser (*δίκαι*). Foucart har, hvad yderst let skeer, læst *Δ* for *Λ*, og der har staaet

π[ερὶ]

[γυ]ναικῶν Ξενοπειθίδος o. s. v.

Iøvrigt er det i Lin. 48 tilføiede αὐτά, ovenikjøbet i denne i Indskriften aldeles enestaaende doriske Form, meget besynderligt. Har der staaet et lidt haardt sammenfattende αὐται, disse alle tre?

Til ikke ringe Tvivl giver det næste Punkt Anledning, der aabenbart angaaer Noget, som berører C. Lucretius nær, hvorfor Senatet udskyder Afgjørelsen, indtil han kan høres og forsvare sig. (Han var altsaa endnu ikke i Rom eller kunde dog for Øieblikket ikke indstille sig.) Andragendet slutter sig (som ovenfor Lin. 20, 25) nær til det foregaaende, hvormed det hænger sammen, med Underforstaaelse af οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο, men med Forandring paa dette ene Sted af περὶ ὧν til περὶ οὗ, hvormed maa antydes et ganske specielt Punkt, hvis der ikke snarere paa Stenen har staaet περὶ τοῦ (med følgende Acc. med Inf.). Hvad nu Foucart har faaet ud, idet han forandrer ὕβρι, som Stenen efter hans Vidnesbyrd har, til ὕβρε[ως] og læser to tvivlsomme Bogstaver som δι (δίκαν), er aabenbart galt, om man end sætter ἐξεῖναι for εἶναι. Jeg forbigaaer ganske det doriske δίκαν og opholder mig ikke ved den uhørte Talemaade φέρειν δίκην (ὕβρεως) πρός τινα i Betydningen af at anlægge Proces mod En, især naar der ved πρός staaer et Øvrighedsnavn, det nødvendig maatte føre til Betydningen »at anbringe en Klage hos, for«; ligesaalidt skal jeg dvæle ved den forsøgte Forklaring af ἐπὶ ἀξίαν i Lin. 51, som skal betyde, at Klagen gaaer ud paa en Mulkt (hvilket ἀξία ikke betyder) eller Værdien (hvoraf?) og Erstatning, en uhørt Brug af ἐπί τι i Retssproget. Det afgjørende er dels, at der her ikke kan tænkes paa et Andragende om Tilladelse til at anlægge en Proces, da en romersk Øvrighed (og Feltherre) umulig for Misbrug af Embedsmyndighed kunde anklages i Form af en privat Proces, og en offentlig Klage i denne Tid (længe før Oprettelsen af quæstio de repetundis) maatte skee for Folket af en romersk Øvrighed, medens Andragender om administrativ Hjælp mod Haardhed og om nogen Opreisning kunde rettes til og imøde-

kommes af Senatet (som ved Abderiterne og Koronæerne i dette Aar, Liv. XLIII, 4), dels, hvad der er uomtvisteligt, at Ordene ikke kunne betegne et Andragende om Noget, der skal tillades eller skee (— thi dette betegnes ufravigelig ved ὅπως —), men alene en Angivelse af og Klage over Noget, der er eller skal være skeet (hvorom Senatet forbeholder sig nærmere Undersøgelsge o Overlæg). Den første Del af denne Angivelse og Klage er ganske sikker: *περὶ οὗ* (eller snarere *π. τοῦ*) *ταύτας τὰς γυναῖκας ὑβρί[σθαι]*. Den anden er usikkrere; men der er dog neppe Tvivl om, at der klages over Prætorens Handling eller Ikke-Handling, saa at *τὸν στρατηγόν* er Subjekt til *ἐνεγκεῖν*, og at der er en Feillæsning i *ἐπὶ ἀξίαν*. Jeg troer, at der har staaet:

*ὑβρί[σθαι] καὶ ε[ὐχε-
ρῶ]ς τὸν στρατηγὸν ἐνεγκεῖν ἀταξίαν, περὶ* o. s. v.

Der klages over, at de tre Qvinder ere blevne skændede og vanærede og at Prætoren har seet igjennem Fingre med (Soldaternes) Tøilesløshed og Brud paa Disciplinen og taget den let. (*ΕΠΙ* læst for *ΑΤ*.) For *[πρ]ότερον* (der maa betyde «førend nogen Beslutning tages») kunde man vente *ὕστερον*.

Hvad angaaer en af Thisbæerne med en Cnæus Pandosinus (en italisk negotiator lig dem, vi f. Ex. hos Sallust finde i stort Antal i afrikanske Byer, formodentlig fra Pandosia i Nederitalien) indgaaet Kontrakt om Korn og Olie (efter Foucarts sandsynlige Supplement *ἐ[λαίου]*), hvad enten han nu skulde skaffe Thisbæerne Kornet og Olien til Leverance til Romerne eller han havde afkjøbt dem Produkter (hvorpaa *κοινωνία*, Handelsfællesskab, kan tyde), om hvilken Kontrakt der var opstaaet Uenighed, tilbyder Senatet, for at skaffe en kompetent Domstol til Trættens Afgjørelse, at give Dommere, som naturligvis en italisk socius maatte underkaste sig.

Sluttelig havde Thisbæerne andraget paa af Raadet at modtage Pas og Brevskab til at sikkre Tilbagereisen igjennem Ætolien og Phokis, hvor baade politiske Partier og den røveriske Befolkning kunde forulempe Sendingerne, og Senatet indvilger i Udfærdigelsen af slige velvillige Brevskaber endog med en

Udvidelse («og hvis de ønske til andre Byer»), i hvilken Beslutning medtages Sendinge fra Thisbæernes Naboer, Koronæerne. I Slutningen af L. 56 viser baade den almindelige Sprogbrug og Indskriftens, at der endnu har staaet et ν (περὶ τοῦ).

Den hele nu gjennemgaaede Indskrift har altsaa efter min Mening oprindelig lydt (Lin. 22 skullet lyde) saaledes (jeg sætter ? ved de mig selv tvivlsomme Rettelser og Supplementer):

Κόϊντος Μαίνιος Τίτου υἱός στρατηγὸς τῆι συνκλή-
τωι συνεβουλεύσατο ἐν Κομετίωι, πρὸ ἡμερ-
[ῶ]ν ἑπτὰ Εἰδυῶν Ὀκτωμβρίων, γραφομένωι
παρῆσαν Μάνιος Ἀκίλιος Μανίου υἱὸς Ὀλτε[ινί-]
α, Τίτος Νομίσιος Τίτου υἱός. Περὶ ὧν Θισβ-
εῖς λόγους ἐποιήσαντο περὶ τῶν καθ' αὐτ-
οὺς πραγμάτων, οἵτινες ἐν τῆι φιλίαι τῆι
ἡμετέραι ἐνέμειναν, ὅπως αὐτοῖ[ς δο]θῶσ[ιν]
[ο]ἷς τὰ καθ' αὑτοὺς πράγματα ε[ἰσ]ηγήσωνται, περὶ τού-
του τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν, ὅπως Κόϊντος
Μαίνιος στρατηγὸς τῶν ἐκ τῆς συνκλήτου [ἄνδρας]
[π]έντε ἀποτάξηι οἳ ἂν αὐτῶι ἐκ τῶν δημοσίων πρα-
[γ]μάτων καὶ τῆς ἰδίας πίστεως φαίνωνται. Ἔδοξε.
[Ἐμ] προτέραι Εἰδυῶν Ὀκτωμβρίων, γραφομένωι παρῆ-
σαν Πόπλιος Μούκιος Κοΐντου υἱός, Μάαρκος Κλαύ-
διος Μαάρκου υἱός, Μάνιος Σέργιος Μανίου υἱός.
Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο περὶ χώρας
[κ]αὶ περὶ [λι]μέ[ν]ων καὶ προσόδων καὶ περὶ ὀρίων [ἑ]αυτῶν, ἐ[πεὶ]
[ἔφ]εισαν ταῦτα ἡμ[ῖ]ν, νέμειν καὶ ἔχειν ἐξεῖναι ἔδο-
ξεν· περὶ ἀρχῶν καὶ περὶ ἱερῶν καὶ προσόδων, ὅπως αὐτοὶ
[κ]υριεύωσι, περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν·
οἵτινες εἰς τὴν φιλίαν τὴν ἡμετέραν [προσῆλθον] πρὸ τοῦ ἢ Γάϊος Λοκρέ-
τιος τὸ στρατόπεδον πρὸς τὴν πόλιν Θίσβας προσήγα-
γεν, ὅπως οὗτοι ἔτη δέκα τὸ ἐ[σ]έ[π]ειτα κυριεύωσιν. Ἔδοξ[εν].
Περὶ χώρας, οἰκιῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, οὔποτε ἐν τ-
[ῆ]ι αὐτῶν γέγονεν, ὅπως [τὰ] ἑαυτῶν αὐτοῖς ἔχειν ἐξῆι.

Ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο ὅπ[ως]
[ο]ἱ αὐτόμολοι οἱ [ἀ]ΐδιοι(?) ἐκεῖ φυγάδες ὄντες τὴν ἄκραν αὐτοῖς ὅπως
τειχίσαι ἐξῇ καὶ ἐκεῖ [κατ]οικῶσιν οὗτοι, καθότι ἐνεφάνισαν, οὕ-
τως ἔδοξεν ὅπως ἐκεῖ κατοικῶσιν καὶ τοῦτο τειχίσωσιν. Ἔδο-
ξεν. Τὴν πόλιν τειχίσαι οὐκ ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτ[οὶ]
λόγους ἐποιήσαντο χρυσίον ὃ συνήνεγκαν εἰς στέφανον, [ὅ-]
[πω]ς εἰς τὸ Καπετώλιον στέφανον κατασκευάσωσιν, τούτοις, καθ[ό-]
[τ]ι ἐνεφάνισαν, ὅπως αὐτοῖς ἀποδοθῇ ὅ[πω]ς τοῦτον τὸν στέφανον εἰς
[τ]ὸ Καπετώλιον κατασκευάσωσιν, οὕτως ἀποδοῦναι ἔδοξεν. Ὡσαύ-
[τ]ως, περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο ἀνθρώπους οἵτινες ὑπεν[αν-]
[τί]οι τοῖς δημοσίοις πράγμασι τοῖς ἡμετέροις καὶ τοῖς ἑαυτῶν εἰσιν,
[ὅπ]ως οὗτοι κατέχωνται, περὶ τούτου τοῦ πράγματος καθὼς ἂν Κ[οΐν-]
[τω]ι Μαινίωι στρατηγῶι ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ τῆς ἰδίας πί-
στεως δοκῇ, οὕτως ποεῖν ἔδοξεν. Οἵτινες εἰς ἄλλας πόλεις ἀ-
[πή]λθοσαν καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ κήρ[υγμα τοῦ] σ[τρατ]ηγοῦ παρεγένοντο, ὅπως
[ἤδ]η εἰς τάξιν καταπορεύωνται, περὶ τούτου τοῦ πράγματος πρὸς Αὖλον
[Ὀ]στίλιον ὕπατον γράμματα ἀποστεῖλαι ἔδοξεν, ὅπως περὶ τούτων
νο[ῦ]ν προσέχῃι καθὼς ἂν αὐτῶι ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ
[τ]ῆς ἰδίας πίστεως φαίνηται. Ἔδοξεν.
Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο π[ερὶ]
[γυ]ναικῶν Ξενοπιθίδος [καὶ] Μνασίδος, ὅπως ἐκ Χαλκίδος ἀφιθῶσι

καὶ Δαμοκρίτα Διονυσίου ἐκ Θηβῶν αὖται(?), περὶ τούτων τῶν πραγ[μά-]των ἀφεῖναι ἔδοξεν, καὶ ὅπως εἰς Θίσβας μὴ κατέλθωσιν ἔδοξεν.
Ὡσαύτως περὶ οὗ ταύτας τὰς γυναῖκας ὑβρί[σθαι] καὶ ε[ὐχε-][ρῶ]ς τὸν στρατηγὸν ἐνεγκεῖν ἀταξίαν (?), περὶ τούτου τοῦ πράγ[μα-][το]ς [πρ]ότερον ἔναντι Γαΐου Λοκρετίου βουλεύσασθαι ἔδο[ξεν.]
[Ὡσ]αύτως περὶ ὧν δὲ αὐτοὶ Θισβεῖς ἐνεφάνισαν περὶ σίτου καὶ ἐ[λαί-][ου] αὐτοῖς κοινωνπίαν ρὸς Γναῖον Πανδόσινον γεγονέναι περ[ὶ τού-]του τοῦ πράγματος, ἐὰν κριτὰς λαβεῖν βούλωνται, τούτοις κριτὰς [δ]ο[ῦ-][ν]αι ἔδοξεν. Ὡσαύτως περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ λόγους ἐποιήσαντο περὶ το[ῦ] γράμματα δοῦναι Θισβεῦσιν εἰς Αἰτωλίαν καὶ Φωκίδα, περὶ τούτου τοῦ πράγματος Θισβεῦσι καὶ Κορωνεῦσιν εἰς Αἰτωλίαν καὶ Φω[κί-]δα καὶ ἐάν που εἰς ἄλλας πόλεις βούλωνται, γράμματα φιλάνθρωπα δοῦναι ἔδοξεν.

Efterskrift. Da forestaaende Artikel var leveret til Trykning, blev jeg tilfældig opmærksom paa, at Th. Mommsen i det i Sommerferien hertil ankomne fjerde Hefte af første Bind af Ephemeris epigraphica under Rubriken observationes epigraphicæ p. 278—298 har udgivet og behandlet samme Indskrift. Han har rettet et Par Ting, gaaet med Lærdom ind paa flere sproglige (især orthographiske) og antiqvariske Punkter og fremsat en meget skarpsindig og sandsynlig Gjetning, om at hos Polybius XXVII, 5 og hos Livius XLII, 46 og 63 er Theben nævnt for Thisbæ, ved en Afskriverfeil hos den første, der er gaaet over til Livius. Men det falske Supplement i Lin. 8 og de fleste urigtige Læsninger har han beholdt og tildels uheldig forklaret.

Om Eufemiaviserne.

Af *Gustav Storm.*

Den norske Dronning Eufemia var en Datter af Günther v. Arnstein, Greve af Ruppin († 1284) og Datterdatter af Fyrst Vitslav paa Rügen; hun blev i 1299 gift med Hertug Haakon Magnussøn, som samme Aar blev norsk Konge. Hun fødte ham Aar 1301 Datteren Ingebjørg, som allerede det følgende Aar blev forlovet med den svenske Hertug Erik Magnussøn; men han brød Forbindelsen i 1307, og den blev først gjenoprettet kort før Dronning Eufemia's Død 1312. Dronning Eufemia har vundet et ikke lidet Navn i Nordens poetiske Litteratur, fordi 3 rimede Digtninger siges for første Gang at være omplantede i nordisk Jordbund paa hendes Foranstaltning; det er Digtene om «Flores og Blanceflor», om «Ivan Løveridderen» samt om «Hertug Fredrik af Normandi». De findes nu paa Svensk og Dansk, i begge Sprog fra 15de Aarhundrede, og Haandskrifterne af Hertug Fredrik siger endog, at den norske Dronning lod det overføre paa Svensk eller Dansk. Denne Beretning har dog været betvivlet, fordi det syntes lidet rimeligt, at en tysk Dronning i Norge skulde have ladet Digtene oversætte paa et for hende selv og hendes Land fremmed Sprog, Svensk (eller Dansk), paa en Tid, da Norge og Sverige (og Danmark) hver levede sit politiske og litterære Liv. De ældre Litteraturhistorikere (Fant og Nyerup) mente derfor at maatte antage, at Dronningen lod Digtene oversætte paa Norsk, og at den svenske Oversætter har rettet Norsk til Svensk, ligesom vitterligt den danske Oversætter har rettet Svensk til Dansk. Andre — og især de svenske Udgivere — troede af Haandskrifterne at kunne slutte, at hun virkelig lod dem oversætte paa Svensk, og søgte at styrke denne Mening med forskjellige Grunde. Ogsaa et andet Spørgsmaal knyttede sig til det første, idet der oplystes, at der ogsaa fandtes norske Sagabearbeidelser af samme

Emner, og i hvilket Forhold stod nu disse til Eufemias? De svenske Udgivere mente, at de norske og svenske Oversættelser var uafhængige af hinanden, medens Udgiveren af Flores' Saga paastod, at den svenske Oversætter havde foruden den franske Original ogsaa benyttet den norske Saga. Disse Spørgsmaal var umulige eller ialfald vanskelige at besvare, da de svenske Udgaver af Digtene udkom (Flores 1844, Ivan 1849, Hertug Fredrik 1853). Senere er Undersøgelsen bleven lettet ved nye Udgaver: 2 islandske Haandskrifter af den norske Flores i 1850[1]), de franske Texter af Flores i 1856[2]), den franske Text af Ivan i 1862[3]), den islandske efter Haandskrifter i Kjøbenhavn og Stockholm ved Dr. E. Kølbing (1872)[4]) og endelig den danske Text til alle Digte ved C. J. Brandt (1869)[5]). Men endnu er ikke det c. 1845 fundne Blad af den norske Flores-saga benyttet, uagtet P. A. Munch allerede i 1847 gjorde opmærksom derpaa. Jeg har derfor afskrevet det efter Originalen i det norske Rigsarchiv og udfyldt Lakunerne efter Prof. Ungers Forsøg. Bladet var nemlig klippet op i 4 Dele, hvoraf den ene nu mangler; Lakunerne ere satte i Klammer og med mindre Typer; Brudstykket svarer til Sagaen S. 44^5—48^8, det svenske Digt V. 1176—1255 og det franske Digt V. 1872—1988:

[læika at skaktafle vid þik þvi at hann] læikr *þæt* miok giærna. En
þu haf m*ed*
[þer i pus þinum c. aura gullz en] *firir* utta*n* fe læik þu æi.
firir *þvi* at m*ed* fe-

¹) Ved Br. Snorrason (Ann. f. nord. Oldk. 1850, S. 1—84), fuldendt efter hans Død af G. Brynjulfsson.

²) *Floire et Blanceflor*, publié d'après les manuscrits par Édélestand du Méril. Paris 1856.

³) *Li romans dou chevalier au lyon* v. Chrestien de Troies. Herausgegeben v. Dr. W. L. Holland. Hannover 1862.

⁴) *Riddarasögur:* Parcevals s., Valvers þáttr, Ívents s., Mirmans s., zum ersten mal herausgegeben v. Dr. E. Kölbing. Strassburg 1872.

⁵) Romantisk Digtning fra Middelalderen. Udg. af C. J. Brandt. I. Købh. 1869.

[no mattu hann blækkia, ef sva er sem ek ætla. Ok e]f þu fær
taflet *ok* fet. þa gef h*onu*m sit
[fe aptr ok þar med c. aura gullz þæt er þu þar]tt till. *ok* sæg at
þu att yfritt fe. En
[hann mun undraz hardla miok ok þakka] þer giofuena. En sidan*n*
mun h*ann* bidia
[þik at þu komer aptr annan dag eptir] at læika. En þu iatta
h*onu*m *þvi ok* þær m*ed*
[tak þu med þer halfu mæira fe. Ok ef þu] vinnr þa gef h*onu*m
bæde sit *ok* þit. f*irir*
[þvi quæd þu at þer þikkir slikt litils um vert. Ok] munn h*ann* þa
taka at þakka þer *ok* bidia
[þik koma aptr þængat, en þu sæg at þu v]ilt giærna f*irir* *þvi*
quæd þu at m*er* þikkir
[þu godr madr, en gull ok silfr skortir m]ik æi. *ok* yfrit skal ek
þer *þæt* geua. f*irir*
[þvi at þu hæuir mer væl fagnat ok myk]la ufngan*n* byrt. En þa
u*m* morgenen*n*
[haf þu med þer halft c. marka gullz till t]aflsens *ok* ker þit hit
goda. Ok ef
[þu vinnr enn taflet, þa gef honum b]æde sit gull *ok* sva þitt. En
keret haf
[þu ok mun hann þa bidia þik læggia] f*ram* keret. *ok* þu ger sua.
ok fa h*onu*m æ-
[i ok quæd at þer læidiz længr at læi]ka. þa mun h*ann* bioda þer
til notuærd-
[ar med ser, en þu þigg, þviat hann m]un*n* vera miok gladr f*irir*
gulsens sak-
ar þæs *er* h*ann* fek af þer [ok mun hann hugga] þik se*m* mæst
ok fagna þer sem bæst ma
h*ann*. En til kersens mun*n* h*ann* miok girnaz. *ok* mun h*ann*
bioda þer f*irir* *þæt* þushundrad
marka gullz. En þu sæg at þu uilt æi sælia h*onu*m. nema
hældr geua. En þa

muntu uerda honum sua aatfolgenn at hann munu falla til fota þer *ok* geraz þin
madr. En þu tak giarna uidr honum *ok* lat hann hanselfa þer sina hollosto *ok* sli-
kan tryglæik sem madr skal uinna sinum herra. En sidan mattu segia honum þin
uanda. En hann mun hialpa þer ef hann ma. Ok ef hann ma æi vinna þer hiolp þa
kann ek þer aldrigin rad sidan. En floires þakkade þa miok daire husbonda
sinum oll heilræde. En sidan drukku þau længi *ok* uaro kot. *ok* foro at sofua
sidann. En *firir* ihuga sakar suaf floires litit þa not *ok* lang-ade miok at finna
durnord kastalans. Ok þegar *er* dagr uar þa stod hann upp. En husbonde hans
fylgdi honum ut *ok* uisade honum til turnsens. En þa *er* floires kom þær þa gek
hann um *ok* sa a turnenn. mælde hann bæde a længd *ok* sua a bræidlæik sem sa *er* hagr
er. En þegar *er* durnordrenn sa þat þa næfsti hann honum fellaga ok mælte sua
huart *er* þu hældr nioesnarmadr *ædr* suikare ædr hui ser þu sua a turnn
narna. huartke em ek þæira kuad floir[es þui mæle ek kastalenn at ek uil lata ge-]
ra annan slikann þegar ek kemr hæ[im ok er durnordrenn hæyrde hann]
sua rikulega um tala. *ok* hann sa hann sua g[odlaslega lata sem son gofugs]
manz. Þa mælte hann til hans. uiltu læika [at skaktafle uid mik. giærna vil-]
de ok ef þu uilt mykit uidr læggia. [huersu mykit uiltu uidr læg-gia sagde]

duruordrenn. c. aura gulz quad floi[res. þa sagde duruordrenn. sa er uinnr]
skal rada uidrlagunni. En sidann ræis[ti hann taflbordit ok uilda sia huer]
betr kunni. En þæt uar floires er uann [en jamskiott gaf hann duruerdenom]
fet alt þæt er uid la taflet. En ha[nn gerdiz hardla gladr uid ok þak-]
kade honum miok giouena. ok bad hann kom[a aptr til sin annan dag eptir]
En floires iattade honum þui giærna. ok [. . . . kom hann aptr eptir um]
morgonenn ok bar med ser c.c. aurra gul[z, en duruordrenn lagde fram]
annat slikt i mote ok leko sidan. En [floires uan enn ok gaf honum fe þæira bæ-]
ggia sidan, hans ok sitt. En hin uard [enn gæysi gladr . . . .]
ok sidfræmi fek hann þakkat honum ok q[uad hann hinn giofl-asta. En er]
floires gek brot. þa bad duruordrenn [hann koma aptr til sin um morgon-]
enn. En floires iattade þui ok kom þui þridiadagen(?) ok hafde med ser halft
c. marka gullz. ok keret sit hit goda. ok hann lagde fram alt gullit ok hin an-
nat slikt .i. mote. En sidan leko þæir af allu kappe. En þa uard duruordenom
mat en. ok let mykit fe ok þotte honum sua illa at hann uissi sin uarla. En flo-
ires huggade hann ok gaf honum alt saman þæt sem uidr la af bæggia halfu. En hann
uard sua feginn at hann uissi æi huat skildi athaunz nema þakkade a allar
læidir. En sidan bad hann floires læggia uidr keret. en hann quaz æi uilia længr

læika. En sidan læiddi duruordrenn hann in .i. grasgard ein at mataz med ser
ok fagnede honum sem hann matte bast. En hugar hans uar æ a kereno ok bad hann sæ-
gia se[r ef hann uilde] þæt sælia ok quaz uilia geua honum fim c. marka gullz
firir æf hann uildi sælia. En þa er floires sa fyst hans mykla til kersens. Þa sætti
hann þæt fram a bordet firir sik ok sagde sua. æi uil ek sælia keret. en ek uil geua
þer til þæss at þu ser uin min huargi sem þu kæmr uiðr þorf mina. En
sidan tok hann uid kereno ok þakkade honum. En sidan læiddi hann floires ut .J.
þæn hin goda æpla garden. ok syndi honum þa dyrd alla sem þær uar. Ok al-]

---

1. Der findes ikke i de nu levnede Haandskrifter af Sagaen om Flores og Blanceflor nogen Oplysning om, naar Digtet blev oversat paa Oldnorsk; at Dronning Eufemia skulde have besørget dette Arbeide, er en ren Gjetning, som kun støttede sig til Drømme om, at hun har Fortjenesten af at have indført den romanske Ridderdigtning til Norge, hvor denne allerede var hjemme længe førend hun kom til Landet. De fleste Oversættelser fra Fransk til Oldnorsk er nemlig udførte i det 13de Aarhundrede, og da navnlig paa Haakon Haakonssøns Tid, tildels efter hans Forføining. Dette angives udtrykkelig i Haandskrifterne af Saga af Tristram ok Isodd (oversat 1226 af Broder Rodbert), Elis Saga (af samme Rodbert, som da var bleven Abbed), Ivents Saga, Møttuls Saga og Strengleikar. Halvdan Einarssøn (1777) nævner ogsaa flere af «Artuskappa sögur», hvoriblandt Parcevalssaga og Erexsaga, som oversatte efter Kong Haakons Bud, og da hans Vidnesbyrd om de førnævnte siden er stadfæstet ved Haandskrifter, er det rimeligt nok, at han ogsaa for de andre har havt sikre Efterretninger, som nu er tabte. Det ligger saaledes

nær at antage, at de fleste øvrige Oversættelser fra Fransk hører til samme Tid. Det er jo ogsaa særegent nok for Norges Litteratur i 13de Aarhundrede, at de franske Digtninger optræder i Norge næsten lige saa tidligt som i Europas store Kulturlande, Frankrig, England og Tyskland. Efter Munch er saaledes de norske Strengleikar oversatte «ganske faa Aar efterat Originalen var forfattet, thi nu besidde vi dem kun i Afskrift og selv den er neppe yngre end 1240, medens Originalen selv neppe er ældre end 1220». Ingen af Digtene om Artuskjæmperne er saaledes i Frankrig ældre end sidste Halvdel af 12te Aarhundrede, flere af dem staar endog paa Overgangen til 13de Aarhundrede, og dog er det netop i den tidligere Del af Haakon Haakonsøns Regjering, vi finder de franske Digte oversatte. — Digtet om Flores og Blanceflor er vistnok heller ikke i Frankrig (iallfald i Nordfrankrig) ældre end sidste Fjerdedel af 12te Aarhundrede; vi tør vel derfor sætte den norske Saga, som er nærmest beslægtet med den ældste franske Text, til Tiden før 1250. Sagaen foreligger fuldstændigt kun i ét islandsk Haandskrift fra c. 1450 (i Udg. kaldet M, trykt S. 6—66); men der er bevaret 3 længere Brudstykker af et ligeledes islandsk Haandskrift fra 1ste Halvdel af 15de Aarhundrede (i Udg. kaldet N, trykt S. 68—84); det ovenfor trykte norske Brudstykke er fra Begyndelsen af 14de Aarhundrede. Disse Haandskrifter viser bedst, hvorledes Sagaen i Tidens Løb er bleven mere og mere forandret, især forkortet; det fuldstændige Haandskrift M har udeladt og forvansket Steder, som endnu er rigtigt bevarede i N. Flores's Ridehest, som i N skildres S. 77—78, er ikke omtalt i M (S. 26); ligeledes er her udeladt, at Blanceflors Fader var en fransk Ridder (S. 68), og Navnet paa Æneas' Kjæreste (i N: Laurino ɔ: Lavinia S. 74). N har ogsaa renere Navneformer end M (f. Ex. S. 72 Mintorie, fr. *Montoire*, men M: Mustorie; S. 80 Lidernis fr. *Licoris*, M: Toris). Disse Navneformer har i den norske Oversættelse været optagne i fuldstændig fransk Form; vi finder derfor i Brudstykket *Floires* og *Daires* aldeles som i det franske Digt. Naar da svenske Haand-

skrifter af Flores paa enkelte Steder har mere franske Former end Sagaens islandske Haandskrifter (f. Ex. netop Mentoire og Licoris), kan dette ikke bevise, at det svenske Digt er oversat direkte fra Fransk, thi ogsaa paa Oldnorsk fandtes disse franske Navne. For at vise, at det svenske Digt stammer direkte fra det franske, har man fremhævet de franske Ord, som findes i det svenske. Du Méril nævner saaledes *bliald*, *kompan*, *list* (som forresten ikke er fransk, men tysk) og *amur*[1]); de 3 første Ord var imidlertid allerede i 13de Aarhundrede brugelige i Oldnorsk[2]), saa at det svenske Digt ogsaa kunde have faaet dem derfra; og *amur* bruges overalt kun som Rimord til *Blanzeflur*, hvilken Brug ikke viser andet end, at Oversætteren har været forlegen med Rim paa -úr og maattet laane fra Fransk et Ord, som vistnok allerede var godt kjendt hjemme, ialfald i de høiere Cirkler. Det er ogsaa særegent for alle disse Fremmedord i den svenske Text, at de ikke gjenfindes paa tilsvarende Steder i det franske Digt. Ved den nævnte Betragtningsmaade oversér man, at en ganske anderledes gjennemgaaende Lighed findes mellem det svenske Digt og den norske Saga, saaledes som jeg her skal søge at vise. Allerede Indledningen i det franske Digt viser her Veien. Digteren fortæller, at han for nylig en Fredagseftermiddag kom ind i et Værelse for at fornøie sig med smukke Damer; der fandt han to Søstre samtale om Kjærlighed; den ældste fortalte en Kjærlighedshistorie, som havde passeret for 200 Aar siden; hun havde hørt den af en Klerk, som havde læst den i en skreven Bog: «*el commenca avananment — or oyez son commencement*». Denne Indledning er ikke optaget af den norske Oversætter og — følgelig findes den heller ikke i det svenske Digt. Digteren fortæller saa, at en hedensk Konge drog til Galicien for at herje Landet; han kaldes i de nu kjendte Haandskrifter Konge i Spanien, men

[1]) Du Méril i Indledningen til sin Udgave, p. LXIV.

[2]) Saaledes forekommer f. Ex. *bliat* i Strengleikar, *list* i Kongespeilet og *kumpán* i Iventssaga.

dette maa være en Feil, thi hans Hovedstad er Naples. Den norske Oversætter har læst dette Aples, hvorfor de svensk-danske Haandskrifter vexle mellem Apulien (A), Apolis (B, C) og Apples (F). I Galicien overfalder han Pilegrime, hvoriblandt en fransk Ridder og hans Datter:

En la compaigne ot un François:
Chevalier ert, preu et cortois,
Qui au baron saint Jaque aloit.
Une soie fille i menoit,
Qui a l'Apostle s'ert vouée
Ains qu'elle issist de sa contrée,
Por son mari qui mors estoit,
De qui remese encainte estoit.

Dette gjengives saaledes i Sagaen (S. 6 og 68):

«Í þeirra ferð var ein röskr (N valskr) riddari, fríðr (N frægr) ok kurteiss; en hann hafði heitit ferð sinni til hins heiliga Jacobs ok hafði hann með sèr dóttur sína ólètta, því at hon vildi efna heit bónda síns, því hann (N er þá) var andaðr.»

Og det svenske Digt gjengiver dette, tildels endog i samme Ord (v. 30—36):

var een riddare aff franz, ful mær;
han skulde til sancti iacobs fara
hans dotter monde mz honum vara
the frua var mz barne olææt
hon hafdhe thz for sin bonda iææt
tha han do . . . . .

Ridderen bliver dræbt, hans Datter fanges, og Kongen forærer hende til sin Dronning, som vinder hendes Venskab. Begge Kvinder nedkomme paa Palmesøndag, Dronningen med en Søn, den kristne Kvinde med en Datter. Efter Fødselsdagen (*Pasqueflorie*) fik de Navnene Floires og Blanceflor: Franskmanden tilføier «*por l'honor de la feste*», hvilket Sagaoversætteren meget rigtigt forklarer «*palmsunnudagr heitir blómstr í útlöndum, því at þá bera menn blómstr í höndum, en blómi heitir flúr á völsku*

ok váru þau af því köllut blómar»; derimod siges i det svenske (og det danske) Digt V. 99—100:

man gaff them nampn ii sama riidh
thy thz var da mot somars tiidh.

Disse Vers viser paa det klareste, at den svenske Oversætter ikke har kjendt det franske Digt, hvori Navnene finder sin naturlige Forklaring; han har heller ikke kjendt den sydlandske Skik og har derfor søgt en anden — daarligere — Forklaring; men ligesaa klart bliver det, at Sagaen — hvad heller ingen har tvivlet om — har sin Kilde i det nordfranske Digt.

De to Børn opdrages sammen, og da Flores sendes til Skole, forlanger han at faa Blanceflor med. Det franske Digt kalder Læreren Gaides (Sagaen: Geides (M) el. Goridas (N), sv. Gredes) og nævner, at de læste hedenske Elskovsdigte (*livres lisaient paienors, ou ooient parler d'amors*, V. 225—26); andre Haandskrifter har endog — som den flamske Oversætter Diderik af Assenede — udtrykkelig nævnt *Ovidius de arte amandi*, thi Sagaen fortæller (S. 10), at de i Skolen «námu þá bók er heitir Ovideus (de arte amandi, add. N), en hon er ger af ást ok elskuga», og det svenske Digt gjentager dette V. 145 (kun i C og F):

ouidium ther the nema i skola
han kenner nödh for ælskog thola(!).

Som her følger den svenske Oversætter Sagaen overalt i Hælene; derfor har han heller ikke noget om Børnenes idylliske Glæder, som Sagaoversætteren ikke har interesseret sig for og derfor udeladt[1]). Naar senere i Digtet Kongen sender Flores bort og

---

[1]) Se det franske Digt V. 235—48:

Quand il repairent de l'escole
Li uns baise l'autre et acole.
Un vergier a li peres Floire
Ou plantés sont la mandegloire,
Toutes les herbes et les flours
Qui sont de diverses colours.
Flouri i sont li arbrissel;
D'amors i chantent li oisel:
La vont li enfant deporter
Chascun matin et por diner.

imidlertid lader Blanceflor sælges til Babilon og opretter et Gravminde over hende som død, saa optager Beskrivelsen af dette Gravminde ikke mindre end 115 Vers (V. 537—662), men Sagaen laaner af dette kun de sidste Linjer:

«Les lettres de fin or estoient
et en lisant con racontoient
«ci gist la belle Blanceflor
a cui Floires ot grant amor»,

hvilket i Sagaen gjengives «lætr konungr þá gera steinþró ríkulega ok grafa með gullstöfum þar á: hèr liggr undir hin fagra Blankiflur, sú er Flores unni vel (M: hèr hvílir líkamr hinnar fögru ok hinnar kurteisu Blankiflur, er Flores unni mest).

Og hermed stemmer atter den svenske Text næsten ordret (V. 327—30):

ett hvalff aff gull lot konungin göra
ok ther a skrifua som ii maghin höra
hær ligger the dödhin slo ij hææl
blanzaflur the flores unte væl.

Her viser de sidste Udtryk direkte hen til Sagaen (og det til dens ældre Haandskrift) og udtrykkelig bort fra den franske Original; vi tør vel trygt sige, at den svenske Oversætter vilde have undgaaet det smagløse «the dödhin slo ij hææl», hvis han i det franske Digt havde seet, at der var Anledning til at bruge det Rim: Blanzeflur — amur, som han ellers saa godt kjender og saa ofte benytter (se ovenfor S. 30).

Om yderligere Bevis skulde behøves, saa har jeg disse i Baghaanden, nemlig i det ovenfor aftrykte norske Brudstykke. Dette viser nemlig, hvad jeg ovenfor har fremhævet, at Forskjelligheder mellem den islandske og svenske Text, hvor denne nærmer sig mest den franske, ingen Betydning har. Jeg skal

---

Quant il mangoient et bevoient
Li oisel seure aus se séoient;
Des oiseles oent les chans:
Cou est la vie as deus enfans.

her fremdrage især 2 Steder. Efter at Floires af sin babiloniske Gjesteven Daires har faaet gode Raad, heder der V. 1931:

Floires a Dairon mercié
del conseil qu'il li a doné:
Atant boivent, si vont gesir:
por le penser laist le dormir.

I Sagaudgaven siges her kun «En Flores þakkaði honum ok langaði mjök at finna dyrvörðinn», medens det svenske Digt her er ordrigere og tillige nævner Drikken; Mellemleddet er her Sagaens oprindelige Text, som den findes i Brudstykket:

En Floires þakkade þa miok Daire husbonda sinum oll heilræde. En sidan drukku þau længi ok varo kot ok foro at sofua sidan. En firir ihuga sakar suaf Floires litit þa not ok langade miok at finna duruord kastalans.	Flores thakkade honum margha lunda Darias ij the sama stunda. the drukko ena stund ok varo kaat (B; glad A.F.) ok huar bödh annan godha nat; the ginge i sæng sidan at sofua, huar i sina kofua.

Naar Flores om Morgenen efter Daires' Raad begynder at udmaale Kastellet, udbryder Dørvogteren (V. 1941—43):

«Estes espie ou traitour
Qui si esgardez nostre tour?»
«Sire», dist il, «naie, par foi».

Sagaen udtrykker dette saaledes: «ertu njósnarmaðr ok svikari? nei, kvað Flores», hvilket synes at ligge temmelig fjærnt fra det svenske Digt; men Originalen for dette er ogsaa her det norske Brudstykke: «hvart er þu bældr niosnarmadr ædr suikare, ædr huí ser þu sua a turn uarn? huartke em ek þeirra, quad Flores». Oversætteren har misforstaaet (eller læst galt) Ordet niosnarmadr og har derfor faaet ud følgende:

Æst thu komin her fore swik?
kompan, thz skal thu sighia mik!
æller est thu mæsterman?
«jag ær huarkin», sagdhe han.

«Mästerman» betyder Kunstner, hvilket her ligefrem bliver me-

ningsløst, naar Flores, der netop optræder som kunstforstandig, svarer nei paa begge Spørgsmaal (»huarkin«).

Jeg skal til Slutning nævne et Punkt, hvor de skandinaviske Bearbeidelser (Sagaen og det svensk-danske Digt) afviger fra alle andre (fransk-hollandsk-tysk-italiensk-spansk og engelsk) Bearbeidelser af dette Digt. Alle disse fortæller, at efterat Flores var fangen hos Blanceflor, bliver begge dømte til Baalet; men efterat hver først har søgt at frikjende den anden og dernæst begge kappes om at dø først for at forlænge den andens Liv en kort Tid, røres Dommerne, saa at Emiren lader dem begge slippe for Straf. I Sagaen tilbyder Flores Tvekamp for at rense sig og Blanceflor, og hjulpet af den magiske Ring, hans Moder har givet ham, overvinder han Orientens tapreste Ridder. Der har været Spørgsmaal, om denne Version allerede i Frankrig har tilhørt Digtet eller om den norske Oversætter har foretaget en vilkaarlig Forandring. Imidlertid synes det dog tydeligt, at denne mandige Slutning passer lidet til Digtets idylliske Skildring og Flores' halv kvindelige Karakter, medens vi derimod før har seet, at den norske Oversætter har ogsaa paa et andet Sted vist sig uden Deltagelse for den sødladne Fremstilling af de unges Sværmeri. For mig stiller det sig klart, at det er ham, som har tildigtet denne Slutning og — ikke uden Kunst — hertil benyttet den magiske Ring, som (efter det franske Digt) skulde beskytte Flores mod Ondt paa Reisen. Og isaafald viser dette en saadan Frihed i Benyttelsen af Stoffet, som vi kun kan tiltro en Forfatter fra den Tid, da man i Norge var omringet af Ridderlivets Digtninger, med andre Ord, at Oversætteren maa have levet ved Haakon Haakonssøns Hof[1]) eller ialfald længe førend Dronning Eufemia kom til Norge. Men ialfald bliver det sikkert, at ogsaa i det omtalte Punkt — som i alle andre — har den svenske Oversætter laant fra den norske og fra ham alene. Og hermed stemmer ogsaa de svenske

[1]) Fra denne Tid har man ogsaa andre Exempler paa Omdigtning under Oversættelsen; ogsaa Parcevalssaga har faaet en selvstændig Slutning paa Oldnorsk, se Dr. Kølbing i »Germania«, XIV.

Haandskrifter, der nævner Dronning Eufemia; de siger kun, at hun lod dette Digt «vænda til rima» ɔ: overføre fra Prosa til Vers, altsaa paa samme Sprog (Norsk); der er ikke Tale om nogen Oversættelse, allerminst fra Fransk.

---

2. Det er før nævnt, at vi har udtrykkelig Efterretning om, at den franske Roman om Løveridderen (af Chrestien de Troies † c. 1200) er oversat paa Norsk efter Haakon d. gamles Foranstaltning som «Ivents Saga»; ligeledes er det vist, at denne Efterretning ikke staar alene, men støtter sig til en Række beslægtede litterære Fænomener. I det svenske Digt om «Ivan Lejonriddaren» siges, at Dronning Eufemia lod den vende «aff valske tungo ok a vort maal», og de svenske Udgivere antog derfor Digtet for ganske uafhængigt af den norske Saga, uagtet den af Udgiverne foretagne Sammenstilling af Sagaens og Digtets Navne paa et enkelt Punkt viste et mistænkeligt Slægtskab (norsk: Fiallskarfer, sv.: Fjælskarper, fransk: Herpins de la monteigne!) og uagtet de i Udgaven meddelte Stykker af den norske Saga stod det svenske Digt meget nær. En tysk Lærd, Dr. E. Kölbing, er her kommet os tilhjælp, idet han ikke alene har udgivet Sagaen efter Haandskrifter i Stockholm og Kjøbenhavn, men ogsaa udført en sammenlignende Undersøgelse af det franske Digt, Sagaen og det svenske Digt. Ved denne har han, som det synes mig, uigjendrivelig bevist[1]): «At i Sagaen og det svenske Digt findes en Mængde Steder, som er nærmere beslægtede med hinanden end med de tilsvarende i det franske Digt; men ved Siden deraf kan der i den svenske Text paavises en Række Steder, hvor den stemmer nærmere med det franske Digt end den norske». Her er altsaa 2 Tilfælde mulige, enten at den svenske Oversætter har benyttet baade den franske og den norske Text, eller, som Udg. mener, at Sagaen efterhaanden er bleven forandret og forkortet, medens den ved Oversættelsen til Svensk endnu havde beholdt de Ste-

---

[1]) Se den længere Række Citater i Udgaven p. XV—XXXIV.

der, hvori det svenske Digt stemmer nærmest med det franske. Og dette kan næsten bevises. Af Sagaens 2 Haandskrifter er det ene (A) fra Midten af 15de Aarhundrede (det samme, hvori vi ogsaa har hele Flores' Saga), det 2det (B) er fra c. 1400; men dette har bevaret Sagaens Udseende fuldstændigere og stemmer derfor bedre med den svenske Text, som ogsaa Udgiveren viser paa flere Steder, af hvilke jeg her vil fremhæve S. XIX:

Sagaen S. 77:	d. sv. Digt V. 215 f.:
þá gengu allir menn brott frá okkr [svá at þar var engi maðr nema vit tvau, add. B].	tha gingo os ther alle ij fra ængin var ther utan wi twa.

Vi ser altsaa her, som i Flores' Saga, at de islandske Afskrivere paa egen Haand har forkortet Sagaens Text, saa at man ikke har Ret til at lægge nogen Vægt paa Afvigelserne fra Sagaen i den svenske Text; havde vi ogsaa her havt en Stump af Sagaens oprindelige Text, som af Flores' Saga, kan vi derfor med Sikkerhed paastaa, at de svenske Særegenheder, som endnu staar tilbage, der vilde finde sin Forklaring. Den svenske Oversætter har altsaa ikke, som nogle har ment, gjort sig det Bryderi at studere den franske Text, men har kun havt Adgang til den norske Saga. Og selv om han skulde have kikket lidt hist og her i Originalen — Stof og Udtryk har han ialfald hovedsagelig laant fra Sagaen — bliver dog Digtets Udtryk om Dronning Eufemia uefterrettelige. Stedet lyder i Sammenhæng saaledes (V. 5739—49):

Tha thusand vintre thry hundradh aar
fran gudz fözlo lidhin var
ok ther til thry ij then sama tima
vardh thæsse bokin giordh til rima.
Eufemia drötning thz maghin ij tro
læt thæssa bokena vænda swo
aff valske tungo ok a vart maal
Gudh nadhe the ædhla frugho siæl
ther drötning ower Norghe var
mz gudz miskund thrættan aar.

Disse Slutningsvers er, som Udtrykkene viser, skrevne ikke alene efter 1303, men ogsaa efter Dronningens Død († 1312), og det er da ikke saa underligt, om Opgiften er unøiagtig. Det er før paavist, at der i Slutningen af Sagaen var berettet, at Kong Haakon lod den oversætte fra Fransk til Norsk; der kan da, synes mig, ikke være Tvivl om, at Digtets feilagtige Beretning er Laan fra Sagaen. Den svenske Oversætter har altsaa slaaet sammen Sagaens Beretning med den anden, at Eufemia Aar 1303 lod Bogen versificere. Af de citerede Vers maa altsaa V. 5745 «aff valske tungo ok a vart maal» udgaa som fremkommet ved Misforstaaelse, og om Dronning Eufemia staar da tilbage, at hun lod Bogen «vende til rima». At dette er den eneste rigtige Opfatning, sees ogsaa af den fuldstændige Overensstemmelse med Slutningsordene i «Flores og Blanceflor». Om dem begge gjelder altsaa ét og det samme, at de var oversatte paa norsk Prosa i Løbet af 13de Aarhundrede og at saa Dronning Eufemia, som fra sit tyske Fædreland kun var vant til rimede Digtninger, lod dem sætte paa norske Vers.

---

3. Den norske Saga forbyder os altsaa at tro, at Dronning Eufemia lod Digtet om Ivan oversætte fra fransk «a vart maal»; jeg kan altsaa ikke stille dette Udtryk sammen med det 3die svenske Eufemiadigts Beretning, at hun lod Digtet om Hertug Fredrik «vænda a vart maal» og «aff tysko ok ij swenska tungæ». Undersøgelsen bliver ved dette Digt vanskeligere, fordi den kun kan udgaa fra Haandskrifterne, der (som vi saa) ikke var videre nøiagtige; det er nemlig endnu ikke lykkedes at opspore nogen fransk eller tysk Original til dette Digt, som nu kun kjendes paa Svensk og Dansk fra 15de Aarhundrede. Digtet hører vistnok til Artuskredsen og synes at være af den Række Digte, som paa Grundlag af Artusdigtene er selvstændig forfattede i Nordfrankrige i 2den Halvdel af 12te Aarhundrede. Naar da Haandskrifterne siger, at Keiser Otto lod Digtet overføre fra Fransk til Tysk, bliver altsaa dette Otto d. 4de

(† 1218), og denne Beretning synes af litterære Grunde faldt paalidelig. Dette tyske Digt skulde altsaa Dronning Eufemia have ladet oversætte, ikke paa Norsk, men paa Svensk. De svenske Udgivere, der overførte dette Udtryk ogsaa paa de 2 andre Digte, har søgt mange Forklaringsgrunde til dette visselig noget besynderlige litterære Fænomen. Lagerbring, der tidligst omtalte disse Digte, antog, at den norske Dronning lod dem overføre paa Svensk for at bøde paa den «Uselhed, at den svenske Litteratur endnu ikke besad rimede Ridderromaner»; en noget uforklarlig Interesse for det fremmede Folk, naar hun ikke først havde bødet paa Nordmændenes ligesaa store «Uselhed» i den Henseende. Nyere svenske Forfattere (Schröder, Hammarsköld, Klemming) har fremsat den Anskuelse, at «vid den tiden Svenskan var renare och mera utbildad än de båda andra nordiska dialekterna» eller «då var böjligast för poetisk behandling». Hvorledes det svenske Sprog skulde have opnaaet denne Uddannelse og Beielighed, bliver uforklarligt, naar det er notorisk, at der ligesaa lidet i Svensk som i andre nordiske Sprog kan paavises rimede Digtninger, ældre end Eufemiaviserne. En Forfatter (Udg. af Hert. Fredrik) har villet støtte Paastanden ved at henvise til gamle Vers i Legendariet, men disse kan dog ikke bevises at være ældre end c. 1350 og hører desuden til en ganske anden Rimart. Nei, alle 3 Sprog var nok i den Henseende lige fattige ved Aar 1300; men Norge havde dog ialfald det Fortrin, at have en righoldig prosaisk Litteratur, saa at det maatte ligge nærmest for Dronningen, hvis hun havde Valget, at slutte sig til den norske[1]). Maaske man endnu fra Norge har bevaret et med Eufemia samtidigt rimet Forsøg, hvis «Duggalsleizla» er fra Haakon Mag-

[1]) Du Méril har vistnok i Hovedsagen Ret, naar han herom ytrer (*Floire et Blanceflor*, introd. p. LXII): on se prend à douter que, même à un point de vue purement littéraire, elle ait préféré l'idiome le plus retardé de la Scandinavie à une langue, qui était devenue la sienne et que des productions multipliées avaient assouplie et préparée depuis des siècles à exprimer toutes les pensées poétiques (?) avec éclat.

nussøns Tid og dens Indledning er samtidigt med Oversættelsen til Norsk[1]). — En bedre Grund har nogle svenske Forfattere fundet i Dronning Eufemias bekjendte Forkjærlighed for den svenske Hertug Erik, og f. Ex. Klemming har med Styrke fremhævet, at de 3 Digte netop siges forfattede (1303, 1309 og 1311—12), medens Hertug Erik var forlovet med hendes unge Datter. Dette Arguments Betydning svinder dog noget, naar man for det første lægger Mærke til, at disse Aar (1303—12) omtrent falder sammen med den Tid, hun var Dronning i Norge (1299—1312), og dernæst husker, at det ingensteds er sagt om «Flores» og «Ivan», at hun lod disse oversætte paa Svensk; dette siges kun om «Hertug Frederik», og om det med nogen af dem er usandsynligt, saa er det med denne, thi den svenske Hertug var ikke forlovet med Ingebjørg, da Bogen blev bearbeidet efter hendes Moders Paabud. Bogen blev efter de fleste Haandskrifter skreven i Februar 1309, efter A. i Oct. 1301, efter det danske F. i Febr. 1302; og paa ingen af disse Tidspunkter var Hertug Erik forlovet med Eufemias Datter. Dette blev han nemlig omkr. 29de Sept. 1302, men Forlovelsen blev allerede hævet i 1307, om Sommeren 1308 blev Ingeborg offentlig forlovet med den unge Magnus Birgessøn, og i Febr. 1309 — da «Hertug Fredrik» efter de bedste Vidnesbyrd skulde være skrevet — laa Hertug Erik i aaben Feide med Norge. Det er saaledes lidet tænkeligt, at hun for at tækkes ham skulde oversætte Digtet paa Svensk[2]).

Vi maa dernæst fremdrage Haandskrifternes Udsagn om Eufemias Forhold til «Hertug Fredrik»:

---

[1]) Dén «Hákon konungr», som lod den irske Legende oversætte fra Latin til Norsk, har man hidtil antaget for Haakon Haakonssøn; men isaafald maatte Indledningsdigtet, der dog synes forfattet af en Samtidig med Kong Haakon, være blevet til lang Tid senere, hvilket synes lidet rimeligt.

[2]) De svenske Forfatteres øvrige Grunde for at fastholde Ordet «svenska», turde det ikke være nødvendigt at opholde sig ved. Allermindst vil det nytte at paaberaabe sig «frånvaron af norska egenheter», thi ved nærmere Eftersyn kan disse paavises i ikke ringe Mængde, ialfald hvor vi har beholdt de norske Originaler.

Nu ær hon (Digtet) annan tiidh giordh til rima
nylika innan stuntan tima
aff thyzko ok ij swænska tungæ
thz forstanda gamble ok ungæ
hona lot vænda a vart maal
Eufemia drötning . . . .

Naar det her udtrykkelig fremhæves, at Bogen nu blev «gjort til Rim», maa jo Meningen være, at Bogen paa Tysk har været til paa Prosa. Da imidlertid dette efter den tyske Litteraturs Tilstand i 13de Aarhundrede er uantageligt, er det vel den eneste mulige Udvei til at forklare sig Udtrykket at antage, at Rimeren fra «Iwan» har laant det der passende «giord til rima» ogsaa til dette Digt, skjønt dette allerede før var rimet. Imidlertid kan det ikke nægtes, at det franske Digt om Hertug Fredrik paa sin Vei til Sverige ogsaa har gaaet gjennem en tysk Bearbeidelse; derom vidner de ikke faa tyske Ord, som findes her, men ikke i de andre Eufemiaviser. Jeg kan nævne palaz v. 339, lægra v. 473, værfua v. 519, berætta v. 1190, kint v. 2910, dwærgelin v. 138, portelin v. 313, fingerlin og fingerin paa flere Steder, og blandt disse er især Ordene paa -in, -lin mærkelige, fordi de viser sig altid at være brugt som Enderim, hvad de da og maa have været i det tyske Digt f. Ex. v. 313—14 portelin: ut och in, v. 137—38 normandin: dwærghelin, 237—238 vilia thin: dwærghelin, v. 1014—15 normandin: fingerlin. Den tyske Bearbeidelse har saaledes været poetisk, og Haandskrifternes Udsagn er altsaa her upaalideligt; det skulde da være underligt, om ogsaa det i sig selv besynderlige «ij swenska» var mere at stole paa end det øvrige. Og her viser det danske Haandskrift os paa det rigtige Spor. Ligesom dette om «Ivan» siger, at Dronning Eufemia lod den oversætte «pa vort mall» og derved forstaar Dansk, saaledes lader det samme Haandskrift «Hertug Frederik» blive oversat

aff tysk och i danskæ twnge (v. 2407).

Her har altsaa den danske Afskriver (eller Oversætter) rettet svensk til dansk. Man er da berettiget til at antage, at den

svenske Oversætter ikke har været mere samvittighedsfuld lige overfor sin Original, altsaa at han har indsat «svensk» istedenfor «norsk». Og dette maa vi tro, naar vi har seet, at alle Støttegrunde for Ordet «svenska» svigter. Af Versene 3205—10 bliver saaledes kun følgende Sandhed tilbage, at Dronning Eufemia lod det tyske Digt overføre «a vart maal» (ɔ: paa Norsk), medens forøvrigt Udtrykkene viste sig at være dels unøiagtige, dels urigtige, mekanisk indsatte ved Overførelsen paa Svensk.

---

4. Jeg har søgt at vise, at Dronning Eufemia har i Aar 1303 ladet Sagaen om Ivent sætte i rimede Vers, at hun i 1309 (Febr.) lod det tyske Digt om Hertug Fredrik overføre paa Norsk og endelig at hun kort før sin Død (altsaa 1311—12) ligeledes lod Sagaen om «Flores» sætte i Vers. Det er alt, hvad vi véd om hendes litterære Indflydelse i Norge; naar ældre Litteraturhistorikere ogsaa har talt om et Digt om Kong Artus og ét om Carl Magnus, har de ladet sig narre af den urigtige Titel «Om Kong Artus og Keyser Karol. Magn.», der i nyere Tid er blevet sat paa det danske «Ivan» af en, der aabenbart kun har læst i Høiden de 20 første Vers.

Naar disse norske Digte overførtes paa Svensk, har vi ingen Oplysning om; de svenske Haandskrifter, af hvilke det ældste er fra c. 1430, antyder kun Tiden efter Eufemias Død. Man kommer da til at tænke paa den tidligere Unionstid (c. 1320—1350); man véd jo, at en norsk Krønike (paa Latin) ved denne Tid vandrede til Sverige og allerede ved Aar 1333 lagdes til Grund for den svenske Oldhistorie, at den norske «borgararettr» oversattes paa Svensk, og at norske Institutioner forsøgtes gjennemførte i Sverige af den norsk-svenske Unionskonge, der efter sine norske Frænder ogsaa synes at have arvet deres Sans for Lovforbedringer og da maaskee ogsaa for Litteratur. Man har søgt at vise, at disse Bøger fandtes i Sverige i 1340, idet man fremdrog den bekjendte Fortegnelse over Kong Magnus' Eiendele paa Konghelle. Her nævnes blandt hans Bøger

»én Ivan» og fortælles videre, at Kongen havde foræret den norske Drotsete Erling Vidkunnssøn »unum librum de hærtogh Fræthrik». Man har rigtignok glemt, at Konghelle ikke var Magnus' svenske, men hans norske Residens, og at derfra den ene Bog vandrede til det vestenfjeldske Norge, saa at Citatet kun kan bevise, at disse Bøger endnu Aar 1340 fandtes i Norge, og maaske endda ikke i Sverige. Naar man ligeledes har dvælet ved, at disse Bøgers Titler gives paa svensk og altsaa maa — slutter man — betegne svenske Bøger, glemmer man, at den Mand, der optog Fortegnelsen, Magnus Niklissøn, var en Svenske og skrev paa (Latin og) Svensk. Man gjør vistnok Uret i at fordre bibliografisk Nøiagtighed af en Foged i 14de Aarhundrede. At disse Bøger fandtes paa Svensk i 1340, kan saaledes ikke af dette Brev bevises, men muligt er det jo altid. At Eufemiadigtene er yngre paa Svensk end Hertug Eriks Rimkrønike (fra c. 1320), synes mig tydeligt; men om de er ældre end Digtet om Alexander Magnus (fra c. 1380) er et Spørgsmaal, som tør overlades svenske Sprogforskere og som bør staa aldeles uafhængig af Undersøgelsen om, hvilken Indflydelse Dronning Eufemia har havt i den nordiske Litteratur.

Kristiania, Juni 1873.

Små critiska anteckningar.

Af *Chr. Cavallin.*

I.

Till Ciceros böcker de Oratore.

Lib. II, § 64: Harum tot tantarumque rerum videtisne *nulla* esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur?

De bästa codices hafva här *nulla*. Ellendt har efter en mängd lagomarsinska handskrifter infört *ulla* och anser sig dermed hafva rättat ett svårt fel (»grave mendum sustulimus»).

De senare utgifvarne hafva med undantag af Bake följt Ellendts exempel.

Ellendts hufvudskäl för *ulla* är, att frågepartikeln *ne* icke antyder ett jakande svar, utan lemnar svarets natur af jakande eller nekande alldeles obestämd (»respondenti liberum aiendi negandive potestatem concedit»). Detta är otvifvelaktigt i allmänhet sannt. Men lika otvifvelaktigt är, att i vissa vändningar eller stående phraser frågor med ne antyda nekande svar och i vissa andra ett jakande. Exempel på det förra förhållandet äro t. ex. *ain? ain vero? satin?*, i hvilka uttryck alltid ligger en med tvifvel eller förvåning utsagd fråga. Ett ännu mera constant exempel på det motsatta förhållandet äro frågorna *videsne? videtisne?* (videmusne?). Dessa både hos Comici och hos Cicero högst vanliga rhetoriska vändningar hafva alltid betydelsen ser Du eller sen I icke? eller rättare de förutsätta icke något svar alls, utan tjena blott till att fästa åhörarens uppmärksamhet på ett obestridligt och liksom ögonskenligt factum. Jfr. de Or. II, § 157 (ex tribus istis clarissimis philosophis videsne Diogenem eum fuisse et cet.); II, § 300; III, § 32; III, § 169; C. pro Roscio Am. § 66 (Videtisne — ut eos agitent Furiæ); de Senect. § 10; de off. III, § 78; Pl. Stich. 635; Rud. 157; 170; 253; 1093. — Ett bevis för denna vändnings till sin allmänna syftning blott demonstrativa betydelse ligger deri, att den i Svenskan icke rätt lämpar sig för öfversättning i frågeform, utan bättre återgifves med indicativ i utsägande sats (Du ser ju l. med ett ensamt ju) eller med en imperativus: se här l. der (voilà!):

Viden otium et cibus quid facit alienus? Ter. Eun. 265.
Viden egestas quid negoti dat homini misero male,
quia ego nunc subigor trium nummum causa, ut has epistulas
dicam ab eo homine me accepisse, quem ego, qui sit, nescio,
Pl. Trin. 847 ff.

Också omvexlar vändningen videsne ej blott med *nonne vides?* (Hor. Carm. I, 14, 3; Vg. G. I, 56), utan ock med *vides, videtis, vide, videte*, t. ex. vides esse ludos, C. de Or. II, § 13;

videtis, quam nefaria vox, C. de Am. § 37; de Or. II, § 241; Hor. Carm. I, 9, 1.

Det torde ej vara svårt att förklara, hvarföre *-ne* just i denna vändning eller tillsamman med andra personen sing. af verbet *videre* (liksom af audire, Pl. Pseud. 665, Ter. Eun. 869) fått denna bibetydelse att antyda ett jakande svar. En fråga till en person, om han ser något, som är eller sker framför hans ögon, måste — under förutsättning deraf, att man vet den tilltalade ega sina ögons bruk — i följd af sakens natur antyda ett jakande svar och till sin syftning ligga mycket nära ett påpekande eller en uppmaning att taga saken i betraktande. Sedan vändningen en gång med den egentliga betydelsen af videre fått denna bibemärkelse (jfr. Pl. Curculio v. 93: viden aperiuntur aedes festivissimae?; Mil. gl. 1045: Viden tu ignavom ut sese infert, och ibdm v. 219), bibehöll hon densamma äfven i de fall, i hvilka videre hade en mindre egentlig betydelse (inse o. dyl.).

Om sålunda *videtisne* på grund af ett constant språkbruk ej kan betyda annat än sen I icke (= I sen l. veten ju), så är det ock klart, att läsarten *nulla* bör bibehållas. När Ellendt i andra rummet mot denna läsart anmärker, att man i det fall heldre väntat »videtisne nulla in rhetorum artibus praecepta reperiri» än »esse, quae — reperiantur», så finnes den i denna anmärkning antydda pleonasm likaväl i läsarten videtisne ulla esse et cet., eller rättare pleonasmen af esse och reperiri blir just i detta fall rätt märkbar, alldenstund videtisne då tydligen måste öfversättas närmare verbets sinnliga och egentliga betydelse: »sen I väl, att det gifves några föreskrifter, som finnas i rhetorernes läroböcker». Med läsarten *nulla* blir meningen: »för dessa många, vigtiga stycken gifves det, som I veten, inga regler, som stå att finna i rhetorernes läroböcker».

II, § 79: quis enim hoc non sua sponte *viderit*, neminem posse dicere, nisi et quid diceret et quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea meminisset?

Handskrifterna hafva *viderit* utom några få och mindre betydande. Att denne s. k. potentialis aldrig tillhör den förflutne tiden, utan är ett futurum exactum conj., är numera allmänt erkändt. Det förefaller då oväntadt att finna denne form i förbindelse med imperfecta conjunctivi *videret* — *meminisset*. Man fattar vanligen dessa såsom condicionales af det slag, som betecknar ett antagande mot verkligheten. Att sådana impf. conj. förekomma i sammanhang med praesentia och futura, är i och för sig fullt regelbundet; men ovanligt och öfverraskande är att finna dem i anslutning till den universelt negative satsen *neminem posse dicere*, hvilket i direct tal eller löst från sin förbindelse med viderit snarare skulle heta nemo potest dicere, än nemo poterat eller posset dicere (jfr. de Or. I, § 20; 48; III, 19). Såsom på flera ställen torde här de sämre handskrifternas läsart vara den rätta: quis — hoc non sua sponte *videret* —? hvem skulle ej af sig sjelf [äfven om ej rhetorerne sagt det] hafva insett detta, att ingen kan tala et cet. Imperfecta diceret, haberet et cet. bero då såsom tempora icke på satsernes condicionala natur, utan hafva sin orsak deruti, att det hela är förlagdt till den förflutne tiden. Den styrande satsens imperfectum (videret) åter är ett potentialt imperfectum (Madvig § 350; jfr. en liknande period hos Juvenalis: quis enim proponere talem aut emere auderet, quum plena ea litora multo delatore forent? IV, 46 ff.).

II, § 104: i slutet af denne paragraph läsa alla handskrifter *quid vocetur*. Så äfven utgifvarne; blott Piderit har här och § 107 *qui vocetur*, hvilket han vill hafva fattadt liktydigt med quo nomine vocetur (I, 31; 139). Såsom bevis för sådant bruk af qui citerar han Ter. Adelphi V, 6, 3: o qui vocare? — Det är likväl för det första otvifvelaktigt, att på detta ställe qui är nominativ singularis och ej ablativ (jfr. Pl. Mil. gl. 436: *quis* igitur vocare?; Amphitruo 382: *ME.* Quid igitur? *qui* nunc vocare? *SO. nemo*, nisi quem jusseris). För det andra brukas frågeordet *qui* ingalunda i hvilka frågor som helst (motsvarande quo modo, quo nomine o. dyl.), utan endast i sådana, hvarest

med tvifvel eller förvåning (huru — väl? huru i all verlden?) spörjes efter en saks tillkomst, möjlighet, sammanhang, nästan uteslutande tillsammans med verben *fieri*, *posse*, *scire*, *convenire* (stämma öfverens, hänga ihop), samt i uttrycken qui, *cedo?*, qui *dum* (huru då)?; qui *istuc* (hvad menar Du med det)?; qui, *quaeso?* (jfr. Ter. Andr. 150; 302; 501; 565; Eun. 121; 273; Haut. 612; 1039; Phormio 330; 396; 398; 799).

III, 27: atque id primum in poetis cerni licet —, quam sint inter sese Ennius, Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere *tribuatur*.

Bake, — och efter hans föredöme Kayser —, sätter punkt framför *quam* och läser quam *sunt* — *tribuitur*, i det han fattar denne sats såsom ett utrop (och icke såsom en af cerni licet beroende frågesats). Hans skäl är, att det, som man finner vid en jemförande betraktelse af poeterne, icke är det, att d e s s e e n s k i l d e sins emellan äro olike och likväl hvar för sig beröm värde (»quod cernere licet, non hoc erat, dissimiles istos inter sese esse»), utan en bekräftelse på den a l l m ä n n a sanningen, att i n o m hvarje allmän klass af ting och personer finnas olikheter, hvilka dock såsom sådana ej göra den ene individen mer eller mindre beröm värd än den andre (naturam nullam esse, — quae non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quae tamen consimili laude dignentur, § 25). I lectio vulgata — menar således Bake — har det enskilda omedelbart kommit att intaga det allmännas plats, i stället för att anföras såsom e x e m p e l på det allmännas giltighet. Om här deremot hade stått något sådant, som: »det kan man först finna vid en betraktelse af poeterne, t i l l e x e m p e l, huru olike Ennius, Pacuvius äro med hvarandra (l. bland hvilka t. ex. — äro högst olike), ehuru de hvar i sitt slag sättas lika högt», skulle Bake väl icke haft något att anmärka mot det strängt logiska i tankesammanhanget. Men nu hör det just till latinskt språkbruk att ett n ä m l i g e n eller t i l l e x e m p e l i sådant sammanhang utelemnas, och det enskilda exemplet sålunda omedelbart intager det

allmännas plats. Man jemföre t. ex. de Or. II, § 135: quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges P. Decius et cet. — Naturligtvis är det icke i alla causae conjecturales fråga om, huruvida P. Decius tagit mutor, utan hans mål är blott ett exempel på slaget af sådana causae. Samma förhållande eger rum III, § 99: licet *hoc* videre in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis quam his moderatis. Bake har på sistnämnda ställe rättat texten på det sätt, att han satt punkt efter sensibus och låtit den i verkligheten ändock af *videre* beroende accusativus cum infinitivo (nos delectari) utgöra en sjelfständig period. Det är klart, att denna sjelfständighet är alldeles skenbar; satsernes logiska och grammatiska sammanhang blir lika fullt det samma.

III, § 28. Aspicite nunc eos homines atque intuemini, quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas.

Det ligger ostridigt något öfverraskande i de två bisatserne, af hvilka den förste bestämmer eos homines och den andre är object till verben aspicite atque intuemini. Man tvingas liksom att efter relativsatsens slut återgå till hufvudverben (och sen), för att till dem anknyta frågesatsen. Bake och Kayser hafva väl förnämligast på denne grund rent af uteslutit denne senare sats. Möjligtvis kan felet ligga i en omställning af orden *atque intuemini* och botas genom att åter förflytta dessa till deras rätte plats: Aspicite nunc eos homines, quorum de facultate quaerimus, atque intuemini, quid intersit inter oratorum studia atque naturas.

III, § 48: Praetereamus igitur praecepta latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et subtilior cognitio ac ratio literarum alit *aut* consuetudo sermonis quotidiani ac domestici et cet.

Man har med rätta funnit det besynnerligt, att, under det skolundervisningen (puerilis doctrina) säges tradere praecepta

latine loquendi, det grundligare, vetenskapliga språkstudiet sammanställes med consuetudo sermonis quotidiani såsom något som alit (liksom på oreflecteradt, naturligt sätt gifver näring och växt åt) elegantia sermonis (det classiskt rena språket, III, § 39, der augetur är motsvarigheten till alit här). Kayser och Bake föra derför subtilior cognitio ac ratio literarum till praedicatet tradit, sätta comma mellan literarum och alit och förklara *aut* för oäkta. Måhända kan detta aut anses vara en misskrifning i stället för *autem*, som rätt väl passar i sammanhanget, om man för öfrigt antager Kaysers läsart.

III, § 70 — aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa *aut injuria* aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario —

Orden *aut injuria* äro misstänkta. Naturligtvis kan den anklagades handling ej försvaras såsom *factum injuria.* Men icke heller i afseende på den handling, som försvaras såsom af en annan förvållad, tyckes det gifva någon mening att skilja emellan alterius *culpa* (skuld) och alterius *injuria* (oförrätt); de orden måste i detta sammanhang blifva liktydiga. Med andra ord *injuria* passar lika litet hänfördt jemte culpa till alterius, som om injuria fattas såsom dens i., qui insimulatur. Förmodligen bör man läsa *non injuria*; man får då i aut recte — aut non injuria en symmetrisk motsvarighet till aut ex lege aut non contra legem. Man jemföre ock det analoga stället II, § 106: jure omnia defenduntur, quae sunt ejus generis, ut aut oportuerit aut *licuerit* aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta esse videantur.

III, § 139: quid Critias? quid Alcibiades? *civitatibus* quidem suis non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi?

Svårligen kan Cicero om desse två samtidige Atheniensare hafva sagt, att de ej voro nyttige för sina samhällen. Troligen bör man läsa, liksom § 137, *civibus suis.*

III, § 79: quid in *iis* arboribus —.

Utgifvarne förkasta med rätta *iis*, emedan det, som säges, icke genom ett determinativum kan inskränkas till några träd: relativsatsens innehåll måste gälla om alla. Men enligt handskrifternas vitsord har i texten stått ett ord mellan *in* och *arboribus*. Detta ord har troligtvis varit *his*. Samtalet hålles in media silva (§ 18) och Crassus hänvisar med *his* på de naturföremål, som omgifva de samtalande.

III, § 181: id enim auribus nostris gratum est *inventum*, quod hominum lateribus non tolerabile solum sed etiam facile esse posset.

Kayser och Piderit anse inventum för oäkta. Likväl kan hvarken tempus eller modus i *posset* förklaras, om ej i hufvudsatsen föregår ett verbum i förfluten tid (har befunnits) och af sådan betydelse, att dertill en relativ bisats kan ansluta sig i oratio obliqua.

III, § 227: est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet et iam ab ipsa contentione revocabit; est item contra quiddam in remissione gravissimum *quoque* tanquam sonorum gradibus descenditur.

Om quoque vore den riktiga läsarten och sålunda relativsatsen coordinerad med *gravissimum* såsom bestämning till *quiddam*, måste den i och för sitt innerliga förhållande till hufvudsatsen stått i conjunctivus (»det finnas likaledes å andra sidan något, som är det lägsta i fråga om sänkning, och till hvilket man liksom nedstiger på tonernes trappsteg»). De bäste codices hafva *quod*; den ursprungliga läsarten har utan tvifvel varit *quo*, liksom det i det föregående heter est quiddam contentionis extremum, quod — est —, quo te — non sinet. Bisatsen träder härigenom i en lösare, blott paratáktisk förbindelse med hufvudsatsen.

Realskolevæsenets Udvikling i Würtemberg.

Af *J. Moldenhawer.*

I sit fortrinlige Værk om «det offentlige Skolevæsens Forfatning i adskillige tydske Stater» o. s. v. (Christiania 1839) har Hr. Rector Bugge i 1ste Bind, indeholdende det elementaire og borgerlige Skolevæsen, givet en Fremstilling af det würtembergske Skolevæsens Organisation.

Paa den Tid, da Hr. Bugge opholdt sig i Würtemberg (1837), vare omsider de fleste af de Forandringer i Skolevæsenet traadte i Kraft, som efterhaanden vare iværksatte i Henhold til en Lov af 13de November 1835. Hr. Bugge meddeler deels i Udtog, deels ordret, baade den af Overstudieraadet til Regjeringen indsendte Betænkning og den herpaa begrundede Lov. (Elementarskolevæsenet var ordnet ved en Lov af 1836.)

Det har, som Bugge selv bemærker, mere været ham om at gjøre at blive bekjendt med Principerne for Würtembergs Skolevæsen i det Hele end med Enkelthederne, og Fremstillingen er udarbeidet i Overeensstemmelse med dette Formaal. Jeg har tænkt, at det maatte være af Interesse for Mange, at kaste et Blik ind i de würtembergske Skolers indre Liv og Organisation, og da jeg under et Ophold i Stuttgart i 1854 har havt Leilighed til at gjøre mig bekjendt med den derværende fortrinlige Realskole, skal jeg forsøge her at give en Fremstilling af dennes Indretning og den ved Underviisningen gængse Fremgangsmaade, idet jeg tillige efter de officielle Kilder, der have været tilgængelige for mig, skal meddele saadanne historiske Data og andre Detailler, der kunne tjene til at give et nogenlunde fyldigt Billede af Realskolevæsenets Udvikling og Ordning i Würtemberg indtil den nyeste Tid. Ogsaa Elementarskolevæsenet vil blive gjort til Gjenstand for Omtale som en nødvendig Forudsætning for hiin.

Følgende Udtalelse af Bugge kan passende tjene som Indledning for vore Betragtninger:

«I ingen Stat finder man vel en saa almindelig, Folkets Masse gjennemtrængende Sands for og Retning mod Menneskehedens høieste og helligste Interesser, som i den würtembergske. Med særdeles Velsignelse synes Forsynet at have vaaget over et Folk, der har tilegnet sig Alt, hvad den nyere Tid frembyder af Sundt og Godt, uden at lade sig smitte af dens mange Bræk og Skader, af dens overveiende Tendentser mod det Jordiske og Materielle. I Würtemberg vandrer de gamle Dages usminkede, kraftfulde Christentro Haand i Haand med grundig Oplysning, ægte Videnskabelighed og den de nyere Tider eiendommelige Indsigt i Menneskelivets materielle Tarv. Her møder man hverken Præget af nogen æresyg, urolig Stræben og Higen, eller af hiin ulyksalige, af retrograde Bevægelser ledsagede Partiaand og Strid; men jevnt og roligt og byggende paa den eneste rette Grundvold, skrider det würtembergske Folk fremad i videnskabelig Oplysning og borgerligt Velvære». Grunden hertil, mener Bugge, er væsentlig at søge deels i en vis naturlig Dybde og Alvorssands hos det schwabiske Folk, deels deri, at det til enhver Tid har eiet en toneangivende Stamme af Mænd med ægte christelig Tænkemaade og en høi Grad af videnskabelig Udvikling; og endelig dets Underviisningssystem. Vel ere den nyeste Tids Bevægelser ikke gaaet aldeles Huus forbi hos det schwabiske Folk, vel er mangen en af dets Sønner, henreven af den Frihedsbegeistring, der som en Løbeild gjennemfoer Europa, falden som Offer i de badensiske Uroligheder, vel ere Mange blevne grebne af den Irreligiøsitetens Aand, der som en Skygge fulgte Frihedsbegeistringen; men hverken denne eller hiin naaede til Statens Marv, og efterat Frihedsstormen, der paa mange Steder havde kuldkastet Meget og rystet end Mere, omsider havde lagt sig, svandt ogsaa efterhaanden den Dønning, man havde sporet under det würtembergske Statsskib.

Den rolige og jevne Gang, hvormed alle Forhold og særlig Skolevæsenet udvikler sig der i Landet, er vistnok for en Deel

begrundet i den schwabiske Nationalkarakteer — den Tanke opstaaer hos En, naar man blot har opholdt sig en kort Tid iblandt Schwaberne, og man bestyrkes end mere deri, naar man sammenligner Würtemberg, hvor Befolkningen for Størstedelen er schwabisk, med Nabolandet Bayern, hvor det schwabiske og det frankiske Element holde hinanden Stangen. Thi medens Skolevæsenet udvikler sig jevnt og roligt i Würtemberg, er dette ingenlunde Tilfældet i Bayern, hvor man, som Bugge udtrykker sig, »bemærker en stærk Retning til en saa at sige apriorisk Organisation af Underviisningsvæsenet«. Naar i Würtemberg et nyt Princip har gjort sig gjældende, har man ikke, som i Bayern, ved en ny Lov kuldkastet det Bestaaende og omstøbt Alt i en ny Form, men man har ladet de nødvendige Forandringer indtræde lidt efter lidt, idet man bestandig tog Hensyn til de særegne Forhold paa dette eller hiint Sted. Medens man derfor i Würtembergs Skolevæsen overalt vil gjenkjende Principerne, er det derimod umuligt at give en nøiagtig Fremstilling af dets Indretning uden at skildre Størstedelen af Skolerne hver for sig. Hovedbestemmelserne i Forordningen af 1835, der er begrundet i Erkjendelsen af, at det er tidssvarende og nødvendigt at have et ikke ringe Antal af Realskoler, ere følgende:

§ 1. Successiv Forandring af 42 latinske Skoler med 1 Lærer og 1 Klasse til Realskoler for Disciple fra det 11te eller 12te Aar[1]) til det 14de Aar. (Reallæreren forpligtes til at undervise i en Søndags-Industriskole for Lærlinge og Svende.)

§ 2. Forandring af den nederste latinske Klasse til en Realklasse, ved de 24 latinske Skoler, som have 2 Klasser og 2 Lærere, samt Oprettelsen af en Elementarklasse for Børn indtil det 9de Aar.

§ 3. Oprettelsen af høiere Realskoler eller Realklasser i 11 Byer, i hvilke Anstalter Disciplene skulle uddannes indtil det 16de Aar.

[1]) Før den Tid maa »den tydske Skole« besøges.

Af saakaldte «Middelanstalter» havde man dengang foruden Gymnasier, Seminarier[1]), Convicter og Lyceer, deels omtrent 80 større eller mindre latinske Skoler (mange med mindre end 10 Disciple), deels 7 Realskoler (med 1, 2 eller 3 Klasser) og desuden nogle med de philologiske Anstalter forbundne Realklasser (2 eller 1 Klasse); endelig Realskolen i Stuttgart, som vi nu ville betragte nærmere.

Realskolen i Stuttgart.

Stuttgarts ældste Underviisnings-Anstalt var en forenet latinsk og tydsk Skole. I det 16de Aarhundrede blev den latinske Skole skilt fra den tydske. Ikke længe efter oprettedes et Pædagogium med 6 Klasser, der i Aaret 1686 blev udvidet og omdannet til et Gymnasium med 7 Klasser. Den stærke Tilstrømning, dette Gymnasium havde i det 18de Aarhundrede, navnlig ved «den høie Karlsskoles» Nedlæggelse, foranledigede, at der blev nedsat en «Studiecommission», ifølge hvis Forslag en hertugelig Resolution af 6te Juni 1796 fastsatte Oprettelsen af en «Real- eller Borger-Skole». Denne skulde omfatte 4 Afdelinger, men foreløbig begynde med 2. Timernes Antal var for hver af dem 36 om Ugen. Lærefagene vare Religion, latinsk, tydsk og fransk Sprog, Geographi, Historie, Naturhistorie og Naturlære, geometrisk Tegning, Regning, Skrivning og Frihaands-Tegning. [Valget af Lærebøgerne overlodes til Rectoren og Lærerne; disse anmodes om at vælge de hensigtsmæssigste og billigste og ikke at ombytte dem oftere, end det er nødvendigt.] Realskolen var forbunden med Gymnasiet indtil 1818, da den ifølge en Resolution af 15de October blev skilt derfra og fik sin egen Rector. Samtidigt tilføiedes en ny Afdeling, og

---

[1]) Disse evangelisk-theologiske Anstalter kaldtes tilforn Klosterskoler, fordi de vare oprettede for de i Reformationstiden inddragne Klostres Rigdomme.

tillige oprettedes en for begge Anstalter fælles Elementarklasse. Der blev nu fastsat et fireaarigt Cursus for Realskolen (indtil det 14de Aar). Betingelser for Optagelsen i Elementarkl. vare følgende Forkundskaber: 1) Flydende og feilfri Oplæsning efter tydsk og latinsk Tryk, 2) nogenlunde orthographisk og kalligraphisk Skrift (tydsk og latinsk), 3) noget Begreb om Tal og lidt Øvelse i Hovedregning, 4) Religionens første Elementarbegreber og lidt Kjendskab til Bibelhistorien.

Lærefagene i Elementarklassen vare: 1) Tydsk, tillige som praktisk Tænke-, Tale- og Skriveøvelse, behandlet som formelt Dannelsesmiddel (4 Timer ugentlig), 2) Latin (20 Timer), 3) Regning (3), 4) Geographi (1), 5) Religion (2), 6) Tegning (1), 7) Skjønskrift (3).

Fagenes Fordeling i Realskolens 4 Klasser var, nedenfra opad, følgende: 1) Religion (2, 2, 2, 2), 2) Tydsk (4, 4, 4, 3), 3) Latin (6, 5, 4, 3), 4) Fransk (5, 6, 4, 4), 5) Formlære (3, 2, », »), 6) Geometri (», », 3, 4 [tilligemed Trigonometri]), 7) Tallære (2, 2, 4, »), 8) Arithmetik og Algebra (», », », 3), 9) Geographi (1, 2, 2, 2), 10) Historie (», 1, 2, 2), 11) Tegning (4, 4, 4, 4), 12) Kalligraphi (6, 4, 3, 3), 13) Naturhistorie og Technologi (», », 2, 2), 14) Naturlære og Mechanik (», », », 2).

1819 tilføiedes en 5te Kl.[1]) og 1821 en 6te Kl.[2]). I sidstnævnte Aar var Underviisningsplanen følgende: 1) Religion (3, 2, 2, 2, 2, 1), 2) Tydsk (6, 6, 4, 3, 2, 2), 3) Latin (10, 6, 6, 6, 6, 6), 4) Fransk (», 5, 6, 6, 6, 6), 5) Regning (3, 3, 3, 3, 3, 3), 6) Geometri (», 2, 2, 2, 3, 3), 7) Naturhistorie (», », », 1, 2, 3), 8) Naturlære (», », », », 2, 2), 9) Geographi (1, 2, 2, 2, 2, 2), 10) Historie (», », 1, 2, 2, 2), 11) Skrivning (6, 4, 4, 3, », »), 12) Formlære (3 (2), », », », », »), 13) Tegning (», 4, 4, 4, 4, 4). Dette udgjør for 1ste Kl. (a og b) 32, for de

[1]) Samme Aar anordnedes tillige en ugentlig Catechisation i Hospitalskirken, under Navn af »Kinderlehre«.

[2]) Denne Klasses Disciple tillodes det at deeltage i Timerne i Engelsk i Gymnasiet.

øvrige Klasser respective 34 ugentlige Timer. Sangen blev kun dreven som en frivillig Sag udenfor Skoletiden indtil 1823, da der indførtes regelmæssig Sangundervisning.

I 1829 oprettedes en saakaldet «Gewerbeschule», der blev forbunden med Realskolen til een Læreanstalt. Skoleaarenes Antal blev samtidig forøget til 8. Klassernes Timeantal var fra 30 til 36. Lærefagene vare Religion, Modersmaalet, Fransk, Engelsk, Italiensk, Geographi, Historie, Naturhistorie med Materialkundskab, Arithmetik, Formlære, Geometri, Trigonometri, Algebra, anvendt Mathematik, Naturlære med den almindelige Chemi, mechanisk Technologi, technisk Chemi, Bogholderi, Sang og i de nederste og mellemste Klasser som ikke obligatorisk Fag Latin (i det høieste 6 Timer om Ugen). Disciplene i de 4 øverste Klasser fik udenfor Skoletiden Adgang til Tegne- og Modelleertimer i den nyoprettede Kunstskole. Herfor betaltes et særskilt Honorar foruden Skolepengene, der vare 16 Gylden om Aaret. For at lette Adgangen til Skolen for saadanne Disciple, som ønskedes overførte dertil fra andre Realskoler, bleve de Fag, ved hvilke denne Skole adskilte sig fra andre, fortrinsviis henlagte til de øverste Klasser, medens der dog allerede i de lavere Klasser ved Underviisningens Behandling i det Hele skulde tages Hensyn til det practiske Formaal. Paa Grund af det voxende Elevantal, der ogsaa gjorde Oprettelsen af Parallelklasser nødvendig, udskiltes allerede i 1832 «Gewerbe-Skolen» fra Realskolen, der saaledes kom til at omfatte 6 Aldersklasser (fra 8 til 14 Aars Alderen). I 1840 fik hiin Navn af polytechnisk Skole.

Efterhaanden tiltog Elevernes Antal saa stærkt, at samtlige Klasser maatte deles i 3 eller 4 Afdelinger. I Aaret 1846 var der saaledes 17, i 1854 19 Afdelinger (med over 600 Elever), i 1872 32 Afdelinger (med c. 1,200 Elever). Desuden ere siden 1860 de til de 3 Mellemklasser (IV—VI) hørende Skoleklasser fordeelte paa 2 Hovedafdelinger A og B. Til Skolens 6 Aldersklasser (8de—14de Aar) føiedes 1845 en «Overrealskole», bestaaende af 2 Afdelinger, den ene med eetaarigt, den anden

med toaarigt Cursus (14de til 16de Aar). Medens den første forberededede til den polytechniske Anstalt, gik Eleverne fra den anden ud i en practisk Livsstilling.

Realskolens Lærefag sammenfattes under 4 Kategorier: Religion, Sprog, »Videnskaber« og »Kunstfærdigheder«. I Realskolens 3 nederste Klasser og tildeels i 4de Klasse benyttes ingen Faglærere, men hver Klasse har sin Lærer, der underviser i Alt. Ogsaa de øvrige Klasser have, foruden Faglærerne, hver sin særlige Klasselærer, der fører det nærmere Tilsyn med Disciplene i Henseende til Orden i Klassen, Hjemmearbeidet og Disciplinen (hvorom Mere senere).

For Religionsunderviisningen opstilles det Princip, fra 8 til 12 Aars Alderen uudsletteligt at indprente i Gemyttet Religionens første Grundlærdomme ad den bibelhistóriske Vei, i Forbindelse med Henviisning til Aabenbaringen i Natur- og Menneske-Livet. I første til fjerde Klasse undervises baade i det gamle og det nye Testamentes Historie (desuden læres Skriftsteder og Psalmer udenad). Cl. I (4 T.): Afsnit af det gamle Testamentes Historie. Cl. II (3 T.): Det nye Testamentes Historie indtil Christi Himmelfart. Cl. III (3 T.): Indledning til Kundskab om den hellige Skrift. Repetition af Bibelhistorien med Tilføielser og Læsning i Bibelen, især de fire Evangelier. Cl. IV—VI: Katechetisk Underviisning i Troes- og Sædelæren (af en Geistlig, i Hospitalskirken). Desuden Cl. IV: Det gamle Testamentes Historie indtil Kongedømmets Begyndelse. Luthers lille Katechismus udenad (med nogle Udeladelser). Cl. V: Fortsættelse af Bibelhistorien indtil Christi Fødsel. Confirmationsspørgsmaalene udenad. Repetition af Katechismus (uden Udeladelser). Cl. VI: Jesu Lære og Liv efter de fire Evangelier. Repetition af Katechismus og Confirmationsspørgsmaalene. Desuden i V og VI Repetition af Skriftsteder og Psalmer, navnlig Festpsalmerne. (4de Kl. 3 T., 5te Kl. 2 T., 6te Kl. 2 T.). Pligt- og Sædelæren forbindes ikke blot med Troeslæren, men med hele den bibelske Underviisning og finder sit Hovedtilknyt-

ningspunkt i Skriftstederne, ligesom den religiøse Følelse finder det i Psalmerne.

De katholske Elever modtage Religionsunderviisning af en katholsk Geistlig.

Jeg overværede Religionsundervilsningen, der tiltalte mig ved sin Simpelhed og formedelst den Præcision, hvormed den behandledes. Læreren nøiedes aldrig med et ubestemt, ufuldstændigt eller halvt udtalt Svar. Naar Eleven ikke kunde svare, bestræbte Læreren sig for at lede hans Tanker i Retning af Gjenstanden, saa at denne først forstodes tilnærmelsesviis, derpaa opfattedes bestemtere; man sørgede for, at Religionens Sandheder modtoges af Gemyttet og Forstanden i Forening, at de kunde gaae op for Eleven, og at de ikke blot ad Hukommelsens Vei bleve overleverede Forstanden som et Vinterforraad af Kundskaber. Derfor lader man Iagttagelse af Natur- og Menneske-Livet gaae Haand i Haand med Religionens Lærdomme og Bibelens smukke Fortællinger. I Kl. 2, hvor, som ovenfor anført, Fortællinger af det nye Testamente blive gjennemgaaede, hørte jeg Læreren først give en sammenhængende Fremstilling af Beretningen om Christus som 12aarig Dreng og derpaa gjennemgaae den med Spørgsmaal og Svar — ikke een Gang, men flere Gange. Svaret maatte stedse gives i en saadan Form, at man deri kunde gjenkjende Spørgsmaalet. Eleven bliver saaledes nødt til at tænke bestemt og til at indklæde Tankerne i Sætninger, der passe nøie dertil, som en Klædning, der hverken er for vid eller for snever. Derefter maatte en af Eleverne gjenfortælle Historien i Sammenhæng; lidt efter blev en anden opfordret til at fortsætte, og paa denne Maade blev Fortællingen gjennemgaaet et Par Gange og derved vistnok af de allerfleste lært saa godt, at de huskede den bedre, fuldstændigere og tydeligere end om de havde lært den hjemme i Form af Lectie. Endelig gik man over til at forklare hvad der kunde være mindre godt forstaaet, og at fremhæve hvad der kunde være forbigaaet af Tanken, men kunde tjene til at fuldstændiggjøre Billedet, til at skærpe og styrke Totalindtrykket og derved

tillige til at befæste det Modtagne i Hukommelsen. »Lectien» indskrænker sig saaledes til en Opfriskelse af det Lærte.

Sprogunderviisningen, der i 1854 omfattede Tydsk, Fransk og Latin, omfatter nu Tydsk, Fransk og Engelsk. Underviisningen i Modersmaalet gaaer deels ud paa en flydende og feilfri Oplæsning (1ste Kl.) med en udtryksfuld Betoning (2den Kl.) (et godt Foredrag tilsigtes ved udenadlærte Fortællinger, Beskrivelser og Digte), deels paa en klar og bestemt Opfattelse af det Læste; derfor gjennemgaaes og forklares dette katechetisk, ved Hjælp af Spørgsmaal (ligesom ved Religionsunderviisningen). Efter de Sætninger, som blive læste, dannes andre, deels mundtlig, deels skriftlig, som Svar paa forelagte Spørgsmaal; fra Dannelsen af enkelte Sætninger (1ste Kl.) gaaer man over til udvidede, enkelte Sætninger (2den Kl.) med alle Slags Sætningsbestemmelser, derfra til sammensatte Sætninger, først sideordnede og sammentrukne (3die Kl.), derpaa over- og underordnede Sætninger og blandede Perioder (4de Kl.); i 5te Kl. kommer hertil Øvelse i at forvandle de forskjellige Sætningsarter. I denne Klasse lære Eleverne ogsaa de forskjellige Versemaal at kjende. I 6te Kl. af Afd. B belæres de om Sprogets kunstmæssige Behandling i Prosa og Poesi.

Retskrivningen læres i 1ste Kl. som Efterligning af det Læste, i 2den Kl. med grammatikalsk Begrundelse og særlig Opmærksomhed paa eenslydende Ord. Desuden skrives simple smaa Fortællinger og Beskrivelser, hvortil i 3die Kl. kommer Brevskrivning og i 4de Kl. Udarbeidelse af smaa Opgaver efter forelæste Mønsterstykker af beskrivende og historisk Indhold, samt Gjengivelse af poetiske Stykker i Prosa. I 5te Kl. drives disse Øvelser med særligt Eftertryk. Øvelse i Forklaring af Begreber. Synonymik. I 6te Kl. Øvelse i at give deels sammentrængte, deels udførligere Behandlinger af opgivne Themaer og i at forfatte Udkast til Afhandlinger.

Det mundtlige Foredrag gaaer fra den ordrette Gjengivelse af udenadlærte Stykker over til en fri Gjenfortælling af Indholdet (6te Kl.).

Den grammatikalske Underviisning gjennemgaaer følgende Trin: I 1ste Kl. gjøres Bekjendtskab med de 10 Taledele efter deres Hovedbetydning og ydre Kjendetegn, og Ordene klassificeres derefter; det Vigtigste af Ordbøiningen; (om Sætningslæren i 1ste—5te Kl., see ovenfor). I 2den Kl.: Hovedordets, Kjendeordets, Stedordets, Talordets og Tillægsordets Hovedarter; Ordenes Indordning under disse Klasser; Ordenes Formforandringer (Bøininger) i Sætningen. I 3die Kl.: Gjerningsordets, Biordets, Forholdsordets og Bindeordets Hovedarter, samt Indordning under disse; Anvendelse af Gjerningsordets forskjellige Bøiningsformer i Sætningen. I 4de Kl. og 5te Kl.: Onomatik ɔ: deels Betragtning af enkelte Ord og Talemaader i deres forskjellige Betydninger, deels Sammenstilling af hele Ordfamilier; Aflednings-Endelsernes Betydning. I 6te Kl.: Kort Repetition af Ordlæren. Sætningslæren i en mere videnskabelig, men dog for den unge Alder passende Form. I 6te Kl. af Afd. B. kommer hertil Antydninger om Sprogets Historie og om dets Mundarter.

I Ovenstaaende haves Grundtrækkene af denne Underviisning, der selvfølgelig modificeres efter Lærernes Individualitet, saa at den ikke er det ene Aar ganske som det andet, og ikke ganske eens i de to Afdelinger A og B.

Man seer af det ovenfor Meddeelte, at Underviisningen i Modersmaalet har stillet sig den Opgave, at bringe Eleverne til at læse med Eftertanke, til at tale tydeligt og til at udtrykke sig klart og bestemt; dernæst at vænne dem til et smukt Foredrag og en sprogrigtig og smagfuld Stiil, samt at øve dem i baade at fatte sig kort om en Gjenstand og at give en udførlig Behandling deraf, og endelig ved Hjælp af Sproglæren at henlede deres Opmærksomhed paa Sprogets Phænomener, paa Forholdet mellem Udtryk og Mening, mellem Tale og Tanke. (Timeantallet for Tydsk er nu i 1ste Kl. fra Høst til Nytaar 10, derpaa 5; i 2den Kl. 5; i 3die Kl. 4; i 4de Kl. 3; i 5te Kl. 2; i 6te Kl. 2.)

Først ved Sammenligning med et fremmed Sprog faaer man Øie for sit eget Sprogs Eiendommeligheder; det er først ved at gjøre nøie Bekjendtskab med et saadant, at man bliver i Stand til at see, hvorledes Tanke og Udtryk kunne forbindes paa saa uendelig mange forskjellige Maader, og derved at indsee, at Forholdet mellem disse ikke er et absolut, men et relativt, et, der retter sig efter det enkelte Sprogs eiendommelige Udviklingsgang; det er (for at holde os til Skoleunderviisningen) først ved at oversætte ordret fra et fremmed Sprog paa sit eget og saaledes practisk at erfare, at man derved frembringer et daarligt Sprog, ved dernæst at oversætte frit og saaledes at prøve, hvor vanskeligt det ofte er at gjengive Tanken nøiagtigt i et godt Sprog, hvorledes man ofte maa omskrive og gjenomskrive for saaledes efterhaanden at naae eller nærme sig til et Udtryk, der svarer baade til Meningen og til Sprogets Fordringer — først derved er det, at Eleven erfarer, at det Eneste, der i Henseende til Sproget er fælles for alle Mennesker, er Trangen til at søge et Udtryk for Tanken: De søgte alle og fandt alle (selv den Døvstumme fandt sit Tegnsprog), men de søgte paa forskjellige Steder, under forskjellige Forhold og i forskjellige Forbindelser, og derfor fandt En Et, en Anden et Andet (selv blandt de Døvstumme fremkom der forskjellige Tegnsprog).

I Erkjendelsen heraf har man jo stedse i de Skoler, der tilsigtede en høiere Dannelse, opstillet i det Mindste eet fremmed Sprog ved Siden af det daglige Sprog, hvad enten det nu var Græsk, som traadte ved Siden af Latinen, der med Tilsidesættelse af Modersmaalet gjorde sig gjældende som et lærd Universalsprog, man kan gjerne sige, som et kunstigt Modersmaal, eller det var Latinen, som optraadte for at lære Modersmaalet mores, enten alene eller i Forening med Græsk, eller endelig det var eet eller flere levende Sprog, som enten alene eller i Forbindelse med hine fandt en mere eller mindre indskrænket Plads paa Schemaet.

I Würtemberg, hvor Latinen lige indtil 1835 havde et saa afgjort Herredømme (see ovenfor — c. 80 større og mindre

latinske Skoler foruden de reent videnskabelige Anstalter), er fra den Tid af det franske Sprog optraadt som dets Medbeiler. Der blev i Overstudieraadets Betænkning foreslaaet, at man i Regelen skulde udelukke det latinske Sprog af de Skoler, der skulde omdannes til Realskoler, »fordi dette Sprog, naar noget Klækkeligt skal opnaaes deri, berøver Realierne for megen Tid, og fordi det franske Sprog, meddeelt paa en rigtig Maade og i et tilstrækkeligt Timeantal, ei alene af materielle Grunde, men, i Forbindelse med en grundig mathematisk Underviisning, ogsaa i formal Henseende vilde være nyttigere end noget Fransk og noget Latin». Dette Forslag blev antaget af Regjeringen og derpaa efterhaanden iværksat.

Ogsaa i Realskolen i Stuttgart blev det latinske Sprog efterhaanden trængt mere og mere tilbage af det franske; dog har man, deels af practiske Hensyn, deels paa Grund af Schwabernes Fastholden ved det Gamle, indtil den nyeste Tid indrømmet Latinen en Plads i enkelte af Klasseafdelingerne.

Jeg skal her give en Oversigt over Sprogtimerne i Realskolens 6 Klasser i 1852 og, for at lette Overblikket, affatte den i Form af et Schema:

Sprog-timer.	1ste Kl.			2den Kl.			3die Kl.				4de Kl.				5te Kl.			6te Kl.	
	a.	b.	c.	a.	b.	c.	a.	b.	c.	d.	a.	b.	c.	d	a.	b.	c.	a.	b.
Tydsk . .	8	8	9	V. 10 S. 6	10 6	10 6	4	7	7	7	4	6	6	6	3	5	5	4	4
Fransk. .	•	•	•	S. [6	6	8]	7	10	10	10	6	9	9	9	6	8	8	6	7
Latin . .	8	8	7	V. 8 S. 6	8 6	• •	6	•	•	•	5	•	•	•	4	•	•	3	•

V. = Vinter. S. = Sommer.

Underviisningen i Fransk, som nu paabegyndes i 1ste Kl. (istedetfor, som tidligere, i 2den Kl.), omfatter fra 1ste til 5te Kl. Læseøvelser, mundtlig og skriftlig Oversættelse fra Fransk paa Tydsk og fra Tydsk paa Fransk, Dictatstiil og Grammatik, i 6te Kl. tillige Øvelse i at opfatte hvad der tales og

forelæses, og mundtlig Fortælling. I 1ste, 2den, 3die og 4de Kl. beskjæftiger man sig med Formlæren, idet navnlig Verbernes regelmæssige og uregelmæssige Bøininger læres udenad og indøves ved Anvendelse, saavelsom Stedordene. I 5te og 6te Kl. beskjæftiger man sig med Sætningslæren.

Den latinske Underviisning i 1ste Kl., som samtlige Skolens Elever gjennemgik, omfattede Hoved- og Tillægsordenes Bøining, Comparationen og Verbet sum; desuden Forøvelser i at oversætte og frembringe lette Sætninger. [I Elementarskolens 2den Kl. havde de daglig lært 6 latinske Ord udenad, begyndt paa Declinationen og øvet sig deri ved at oversætte lette latinske Sætninger mundtlig, to Gange om Ugen tillige skriftlig.] I 2den Kl. deels Repetition, deels Indøvelse af de regelmæssige Conjugationer og Anvendelsen deraf, fremdeles Oversættelse og Dannelse af Sætninger. I 3die Kl. desuden de uregelmæssige Conjugationer. I 4de Kl. Repetition af de regelmæssige og uregelmæssige Conjugationer, dernæst enkelte og sammensatte Sætninger incl. Acc. c. Inf. og Participialconstructionen, endelig Oversættelse og Dannelse af Sætninger, baade mundtlig og skriftlig. I 5te Kl. Cornelius Nepos, grammatiske Øvelser, Nedskriven af de oversatte Øvelsesstykker og disses Gjenoversættelse paa Latin. I 1852 bortfaldt Latin i 1ste Kl., i 1853 i 2den Kl. og i 1854 i 3die Kl. og de derved indvundne Timer bleve lagte til Tydsk og Fransk. I 1856 indførtes Underviisning i Engelsk i 6te Kl., og samtidig formindskedes Timeantallet i de andre Sprog. Fra 1858 udgik Latin som obligatorisk Lærefag af 4de, 5te og 6te Kl. og blev kun bibeholdt i 4 ugentlige Extratimer i de 2 sidstnævnte Klasser. Tilsidst blev Latin ganske fjernet fra Realskolen, men til Gjengjæld optaget som obligatorisk Fag i det nyoprettede Realgymnasium. Nu læses Engelsk i V og VI af Afd. A. I V Begyndelsesgrundene til de uregelmæssige Verber, i VI Afslutning af Formlæren, Syntax og Stiiløvelser.

Til Sammenligning med ovenstaaende Schema fra 1852 hidsættes et Schema over Sprogtimerne i 1872:

Sprogtimer.	Cl. I.		Cl. II.	Cl. III.		Cl. IV.	Cl. V.	Cl. VI.
	Fra Høst til Nytaar.	Resten af Aaret.		Vinter.	Sommer.			
Tydsk	10	5	5	4	4	3	2	2
Fransk	»	9	8	9	8	9	7	6
Engelsk (i Afd. A) .	»	»	»	»	»	»	2	3 ell. 2

Jeg overværede Underviisningen i **Fransk** i de 3 underste Klasser og følte mig i høi Grad tilfredsstillet ved den Maade, hvorpaa denne blev meddeelt. Det var lige saa fuldt en Underviisning i Modersmaalet som i det fremmede Sprog; thi deels lagde man an paa en **Oversættelse**, der **i et godt Sprog** gjengav Tanken saa **nøiagtigt** og **bestemt** (utvetydigt) som muligt, deels benyttede man enhver Leilighed til ved Sammenligning at gjøre opmærksom paa stærkt fremtrædende og betydningsfulde **Forskjelligheder** i Sprogenes Hjælpemidler og Bygning. Det var af stor Interesse, ja en glædelig Overraskelse for mig her at see det opstillet som Princip og gjennemført med Takt og Forstand, som jeg selv ansaae for Hovedbetingelser for en god **Sprogunderviisning i Skolen**, og som jeg stedse havde havt for Øie ved den practiske Udøvelse af denne. Udbyttet af en saadan Sprogunderviisning er deels, at Eleven vænner sig til at **tale** (Modersmaalet) **rigtigt med Bevidsthed**, at han ved at gjengive Tanken med Nøiagtighed og Bestemthed vænner sig til at **tænke klart og bestemt**, deels at han **befæstes i at tale Modersmaalet sprogrigtigt**, saa at hverken fremmede Sprog eller et slet Sprog saa let kan faae Indflydelse paa hans Udtryksmaade, og at han ved at oversætte i **Udtryk, som umiddelbart ledsages af den rigtige Mening**, lærer at **forstaae det fremmede Sprog tilgavns**.

Hvad det angaaer, at lære at forstaae Sproget, naar det tales, og selv at tale det, saa have vi ovenfor seet, at Eleverne

i øverste Klasse øves i at opfatte mundtlig Fortælling og Forelæsning og selv at fortælle Et og Andet, men ikke førend i øverste Klasse, som Slutstenen paa Sprogunderviisningen. Allerede i de lavere Klasser at anvise Talen (Samtale og Fortælling) en vigtig Plads og indrømme den megen Tid, vilde være at foregribe Sprogets virkelige Tilegnelse. Skoletimerne tilbyde en altfor indskrænket Tid, til at denne, der jo oven i Kjøbet skal deles imellem en 20—30 Elever, paa nogen Maade skulde tillade, at man opstillede Modersmaalets Tilegnelse som Maalestok og Rettesnor for Underviisningen i et fremmed Sprog.

Har man i Skolen lært Saameget af et Sprog, at man med Lethed og tilgavns kan forstaae en i dette Sprog skreven Bog, som man ifølge sit Udviklings- og Dannelsestrin vilde kunne forstaae, hvis den var affattet i Modersmaalet, og har man dernæst vedligeholdt og følgelig forøget den erhvervede Kundskab og Øvelse ved at læse Bøger i dette Sprog (og ikke Oversættelser deraf), helst med Lexiconnet ved Haanden, saa vil man, især naar man i Skolen har faaet en nogenlunde rigtig Udtale, ganske sikkert kunne gjøre sig forstaaelig, naar Nødvendigheden byder det, og efter kort Tids Øvelse være i Stand til at tale Sproget uden stor Møie.

De «Videnskaber», som drives i Realskolen, ere Arithmetik, Formlære og Geometri, Geographi, Historie, Physik og Naturhistorie.

Arithmetik- og Regneunderviisningen er anlagt paa følgende Maade: I 1ste Kl. (indtil Nytaar 6, derpaa 5 Timer om Ugen) Tavleregning — de 4 Species med ubenævnte hele Tal; Hovedregning — Anvendelse af de 4 Species og Forøvelser til Regning med benævnte Tal. I 2den Kl. (5 Timer) Repetition. Division med større Tal. De 4 Species med benævnte hele Tal med dertil henhørende Øvelser i Hovedregning. I 3die Kl. (4 Timer) Repetition. Simpel Brøk. Som Indledning: Tallenes Opløsning i Factorer. Regning med Brøk, ubenævnt og benævnt, paa Tavle og i Hovedet. I 4de Kl.

(5 Timer) Fortsættelse af simpel Brøk. Dens Forvandling til Decimalbrøk. Begge i deres Anvendelse paa de mangfoldige i det borgerlige Liv forekommende Regningsarter (med Raisonnement). Decimalbrøk, navnlig i dens Anvendelse ved Udregning af Flader og Legemer. Hovedregningen fortsættes. I 5te Kl. (4 Timer) Repetition. Læren om Proportionerne m. m. og deres Anvendelse ved Løsningen af de forskjellige Opgaver i det praktiske Liv, i Forbindelse med Veiledning i at løse de samme Opgaver ved Raisonnement. Procentregning (Gevinst og Tab, Rentesregning, Provision, Dividende, offentlige Afgifter, Agio, Rabat, Disconto). Hovedregning. I 6te Kl. (4 Timer) forkortet Multiplication og Division af Decimalbrøk. Gjennemsnitsberegninger. Forskjellige høiere Regningsarter, Uddragelse af Qvadratrod; i B VI tillige Kubikrod og lette algebraiske Opgaver, at løse ved Hjælp af Raisonnement.

Jeg overværede Regneunderviisningen i de to underste Klasser og glædede mig ved at see, hvorledes man her, i Modsætning til den paa andre Steder sædvanlige Fremgangsmaade, bestræbte sig for at lade Eleverne udføre Alt med Eftertanke. Man nøies ikke med at forklare dem een Gang for alle, hvad man forstaaer ved Tal; men man gjentager det ret ofte og lader Eleven udføre Regningen saaledes, at han med det Samme gjør baade Læreren og sig selv Rede for, hvad han foretager; man regner ikke med «Tal», men med «Antal», man lader Fleerheden fremtræde som en Mangfoldighed af Eenheder. I 2den Kl. overværede jeg en Øvelse, der dannede en Forberedelse til Geometriunderviisningen; man regnede nemlig med Linier, som udmaaltes og sammenlignedes, idet man opløste Linie-Eenheden i en Mangfoldighed af mindre Eenheder og saaledes forandrede den til en Fleerhed, o. s. v.

Formlære og Geometri (uden Lineartegning). Mine Optegnelser herom i 1854 lyde saaledes: Underviisningen heri tager sin Begyndelse i 3die Kl. (3 Timer), hvor man beskjæftiger sig med den almindelige Formlære, som Forberedelse til

Geometrien. Først maae Eleverne nøie gjøre sig Rede for, hvad man forstaaer ved Rum, Legeme, Flade, Linie, Punkt; derpaa betragtes de geometriske Størrelser med deres Dele og Arter, indtil Cirklen, og de tilsvarende Figurer tegnes[1]. I 4de Kl. (3 Timer) Repetition og Definitioner; Forklaring af Begreberne: Grund- eller Hovedsætning og Læresætning; et Udvalg af de lettere Læresætninger. Een Time ugentlig geometrisk Tegning (simple, regelmæssige Figurer), hvorved der i Særdeleshed lægges an paa Nøiagtighed og Reenlighed i Udførelsen. I 5te Kl. (4 Timer) Læren om Trianglen og Parallelogrammet, med tilsvarende Opgaver. I 6te Kl. (4 Timer) Læren om geometriske Figurers Proportionalitet og Lighed, samt Læren om Cirklen.

Kort Tid efter blev Formlæren udskudt af Timetabellen, og nu gives kun Timer i Geometri i V og VI, 4 Timer i hver Klasse, hvortil kommer geometrisk Tegning, 2½ Time i V og 2 Timer i A VI og 3 Timer i B VI (see nedenfor).

Med Hensyn til Methoden ved Geometriunderviisningen vil jeg anføre en (allerede af Bugge anført) Bemærkning, der forekommer i en af Overstudieraadet (i dets Erklæring) optagen Udvikling af denne Gjenstand, forfattet af en anseet Mathematiklærer. Der hedder det, at Methoden bør være saa praktisk-heuristisk, som muligt, og Forfatteren slutter med de Ord: »Den angivne Methode er i Grunden intet andet end den naturlige. Naturen øver os ogsaa først, forinden vi komme til en conseqvent systematisk Tænkning. I yngre Aar gaaer Drengen ind paa Alt, hvad man vil lære ham; kun maa Strenghed overhovedet, og navnlig i Methoden, udelukkes».

Sørg for, at Eleven lærer med Lyst og Interesse, at han Intet lærer uden at forstaae det tilgavns, saa at der er Selvvirksomhed og Eftertanke ved hans Arbeide! sørg dernæst for, at efterhaanden, efter Tid og Leilighed, Hullerne i det Lærte udfyldes! saa fremkommer Systemet som noget

---

[1]) Cfr. Bugge, 1ste Bd., S. 257.

Givet, naar Tidens Fylde er kommen. Den Methode, der a priori ordner Underviisningens Gang systematisk efter Videnskabens Theorier (theoretisk-systematisk modsat praktisk-heuristisk), fører aldrig til noget Fuldstændigt, fordi den miskjender Barnets Natur og Evner. Den usystematiske Fremgangsmaade forbereder til Systemet, den systematiske adsplitter Systemet — hvilken af disse er vel at foretrække? I Würtemberg holder man sig i Reglen til den første.

Geographiunderviisningen, der tidligere begyndte i 2den Kl., hvor den kun optog 1 Time om Ugen, begynder nu først i 3die Kl. (med 2 Timer ugentlig). Udgangspunktet er en Betragtning af Hjemmet (Huus — Stad — Land). Dernæst forklares Hovedbegreberne, som Bjerg og Dal, Land og Sø, Fastland og Ø, Hav og Indsø, Flod og Kilde o. s. v.; derpaa gives en Oversigt over Jordens Overflade og Fordelingen af Hav og Land, med særligt Hensyn til Europa.

I 1854 var Planen for dette Fag følgende fra 3die til 6te Klasse:

I 3die Kl. (2 Timer) almindelig Oversigt over Europa, Landenes naturlige Beskaffenhed, Bjergkjæder, Havforbindelser, Flodgebeter, Affald, Vandskjel o. s. v. I 4de Kl. (om Vinteren 2 Timer, om Sommeren 1 Time) Würtembergs Geographi og Tydskland; Landenes Overflade gjøres anskuelig ved Reliefkaart (af Bauerkeller og Rath, Flod- og Bjergkaart af Volz); Tydsklands Bjergsystemer med særligt Hensyn til Natur og Folkeliv, Bjergenes geognostiske Forhold, Bjergværker, Bjergbeboernes Industri; Flodsystemerne, Flodernes Betydning for Samfærdsel og Handel o. s. v., Tydsklands politiske Geographi. I 5te Kl. (V. 2 Timer, S. 1 Time) Europas øvrige Lande, behandlede paa samme Maade. I 6te Kl. (V. 2 Timer, S. 1 Time) Repetition af 5te Klasses Pensum, samt de øvrige Verdensdele.

I sidstnævnte Klasse overværede jeg en Geographitime, som gaves af den dygtige Geograph, Prof. Volz, Forfatter af en almindelig rost Haandbog for Lærere: «Menneskets Indflydelse

paa »Huusdyrenes og Kulturplanternes Udbredelse«. Han behandlede paa en almeenfattelig Maade og gjennemgik med Spørgsmaal og Svar enkelte Punkter af den physiske Geographi og Kulturhistorien.

I 1872 vare Pensa i 4de til 6te Klasse følgende:

I Afdel. A: Cl. IV. De 5 Verdenshave med deres Arme, de 5 Verdensdele efter deres naturlige Forhold (Høi- og Lavvande, Bjerge, Floder), og deres Beboere, efter Racer og Religioner. Om Sommeren Würtembergs Geographi. Cl. V. Repetition. Mellem-Europas især Tydsklands physiske og politiske Geographi. Cl. VI. Syd-, Øst- og Nordvest-Europa og en Oversigt over de 4 andre Verdensdele i physisk og politisk Henseende. I Afd. B: Cl. IV. Om Vinteren: Repetition. Tydsklands, især Würtembergs physiske Geographi. Om Sommeren: De tydske Staters politiske Geographi. Cl. V. Repetition. De øvrige Lande i Europa, undtagen de sydlige og sydostlige. Cl. VI. Repetition. De østlige og sydostlige Lande i Europa. De andre Verdensdele i physisk og politisk Henseende. Timeantallet er 2 om Ugen i Cl. IV, $1^1/_2$ i Cl. V og VI.

Til Sammenligning skal jeg her meddele Comiteebetænkningens Bemærkning om Geographiunderviisningen i de mindre Realskoler: »Den geographiske Underviisning maa gaae ud fra Hjemmet og efterhaanden gaae mere og mere over paa det Fjernere, medens den i den øvre Afdeling, i Forbindelse med Kaarttegning, ikke alene maa komme tilbage fra det Almindelige til det Specielle, men ogsaa indbefatte den mathematiske og physikalske Geographi, og blive fra Jordbeskrivelse til Kundskab om Landenes og Folkenes nuværende Tilstand (»Länder- und Völker-Kunde«)[1].

I Historie undervistes i 1854 først i 4de Kl. (V. 1 Time, S. 2 Timer). Indledning til Historien og Begrebernes Forklaring, Historiens Inddeling i den gamle, Middelalderens, den

[1] Sammenlign: Om Geografiunderviisningen i Seminarskolen i Weissenfels (i Provindsen Sachsen), Bugges Værk I, S. 56 og 57.

nyere og den nyeste Historie, den gamle Histories Inddeling i 4 Tidsrum; det Vigtigste af den gamle Historie fortælles i Sammenhæng, i ethnographisk Orden, med stadigt Hensyn til Chronologien og den gamle Geographi. I 5te Kl. (V. 1 Time, S. 2 Timer) Middelalderen og den nyere Tid, især Tydsklands Historie, med Afbenyttelse af chronologiske og synchronistiske Tabeller. I 6te Kl. (V. 1 Time, S. 2 Timer) Oversigt over den almindelige Verdenshistorie og Würtembergs Historie.

Til Sammenligning anfører jeg atter Betænkningens Ord: »Historien bør fortrinligviis indskrænke sig til enkelte, dog chronologisk paa hinanden følgende Hovedmomenter og være i det Væsentlige biographisk, medens den i den øverste Klasse bør meddeles mere i Sammenhæng.»

Jeg overværede den historiske Underviisning i en af 5te Klasses Afdelinger, hvor man var beskjæftiget med at gjennemgaae Carl den Store og Carolingerne i Tydskland, navnlig Normannertogene. Fremgangsmaaden var, ligesom ved den bibelhistoriske Underviisning, lagt an paa Nøiagtighed og Klarhed.

Nu begynder Underviisningen i dette Fag i 3die Klasse. I 1872 vare de gjennemgaaede Pensa følgende: Cl. III. Würtembergs Historie med de dertil hørende Sagn og Digte. I Afd. A: Cl. IV. Grækenlands Historie til Alexander den Store. Paa passende Steder Indfletning af de orientalske Folks Historie. En chronologisk Tabel. Cl. V. Repetition. Roms Historie indtil det vestromerske Riges Undergang. Chronologi. Cl. VI. Repetition. Middelalderen, især Tydsklands Historie. Chronologi. I Afd. B: Cl. IV. Indledning til Verdenshistorien. Inddeling i Perioder. Hovedtræk af de ældste Folkefærds Historie. Grækernes og Romernes Historie til Augustus. Cl. V. Middelalderens, især det tydske Folks Historie til Reformationen. Cl. VI. Den nyere, især Tydsklands Historie. Oversigt over Würtembergs Historie. Timeantallet er 2 om Ugen i Cl. III og IV, $1^{1}/_{2}$ i V og VI.

I Physik og Naturhistorie undervistes i 1854 ikke førend i 6te Klasse, i Physik i Vinterhalvaaret, i Naturhistorie

i Sommerhalvaaret (3 Timer om Ugen). Mine Optegnelser om disse Fag i 1854 lyde saaledes:

Den physikalske Underviisning beskjæftiger sig med 1) Legemernes almindelige Egenskaber, i Forbindelse med de fornødne Forsøg (Experimenter). 2) Af Mechaniken: populær Udvikling af Lovene for Faldet og Løftestangen; Hydrostatikens og Aerostatikens Grundlove; hydrauliske Presser, Brønde (især artesiske Brønde); Barometret; Luftpumpen. 3) Læren om Lyden. 4) De vigtigste Phænomener af Læren om de saakaldte Imponderabilia; Thermometret; Dampmaskinen; Mikroskopet; Kikkerten (Farverne); Elektriseermaskinen; Kompasset; Forklaring af de hertil henhørende Naturphænomener.

Den naturhistoriske Underviisning er i de første Uger forbunden med den physikalske som Indledning; Udvikling af, hvad der er Gjenstand for Naturvidenskaberne i Almindelighed, og en kort Udsigt over Naturhistoriens enkelte Fag. Derefter 1) Mineralogi — kort Oversigt over de vigtigste Mineralier; Henviisning til Geognosien, med særligt Hensyn til Würtemberg; det Nødvendigste af Chemien og Krystallographien. 2) Botanik, med stadigt Hensyn til Kjendetegnene og Sammenligning imellem disse hos de enkelte Klasser, tillige Øvelser at opsøge Kjendetegnene. Deels fremvises selve Gjenstandene, deels Afbildninger deraf, og desuden tegnes paa Tavlen. Eleverne gjøres opmærksomme paa de betragtede Naturlegemers techniske Anvendelse, i Botaniken navnlig paa Giftplanterne. Det Linnéske System lægges til Grund ved den botaniske Underviisning. — Zoologien er udelukket fra Realskolen, ligesom ogsaa fra Overrealskolen. Imidlertid er hermed dog ikke sagt, at Eleverne forblive ganske uden Kundskab til Dyreriget; thi deels ved Underviisningen i Modersmaalet, deels i Geographitimerne, ved Kulturhistorien og Botaniken, gives der megen Leilighed til at ombandle de forskjellige Klasser og de vigtigste Arter af Dyreriget.

Naar det hedder, at der ikke gives nogen Underviisning i Naturvidenskaberne før i øverste Klasse, er det ikke Meningen

dermed, at Skolen indtil da aldeles ikke bekymrer sig om at forskaffe Eleverne nogen Kundskab om Naturen; tvertimod, man bestræber sig for at henlede deres Opmærksomhed paa og at aabne deres Blik for Naturens Mangfoldighed, Hensigtsmæssighed og Skjønhed, at vænne dem til at iagttage med Opmærksomhed og Nøiagtighed.

I 2den Klasse hørte jeg saaledes Læreren gjennemgaae med Eleverne en Vandring paa Markerne om Foraaret. Man beskrev Naturens Udseende tidligt paa Foraaret, man omtalte, hvilke Planter og Dyr man traf paa, idet man indlod sig nærmere paa Et og Andet. Saaledes standsede man ved Sump- og Træk-Fuglene; navnlig blev Storken gjort til Gjenstand for en omhyggelig Behandling, idet man eftergik dens Liv og Eiendommeligheder som Sumpfugl og som Trækfugl. Hvorledes kom den paa Tale? — Frøerne kvække i Kjæret. — Hvem er Frøernes værste Fjende? — Storken. Den spidder dem paa Næbbet, løfter dette lodret tilveirs og lader Frøen falde ned i og derpaa glide igjennem Halsen. — Ogsaa Biernes Færd blev gjennemgaaet, o. a. m.

Nu begynder Underviisningen i Naturhistorie allerede i 2den Klasse og afsluttes allerede i 3die Kl., hvorimod Naturlæren er udelukket fra Afd. A, og i Afd. B fremdeles er indskrænket til 6te Kl. I 1872 vare Pensa i Naturhistorie i Cl. II (3 Timer ugentlig): Dyreriget. Inddeling i Klasser. Nærmere Omtale af enkelte Klasser og Arter, med særligt Hensyn til saadanne Dyr, som ere af Betydning for Menneskene. I Cl. III (2 Timer ugentlig): Om Vinteren: Repetition og Fortsættelse af det i 2den Kl. Læste. De vigtigste Mineralier. Oversigt over de 3 Naturriger. — Om Sommeren: Planteriget; Forklaring af Planternes Organer og Veiledning i at bestemme Planternes Art, efter levende Exemplarer; nærmere Betragtning af særlig nyttige eller skadelige Planter. I Physik i B VI (3 Timer ugentlig): Belæring om de vigtigste Naturlove og Phænomener, med særligt Hensyn til Industri og Haandværk: Tyngdepunkt, Løftestang, Rulle, Hjul, Skraaplan o. s. v.;

hydrostatisk Presse, Pumpe, Brandsprøite; Vanddampe, Dampmaskine, Tegninger og Beregninger.

»Kunstfærdigheder«, som Eleverne øves i, ere Skjønskrift (i 1ste Kl. fra Høst til Nytaar 6, derpaa 3 Timer, i 2den Kl. og 3die Kl. 3 Timer, i A 4de Kl. 2 Timer, 5te Kl. og 6te Kl. 1 Time, i B 4de Kl., 5te Kl. og 6te Kl. 1 Time om Ugen), Tegning, deels Frihaandstegning, som tidligere begyndtes i 3die Kl. (i 4de Kl. 3 Timer, i 5te Kl. 3 Timer og i 6te Kl. 4 Timer), deels geometrisk eller Lineartegning (i 5te Kl. 2½ Time, i 6te Kl. 2 Timer), Sang (i 3die Kl. 1 Time, i 4de Kl. 2 Timer, i 5te Kl. 1 Time, i 6te Kl. 1 Time) og Gymnastik (Turnen) (i 3die, 4de, 5te og 6te Kl. 3 Timer). Ved Skriveundervíisningen tilsigtes en smuk og flydende Haandskrift. Der holdes særlige Øvelser i Hurtigskrivning. Taktskrivnings-Methoden anvendes.

I 1854 var Planen for Tegneundervíisningen følgende: Frihaandstegningen begynder samtidigt med Geometriundervíisningen (i 3die Kl.) og træder i Forbindelse med Læren om Formerne. Forøvelser for Øie og Haand, bestaaende i Fremstillingen af de forskjellige Linier, Vinkler og Figurer, saaledes som Formlæren fører dem Iagttagelsen imøde. I 4de Kl. tegnes Omrids af Blomster og Ornamenter. I 5te Kl. tegnes (efter Fortegninger) mere sammensatte Blomsterstykker, vanskeligere Ornamenter, Dele af det menneskelige Hoved og Omrids af lette Hoveder. I 6te Kl. Omrids af Menneskehoveder, lette Figurer og saadanne Dyrehoveder, som egne sig til Forsiringer.

Lineartegningen begynder i 5te Kl. dermed, at enkelte Linier og geometriske Figurer tegnes og construeres; dernæst eftergjøres simple og smukke Former, som tilstede ret megen Afvexling, og som hovedsagelig ligge til Grund for Udførelsen af Constructioner. Veiledning i at fremstille lette Figurer med Tusch eller Farver. I 6te Kl. øves Eleverne i at løse geometriske Opgaver og i at udføre de fundne Constructioner med Nøiagtighed paa Papiret. Der tegnes regelmæssige Polygoner, Berøringscirkler og Kurver.

I 1872 var Planen følgende: Frihaandstegningen begynder med at copiere Omrids af Ornamenter og Menneskehoveder og gaaer derfra over til at tegne efter Gibs-Afstøbninger og Modeller (af Dupuis). Dertil kommer Belæring om Perspectiv, og for de Viderekomne Schattering af de efter Gibsafstøbninger og Modeller tegnede Omrids. I geometrisk Tegning methodisk fremadskridende geometriske Constructioner, simple Ornamenter med rette Linier og Buer, hvorfra der gaaes over til de mere indviklede Constructioner. For Afd. B anføres ved Cl. V lette geometriske Ornamenter, navnlig i græsk og arabisk Stiil efter Otto Fischers Mønstersamling, samt Øvelse i den saakaldte Recept- og Program-Tegning (efter samme); ved Cl. VI: Tegninger i gothisk Stiil (efter samme), Construction af de af Korsbuer sammensatte Kurver, Keglesnit og mechaniske Kurver.

I 1854 var Planen for Sangunderviisningen følgende: I 4de Kl. Durskalaerne og deres forskjellige Intervaller, angivne med Tal og Noder, især C-Dur-Skalaen, samt de lettere Node- og Taktforhold; i 5te Kl. samtlige Durskalaer og de vanskeligere Taktforhold, samt en theoretisk Sammenligning mellem Dur- og Moll-Skalaerne. I 6te Kl. Repetition og Indøvelse af Choraler og Viser, med Hensyn til Mandsstemmen.

I 1872 var Planen følgende: Cl. III. Sang-Øvelser uden Noder. Cl. IV. Nodelæsning. Rhythmiske og melodiske Øvelser. De vigtigste Durskalaer og endeel een- og tostemmige Sange. Hver Uge læres en Choral. Cl. V. Fortsættelse af Durskalaerne og nogle Mollskalaer. Indøvelse af Choraler og Sange. Cl. VI. Nogle Mollskalaer. Indøvelse af Choraler samt to-, tre- og firstemmige Sange.

I Legemsøvelserne deeltoge i 1854 Eleverne i Fællesskab med de jevnaldrende Gymnasiaster, og foruden Gymnastiklæreren, som ledede disse, var stedse afvexlende en Real- eller en Gymnasiallærer tilstede. I atten hundrede og nogle og treds blev Gymnastiktimernes Antal forøget fra 2 til 3, og Deeltagelse

i disse gjort til en Forpligtelse. Realskolen fik tillige særskilt Gymnastikhuus og særskilte Gymnastiktimer.

Skolen er i Besiddelse af en Bogsamling, hvoraf en Deel udgjør et Skolebibliothek for 5te og 6te Kl., om hvilken det blandt Andet hedder, at den skal fortrænge den aandsdræbende Romanlecture og forhindre det saa farlige Driveri.

Den Tid, som Lærerne ifølge Bestemmelsen tør lægge Beslag paa til Lectielæsning, er forskjellig for de enkelte Klasser, imellem 1 og 3 Timer daglig, hvorved de middelmaadige Elevers Evner tages til Maalestok. En Aftenskole til Lectielæsning har man ikke. Derimod finder Oversidning Sted Onsdag og Løverdag Eftermiddag, dog kun i Tilfælde af vedholdende Dovenskab.

(Fortsættes).

Digte af Tyrtæos.

Oversatte af *H. G. Møller*.

Brudstykker af en Elegi om den spartanske Statsordning.

Selve Kroniden Zeus, den fagertkransede Heres
Herre, skænked vor Stad til Heraklidernes Æt.
Følgende den vi fordum forlod vor stormfulde Hjemstavn;
Pelops' vidtstrakte Ø kom paa vor Vandring vi til.

»Gerrigheds Last skal Sparta øde! Forvist ikke andet!« —
— Så Fjærntrammeren, Sølvbuens Gud, guldlokket Apollon
talte fra guldprydet Bo's lönlige, hellige Vrå.

Hjem fra Templet i Pytho de bragte de Svar, som de hørte,
Phoibos' spående Kvad, Guddommens varslende Ord:

Først i Råd være Kongerne to, der som Guder skal æres,
de, som vogte med Kløgt Spartas den yndige Stad,
dertil de gamle af År, men Folkets Mænd skulle altid
alt efter rettelig Lov göre, som Pligten dem bød,
talende skönt og handlende godt og ret, som det bør sig,
pønsende aldrig på ondt mod deres fædrene By.
Da skal Styrke og Sejr med Folkeskarerne følge. —
Dette har Phoibos talt, varslende Held for vor Stad.

Hil Theopompos, vor Konge, hvem Guderne elske! Vor Fører,
dengang Messene vi tog, hele det vidtstrakte Land,
som er så godt at plöje og godt at beplante med Vækster.
Nitten samfulde År kæmped i stående Strid,
kæmped for Landet at vinde med djærvt udholdende Krigsmod
Fædrenes Fædres Slægt, førende Lanse i Hånd.
Først i det tyvende År fra Markerne Fjenderne flygted,
veg fra Ithómes Borg, steg fra det knejsende Fjæld. —

Krigssange.

1.

Herligt at falde i Kamp for sit Land i de forreste Rækker,
dø som en Helt, hvor der slås tappert for fædrene Bygd!
Ak! men bittrest af alt er den Lod at fly fra sin Hjemstavn
og fra sin frodige Mark vandre ved Tiggerstav bort,
flakke om Land med sin gamle Far, med sin elskede Moder
og med sin Ungdoms Brud og de umyndige Börn.
Hvor man så kommer til Folk, forpint af sin Trang, som en usæl
Stödder blir man forvist ilde kun set af enhver,
og man beskæmmer sin Slægt, gör sin ædle Skabning til Lögner;
alslags Skændsel og Ve drager som Følgesvend med.
Men hvis da ingen har Agt for slig en Stavkarl, som ingen
hilser med venligt Sind eller med ynkende Ord,
så lad os kæmpe med Mod for vort Land og ej kæle for Livet!
Nu er det Tid at dø for vore Börn og vort Land!

Ynglinger! Står da fast ved hinandens Side og kæmper!
    Ingen tænke på Skræk! Ingen på Skændsel og Flugt!
Heller I øge jert Mod helt stort og kraftigt i Brystet!
    Hænger ej fejgt ved jert Liv bist under Striden med Mænd!
Ej vil I flygte og lade de ældre, de gamle, i Stikken,
    de, hvis Knæ ikke mer smidigt sig böje til Løb.
Ynkeligt er det at skue, når forrest i Krigernes Række
    foran de unges Fod Oldingen styrter til Jord.
Fældet ligger Gråskæggen der; han, hvis Lokker blev hvide,
    ånder sin kraftige Sjæl fra sig i Kamppladsens Støv,
griber om blodige Underlivssår med Hænderne både,
    — O, hvilken Ynk, hvilken Gru er det for Öjet at se! —
dækker sin Nøgenhed slet. — Men Ynglingen klæder jo alting,
    medens han elskelig end smykkes af blomstrende Vår.
Mændene skue på ham med Behag og Kvinder med Elskov,
    medens han lever, og skön ligger han, slagen i Kamp.
Så skræv da mægtig ud og stå som vokset til Jorden!
    Stem dig på Fødderne djærvt! Fæst i din Læbe din Tand!

2.

Sönner I er af Herakles, den aldrig betvungne, — thi frygt ej!
    Endnu har Zeus ej vist eder i Vrede sin Ryg.
Skælv ej for Mændenes mylrende Flok; lad Skræk jer ej tvinge!
    Brat gribe hver sit Skjold, — vælge blandt Kæmper sin Plads,
agtende Livet hel föjc og higende frem efter Dødens
    mørke Gudinders Flok som efter Sollysets Glans!
Fuldtvel I kende den grådsvangre Ares' fortærende Gærning;
    rædsomme Kamplegs Harm godt har I næmmet i Hu.
Både de flygtendes Lod og Forfølgernes har I jo prøvet,
    Ynglinger! nok har I set både af dette og hint.
Helte I så, som voved at slutte tæt til hinanden,
    voved at stævne til Kamp der, hvor de forreste stred.
Få kun falde af dem, og døende frelse de Folket,
    ak! men al Manddom, al Dåd spildes ved skælvende Flugt.

Aldrig tilfulde fortælle man kan den mangfoldige Jammer,
som bliver Manden til Del, når han af Skændsel er ramt.
Rædsomt er det, når Sværdet i Krigens blodige Trængsel
kløver den flygtendes Ryg, rammende bagfra med Magt.
Ynkeligt ligger Liget i Støvet henstrakt og mærket
bagfra af Spydets Odd midt mellem Hærdernes Par.
Så skræv da mægtig ud og stå som vokset til Jorden!
Stem dig på Fødderne djærvt! Fæst i din Læbe din Tand!
Dæk dine Lår og Ben forneden, dit Bryst, dine Skuldre
bagved det mægtige Skjolds bugede, skjulende Hvalv.
Ryst i din höjre Hånd Spydstagen den stærke; foroven
Hjælmens viftende Busk nikke med truende Kast.
Har du et Skjold, så dvæle du ej, hvor Skud dig ej række;
lær at færdes i Kamp, øvende mandelig Dåd.
Rask gå du på til Håndkamp og rykke din Fjende på Livet;
stød med det lange Spyd eller og hug med dit Sværd.
Stil din Fod ved hans Fod og stem dit Skjold mod din Fjendes;
vend din Hjælmbusk mod hans; Hjælmen klinge mod Hjælm!
Brystet stemmet mod Bryst skal Manden kæmpe mod Manden,
klemmende Sværdets Greb, fattende Spydstagens Skaft!
Letbevæbnede Svende! med store Håndsten I kaste,
dukkende hist og her ned bag det skærmende Skjold!
Slynger jert lette Spyd med det glatte Skaft imod Fjenden!
Holder jer altid nær ved de bepansredes Flok! —

3.

Ej vil jeg prise en Mand og ej agte ham Omtale værdig,
om han end rap er på Fod eller til Brydekamp vant,
om han af Legem er stor og vældig i Kraft som Kykloper,
eller han løber forbi selve den thrakiske Storm,
om han af Skabning end vænere er end den væne Tithonos,
eller han har i sin Vold Midas' og Kinyras' Guld,
om han en stoltere Fyrste end er end Tantalos' Ætmænd
og med bedårende Røst taler som selve Adrast,

om han al Herlighed ejer undtagen det kampglade Krigsmod
    — uden det er han dog aldrig en Helt udi Kamp —,
når han ej djærves urokket at skue det blodige Manddrab,
    stande sin Fjende næst, rykke på Livet ham ind.
Det er den Lov, som blandt Menneskers Æt er herligst at vinde;
    det er den unge Svends bedste og skönneste Lön.
Held for vor Stad og Held for hver en Borger i Folket,
    hvergang en Mand står fast forrest i Kæmpernes Flok,
stander urokket og tryg uden Tanke om Flugt og om Skændsel,
    sætter sin Sjæl og sit Liv frejdig i Kampen på Spil,
medens hans djærve Ord opflamme hans Ven ved hans Side!
    Sandelig! Sådan en Mand kaldes en Helt udi Kamp!
Slagrækker bistre, som pønse på ondt, brat fly for hans Åsyn.
    Krigens bølgende Hav standser hans vældige Arm.
Men om han falder i Kæmpernes Flok og udånder Sjælen,
    hædrende Fader og Folk, Landsmænd og fædrene By,
forfra rammet af mangt et Spær gennem buklede Skjoldhvalv
    og gennem Panserets Malm, truffet dybt i sit Bryst,
da vil forvist både Yngling og Olding jamre og græde;
    Byen sidder i Sorg; smerteligt bliver dens Savn.
Men hans Grav og hans Börn vil agtes blandt Menneskers Slægter
    og deres Börn efter dem og deres seneste Æt.
Aldrig forsvinder det herlige Ry, og ej Navnet skal glemmes;
    skönt han af Jorden er skjult, har han udødeligt Liv,
han, hvem den bistre Ares slog, da han forrest blandt alle
    kæmpede djærvt for sit Land, kæmped for Arne og Börn.
Men hvis han slap fra hin Mø, som Ligene strækker på Valen,
    hvis han sejred og vandt Spydets strålende Ry,
da vil forvist både Yngling og Olding ham ære og prise;
    megen Fryd bliver hans, förend til Hades han går.
Hædret blandt Landsmænd som Olding han er, og aldrig vil nogen
    røve ham mindste Del enten af Ros eller Ret.
Alle som én, når til Sæde man går, både yngre og ældre,
    dertil hans Jævninges Flok, give ærbødig ham Plads. —

Så lad enhver da stræbe med dristigt Mod for at vinde
frem til Hæderens Top, øvende Krigerens Dåd!

Marschsang.

Nu velan! I Fædres Ætmænd!
I Börn af det mandstolte Sparta!
Hold Skjoldet for med den venstre
og hold Lansen modig i höjre
og kæler ikke for Livet,
thi sligt er ej Sæd i Sparta. —

Bøger indsendte til redaktionen.

Pedagogisk tidskrift. Utg. af *H. F. Hult* och *E. G. F. Olbers*. 1873. 6 hft. Halmstad. 8. — Fifty-third annual report of the board of public education of the first school-district of Pennsylvania, comprising the city of Philadelphia, for the year ending December 31, 1871. Philadelphia 1872. 8. 285 S. — Twenty-fifth report of the board of trustees of public schools of the city of Washington, 1871-72. Washington 1872. 8. 256 S. — Annual report of the board of Regents of the Smithsonian Institution for the year 1871. Washington 1873. 8. 473 S. — *C. Iversen*, Kortfattet oldnordisk Formlære til Skolebrug. 2den Udg. Kbhvn. 1873. 8. 36 S. — Anthologia Graeca. Ed. *P. H. Tregder*. Hauniae 1873. 8. II + 144 S. — Q. Horatii Flacci carmina lyrica. Ex intimae artis criticae praeceptis emendata edidit et commentariis criticis exegeticisque instruxit *N. G. Ljungberg*. Vol. I. Carolstadii 1872. 8. XXIV + 152 S. — Tre Dialoger af Seneca. Udgivne og fortolkede til Skolebrug af *M. C. Gertz*. Kbhvn. 1873. 8. IV + 117 S. — *Chr. Sick*, Materialier til franske Stiløvelser. 2den Afd. Kbhvn. 1871. 8. 166 S. — *Julius Petersen*, Den plane Trigonometri og de sphæriske Grundformler. 2den forandrede Udg. Kbhvn. 1873. 8. 61 S. — *Kr. Kjær*, ABC. Kbhvn. 1873. 8. 31 S.

Realskolevæsenets Udvikling i Würtemberg.

Af *J. Moldenhawer.*

(Slutning).

Overrealskolen.

Denne bestaaer af to sideordnede Afdelinger, der i 1854 omfattede en Forberedelses- eller Overgangsklasse til den polytechniske Skole og en saakaldet «Gewerbsklasse», en Afgangsklasse til det praktiske Liv, den første med eet-aarigt, den sidste med eet- eller toaarigt Kursus.

I 1854 var Planen følgende:

I Overgangsklassen undervistes 1 Time om Ugen i Religion; den christelige Troeslære med bibelsk og philosophisk Begrundelse, idet tillige det Vigtigste af Psychologien medtoges. Underviisningen skulde være paa eengang belærende, vækkende og opbyggelig. De katholske Elever deeltoge i den polytechniske Skoles Religionstimer for Katholiker.

Mathematik. a) Geometrisk Analyse (2 Timer): Veiledning i at løse geometriske Opgaver blot med geometriske Hjælpemidler. b) Geometri (4 Timer): Repetition af den plane Geometri, Stereometri; Beregning af Legemer. c) Plan Trigonometri (4 Timer): Triangler. d) Arithmetik og Algebra (4 Timer): Repetition af Proportionslæren; Øvelser; Bogstavregning, Tallæren; Ligninger af første og anden Grad; Progressioner; Permutationer og Combinationer; figurerede Tal; Logarithmer. e) Geometrisk Tegning (4 Timer): I Vintersemestret Construction af geometriske Figurer henhørende til den rette Linie og Cirklen, med det Formaal at vænne Disciplene til Properhed og Accuratesse i Tegningen; i Sommersemestret Construction af regelmæssige Kurver, hvorved enkelte Punkter blive graphisk bestemte, og disse forbindes paa fri Haand, for at Eleverne kunne øve Haand og Øie til rigtig Opfattelse og Supplering af staaende Former.

Historie og Geographi (Länder- und Völkerkunde): Almindelig Historie med særligt Hensyn til Handel og Industri (3 Timer), og Geographi (2 Timer), deels Oversigt over den politiske Geographi, deels physisk og mathematisk Geographi.

Sprog. Tydsk (3 Timer), deels Grammatik, deels Stiil (Fortælling og Afhandling); Fransk (6 Timer), Læsning af franske Skribenter, Stiil- og Taleøvelser, Forklaringer og Øvelser henhørende til Sætningslæren og den almindelige Sproglære. Skriftlige Udarbeidelser.

Frihaandstegning (2 Timer): Øvelse i at tegne Omrids af hele Hoveder efter de bedste Mestere, tilligemed Forklaringer sigtende til at danne Smagen, samt kunsthistorisk Belæring.

Gymnastik (2 Aftentimer).

I Afgangsklassen underviste to Timer om Ugen i Religion. Simpel christelig Troes- og Sædelære, med stadigt Hensyn til den hellige Skrift og en kort Oversigt over det Historiske. De katholske Elever underviste sammen med Polytechnikerne.

Mathematik og Naturvidenskaber: Geometri (6 Timer), deels plan Geometri, som Repetition, i de 4 første Maaneder, deels Stereometri med mange Beregninger i anvendte Exempler; nogle mindre Udmaalinger. Arithmetik (4 Timer), Øvelse i skriftlig Regning og Hovedregning, Bogstavregning, Ligninger af 1ste og 2den Grad i bestemte Opgaver. Physik (V. 4 Timer): Legemernes almindelige Egenskaber, Bevægelse, Fald, Pendul, Hydrostatik, Aerostatik, Lyd, Varme, Lys, Elektricitet, Magnetisme. Mechanik (S. 2 Timer): Løftestangen, Kræfternes Parallelogram, Tyngdepunktet, Vægtskaalen; Maskiner: Rebslagerhjul, Hjulværk, Haspe, Vinde (Spil, Gangspil), Kran, Valseværk, Skruer, Rambuk, Hammermølle; Hydraulik. Naturhistorie (2 Timer): I Mineralogien foredroges først de fornødne Forkundskaber til Chemien og Krystallographien; derpaa gjennemgikkes Mineralierne i en naturlig Orden. I Botaniken undersøgtes Planterne, hvorved tillige det Nødvendige angaaende det Linnéske og det naturlige System gjennemgikkes. Chemi

(S. 4 Timer): Først gjentoges de for Chemien vigtigste Kapitler af Physiken, om Varmen og Elektriciteten, derpaa gaves en almindelig Indledning til Chemien (mechanisk Blanding, Opløsning, chemisk Forbindelse, Æqvivalenter, chemiske Tegn); endelig bleve de vigtigste Metalloider og Metallerne af de rene og de jordholdige Alkaliers Klasse gjennemgaaede tilligemed deres Forbindelser, med Udeladelse af det, som blot har videnskabeligt Værd og ikke er aldeles nødvendigt til Forstaaelsen af det, der er af praktisk Betydning. Det, som blev gjennemgaaet, gjordes begribeligt ved Hjælp af Experimenter, som forberededes før Timerne og foretoges i disse. Historie og Geographi (2 Timer): Om Vinteren almindelig Oversigt over Tydsklands physiske Geographi, derpaa de enkelte tydske Staters Topographi. Om Sommeren den nye Tids Historie fra Aar 1700. Sprog: I Tydsk (4 Timer) theoretisk og praktisk Beskjæftigelse med skriftlige Udarbeidelser og Forklaring af klassiske Læsestykker, i Forbindelse med grammatikalsk Underviisning; i Fransk (5 Timer) Læsning af franske Skribenter, Stiiløvelser, Taleøvelser, grammatiske Repetitioner og skriftlige Udarbeidelser; i Engelsk (4 Timer) praktisk Veiledning i Udtalen, Ord- og Sætningslæren med Øvelsesopgaver; derpaa gjennemgikkes nogle Læsestykker, og samtidigt øvedes Eleverne i at forstaae mundtlig Tale og at udtrykke sig skriftlig og mundtlig paa Engelsk. Handelsvidenskaber (6 Timer): Denne Underviisning bestod hovedsagelig i det enkelte og dobbelte Bogholderi, ved hvilken en fingeret Profession lagdes til Grund. Da denne var beregnet paa Kundskab om og Behandling af alle vigtigere Tildragelser i Indlandets Handelsforhold, saa forbandtes dermed: Øvelse i tydsk, undertiden ogsaa i fransk og engelsk Handels-Correspondance, Øvelse i al Slags Handelsregning, Fremstilling af Vexellæren efter trykte Schemaer, hvorved de vigtigste og almindeligste Vexellove anførtes. Tegning, deels a) Frihaandstegning (4 Timer), Begyndelsesøvelser og de enkelte Dele af det menneskelige Hoved indtil dets Fuldførelse, Omrids af Ornamenter, Blomster- og Frugtstykker, og deels

b) Linear- og Forretnings-Tegning, geometriske Constructioner, Forklaring over de forskjellige Projectionsarter, Tegning efter den orthogonale Projection i Punkter, rette Linier, Flader, Polyedre og deres Gjennemskjæring ved Flader og ved andre Legemer, under Foreviisning af Modeller; Veiledning i at danne Næt af saadanne Legemer; Tegninger med skjæve Paralleler; architektoniske Bygningsled og Søileordener; Copiering af Grundtegninger til Stad- og Land-Bygninger; simplere Constructioner henhørende til Steenskjæringen; Tegning af simple Maskiner efter Modeller, ligeledes af Gjenstande efter Naturen, efter en opgiven Maalestok; Veiledning i Perspectivtegning. Kalligraphi (2 Timer): Methodisk Veiledning i Skjøn- og Hurtigskrivning efter Castairs'ske Principer. Gymnastik sammen med Overgangsklassen.

I 1849 var der paabegyndt en Deling af Afgangsklassen i 2 Hold (b og c). Efter 1858 blev denne fuldstændig gjennemført, og 7de Kl. c særlig bestemt til Underviisning af Disciple, der vilde uddannes til Handelen. Da i 1862 Alderen for Indtrædelsen i den polytechniske Anstalt fastsattes til det 16de Leveaar, maatte der endnu føies en 8de Klasse til Realskolen. Denne kom til at danne en Fortsættelse til den tidligere Overgangsklasse VII a. For at give Disciple i VII b og VII c Adgang til de Kundskaber, der vare Betingelsen for den eetaarige Militairtjeneste, hvortil Adkomst erhvervedes ved en Examen, maatte der efter 1868 ogsaa oprettes en Fortsættelsesklasse for dem (VIII b).

Ifølge privat Meddelelse fra Realskolens nuværende Rector, Prof. Ölschläger, paatænkes nu tillige at overføre det ved den polytechniske Læreanstalt bestaaende 2aarige mathematiske Forberedelses-Cursus til Overrealskolen som en 9de og 10de Klasse (16—18 Aars Alderen).

I 1872 vare de gjennemgaaede Pensa i VII a og c: I Religion (2 Timer i hver Klasse): Apostlenes Gjerninger og nogle apostoliske Breve. Kort Indledning til den hellige Skrift; Oversigt over de kirkelige Bekjendelsesskrifter. I Tydsk (2 Timer):

Læsning af udvalgte Stykker af tydske Klassikere, især Schiller; Stiil af geographisk og historisk Indhold og Tildragelser. I Fransk (6 Timer): Stiiløvelser, Grammatik og Oversættelse. I Engelsk (3 Timer — ikke obligatorisk): Grammatik, skriftlig og mundtlig Oversættelse (med VII b). I Historie (2 Timer): Oldtidens og Middelalderens Historie indtil Hansaforbundets Stiftelse (VII a) eller den nyere Tids Historie fra Reformationen (VII c). I Geographi (2 Timer): Repetition af Europas, Asiens og Afrikas Geographi (VII a) eller de for Handel og Industri vigtigste Lande samt Colonierne og Handelens Historie (VII c). I Arithmetik (2 Timer): praktiske Øvelser (VII a) eller særlig Handelsregning og Øvelser i at regne hurtigt og sikkert (VII c). I Algebra (4 Timer): Bogstavregning indtil Potenserne, Ligninger af første Grad. Plangeometri (3 Timer — i VII c ikke obligatorisk): fra Begyndelsesgrundene indtil Cirklens Udregning; selvstændig Løsning af Opgaver. Stereometri (2 Timer — kun i VII a): indtil Kuglen og constructive Opgaver. Geometrisk Tegning (3 Timer i VII a, 4 Timer i VII c i Forbindelse med Frihaandstegning): Frihaandstegning (3 Timer) i VII a. Gymnastik (3 Timer — Vaabenøvelser ikke obligatoriske).

I VII b: I Religion (2 Timer): De vigtigste Lærdomme i den evangeliske Kirke med Læsning af udvalgte Stykker af den hellige Skrift; Læsning af Apostlenes Gjerninger. I Tydsk (2 Timer), som ovenfor. Fransk (5 Timer), som ovenfor. Engelsk (3 Timer), som ovenfor, men obligatorisk. I Historie (1½ Time): Oversigt over Verdenshistorien. I Geographi (1½ Time): Det Vigtigste af den mathematiske Geographi og Oversigt over alle 5 Verdensdele. Arithmetik og Algebra (5 Timer): Praktiske Øvelser af den lavere Arithmetik. Begyndelsesgrundene af Bogstavregning og Algebra indtil Ligninger af 2den Grad med flere Ubekjendte. Plangeometri og Stereometri (5 Timer) med lettere Opgaver i Construction og Beregning; Betragtning af Punkter, Linier, Flader, Legemer, især deres Overflade og Cubikindhold. Geometrisk Tegning (2 Timer); med de Viderekomne: Udførelse af Grundtegninger til

Bygninger, Tegning af Maskiner o. A. efter Naturen. Physik og Chemi (4 Timer). I Physik: Af samtlige Afsnit det, der er vigtigst for Industri og Haandværk. I Chemi: Almindelig Indledning og Læren om de vigtigste chemiske Elementer og deres uorganiske Forbindelser, med Experimenter; Veiledning i chemisk at analysere de for Industri og Handel vigtigste Natur- og Kunstprodukter, især Mineralier. I Naturhistorie (2 Timer): Det Vigtigste af Mineralogien og Botaniken, med særligt Hensyn til de i technisk og økonomisk Henseende vigtigste Naturproducter. Frihaandstegning (2 Timer), deels efter Fortegninger, deels efter Gibsmodeller og de Dupuisske Apparater. Gymnastik (3 Timer). Vaabenøvelser — ikke obligatoriske.

I VIII a læses: Religion: Kirkehistorie (2 Timer); Tydsk (2 Timer), Fransk (5 Timer), Engelsk (2 Timer — ikke obligatorisk); i Historie (2 Timer): Oldtid og Middelalder med kulturhistorisk Overblik; derpaa den nyere Tids Historie. Mathematisk og physisk Geographi (1 Time), politisk Geographi (2 Timer): Den gamle Verden, især Tydskland, derpaa den nye Verden. Algebra (4 Timer): Bogstavregning, Logarithmer, Ligninger, arithmetiske og geometriske Rækker; Rentesregning. Geometri (2 Timer): Opgaver af constructiv Art med Beregninger; Stereometri (5 Timer om V., 2 Timer om S.): Prismer, Pyramider, Legemers Udregning; Trigonometri (3 Timer om S.); geometrisk Tegning (3 Timer); Frihaandstegning (3 Timer). Gymnastik (3 Timer).

I VIII b (som slutter sig til VII c og tildeels til VII b) læses 1 Time Kirkehistorie, 2 Timer Tydsk, 5 Timer Fransk, 4 Timer Engelsk (obligatorisk), 1½ Time Historie — fra Korstogene til den nyeste Tid og Repetition af Historien —, 1½ Time Geographi — Europa, især Tydskland, de nordamerikanske Fristater med særligt Hensyn til Handel og Industri —, 3 Timer Handelsregning, 3 Timer Algebra, 4 Timer Geometri, 1 Time Stereometri (ikke obligatorisk), 3 Timer Physik og Chemi (ikke obligatorisk), 1 Time Naturhistorie (ikke obli-

gatorisk), 4 Timer Tegning, 3 Timer Gymnastik, 1 Time Vaabenøvelser (ikke obligatorisk).

Man kan vistnok i det Hele taget kalde den i det Foregaaende skildrede Underviisningsplan hensigtsmæssig, eftersom den følger en naturlig Vei, er jevnt fremadskridende og anviser de forskjellige Alderstrin Tilegnelsen af de Begreber, Kundskaber og Færdigheder, som bedst egne sig for hvert især; hvortil endnu kommer, at der i de høiere Klasser tages særligt Hensyn til Disciplenes senere praktiske Uddannelse. Hvad Underviisningsmethoden angaaer, saa var denne, ifølge det Indtryk, som jeg modtog deraf, endog fortrinlig; thi al Forklaring og Udvikling gaves paa en letfattelig Maade, og med al Kundskabserhvervelse tilsigtedes Forstaaelse; man stræbte (i Plan som i Methode) efter en harmonisk Udvikling, hvorved hverken Hukommelsen faaer Overvægten over Forstanden, eller denne over Følelsen, eller Phantasien over Forstanden, og hverken den moralske, religiøse eller æsthetiske Følelse bliver tilsidesat. Naar man hertil føier, at der drages Omsorg for, at Legemets Uddannelse ikke forsømmes for Aandens Dannelse, at der lægges Vind paa at skærpe og øve Sandserne og at give Legemet Styrke og Smidighed, maa man vistnok indrømme, at Underviisningsplanen ikke blot er hensigtsmæssig, men tillige fuldstændig.

Schwaberne synes fortrinlig at egne sig til Lærervirksomheden. De ere i Regelen gemytlige, godlidende, alvorlige og praktisk-forstandige Folk; ved deres venlige Alvor vinde de med Lethed Børnenes Kjærlighed og Tillid, ved deres Gemytlighed og letfattelige Underviisning vække de Børnenes Lærelyst og Opmærksomhed, ved deres skjønsomme Behandling af Børnene vinde de disses Agtelse og Lydighed. Det er en Selvfølge, at en saadan Lærerstand maa være til Velsignelse for den opvoxende Slægt og herved tillige for Staten, idet den er Borgen for, at denne ogsaa i Fremtiden vil eie brave og dygtige Borgere nok til at danne en Modvægt mod Sædernes Fordærvelse

og Verdslighedens Indflydelse. Det Indtryk, som Realskolens Elever gjorde paa mig, var ogsaa særdeles gunstigt; Reenlighed og Orden i Person og Klæder, livlig Tilfredshed, Opmærksomhed og Ro i Timerne, overgiven Munterhed i Friqvartererne, sømmelig Adfærd paa Gaden — det synes at være de schwabiske Skoledrenges roesværdigste Egenskaber.

I Henseende til Opdragelsen, som det saa ofte falder vanskeligt for Skolerne at tage det tilbørlige Hensyn til, kan jeg ikke noksom fremhæve og anprise det Princip, der har gjort sig gjældende i Würtemberg, ifølge hvilket Drengene have een og samme Lærer i alle Klassens Lærefag lige til deres 11te, 12te Aar (4de Kl. incl.). Fordelene herved skal jeg nærmere gaae ind paa, naar jeg omtaler Underviisningen i Elementarskolen. Den ovenfor omtalte Indretning, at hver Klasse i Skolen har sin saakaldte Klasselærer, er i en saa stor Skole en i disciplinair Henseende gavnlig Foranstaltning[1]).

Vi ville kaste et Blik ind i et af Klasseværelserne for at see, hvorledes der seer ud.

Flere Rækker af sortmalede Bænke med Pult og Hylde foran, med Skammel til Fødderne og Læne, der tillige danner Væggen af den bagved anbragte Pult, staae bag hverandre, afdeelte i to Hold med mellemløbende Gang. Der synes at være Plads til nogle og tredive Drenge, og dette er ogsaa det sædvanlige Elevantal for en Klasse i Realskolen. Det er tillige ved Lov fastsat som Maximum.

Lærernes Plads er et ophøiet Katheder, med Pult og Stol. Herfra kan hele Klassen med Lethed overskues, og da alle Elevernes Ansigter ere vendte mod Læreren, kan denne med et hastigt Blik holde Øie med dem alle paa eengang. Over Lære-

---

[1]) Tidligere synes Opdragelsen, baade den sædelige og den physiske, ogsaa i Würtemberg at være bleven noget tilsidesat for den intellectuelle Uddannelse, i det mindste efter den fortjenstfulde Prof. Klumpps Optræden at dømme (cfr. Bugge, II, S. 288—307, navnlig 295, o. fl. St.).

rens Plads er der anbragt en sort Trætavle, der kan skydes op og ned, og paa Væggen ere enkelte Landkaart ophængte.

Værelserne ere store og luftige; langs den ene Væg ere de høie Vinduer anbragte, og Døren befinder sig til Siden fra Kathedret.

Skoletiden nærmer sig; Drengene komme gaaende med Tornyster paa Ryggen eller med Bøgerne under Armen; de lægge deres Sager fra sig paa Hylden foran deres Plads og løbe ned paa Legepladsen, indtil Skoletimen begynder.. Saa lyder Klokken, og muntert ile nu Drengene til deres Klasser, hvor Læreren imidlertid har indfundet sig og taget Plads paa Kathedret, hvorfra han venligt hilser de indtrædende Disciple, der besvare hans Hilsen, hver paa sin Maade, og tage Plads paa Bænken; derefter er Alt stille, indtil Læreren tager Ordet.

Karakterer og Anmærkninger gives ikke, og følgelig benyttes heller ikke den hos os sædvanlige Omflytningsmaade. Derimod afholdes en halvaarlig Locationsprøve, og derefter faaer hver Discipel et af Klasselæreren og Rectoren (eller Inspecteuren) underskrevet Testimonium om hans Flid, Fremskridt og Opførsel; dette maa derefter med Faderens (eller Forpleierens) Paategning atter afgives til Klasselæreren. Legemlige Straffe anvendes ikke. Hverken Forfængeligheden, Ærgjerrigheden eller Frygten for Ubehageligheder i Skolen eller i Hjemmet, disse saa almindelig anvendte Drivefjedre, tages altsaa væsentlig til Hjælp, heller ikke engang Lysten til at gjøre Forældrene Glæde (ved at komme hjem med gode Karakterer) tages til Hjælp; men Alt skal naaes ved Lysten til at gjøre sin Pligt, til at gjengjælde Lærerens Udholdenhed og til ikke at blive Svaret skyldig, hvor Kammeraterne have dette paa rede Haand. Ved Begyndelsen af hvert Halvaar oplæses Skolelovene for Disciplene. De, som hverken ved Formaninger eller ved Straf kunne formaaes til at rette sig derefter eller gjøre sig skyldige i grove Forseelser, kunne excluderes af Skolen. Ved den aarlige Oprykningsexamen tildeles de Bedste i hver

Klasse en Sølvmedaille som Belønning for Flid, Fremgang og Sædelighed. At der for vedholdende Dovenskab finder Oversidning Sted, har jeg forhen omtalt.

For nærværende Tid (i 1873) omfatter Skolen altsaa 8 Klasser. Deraf udgjør I til VI Realskolen, VII og VIII Overrealskolen. Paa Grund af det store Elevantal ere Klasserne deelte i indtil 5 Parallelafdelinger, saa at der ialt er 32 Skoleklasser. I tidligere Tid havde man af Mangel paa Plads i Skolebygningen maattet anbringe endeel af Klasserne i andre Bygninger. Denne Ulempe blev afhjulpen i 1860 ved Opførelsen af en ny Skolebygning, idet man da deelte Skolen i 2 Hovedafdelinger, af hvilke den ene kom til at staae under Rectorens nærmere Tilsyn, medens den anden fik en Inspecteur. De 3 nederste Klassers forskjellige Afdelinger, der alle have en fælles Skoleplan, ere fordeelte paa de to Skolebygninger, og Disciplene fordeles paa dem efter deres Bopæl. De 3 Mellemklasser ere deelte i A og B, der have Plads hver i sin Skolebygning. Afdelingen A omfatter IV a, IV b og IV c, V a og V b, VI a og VI b og er især beregnet paa Disciple, der fortsætte deres Uddannelse udover deres 14de Aar og gaae hele Skolen igjennem for derpaa at gaae over til de høiere Læreanstalter (som Polytechnicum, Krigsskolen, Agerbrugs-Akademiet o. s. v.). Afdelingen B omfatter IV d og IV e, V c, V d og V e, VI c og er indrettet for dem, der ville afslutte Skolegangen med 14 Aars Alderen. Dog kunne Disciple ogsaa fra B flyttes op i Overrealskolen. (Dennes Klasser ere alle samlede i den ene Skolebygning.) VII a og VIII a forberede til Polytechnicum, VII b optager saadanne Disciple, som ville uddanne sig til en høiere industriel Virksomhed og i den Hensigt ville tilegne sig en mere omfattende Fordannelse. VII c er beregnet paa vordende Kjøbmænd og Postembedsmænd. VIII b modtager Disciplene fra VII b og VII c for at bringe dem saa vidt, at de ligesom Disciplene i VIII a ved en foreskreven Afgangsprøve kunne erhverve sig Ret til den eetaarige Militairtjeneste.

Om en Discipel skal undervises i Afd. A eller B, afgjøres efter en derom indhentet Erklæring fra Forældrene i Slutningen af Skoleaaret (i 3die Kl.).

Optagelse i Skolen skeer i Regelen ved Skoleaarets Begyndelse om Efteraaret og altid efter forudgaaende Prøve. De Kundskaber, der fordres som Betingelse for at optages i nederste Klasse, ere flydende og feilfri Læsning af tydsk og latinsk Tryk, feilfri Skrivning efter en let Dictat, Kjendskab til Hovedord, Tillægsord og Udsagnsord, Øvelse i at declinere, conjugere de 3 Hovedtider og comparere, Tælning, den lille Tabel, Addition og Subtraction med hele, ubenævnte Tal.

Betingelserne for at optages i Overrealskolen (VII a, b og c) ere: en for Discipelens Alder passende tydsk Stiil; rigtig Oversættelse fra Tydsk paa Fransk (Kjendskab til de vigtigste grammatikalske Regler); fuldstændig Kundskab i den lavere Arithmetik (med Udeladelse af Bogstavregning og Algebra); Færdighed i at løse Regneopgaver med benævnte Tal, deri indbefattet Decimalbrøk; Plangeometri: de i de almindelige Lærebøger indeholdte Sætninger og Opgaver. Foruden i disse Fag maae Disciplene for at opflyttes i VIII a og c ogsaa aflægge Prøve i Historie, Geographi og Tegning, og en nylig udkommen Forordning forlanger for alle disse Fag i det Mindste Gjennemsnits-Karakteren «Temmelig godt» som Betingelse for Opflytning. I VII b kunne extraordinaire Disciple deeltage i enkelte Lærefag, hvilket i Regelen ikke kan skee i de andre Klasser.

Naar en Elev har været 2 Aar i en Klasse og desuagtet af Mangel paa Kundskaber ikke kan flyttes op i en høiere Klasse, maa han forlade Skolen.

Efter den nyeste Bestemmelse tør Skoletimernes ugentlige Antal i Fremtiden ikke overstige 26 for Eleverne i Kl. I, 28 i Kl. II, 30 i Kl. III og 32 i de øvrige Klasser. Hertil komme endnu for Klasserne III til VIII 2 à 3 ugentlige Gymnastiktimer.

Oversigt over Læreplanen i 1872.

1. Lavere Klasser.

	Cl. I {a b c d e} Fra Høst til Nytaar.	Cl. I {a b c d e} Fra Nytaar til Høst.	Cl. II {a b c d}	Cl. III {a b c d e} Vinter.	Cl. III {a b c d e} Sommer.
Religion	4	4	3	3	3
Tydsk	10	5	5	4	4
Fransk	»	9	8	9	8
Historie	»	»	»	»	2
Elementair Geographi	»	»	»	2	2
Arithmetik (Regning)	6	5	6	6	5
Naturhistorie	»	»	3	2	2
Skrivning	6	3	3	3	3
Sang	»	»	»	1	1
Gymnastik	»	»	»	3	3
	26	26	28	33	33

2. Mellemklasserne.

	Hovedafdeling A.								Hovedafdeling B.				
	Cl. IV.		Cl. V.			Cl. VI.			Cl. IV.		Cl. V.		Cl. VI.
	a.	b.	a.	b.	e.	a.	b.	d.	c.	d.	c.	d.	c.
Religion	3	3	2	2	2	2	2	2	3	3	2	2	1½
Tydsk	3	3	2	2	2	2	2	2	4	4	3	3	2½
Fransk	9	9	7	7	7	6	6	6	8	8	7	7	5
Engelsk	»	»	2	2	2	3	2	2	»	»	(Privatim 2)		
Historie	2	2	} 3	{ 1	} 3	3 {	1	1½	2	} 3	3 {	1½	} 3
Geographi	2	2	}	{ 1	}	{	1	1½	2	}	{	2	}
Arithmetik	5	5	4	4	4	4	4	4	5	5	4	4	4
Geometri	»	»	4	4	4	4	4	4	»	»	4	4	4
Geom. Tegn.	»	»	3	2	2	2	2	2	»	»	2½	2½	2½
Frihaandstegn.	3	3	2½	3	3	4	4	4	4.	4	3	3	4
Naturlære	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
Skrivning	2	2	1	1	1	1	1	»	1	1	1	1	1
Sang	2	2	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
Gymnastik	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	34	34	34½	33	34	35	33	33	34	32	33½	34	34½

3. Overrealskolen.

	VII a.	VII b.	VII c.	VIII a.	VIII b.
Religion	2 (1)	2 (1)	2 (1)	2 (1)	1 (1)
Tydsk	2	2	2	2	2
Fransk	6	5	6	5	5
Engelsk	(3)	(3)	5	(2)	4
Historie	2	$1\frac{1}{3}$	$1\frac{1}{3}$	2	$1\frac{1}{2}$
Geographi	2	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	2	$1\frac{1}{2}$
Mathematisk Geogr. . .	•	•	•	1	•
Arithmetik	2	$2\frac{1}{3}$	3 (Handelsr.)	•	3 (Handelsr.)
Algebra	4	$2\frac{1}{2}$	3	4	3
Planimetri	3	5	(3)	2	3
Stereometri	2	•	•	{V.5 (1 V.) S.2 (1 S.)}	(1)
Trigonometri	•	•	•	V. 3 (1 S.)	•
Geom. Tegning	3	2	(2)	3	2
Frihaandstegning . . .	3	2	2	3	2
Naturhistorie	•	2	•	•	(1)
Physik og Chemi . . .	•	4	3	•	(3)
Gymnastik og Vaabenøvelser	3 (4)	3 (4)	3 (4)	3 (4)	3 (4)
	34	35	32	34	31

De indklamrede Timer ere ikke obligatoriske. Endskjøndt Latin ikke findes paa Timetabellen, gives dog dem, der tidligere have havt Underviisning deri, Leilighed til at fortsætte denne i Kl. IV—VIII med 3 à 4 Timer ugentlig for et særligt Honorar af 2 fl. for hvert Semester. Ved VII b er at bemærke, at Disciplene i den ikke absolut behøve at deeltage i alle Fagene.

Skolepengene ere i I og II 18 Gylden aarlig, i III 18 Gylden 24 Kreuzer, i IV—VI af Afdeling B 20 Gylden 24 Kreuzer, i IV—VI af Afdeling A 26 Gylden 24 Kreuzer, i VII og VIII 28 Gylden 24 Kreuzer. Hertil komme 40 Kreuzer aarlig til Skolens Tjener.

Ferierne vare fra 24de December til 2den Januar, fra Skjærtorsdag til Mandag efter Paaske, fra 15de Juli til 15de August og fra 28de September til 13de October (alle inclusive).

Lærerpersonalet bestaaer af c. 50 Personer, hvoraf 18 undervise i Overrealskolen, 13 i Afdelingen A, 6 i Afdelingen B,

20 i de lavere Klasser, idet enkelte af Lærerne undervise i 2 Afdelinger.

Fra 1864, da Elevantallet var 1,078 (hvoraf 154 i Overrealskolen), til Efteraaret 1871, da det var 1,113 (hvoraf 195 i Overrealskolen), ere 309 Disciple afgaaet til den polytechniske Skole, 80 til «Baugewerke»-Skolen, 410 til andre Skoler og Privatunderviisning, 651 til Kjøbmandsstanden, 35 til Militairet, 56 til Postvæsenet, 462 til den høiere og lavere Industri, 76 til Landvæsenet, 16 afgaaet ved Døden.

Gjennemsnitstallet af Disciple, der ikke ere fra Stuttgart, er 250 om Aaret, deriblandt 93 fra Udlandet.

Skolens Indtægter i 1872 vare: Statens Bidrag 23,786 fl., Stadens Bidrag 25,318 fl., Skolepenge 21,578 fl. Udgifterne vare: Lærergagen 61,606 fl., Skoleapparater 600 fl., Præmier 200 fl., Brændsel og Belysning 2,000 fl., Redskaber 380 fl., Forvaltningsudgifter og Reengjøring 1,665 fl., Leie af Locale 441 fl., extraordinaire Udgifter 80 fl., Gymnastikanstalten 3,806 fl.

Realgymnasiet i Stuttgart.

Denne Skole, der ovenfor er nævnt i Forbigaaende, oprettedes først i 1872; men de Klasser, af hvilke den dannedes, havde alt i længere Tid bestaaet som en Række Parallelklasser ved Gymnasiet. Begyndelsen til disses Fremkomst laa i den Omstændighed, at en stor Deel af Gymnasiasterne ønskedes fritagne for Græsk, og at disse senere, da Elevantallet blev saa stort, at der maatte dannes Parallelklasser, udsondredes fra dem, der lærte Græsk. A-Klasserne vare for «Grækerne», B-Klasserne (i Folkemunde kaldet Barbarklasserne) for «Ikke-Grækerne». Denne Deling gjennemførtes i Kl. I til VI, hvorimod man i VII og VIII nøiedes med at dispensere for Græsk. De derved ledigblevne Timer anvendtes af de paagjældende Disciple til Mathematik, og da derved den for disse Klasser gjældende Plan for dette Fag ikke kom til at passe for hine, fik de samtlige Timer deri særskilt og bleve saaledes bragte saa vidt deri, at de fra Gymnasiet kunde gaae over til den polytechniske Anstalt.

Fra den Tid af, da Indtrædelsen i denne ikke skete før 16 Aars Alderen, hvilket stemmede med Afgangen fra Gymnasiet, tiltog Antallet af Disciple i B-Afdelingen, og det blev almindeligt, at disse, selv naar de ved 14 Aars Alderen bestemte sig for en technisk Virksomhed, dog overførtes til Overgymnasiet (Kl. VII og VIII). Saaledes var Veien banet for en Adskillelse af Gymnasiet i 2 forskjellige Anstalter, af hvilke den ene forberedte til Universitetet, den anden især til Polytechnicum, og da Elevantallet voxede saameget, at der ikke længere var Plads nok, udsondredes omsider B-Afdelingen med en særlig Inspecteur (under Overtilsyn af Gymnasiets Rector) og flyttedes til en særskilt Bygning. Derefter tilføiedes senere en 9de og 10de Klasse (1870), og fra denne sidste afgik i Efteraaret 1871 de første 9 Elever deels til Universitetet, deels til den polytechniske Skoles Fagklasser og Militairet.

Den 21de April 1872 udkom omsider en Bekjendtgjørelse fra Cultusministeriets Afdeling for Latin- og Realskoler, om Oprettelsen af et Real-Gymnasium i Stuttgart med 10 særskilte Aarsklasser med de fornødne Parallelklasser. Skolen forbereder deels til videnskabelige Studier ved Universitetet, navnlig Cameral- og Finantsvidenskaberne, Forst- og Postfaget, Mathematik, Naturvidenskaberne og de nyere Sprog, deels til den polytechniske Anstalts Fagskoler, deels (i de paagjældende Klasser) ogsaa til den eetaarige Militairtjeneste, til Indtrædelsen i Cadetskolen, til Fændriksprøven og til industrielle og andre private Stillinger. I Januar 1871 var der alene i Klasserne IV—X af den realistiske Afdeling ikke mindre end 335 Disciple (imod 275 i de tilsvarende Klasser af den humanistiske Afdeling). Dette Tal indeholder et Vidnesbyrd om, at Realgymnasiet er en tidssvarende Indretning. At samtidig med dets Oprettelse tillige Discipelantallet i Realskolen har været i Tiltagen, beviser i hvilken Grad Trangen til en høiere Dannelse er tilstede iblandt Schwaberne og navnlig i Stuttgart.

Gymnasiet er Statsanstalt; men medens det humanistiske Gymnasium ganske underholdes af Staten, gjælder dette for

Realgymnasiets Vedkommende kun for den høiere Afdeling; hvorimod Staden Stuttgart for hver Klasse af den mellemste og nederste Afdeling giver et aarligt Tilskud af 400 fl., idet man er gaaet ud fra den Forudsætning, at Byen var forpligtet til at sørge for Almueunderviisningen og saaledes ved Disciplenes Optagelse i Realgymnasiet kunde siges at spare det, som deres Underviisning i en Almueskole vilde have kostet.

Skoleklassernes ugentlige Timer.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
Latin	12	12	12	11	10	9	7	7	5	5
Fransk	»	»	»	6	5	4	4	3	3	3
Engelsk	»	»	»	»	»	»	3	3	3	2
Tydsk	5	4	3	2	2	1	2	2	2	2
Religion	3	3	2	2	2	1	1	1	1	1 (Philosophi)
Historie	»	»	1½	2	2	V. 2 S. 1	2	2	2	2
Geographi	»	2	1½	»	»	4	2	1	»	»
Arithmetik	4	4	4	4	4	V. 4 S. 2	»	»	»	»
Algebra	»	»	»	»	»	»	4	3	»	»
Geometri	»	»	»	»	»	S. 3	4	2	»	»
Stereometri	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»
Trigonometri	»	»	»	»	»	»	»	1	V. 2 S. 1	»
Lavere Analysis . .	»	»	»	»	»	»	»	»	V. 3 S. 2	»
Analyt. Geometri. .	»	»	»	»	»	»	»	»	3	3
Descriptiv Geometri	»	»	»	»	»	»	»	»	V. 4 S. 5	V. 3 S. 2
Høiere Analysis . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4
Physik	»	»	»	»	»	»	»	2	»	V. 3 S. 4
Chemi	»	»	»	»	»	»	»	»	V. 3 S. 4	»
Zoologi	»	»	»	»	V. 2	V. 2	»	»	»	»
Botanik	»	»	»	»	S. 2	S. 2	»	»	»	»
Mineralogi	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
Frihaandstegning . .	»	»	»	3	3	3	3	3	3	3
Lineartegning . . .	»	»	»	»	»	2	1	2	»	»
Skrivning	2	2	2	1	1	1	»	»	»	»
Sang	»	»	1	1	1	»	»	»	»	»
Gymnastik	»	»	3	3	3	3	3	3	2	2
	26	27	30	35	35	36	36	36	36	36

Jeg skal her ikke indlade mig paa en nærmere Fremstilling af Underviisningsplanen, men indskrænke mig til Ovenstaaende som et Supplement til den i det Foregaaende givne Skildring af Realskolevæsenet.

Elementarskolen i Stuttgart.

Denne er, som ovenfor bemærket, en fælles Forberedelsesskole for Gymnasiet og Realskolen og omfatter Alderen fra 6 til 8 Aar. Den er deelt i to Alders-Klasser, hver med flere sideordnede Afdelinger.

Jeg skal her meddele det Vigtigste af afdøde Rector Kiesers Fremstilling af dens Formaal og Indretning.

1) I Elementar-Anstalten skulle Børnenes Evner og Kræfter udvikles og uddannes, deres sædelige og religiøse Følelse vækkes og oplives, og Begyndelsesgrundene af de almeennødvendigste og almeennyttigste Kundskaber og Færdigheder bibringes dem.

2) Underviisningsgjenstandene ere i det 1ste Aars Kursus: Iagttagelses- eller Anskuelsesunderviisning (Anschauungsunterricht) og Tænkeøvelser til Øvelse for Sandserne, Opmærksomheden, Forstanden og Sprogevnen; Bibelske Fortællinger (med særligt Udvalg fra det gamle Testamente) til Udvikling af Gemyttet; Hukommelsesøvelser (smaa Tankesprog af moralsk Indhold); Regning, især som formelt Dannelsesmiddel; man regner i lang Tid med Gjenstande og lader det abstrakte Begreb af Tal lidt efter lidt udvikle sig heraf; tydsk Sprog, som i Begyndelsen indskrænker sig til Taleøvelser, senere til Lydsammensætning (Lautiren), hvorfra der atter gaaes over til Bogstavering, til Lydenes Inddeling, Kjendskab til Hoved-, For- og Endestavelser, Afskrivning efter Bog og Dictat af lette Eenstavelsesord; der gjøres Bekjendtskab med Hovedord, Kjendeord, Tillægsord og Gjerningsord; lette Sætninger, hvis Indhold ligger indenfor Børnenes Synskreds, blive

dannede; Læsning, forat opnaae reent mechanisk Færdighed deri; Skrivning, methodisk fremskridende fra enkelte Træk til de smaa og store tydske Bogstaver, Øvelse i at bruge disse til at skrive Ord og smaa Sætninger, bestandig i Forbindelse med Læseunderviisningen[1]).

I 2det Aars Kursus: Tænkeøvelser, Overgang fra Iagttagelser og sandselig Opfattelse til Forestillinger, Begreber og Bedømmelse; Bibelske Fortællinger (det Nye Testamente); Hukommelsesøvelser (moralske Tankesprog, Skriftsteder, Psalmer og smaa Læsestykker); Hovedregning med stadigt Hensyn til praktiske Opgaver, uden at den formelle Dannelse, som Hovedøiemed, tilsidesættes; Tavleregning, som paabegyndes i det andet Halvaar; tydsk Sprog indtil Kjendskab

---

[1]) Den egentlige »Lese-Schreibunterricht» er temmelig almindelig i Tydskland. Jeg overværede den i Städtische Gewerbschule i Berlin. Efter denne Methode anvendes i Begyndelsen ingen »Forskrifter» ved Skriveunderviisningen; men Læreren gjør Bogstavtrækkene i Luften og lader derpaa Eleverne alle paa eengang gjøre disse, først samtidigt med ham, derefter paa egen Haand; nu og da skriver Læreren Bogstavet paa Tavlen, men udsletter det strax igjen. Saaledes indpræntes Tegnene i Hukommelsen, i Forbindelse med Lydene, og Læreren lader derefter Eleverne gjøre Brug af de lærte Tegn forat danne forskjellige Ord, som de maae opskrive paa den store Tavle. Det lod til, at der paa denne Maade gjordes meget raske Fremskridt, tildeels fordi det Mechaniske ved den sædvanlige Skrive- og Læseunderviisning saaledes fjernedes, og Børnene arbeidede med større Selvvirksomhed og Selvstændighed, og derfor ogsaa med større Lyst og Iver; men derimod syntes denne Fremgangsmaade ikke at være til Fordeel for Skriftens Skjønhed — naar Drengene kom op til den store Tavle for efter Hukommelsen at male Bogstavtrækkene med Kridt, frembragte de i Regelen nogle stygge Kragetæer; de havde jo ikke Noget at see efter og efterligne, og til paa egen Haand at frembringe noget Smukt ved Trækkenes indbyrdes Forhold, dertil var Øiet endnu ikke tilstrækkelig øvet og Haanden ikke sikker nok. Da jeg talte til Læreren om denne tilsyneladende Mangel ved Methoden, sagde han, at Erfaringen havde godtgjort, at disse første, ufuldkomne Forsøg ikke havde nogen skadelig Indflydelse paa Skriften. Den i flere Henseender uhensigtsmæssige Taktskrivning (see hvad der i Christens' Værk om Skolevæsenet i Holland og Schweiz siges om Taktskrivningen i hollandske Skoler), som skal øve i Hurtigskrivning, anvendes ved Læse- og Skriveunderviisningen paa en ganske uskadelig Maade, naar Eleverne samtidigt med Læreren gjøre Skrifttrækkene i Luften.

til de vigtigste Taledele; Læsning med Betoning og Iagttagelse af Skilletegnene; Skrivning efter Forskrift, det første Halvaar med tydsk, i det andet med latinsk Skrift; der bliver seet paa, at Pennen holdes godt, paa en god Holdning og paa en smuk og let Haandskrift; Retskrivning, i Forbindelse med den tydske Sprogunderviisning; latinsk Sprog begyndes ved Slutningen af det første Halvaar, latinske Ord læres udenad, Declinationerne læres.

3) Elevernes Indskrivning skeer i Regelen hvert Aar i September, saa at de Optagne begynde deres Skolegang efter Høstferien. Naar en Elev ønskes optagen paa en anden Tid, maa han i Kundskaber staae paa samme Trin, som Eleverne i den Klasse, man ønsker, han skal indtræde i.

4) I den underste Klasse gives 2 Timer om Formiddagen og 2 om Eftermiddagen, i den anden 3 om Formiddagen og 2 om Eftermiddagen, med Undtagelse af Onsdag og Løverdag, paa hvilke Eftermiddagen er fri. Der gives altsaa i 1ste Kursus 20, i 2det Kursus 26 Timer om Ugen.

5) For disse offentlige Underviisningstimer betales det første Aar 3 fl., det andet Aar 3 fl. 30 Kr. hvert Fjerdingaar; Pengene betales forud.

Ved den saakaldte «Anskuelsesunderviisning» ved Tænkeøvelserne er Gangen følgende: Gjenstandene indenfor eller udenom et bestemt Rum benævnes. Disse Gjenstande indordnes under Rubriker i de 3 Naturriger. Gjenstandene inddeles i Klasser. Gjenstandenes Dele anføres: deres Antal, Egenskaber, Anvendelse og Nytte fremhæves; der anstilles Sammenligninger og skjelnes imellem Gjenstandene. Ofte bliver et bestemt Forhold i Livet, Forholdet til Medmennesker eller til Gud, gjort til Gjenstand for Betragtning. Eleverne vænnes til at fæste deres Tanker paa en bestemt Gjenstand og at udtale de erhvervede Forestillinger i klare og tydelige Ord. Veien gaaer fra Iagttagelser til Forestillinger, derfra til Begreber og omsider til Meninger og Anskuelser.

Denne Underviisning indeholder Elementerne til alle de Fag, der søge at bibringe positive Kundskaber. Man begynder altsaa med at betragte Verden tilligemed Livet, som rører sig i denne, som et stort Hele (Universet), i hvilket man lader Øiet streife ud og betragte Et og Andet noget nærmere; man seer og seer og opdager stedse Mere, man stirrer og stirrer, og jo dybere man trænger ind i Gjenstandenes Enkeltheder, desto mere voxer Enkelthedernes Mængde — man maa da til at afdele og inddele for ikke at forvirres og overvældes, og saaledes fremkomme efterhaanden de enkelte Fag paa en ganske naturlig Maade, og saafremt det lykkes Real-Læreren nogenlunde at behandle disse paa en saa letfattelig og interessant Maade som den, hvorpaa Forberedelsesskolen meddeelte Begyndelsesgrundene, vil der sikkerlig fremkomme et godt Grundlag for en videnskabelig Dannelse, og Eleven vil maaskee med Tiden ombytte Skolefagene med Videnskaberne ved at træde over i den polytechniske Anstalt.

Hr. Bauzenbergers «Kleinkinderschule» i Stuttgart.

Efterat jeg ved Hjælp af Venskabsforbindelser og derved erholdte Anbefalinger var bleven bekjendt med Realskolens Rector, Prof. Kieser, og denne velvilligen havde lovet at være mig behjælpelig til at lære Realskolen at kjende, yttrede jeg for ham det Ønske, ogsaa at kunne gjøre Bekjendtskab med Elementarskolevæsenet. Med største Redebonhed imødekom han dette mit Ønske og foreslog mig da at begynde med Begyndelsen og først at aflægge et Besøg med ham i Bauzenbergers Skole for Smaadrenge under den skolepligtige 6aars-Alder, for derfra at gaae opad igjennem Forberedelsesskolens og Realskolens forskjellige Aldersklasser til den polytechniske Anstalt.

Skoletimen.

En Skoleklasse af Smaapersoner paa en 4—5 Aar, en Alder, der hertillands pleier at være henviist til Dagligstuen eller Amme-

stuen, alt efter som Barnet opdrages in gremio matris eller in gremio nutricis, var naturligviis et Særsyn for mig. »Naa, det er saamænd at tage det i Tide!« tænkte jeg; »hjemme hos os nøies man i den Alder med det, som Bedstemoder eller ældre Søskende kunne bibringe En af Kunster og Videnskaber, og i alt Fald Forældrenes Belæring og Formaning; og hertillands —«. Her standsede jeg; thi jeg indsaae, at Sætningen bedst kunde fuldføres, naar jeg først havde seet og hørt.

Skolen er deelt i to sideordnede Afdelinger, hver paa 40—50 Drenge. Bauzenberger underviser selv i begge Afdelinger og har desuden en Hjælpelærer til hver af dem.

Bauzenbergers Underviisning kunde nærmest betegnes som en livlig og underholdende Samtale om de Gjenstande og Forhold i Naturen og Livet, som Børnene hyppigst kom i Berøring med. Man stræbte at klare Begreberne hos Børnene; man nøiedes ikke med en flygtig Beskuelse af Gjenstanden, man fordrede en nøie Iagttagelse af dens Udseende og ydre Forhold, en omhyggelig Undersøgelse af dens udvortes Egenskaber; hertil kunde da knytte sig Spørgsmaal om, hvortil disse Egenskaber vare tjenlige, Sammenligning mellem eensartede eller grundforskjellige Gjenstande, Betragtninger angaaende Verdens hensigtsmæssige Indretning, Belæring om Forsynets faderlige Varetægt over Menneskelivet o. m. m. Børnene maatte vænne sig til at gjøre Rede for deres Tanker, at huske sig om, at iagttage og skjelne. Alt hvad man saae og hørte her, havde et barnligt Anstrøg; thi Bauzenberger havde et usædvanligt Greb paa at gaae ind i den barnlige Tankegang og at gaae ind paa Barnets Indfald og Spørgsmaal, naar disse burde gaaes ind paa, og ikke alene, at han selv havde det, men han forstod i denne Henseende ogsaa at indvirke paa de andre Lærere. Han var ikke blot, som Rector Kieser udtrykte sig, »en sand Barnepige«, men han traadte i Skoletiden og den dermed forbundne Spadsere- og Badetid, saa vidt muligt, i Forældres Sted.

Der læres Bogstaver, bogstaveres og læses lidt, der skrives og tegnes lidt, der regnes lidt, der læres nogle Vers udenad,

der fortælles lette Smaahistorier og gives simple Beskrivelser o. a. d., Alt i Form af en gavnlig Tidsfordriv. Disse Puslinger af Skolepoge have Fornøielse af deres Skolegang; thi det er intet besværligt Arbeide, der paalægges dem det Par Timer, de tilbringe i Skolen, og Lectier have de ikke for; dernæst have de en forøget Nydelse af deres Fritid, naar de komme hjem; thi Arbeide have de dog havt, hvor let det end har været.

Det var baade en fornøielig og en morsom Scene, som fremstillede sig for mig, morsom, fordi de yngste 4aarige Elever endnu ikke vare skolevante og derfor toge sig en heel Deel Smaafriheder, som den strenge Skolédisciplin ikke tillader; i saadanne Tilfælde udeblev ikke Belæringen og, i Tilfælde af Gjentagelse, Irettesættelsen fra den aarvaagne Lærers Side; men det var tydeligt nok, at der ikke var Fare for, at en slavisk Aand skulde gjøre sig gjældende, det var blot om at gjøre, at holde Middelveien imellem denne og en Ubændighed, der let udarter til Kaadhed og Uartighed.

Spadsereturen.

Paa en smuk Formiddag indfandt jeg mig efter Aftale i Hr. Bauzenbergers Skole paa den Tid, da «Skolen var ude», og Børnene skulde tiltræde deres daglige Vandring med deres Lærere. Muntert, men i god Orden, kom Pogene løbende ned ad Trappen, hvorpaa de ude i Gaarden opstilledes i Geledder tilligemed nogle yngre Søskende, der medtages «som Gjæster». Bageste Geled bestod af en Broder og en Søster — een lille Frøken iblandt henved 100 Drenge. Stille og roligt vandrede man gjennem Gaderne, hvor mangen en af de Forbigaaende stod stille forat iagttage den særdeles unge Skare. Hr. B. og hans Medlærer havde fuldt op at gjøre med at holde Øie med den lange Række og at vogte den for Heste og Vogne, og mangen en venlig Hilsen forblev ubesvaret af den travle Lærer.

Da man var kommen et Stykke udenfor Byen og havde slaaet ind paa en mindre befærdet Vei, opløste Geledderne sig, Læreren stødte i en Pibe, og hele Skaren samlede sig om ham;

han meddeelte nu nogle Formaninger, hvorpaa Drengene fik Lov at tumle sig efter Behag. Da man naaede et skyggefuldt Sted, leirede man sig paa den græsgroede Skrænt forat hvile og tale om det, der omgav En — om Bjerg og Dal, om Træ og Busk, om forskjellige Frugttræer og Kornsorter; Landsbyer og fremtrædende Punkter i Omegnen bleve benævnede o. s. v. Derpaa gik det videre fremad, indtil det var Tid til at vende om.

Naar Børnene den følgende Dag komme i Skole, spørger Læreren dem: Kunne I huske, at vi igaar talte om Kornsorterne o. s. v., og man gjennemgaaer nu det Omtalte og knytter hertil videre Belæring. Hvor simpel og naturlig er ikke denne Fremgangsmaade! Man lader Barnet selv iagttage og vænner ham derved til at holde Øie og Øre aabent, man udvider saaledes hans Erfaringskreds og knytter Belæringen til det i Erfaringen Givne — dette, forsaavidt det gjælder den Enkelte; men tillige sørger man for, at Iagttagelserne ere fælles for dem alle — og dette skeer i Klassens Interesse. Endelig skaffer man sig selv en sikker og klar Indsigt i, hvad man tør forudsætte som bekjendt og som opfattet, ved saaledes at ledsage og veilede Barnet i dets Iagttagelser.

Borgerskolen i Stuttgart.

Denne Skole, der underholdes af Stuttgarts Commune, danner et Mellemled imellem Almueskolen (Volksschule) og Realskolen. Den omfatter 6 til 14 Aars Alderen og har derfor 8 progressive Klasser. Det høieste Elevantal i en Klasse er 48. Siden 1868 har man begyndt at oprette Parallelklasser. Forældre eller Formyndere tør ikke uden gyldige Grunde tage Disciplene ud af Skolen, førend de have gjennemgaaet øverste Klasse. Skolepengene ere i Cl. I, II og III 8 fl. aarlig, i Cl. IV, V og VI 10 fl., i Cl. VII og VIII 12 fl. Ved ikke at betale Skolepengene mister man Retten til at besøge

Skolen. Sønner af Lærere ved Skolen fritages for Betaling af Skolepenge.

Underviisningsplanen.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Religion	3	4	4	4	3	3	2	2	25
Tydsk (Læsning, Retskrivning, Stiil)	10	8	8	8	6	4	4	4	52
Arithmetik	6	6	6	6	5	5	4	4	42
Geometri	»	»	»	»	»	»	4	4	8
Historie	»	»	»	»	2	2	2	2	8
Geographi	»	»	»	»	2	2	2	2	8
Naturhistorie	»	»	2	4	3	2	»	»	11
Physik	»	»	»	»	»	»	2	3	5
Geom. Tegning	»	»	»	»	»	2	2	2	6
Frihaandstegning	»	»	»	»	4	4	4	4	16
Skjønskrift	3	6	6	6	2	2	2	2	29
Sang	»	»	»	»	1	2	1	1	5
Gymnastik	»	»	»	»	3	3	3	3	12
Ugentligt Timeantal	22	24	26	28	31	31	32	33	227

Maalet for de enkelte Lærefag i Klasserne III til VIII svare til, hvad der i Realskolen er opstillet som Maal for Klasserne I til VI. Fransk er ikke obligatorisk Lærefag; men Disciple i Klasserne V til VIII, der vise sig flinke i de andre Fag, kunne faae Adgang til at lære Fransk, dersom et tilstrækkeligt Antal Disciple frivillig melde sig som Deeltagere og ville betale, hvad et saadant særligt Cursus koster.

Opflytning i en høiere Klasse skeer i Regelen ved Skoleaarets Begyndelse og efter en skriftlig Prøve, hvortil Opgaverne gives af Læreren i den Klasse, hvortil Opflytningen skal skee, og hvis Bedømmelse skeer ved sidstnævnte Lærer i Forening med Forstanderen. Dersom denne Prøve ikke fører til et afgjørende Resultat, kommer dertil en mundtlig Prøve. Dersom en Elev, efter at have siddet 1 Aar over i en Klasse, endnu ikke kan opflyttes, skal han, dersom dette ikke er begrundet i

særegne Omstændigheder (saasom langvarig Sygdom), indstilles til at fjernes fra Skolen.

Som betegnende for Aanden i Skoledisciplinen skal jeg til Slutning hidsætte § 9 af Instruxen for Rector og Lærere:

»Elevernes Disciplin i Underviisningstimerne skal først og fremmest Læreren selv varetage med Alvor og Værdighed, uden Lidenskabelighed eller Partiskhed, og han bør derved i Særdeleshed afholde sig fra uretfærdige, uædle og for Æresfølelsen sløvende Udtryk. Som Straffemidler staae til enhver Lærers Raadighed: Dadel; Anmærkninger i Protocollen; at stille Eleven ud paa Gulvet; gjentaget og forøget Hjemmearbeide, der dog stedse maa staae i et passende Forhold til Elevens Evner og den indrømmede Tid; Oversidning paa Skolen udenfor Skoletiden (efterat Forældrene ere blevne underrettede derom), om fornødent, ogsaa ud over Middagstiden, naar der ikke er Underviisning om Eftermiddagen, men under nøie Tilsyn og med passende Beskjæftigelse; endelig i Tilfælde af vedvarende Dovenskab, naar de andre Straffe ikke have frugtet, saavelsom for usædelige Handlinger, ondskabsfuld Kaadhed, eller grov Opsætsighed, ogsaa legemlig Revselse ved et maadeholdent Antal Slag med en tynd lille Stok i den flade Haand. Andre Revselser, f. Ex. Ørefigen, Stød eller Slag paa Ryggen eller andre Legemsdele, ere ikke tilladelige; overhovedet bør ved enhver Tugtelse omhyggeligt passes paa, at Elevens Sundhed ikke lider nogen Skade (Straffelovbogen af 1ste Marts 1839 Art. 452); men endnu mere har enhver Lærer ved sin hele Haandhævelse af Skoletugten at arbeide hen til at kunne undvære Anvendelsen af legemlige Straffe overfor sine Disciple.

I Protocollen skal enhver Revselse indføres med Angivelse af den straffede Elevs Navn, Grunden til hans Afstraffelse og Antallet af de ham tildeelte Slag. Naar Forstanderen derved bliver opmærksom paa, eller paa anden paalidelig Maade kommer til Kundskab om, at Læreren har misbrugt Retten til Afstraffelse, har han at gjøre Vedkommende Forestillinger desangaaende og i betydeligere Tilfælde at gjøre Indberetning derom til Skole-

raadet (die Aufsichtsbehörde) og, indtil dette har afgivet sin Kjendelse, ganske eller tildeels at unddrage den paagjældende Lærer Retten til at anvende legemlig Revselse.»

Større og mindre Borger- eller Realskoler i Kjøbstæderne.

Nogle af disse omfatte Alderen fra det 9de eller 10de til det 14de Aar og ere deelte i to Afdelinger, hver med to Aldersklasser, der beskjæftiges samtidigt af een Lærer i een Stúe; en saadan Skole har altsaa tó Klasseværelser og to Lærere. I Regelen forberedes Drengene til disse Skoler, saavelsom til Latinskolerne, i Forberedelsesskoler fra den skolepligtige 6 Aars Alder til det 9de—10de Aar. Med dette Slags Realskoler, der omfatte de samme Lærefag, som Realskolen i Stuttgart, er man i det Hele taget tilfreds; man mener endog nogenlunde at holde Skridt med sidstnævnte Skole. Det kunde ogsaa synes at forholde sig saa, eftersom de Elever, der fra hine træde over i Realskolen i Stuttgart, i Regelen ere komne saa vidt i Kundskaber og Udvikling, at de kunne indtræde i Klasse med deres Jevnaldrende. Dette kan dog ganske simpelt forklares deraf, at det i Regelen kun er de flinkere Drenge, der sendes til Stuttgart.

Jeg overværede Underviisningen i en saadan Skole. I Hovedsagen var Fremgangsmaaden her den samme som i Stuttgart. Dog modificeredes denne derved, at Læreren skulde beskjæftige sig med to Aldersklasser paa eengang. I Stuttgart, saae vi, at Drengene havde een Lærer i alle Klassens Fag indtil 12 Aars Alderen; i disse Skoler er dette, ifølge det ovenfor Anførte, Tilfældet to Aar længere. Hvad jeg syntes mindst om her, var den monotone og trivielle Opramsen af Katechismens Paragrapher.

En særegen Vanskelighed frembyder Underviisningen i Modersmaalet i de schwabiske Skoler. Da denne Vanskelighed

er meest fremtrædende paa Landet og i de mindre Byer, har jeg opsat denne Sags Omtale til dette Sted. Schwaberne holde overordentlig fast ved deres Dialect, deels vistnok af Forkjærlighed for dette deres Fædres Sprog, det Sprog, hvori Middelalderens Skjalde sang deres Elskovsqvad (Minnelieder)[1]) til de hjemlige Toner, der endnu den Dag idag høres i Bondens Hverdagsliv, som i den livsfriske Folkesang, deels ogsaa paa Grund af den Vanskelighed, de overhovedet have ved at tilegne sig en fremmed Udtale. Det bliver saameget vanskeligere i Skolen at opnaae den tilsigtede Udtale, som det ikke blot er Eleverne, men ogsaa selve Lærerne, hvis Tunge i et ubevogtet Øieblik let falder ind i den gamle Tone.

Ovenfor omtalte jeg Realskoler med 2 Afdelinger og 2 Lærere, omfattende Alderen fra 10 til 14 Aar. I de større Stæder fortsættes Underviisningen til 16 Aars Alderen, ligesom i Stuttgart, hvor der forresten ogsaa findes en Borgerskole af ovennævnte Slags, med Underviisning til 14 Aars Alderen og Fransk som ikke obligatorisk Fag.

Endelig findes der i Würtemberg en Mængde Realskoler med een Klasse og een Lærer. Disse, som ved Skolevæsenets Omordning i nyere Tid reiste sig paa Ruinerne af smaa Latinskoler, har jeg i Korthed berørt i Indledningen. De besøges fra det 11te eller 12te til det 14de Aar. I en saadan Skole indtræde Eleverne fra tydske eller Almueskoler, hvis Lærere ifølge Planen tillige skulle understøtte Reallæreren ved at undervise i de underordnede Fag, hvorimod denne sidste forpligtes til at anvende en Deel af sin Tid paa Fridage og i frie Aftentimer til at undervise de af Skolen udtraadte Haandværkslærlinge og Svende. Fra denne Klasse af Skoler udelukkes al regelmæssig Underviisning i Naturvidenskaberne. Fagene indskrænke sig saaledes til Tydsk og Fransk (hiint fornemmelig praktisk, dette med et strengt grammatikalsk Grundlag), Arithmetik og

[1]) Denne Vedtægt var saa almindelig, at »Minnesanger« og »schwabisk Sanger« var Eet og det Samme.

Geometri, Tegning, Historie og Geografi, Skriveøvelser, Sang og Religion (der, hvor Reallæreren ikke er nogen Geistlig, overdrages dette Fag til Stedets «Helfer», Kapellan).

Fortsættelsesskoler.

Af Foranstaltninger til Folkeoplysnings Fremme, der høre den nyere Tid til, bør endnu nævnes følgende:

1) Oprettelsen af industrielle Fortsættelsesskoler (gewerbliche Fortbildungsschulen) for Lærlinge og Svende i alle Stæder og Smaabyer i Landet, siden 1855 (detaillerede Programmer fra disse Skoler bleve uddeelte ved Wiener-Udstillingen, hvor der ogsaa var fremlagt smukke Prøver paa deres Resultater i Tegning, Malning og Modellering).
2) Landøconomiske Skoler (landwirthschaftliche Fortbildungsschulen) i Stæder og Landsbyer: Skolefag, Viinavl, Frugtavl, Have- og Agerdyrkning.
3) Det pomologiske Institut i Reutlingen (Privatanstalt).
4) Væveskolerne for Fabrikanter og Kjøbmænd med praktisk og theoretisk Underviisning.
5) Den saakaldte «Baugewerkeschule» i Stuttgart, besøgt af c. 1000 Disciple. Bygnings-Haandværkere af enhver Art besøge denne Skole, især om Vinteren, og arbeide om Sommeren i deres Haandværk. Enhver, som med godt Resultat har absolveret Skolens 4aarige Cursus, kan ved en Prøve forskaffe sig Patent som Mester.
6) Den polytechniske Skole i Stuttgart omfatter Fagskoler for Ingenieurer, Bygnings-Technikere o. fl. og et toaarigt mathematisk Forberedelsecursus, der, som alt anført, vil blive henlagt til Overrealskolen som 9de og 10de Klasse.

Endskjøndt vi ikke have omtalt Pigeskolerne, turde der dog være Anledning til at tilføie den Oplysning, at der i nyere Tid ogsaa er oprettet qvindelige Fortsættelsesskoler, for Piger fra

c. 16—20 Aars Alderen. I disse undervises i Skolefag, nyere Sprog, Bogføring, Strikning, Broderi, Skræddersyning, Modepynt, Tegning, Malning, Sundhedslære, Naturkundskab til Gavn for Huusholdningen.

Af de under 1 anførte Skoler skal jeg exempelviis omtale «städtische Gewerbeschule» i Stuttgart. Der gives baade Aftencursus og Søndagscursus for Lærlinge og Voxne, Cursus i Ugens Løb for Piger og Koner, Tegne- og Modelleerunderviisning for mere øvede Deeltagere i Aftencursus. Lærefagene ere Modellering i Leer og Vox, Frihaandstegning (efter Gibsfigurer; Landskaber m. m.), (eller særlig for Xylographer, Kobberstikkere o. s. v.), Ornamenttegning, geometrisk Tegning, professionel Tegning (for Snedkere, Dreiere o. s. v., for Tømmermænd, Steenhuggere o. s. v., for Laasesmede), Maskintegning, deskriptiv Geometri, Forretningsstiil, professionel Bogføring, Regning, Elementargeometri, Maskinlære, Physik, Chemi, Fransk (for Begyndere og for Viderekomne).

Ogsaa for unge Kjøbmænd bestaaer i Stuttgart en Fortsættelsesskole med et lavere Cursus, hovedsagelig for Handelslærlinge, og et høiere Cursus for Ældre (over 16 Aars Alderen). I hiint læres tydsk Handels-Correspondance, Fransk og Engelsk (med Øvelser i Correspondance og Conversation), Handelsregning, Skjønskrift; desuden Tegning (i «Gewerbeschule»). I det høiere Cursus læres tydsk Stiil og Literatur, fransk og engelsk Correspondance, Handelsregning, Bogføring, Vexellære (og Handelsret), Handelsgeografi og Handelshistorie, Italiensk; desuden Physik, Chemi, Tegning (i «Gewerbeschule»).

Underviisningen gives deels i Morgen-, deels i Aften-Timer.

Observatiunculæ criticæ
in
L. Annæi Senecæ
de tranquillitate animi libellum.

Scripsit *H. M. Gemzøe*, adiunctus Randrusiensis.

Nuper in publicum emissus est liber a multis sine dubio cum desiderio exspectatus, Io. Nic. Madvigii Adversariorum criticorum volumen alterum. Magna huius libri pars Senecæ philosopho dicata est, de quo scriptore quam bene meritus sit summus ille criticus, ego non is sum, qui doceam. Sed quamquam minime id mihi sumo, ut criticam factitem, tamen licebit fortasse ad unum huius scriptoris libellum pauca et minuta addere. Quum enim initio anni 1872 Senecæ de tranquillitate animi libellum Haasii exemplari utens satis studiose perlegerem, locos aliquot notavi, in quibus ea scriptura, quæ apud Haasium erat, parum mihi placebat. Ex his locis nonnullos codicum ope aut aliorum coniecturis sanare conatus sum, paucos ipse coniectura tentavi, et contigit mihi, ut in nonnullis idem, quod præceptor meus clarissimus, aut ab aliis inventum probarem aut ipse coniicerem. Hi loci sunt: 2, 2 (quæ iam) 4, 1 (nec ego) 4, 7 (prodest) 5, 1 (sat, Madv. satis) 9, 3 (servire) 10, 6 (humanitate; secundos) 11, 2 (dicet) 11, 6 (sciet) 12, 4 (nescire) 13, 3 (aliquid) 14, 1 (mutationem)[1]) 15, 4 (conceptum. Sed satius) 16, 1 (sequitur) 17, 3 (sunt). 2, 6 videram, constantiæ vocabulum e codicibus revocandum esse, sed quum constantiæ vitium non intelligerem, cum Lipsio putaram, scribendum esse: constantia in vita-inertia. 3, 4 Scaligeri scripturam (quam gratuitum bonum) proba-

---

[1]) Sen. Clem. 2, 6, 4: misericordia vitium est animorum nimis miseria paventium, nescio an defendatur talibus locis, qualis est Ovid. Met. 2, 31: rerum novitate paventem sol oculis iuvenem, quibus adspicit omnia, vidit, ita ut sit: *propter* (*aliorum*) *miseriam*.

veram, quam expolivit Madvigius. 11, 6 Lipsio assensus eram vivus scribenti. 11, 7 videram, nox non apte subiectum poni verbi, quod est interscidit, et in copuatas latere rarum vocabulum; sed quod esset, non repereram. Sed præter hos locos in aliis quoque, quos Madvigius non attigit, facere non possum, quin de scriptura Haasii dubitem, de quibus hic breviter disputabo.

1, 1. Inquirenti mihi in me quædam vitia apparebant retecta, in aperto posita, quæ manu prenderem, quædam obscuriora et in recessu etc. Nescio an verum non sit retecta. A quidem a secunda manu habet reteta, sed e primæ manus scriptura exstat SE, quod initium esse videtur nominis Seneca. Retecta Gronovio coniectura Mureti positum esse videtur. Appellat ille quidem auctoritatem codicis cuiusdam Siculi; sed Gronovius animadvertisse sibi videtur, «Muretum hanc rationem passim in Seneca secutum esse, ut et libro ascriberet, quod coniecturæ, una atque altera vetustæ scripturæ litera adiutæ, deberet», ita ut codex ille Siculus idem habuisse videri posset, quod Palatinus quartus: senecta, quod ex Seneca depravatum esse apparet. Equidem non nego, in Gronovii sententiam me inclinare Senecæ nomen hoc loco restituentis. Accedit enim alia res, quæ cum tota huius libelli forma cohæret. Constat, Senecam hunc librum ad Annæum Serenum scripsisse, amicum et sine dubio propinquum, quem etiam in libris de constantia sapientis et de otio allocutus est. Sed id proprii habet huius libelli forma, ut primo capite Serenum induxerit Seneca ad se scribentem et remedia adversus animi perturbationes petentem. Sed hæc res, quamquam eidem Gronovio prorsus assentior contra Lipsium disputanti, tamen pluribus verbis demonstranda videtur. Primum ex argumentatione Gronovii hæc ponam: «Verum est, libellum hunc Annæo Sereno dicatum esse: sed hoc non impedit, quominus in primo capite persona loquentis Sereni introducatur». — «Quid clarius, lecto primo et secundo capite, quam priori de se loquentem semper (extra unum locum [§ 13], in quo tamen

est manifestum, se ipsum alloqui) dicere ego et mihi, posteriore et sequentibus ad eandem personam sermonem dirigentem dicere tu et tibi? Hoc est non secum quemquam agere, sed duos inter se agere.» — «Attamen illa de parsimonia et argento rustici patris videntur esse contra nos, in quibus magnum argumentum ponit Lipsius: Vel hæc, inquit, et sequentia palam docent, Senecam de se et in sua persona loqui. Sed de parsimonia si verum est de Seneca, non propterea verum esse non potest de Sereno: neque enim necesse est, unum tantum esse frugi, unum rustici patris filium.» — Deinde attente legenti facile apparebit, in primo capite omnia esse de statu suo querentis et remedia petentis, sed inde ab initio secundi capitis per totum libellum hoc plane mutari. Ea, quæ leguntur 1 § 2: illum tamen habitum in me maxime deprendo etc., nec minus illa § 4: dicam, quæ accidant mihi, apparet ex persona ægri dici medicum consulentis. Sed hæc, quæ exstant 2 § 2: opus est itaque etc., aperte sunt medici curationem ægro adhibentis. 1, § 8; 11; 15 videmus ægrum statum suum et valetudinem describentem, 2 § 3—4 medicum docentem et monentem. 1 § 17: rogo itaque etc., sunt eius, qui remedia petit, quibus ad tranquillitatem perducatur, 2 § 4: quomodo ad hanc etc., et: sumes tu ex publico remedio, quantum voles, sunt eius, qui remedia præbet, quibus concilietur tranquillitas. Hæc ex eiusdem persona dici, fingere non potuit Seneca. Fieri non potest, ut is ipse se induxerit primum morbo conflictatum, de statu suo pæne desperantem, remedia non reperientem, deinde adiutorem et præceptorem, Græcarum etiam literarum scientia delectatum, cur εὐθυμίαν tranquillitatem interpretari liceat, copiose et leniter docentem. Id addam, illam infirmitatem animi 1 § 17 comparari cum nausia, 2 § 1 cum eius statu, qui ex morbo convaluit: ne hæc quidem ex eadem persona dicuntur. Id igitur dubitari non posse videtur, quin Seneca in hoc libello ea usus sit forma, ut eum ipsum, ad quem scriptus est totus liber, initio ad se scribentem fingeret. — Sed iam notandum est, in hac forma utenda sibi

indulsisse Senecam et Serenum suas sententias exponentem fecisse. Hoc factum esse videtur § 5—8, quæ frugalitatis laudatio frequentissima est apud Senecam. Similiter res habet § 16 inprimis in his: non est enim etc., quæ magis monentis et præcipientis esse videntur quam ægri et condicionem suam querentis. Huc pertinent etiam illa § 11: nemo ullum auferat diem etc., et § 13: quid opus est etc., quæ epistolæ formam prorsus non habent. Ceterum minus nobis nota est vita Sereni, quam ut contendere liceat (quod fecit Lipsius), ea quæ dicuntur § 7 (rustici patris), § 9 (ex longo frugalitatis situ venientem), § 10 (placet viam præceptorum sequi), magis in Senecam quam in Serenum convenire. — Videtur mihi igitur Seneca facere non potuisse, quin illam huius capitis formam, ut ex eius persona diceret, ad quem totus liber scriptus esse fingitur, qua præsertim, quod equidem meminerim, in nullo alio libro usus est, statim initio capitis aliqua ratione demonstraret, quod ipsum fit hoc uno vocabulo restituto[1]).

1, 6. Placet cibus, quem nec parent familiæ nec spectent. Nullum mihi notum est exemplum vocis, quæ est *familia*, plurali numero positæ de unius hominis servis, neque omnino puto, familiæ ita poni potuisse, ut plane esset servi. Itaque, si vera est scriptura codicis A, statuendum est, Senecam de plurium hominum familiis cogitasse, quod tamen vix fieri potest hoc loco, ubi aperte inducit Serenum loquentem de se, suo victu, sua domo, nulla prorsus aliorum facta mentione, præsertim post illud: placet cibus, singulari numero positum, ita ut sit: *placet mihi cibus.* Recte mihi igitur in codice D interpolatum esse videtur: paret familia-spectet.

1, 9. Circumfudit me — luxuria et undique circumsonuit. Paulum titubat acies. Hæc mihi non satis cohærere videntur; neque enim ideo, quod *olim* circumfuderit

[1]) Quod habent aliquot codices Serene, id substitutum esse videtur interpolatione librariorum, quibus, non perspecta tota huius capitis ratione, absurdum videbatur, Senecam se ipsum initio libri alloqui.

luxuria, *nunc* titubat acies; hæc uno tempore fiunt. Puto itaque, mutandam esse interpunctionem et comma post circumsonuit ponendum, ita ut in eo, quod sæpius factum sit, significando omittatur particula condicionalis (hver gang når), quod durius sæpe apud Senecam fit; cfr. hic 11, 3. Quæst. nat. 2, 45, 2. Epist. 86, 13.

1, 10. Nemo ad rempublicam accessit et nemo non misit. Et nonne ex præcedenti it ortum est? Videor enim mihi observasse, in talibus sententiis contrariis ponendis Senecam coniunctionem omittere solere; sed locos annotare supersedi. Omnes editiones inde a Mureti a. 1585 usque ad Vogelii a. 1830 et non habent.

2, 4. Ergo quærimus, quomodo animus semper æqualis secundoque cursu eat. Recte sine dubio Lipsius scripsit æquali (cfr. Madv. Adv. crit. I, p. 34); nam æqualis ire neque animus neque quicquam omnino dici posse videtur.

2, 10. In angustoque inclusæ cupiditates sine exitu se ipsæ strangulant. Cur Haasius que addiderit, fateor me non intelligere; neque enim quicquam mihi obstare videtur, quin plene interpungatur post patientia, ut habet Fickertus et sine dubio antiquiores omnes.

2, 11. Ut — exasperat: non aliter dixerim. Apparet, inter se respondere ut — non aliter (in quo pro eo, quod est ut — ita, ponendo poetarum usum imitatus videtur Seneca), ita ut plene interpungendum sit post deteruntur, comma post exasperat ponendum.

2, 12. In quas cupiditates velut mala ulcera eruperunt. Nescio an vera sit coniectura Lipsii in quis scribentis; nam cupiditates in ipsis mentibus insunt et ex iis erumpunt sicut ulcera e corporibus.

2, 13. Tarentum petatur — et hiberna cœli mitioris* regio vel antiquæ satis opulenta turbæ*. Mihi fuisse non videtur, quare asteriscos apponeret Haasius; neque enim video, cur vera non sit ipsa codicis A scriptura ita emendata, ut edidit Fickertus. Nam laudat (pro eo, quod est lau-

datus) ad eas terminationum omissiones pertinere videri potest, quas commemoravit Madvigius Adv. crit. I, p. 26 ann. extr., et recto pro regio facile scribi potuisse apparet; cfr. 1, 8: pædagogit. 14: tam. 2, 2: quæ et tam. (Madv. Emend. Liv. p. 54. Adv. crit. I, p. 16.)

3, 2. Habet, ubi se etiam in privato laxe explicet magnus animus. Ita A. Laxe si verum est, significare debet: *ita ut nihil obstet nec impediat.* Sed quamquam similiter usus est hoc adverbio Lucanus Phar. 4, 450 (laxe fluitare), tamen non nego, dubitationem mihi habere videri hanc codicis A scripturam. Nam quod poeta proprio sensu dixit laxe fluitare, inde non continuo licet concludere, prosæ orationis scriptorem translate dicere potuisse laxe se explicare, cuius locutionis nullum aliud mihi quidem notum est exemplum. Itaque nescio an hoc loco præferenda sit scriptura codicis Guelferbytani et duorum Palatinorum Gruteri (2, 4), quam habent omnes editiones inde a Tarvisina a. 1478 usque ad Vogelianam a. 1830: in privato lare. Nullum equidem ad manum habeo prosæ orationis scriptoris locum, in quo aperte positum sit hoc vocabulum pro eo, quod est domus, addito etiam adiectivo (lar privatus); quos enim locos lexica tanquam huius significationis exempla afferunt (Cic. Verr. 3, 27; 125. ad Att. 16, 4, 2. Sall. Cat. 20, 11. Liv. 1, 29, 4. 26, 25, 12), in iis proprio sensu accipere aut necesse est aut licet. Sed tamen argentea ætate hic transitus significationis tam facile fieri potuisse videtur, ut, quin ita ponere potuerit Seneca, dubitandum non esse videatur.

5, 3. Qui tuto insultaverat agmini tyrannorum civis, *eius* libertatem libertas non tulit. A habet civis, quod cum Fickerto puto in eius corrigendum (tyrannorum, eius), ita ut scribitur in codicibus V. P. 3, 4.

5, 4. Non est enim servare se obruere. Durius mihi pronomen ad duos infinitivos trahi videtur, qui non ex æquo ponuntur, sed alter subiecti alter prædicati locum obtinet. Facile excidere potuit se post obruere.

5, 5. Nec aliter quam periculosa navigatione subinde portum petas. Quid sit in codice A, non liquet. Fickertus enim de A tacens in in contextu orationis posuit, sed dicit tamen, Coloniensem et alios *addere* in, ita ut hoc vocabulum a reliquis abesse videatur et errore typographico in contextum orationis irrepsisse. Accedit quod Haasius (II, p. XXIV) in deleri vult, cuius delendi prorsus nulla esset causa, nisi in A deesset. Videtur tamen retinendum esse in, quod quam facile post quam excidere potuerit, apparet. Quod Seneca in loco designando præpositionem sæpe omisit (cfr., si opus est, ad Marc. 18, 4. de vit. beat. 14, 1. de brev. vit. 2, 3. Quæst. nat. 4, 2, 13, et durius, non addito adiectivo, ibid. 1, 1, 6; 7, 5, 3: cœlo), huc non pertinet, ubi non tam locus significatur quam status et condicio.

6, 4. Debet enim semper plus esse virium in actore quam in onere. Dubitationem habet codicis A scriptura actore, quod non videtur dici posse de eo, qui onus fert, sicut ne id quidem Latine dicitur onus agere; nam aliter Ovidius Met. 2, 387 dixit labores agere. Quod D in margine ascriptum habet lactore, nihil aliud videtur esse quam depravatio illius meliorum codicum scripturæ; nihilo minus viri docti inde fecerunt latore, quod non videtur dici nisi de eo, qui legem fert. Itaque sine dubio probanda est coniectura Gronovii vectore scribentis, quod vocabulum quum a superioribus prosæ orationis scriptoribus semper passivo ponatur sensu ad deponentis verbi significationem accommodato, poetæ et posterioris ætatis scriptores etiam active posuerunt, ita ut sit: *is qui vehit, fert*, de qua re satis erit inspicere lexicon Schelleri, qui multa affert exempla; cfr. Sen. de benef. 3, 37, 2: vexerunt parentes suos. Quod putat Ruhkopfius, actore defendi loco, qui est de ira 3, 7, 1: negotia expedita sequuntur actorem, id falsum est; nam ibi recte habet actorem, quoniam dicitur *negotia agere*.

6, 5. Relinquenda, quæ latius actu procedunt nec ubi proposueris desinunt. Actu significare debet:

quum aguntur, *in re agenda*, quod nescio an in hoc vocabulo inesse possit; nam argenteæ ætatis scriptores multo sæpius quam antiquiores substantiva verbalia in — *us* terminata passivo sensu posuerunt (Nägelsb. Lat. Stil. § 56, 3—4. Sen. de tranqu. an. 4, 7: citra gustum tactumque ɔ: *non gustata neque tacta*). Nullum tamen Senecæ annotavi locum, ubi ita positum sit hoc vocabulum, quum sæpissime active ponatur, ut sit *actio* (*handling*, *virksomhed*). Itaque videndum, ne scripserit Seneca ac tu (quod confirmatur etiam auctoritate codicis A, si quidem codicum ullum est in tali re momentum), ita ut comparativo subiiciatur *ac* pro *quam*, quod quamquam Madvigius Gram. Lat. § 303, a antiquissimis et poetis ascribit, videtur tamen semel atque iterum reperiri apud inferioris ætatis prosæ orationis scriptores, velut Suet. Cæs. 14 (p. 7, 25 Roth.): sententiam velut gravius atque ipse sensisset exceptam.

7, 5. Vix tibi esset facultas —: nunc vero etc. Vereor, ne mendum insit hoc loco; neque enim oratio satis cohærere videtur. Comparativus (felicioris) referri debebat ad præcedentem commemorationem sapientis Stoici per secula quæsiti, ita ut id diceret Seneca, ne Platonis quidem aut Catonis tempore hunc reperiri potuisse. Sed hoc dixisse Senecam, vix arbitror. Primum enim commemoratio sapientis Stoici finita esse videtur in his verbis: pro optimo est minime malus; nam delectus est amicorum, non sapientis, qui non deligitur. Deinde hæc oratio prorsus non cohæreret cum his: nunc vero etc., quæ particulæ aperte docent, antiquitatem Græcam (Socraticus fetus) et Romanam (Catoniana ætas) coniunxisse et cum præsenti tempore comparasse Senecam dicentem, illis temporibus magis fastidiosam fieri potuisse electionem amicorum. Itaque facere non possum, quin, adhibendam esse coniecturam, iudicem, ita ut post felicioris inseratur quam, quo facto non iam pendet comparativus et recte decurrit oratio. Efficitur Seneca prorsus digna laudatio illorum temporum cum sua ætate comparatorum.

8, 9. Habiliora sunt corpora in bella. Quamquam dubitari non potest, quin dixerit Seneca *habilis in rem* (cfr. *ingeniosus in*: ad Helv. 19, 6; *utilis in*: de benef. 6, 35, 1; *natus in*: de clem. 2, 6, 3. Ep. 24, 15; *negligens in*: de ira 1, 11, 3. Ep. 68, 7; *sollicitus in*: de benef. 7, 8, 2), videtur tamen e meliorum codicum vestigiis (imbecillo) scribendum in bello.

Ibid. Quæ superfunduntur et undique magnitudo sua volneribus obiecit. Fateor, paullum offendi me in perfecto tempore alterius verbi, quum alterum præsenti tempore ponatur; neque enim ante pugnam, sed in ipsa pugna magnitudo corpora volneribus obiicit; itaque sine dubio cum codice Romano scribendum est obiicit. Constat, in A sæpissime permutari E et I; in hoc solo libello E pro I scriptum est: 2, 2 (alicube) 9, 6 (captante) 12, 1 (exierent) 16, 3 (homines) 17, 4 (movet); I pro E scriptum est: 1, 15 (veriora ut) 5, 4 (contrahimus) 11, 2 (dicit) 11, 11 (homines qui) 12, 4 (redeuntis) 17, 3 (recidendum).

9, 2. Discamus — gloriam temperare, iracundiam lenire etc. Ex solis vestigiis codicis A (gtam) pro certo diiudicari nequit, Seneca utrum gulam an gloriam scripserit; vix tamen dubitandum videtur, quin illud verum sit; neque enim ulla gloriæ mentio fieri potest hoc loco, ubi in parsimonia, frugalitate, similibus virtutibus laudandis versatur scriptor, præsertim quum frequens sit apud Senecam in victu moribusque castigandis commemoratio gulæ, de benef. 3, 28, 4. Epist. 29, 5. Quamquam Plinius Epist. 2, 6, 5 dixit temperare gulæ, recte tamen nostro loco habet accusativus; sæpius enim *temperandi* verbum cum accusativo ponitur, ita ut sit *beherske*, *styre*, et id quidem non solum apud poetas (Hor. Sat. 2, 5, 71. Od. 1, 8, 7. 3, 4, 45. Ovid. Met. 1, 770. 15, 869. 12, 580. 13, 366), verum etiam apud prosæ orationis scriptores (Liv. 8, 36, 5. Sen. de ira 1, 7, 1). — Ne id quidem, quod sequitur, iracundiam lenire, quid sibi velit hoc loco, intelligo.

9, 6. Homini armaria citro atque ebore captanti. Nullum prorsus mihi notum est exemplum ablativi materiæ, qui dicitur (Madv. Gram. Lat. § 272, ann. 2** ed. 3 Germ.), in prosa oratione positi, præsertim non addito adiectivo. Itaque puto, necessario scribendum esse e citro. Facillime E excidere potuit ante C; cfr. 4, 1 (ne ego) 10, 1 (nec erumpere).

10, 1. At ad aliquod genus vitæ difficile incidisti. Hæc codicis A scriptura vix defenditur loco, qui est Cic. ad fam. 5, 8, 3: tibi persuadeas velim, non me repentina aliqua voluntate aut fortuito ad tuam amplitudinem meis officiis amplectendam incidisse; nam id differt, quod apud Ciceronem additur gerundivum[1]). Apparet, ad per dittographiam facile irrepere potuisse post at. Sed ne accusativus quidem ferri posse videtur; nam Senecam dixisse *genus vitæ incidere* pro eo, quod est *in genus vitæ incidere*, id concludi non potest ex eo, quod *invadere* cum accusativo posuit, ita ut esset *potiri* (de benef. 5, 16, 4. 6, 3, 2. Quæst. nat. 2, 5, 2. Epist. 74, 9. 119, 12), aut quod Latine dicitur *irrumpere urbem*, similia (Madv. Gram. Lat. § 224, b, ann. 2). Itaque Erasmo assentior, in casu aliquo ante aliquod excidisse, statuenti[2]).

Ibid. Quem nec solvere posses nec erumpere. Scribendum videtur cum Erasmo possis; neque enim id dicitur, hominem tum, quum laqueus ei impingeretur, eum solvere non potuisse, sed hoc præcipit Seneca, si quis laqueum impactum solvere non possit, ei cogitandum esse etc., ita ut hoc verbum ad primariæ sententiæ tempus accommodandum videatur. — Num dixerit Seneca *erumpere laqueum*, valde dubito; dixerunt poetæ (Verg. Æneid. 1, 580. Val. Flacc. 5, 466), sed e

---

[1]) Vergilius quidem Æneid. 12, 926 scripsit: incidit ictus ingens ad terram duplicato poplite Turnus; sed hoc quoque loco paullo aliter quam nostro dici videtur *incidere ad*.

[2]) Dubitationem tamen mihi movet locus, in quem postea incidi, Nep. Att. 10, 4: ac ne quod periculum incideret, quod noctu fiebat, præsidium ei misit. An periculum pro subiecto accipiendum est? Madvigius enim l. c. hanc *incidendi* verbi structuram poetis solis ascribit.

prosa oratione unum mihi notum est exemplum infimæ ætatis, Ulpian. Pand. XXIX, 5, 3, 6 (vincula). Quod attinet ad cognatæ significationis verba *excedendi*, *egrediendi*, *exeundi*, apud Livium Madvigius ablativum solum verum iudicat; cfr. editio Livii I, 1, præf. p. XXI (ad III, 58, 10), II, 1, præf. p. XIX (ad XXIII, 1, 3). Senecæ hos modo locos annotavi, in quibus et ipsis ablativus restituitur deleta litera M, Epist. 92, 34 (hominem) de clem. 1, 8, 1 (quam) Epist. 104, 6 (gravitatem) Quæst. nat. 4, 2, 4 (Æthiopiam). Ablativus reperitur Quæst. nat. 3, 27, 8 (alveo) 1, 3, 12 (conchylio) Epist. 73, 4 (inviis). Sed vereor, ne ad hanc rem non satis in legendo attenderim. Aliter habet *evadere* cum accusativo positum, ad Marc. 22, 2 (morbos: *undslippe*) Epist. 22, 9 (occupationes: *undgå*) de vit. beat. 19, 3 (tempestates humanas = *superare*). Itaque sine dubio scribendum: nec rumpere, ita ut id significetur, laqueum neque arte solvi neque vi rumpi posse.

10, 3. Aliorum aurea catena est, aliorum laxa, aliorum arta et sordida. Aliorum altero loco positum concinnitatem orationis frangere videtur, quum tertium locum obtineant duo adiectiva, quæ per chiasmum respondent iis, quæ apud Haasium in suo quodque membro orationis posita sunt; aurea et laxa contrarii nihil habent. Videtur Seneca orationem bipartitam faciens scripsisse: et laxa. Post est excidisse videtur et, tum additum aliorum.

13, 3. Non illum casibus hominum excerpimus, sed erroribus. Sic A et ceteri meliores. Cur Haasius Erasmum sequens R delerit, non intelligo; neque enim præsens tempus quicquam offensionis habere videtur. *Excerpere* cum dativo posuit Seneca Epist. 5, 2 et sine dubio sæpius.

14, 5. Contumeliosus esse voluit? Offendit omissio particulæ interrogativæ; simpliciter enim hic interrogatur, nulla significata dubitatione aut admiratione. Itaque nescio an scribendum sit contumeliosusne.

15, 3. Ille et spei bonæ aliquid relinquit. Et hic locum habere non videtur; neque enim aliud relinquit is, qui

ridet, quam ipsam bonam spem. Itaque aut ex codicibus Anic. et Scal. scribendum puto enim, aut et delendum.

15, 5. Sicut illa inutilis humanitas flere, quia aliquis filiam efferat. Scribendumne humanitas est (humanitast)? Apparet, T facillime excidere potuisse ante F.

15, 6. Ut dolori tantum des, quantum poscit, non quantum consuetudo. Non habet consuetudo, cui contrarium ponatur, et tamen hoc in tali sententiarum coniunctione prorsus requiritur. Scribendum videtur ipse poscit.

Postremo locum quendam commemorabo, qui, quum primo aspectu emendatione egere videatur, tamen, si usum loquendi Senecæ diligentius investigaveris, sanus esse reperietur. Hic locus est 8, 3: erras enim, si putas, animosius detrimenta divites ferre: maximis minimisque corporibus par est dolor volneris. Bion eleganter ait, non minus molestum esse calvis quam comatis pilos velli. Exspectabatur: comatis quam calvis. Sed in particulis quibusdam comparativis (*tam-quam, æque-quam, non minus-quam*) apud nonnullos scriptores id miri accidit, ut inverso ordine ponerentur membra comparationis, ita ut statuendum sit, has particulas plane deposuisse propriam vim et transisse in communem significationem, quæ est: *non magis-quam*, quod maxime mireris in [illegible], quas postremo loco posui. Equidem hanc loquendi formam apud Senecam solum observavi; sed eadem usos esse iurisconsultos posterioris ætatis, docuit P. Faber in libro, qui inscribitur *Semestria*, I, 23, p. 131, qui Senecæ quoque locos aliquot affert. [illegible] eos Senecæ locos enumerabo, quos miri huius usus exempla annotavi; fateor, propter celeritatem legendi me non omnes perscripsisse.

1. Sæpissime hunc usum observavi in particulis, quæ sunt: [illegible]-*quam*: de prov. 3, 6, ubi disputat Seneca, fortunam adversam hominibus sæpe prodesse, ut quæ iis occasionem sui experiendi præbeat, et inter exempla ponit Fabricium, in quo paupertatem experta sit, hæc legimus: Infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum a republica vacavit, fodit?

quod bellum tam cum Pyrrho quam cum divitiis gerit? i. e. non magis cum P. quam cum divitiis. de const. sap. 7, 2: iniuria in bonos nisi a malis non temptatur; bonis inter se pax est, mali tam bonis perniciosi quam inter se; apparet, priori sententiæ, bonos pacem inter se agere, hanc contrariam poni, malos tam sibi quam bonis nocere. de ira 1, 12, 4: pueri, qui tam parentibus amissis flebunt quam nucibus; nam in eo pueri ab adultis differunt, quod non minus nucibus quam parentibus amissis dolent. Ib. 3, 5, 1: ita ab ira tam inquietis moribus periculum est quam compositis et remissis; putes, plus periculi inquietis quam compositis hominibus facere iram; sed id docet Seneca, placidos quoque iram in sævitiam evocare. ad Marc. 17, 6 (quem locum Madvigius Adv. crit. II, p. 355 ad initium capitis septimi decimi, Gertzius ad finem duodevicesimi transponendum censet), ubi Seneca naturam inducit incertæ nascendi condicionis parentes monentem, hæc scribit: neminem decipio. Tu si filios sustuleris, poteris habere formosos, et deformes poteris; fortasse muti nascentur. Esse aliquis ex illis tam servator patriæ quam proditor poterit; hoc dicit, filium non minus facile proditorem quam servatorem patriæ fieri posse. de clem. 1, 3, 3: illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes tam supra se esse quam pro se esse sciunt; Seneca monet, reges non magis imperare civibus quam defendere debere. Ib. 5, 7: di, quorum beneficio in lucem edimur tam boni quam mali; Seneca disputat, sicut di non minus malos quam bonos in lucem edi patiantur, ita principes non minus malis parcere quam bonos amare debere: de benef. 1, 13, 3 Alexander, rex Macedonum, vituperatur, quod Herculem æmulatus sit: hic a pueritia latro gentiumque vastator, tam hostium pernicies quam amicorum; id proprium Alexandrum habuisse dicit, quod non magis hostes quam amicos morte afficeret. Ib. 4, 28, 4: tam bonis quam malis conduntur urbes; inter ea, quæ in

medio ponuntur, id numerat Seneca, quod non minus malis quam bonis urbes condere licet. Ib. 5, 7, 4: tam alieni corporis leno male audit quam sui; id enim hoc loco disputat Seneca, homines tam sibi quam aliis et nocere et beneficium dare posse. Ib. 6, 32, 2: hæc tam vindicanda principi quam tacenda-parum potens iræ publicaverat; flagitia Iuliæ quamquam sua ipsius causa celare debuerat Augustus, tamen ira commotus in volgus extulerat. Ib. 38, 5: omnium tamen istorum tam nota sunt vota quam impunita; monet Seneca, eorum vota non puniri, qui testamenta captent, quum Athenis eum, qui Libitinam exerceret, damnasset Demades, quod magnum lucrum optasset. Ep. 30, 6, ubi Aufidium Bassum inducit Seneca disputantem, mortem non esse timendam, ut quæ nihil habeat molestiæ, hæc legimus: tam demens autem est, qui timet, quod non est passurus, quam qui timet, quod non est sensurus; minus est *sentire* quam *pati*, et sequitur: an quisquam hoc futurum credit, ut, per quam nihil sentiat, ea sentiatur? Ib. 76, 26: illud quoque dixeram, si bona sunt ea, quæ tam homini contingunt quam mutis animalibus, et muta animalia beatam vitam actura, quod fieri nullo modo potest ɔ: non minus animalibus quam homini. Ib. 77, 7, ubi narrat Seneca, Stoicum quendam Marcellino, longo et molesto morbo laboranti, ut moreretur, suasisse et servos eius hortatum esse, ut dominum in hoc consilio exsequendo iuvarent, ita scriptum est: primum detraxit illis metum et indicavit, tum familiam periculum adire, quum incertum esset, an mors domini voluntaria fuisset: alioquin tam mali exempli esse occidere dominum quam prohibere ɔ: tam prohibere quam occidere. Ib. 90, 42, ubi in aurea illa ætate laudanda versatur scriptor, qua nemoribus pro domibus uterentur homines, hoc dicit: tam interdiu illis quam nocte patebant prospectus huius pulcherrimæ domus; interdiu patere prospectum, non erat, cur mirarere. Ib. 91, 16: impares nascimur, pares morimur; idem de urbibus,

quod de urbium incolis, dico: tam Ardea capta quam Roma est ɔ: non magis Ardea quam Roma. Ib. 98, 16 de sene, qui plenus ipse vitæ aliorum causa vivit, quum alius labores vitæ voluntaria morte finisset, hoc scribit: hic tam turpe putat mortem fugere quam ad mortem confugere. Ib. 117, 23, ubi disputat Seneca, nihil hominem mori prohibere, quum velit, sed quamlibet naturæ partem, aquam, terram, spiritum, eligere licere, quæ mortem præbeat, hoc addit: omnia ista tam causæ vivendi sunt quam viæ mortis; sunt elementa, quæ dicuntur.

2. Ad *tam-quam* proxime accedit *æque-quam*: de benef. 6, 43, 2, ubi id disputat Seneca, non opus esse, eos, qui beneficium acceperint, continuo gratiam referre, ita scribit: æque delinquit, qui ad referendam gratiam suo tempore cessat, quam qui alieno properat; apparet significari, properantem non minus peccare quam cessantem. Ep. 82, 16 Seneca, mortem contemnendam esse, docens postquam dixit, ea, quæ de inferis narrentur, fabulosa esse, ita pergit: subit alius metus; æque enim timent, ne apud inferos sint, quam, ne nusquam ɔ: non magis timent. — Eodem modo posuit *tantum-quantum* de benef. 7, 19, 6: tantum a placidissimis absunt quantum a veris feris; dicit enim, bestias illas inter homines educatas non minus a veris feris quam a placidissimis abesse.

3. Venio ad particulas illas, in quibus maximam admirationem habet hic usus, quum fere in contrariam significationem transierint eius, qua vulgo ponuntur, aut certe vice fungantur particularum, quæ sunt *et-et*. Huius loquendi formæ præter locum illum, e quo in hac quæstione profectus sum, hæc exempla annotavi: Quæst. nat. 2, 11, 2 Seneca de aere disputans dicit, mutationis et inconstantiæ eius causas præbere et terram et sidera, ex quibus solis et lunæ maxima sint momenta; deinde ita pergit: sed et ceteræ quoque[1]) stellæ non

---

[1]) Et (post set) delendum censerem, nisi videretur Seneca semel atque iterum *et-quoque* posuisse pro solo *quoque*, sicut Ep. 88, 24: quemad-

minus terrena quam incumbentem terris spiritum afficiunt ɔ: non minus spiritum quam terrena. Quum in altero orationis membro (et-movent) terrarum iniuriæ commemorentur, in mentem venire poterat, hoc loco Senecam illas particulas usitato sensu posuisse et hoc dicere voluisse: ceteræ quoque stellæ aera afficiunt et eæ quidem non minus etc. Sed huic enarrationi id obstat, quod tum diceret Seneca, ceteras stellas plus quam solem et lunam in terram momenti habere, quod dici non potest. Ib. 3, 29, 3 hoc disputat Seneca, sicut in semine omnis futuri hominis ratio comprehensa sit et legem barbæ canorumque nondum natus infans habeat, ita originem mundi non modo ipsum solem et ceteras mundi partes continuisse, verum etiam ea, quibus mutarentur terrena; sed in hac re significanda his verbis utitur: origo mundi non minus solem et lunam quam, quibus mutarentur terrena, continuit. Ep. 90, 40 de illius aureæ ætatis hominibus hoc dicit: quicquid natura protulerat, id non minus invenisse quam inventum monstrare alteri voluptas erat; nunc homines magis gaudent invenire quam inventum cum aliis communicare. Ib. 101, 3 postquam dixit, Senecionem, equitem Romanum, qui ex tenui principio se ipse promovisset, et quærendi et custodiendi scientia magnas divitias collegisse, mortem eius ita narrat: hic homo, non minus patrimonii quam corporis diligens, genere valetudinis [illegible]æcipiti arreptus decessit ɔ: quamquam corporis et [illegible]etudinis diligentissimus erat, in morbum tamen incidit. Ib. [illegible], 30: cogita, quantum nobis exempla bona prosint: [illegible]es, magnorum virorum non minus præsentiam esse [illegible]lem quam memoriam; memoria enim exemplum præbet.

---

modum est aliqua pars philosophiæ naturalis, est aliqua moralis, sic et hæc quoque liberalium artium turba locum sibi in philosophia vindicat. Ib. 117, 8: si lippitudo malum est, et lippire quoque malum est.

Scr. mense Iulio 1873.

Nyere Digteres Bearbeidelser af Plautus' „Menæchmi".

Af *Emil Gigas.*

To Brødres overordentlige Lighed med hinanden og en Række deraf opstaaende komiske Forviklinger er et nærliggende og taknemmeligt Motiv for en dramatisk Digter, og der har derfor i de forskjellige Litteraturer ikke manglet Forfattere, som have benyttet det. Men iblandt alle hidtil kjendte Behandlinger af det hæver Plautus' latinske Omdannelse af en græsk Komedie *Μέναιχμοι* sig frem ved Lune og sprudlende Liv, og de Fleste af dem, der senere have behandlet Motivet, ere mer eller mindre at ansee som Efterlignere af den gamle Komiker, idet de have tillempet hans Stykke efter deres egen Nations og Tids Smag. Imidlertid kan det dog altid have sin Interesse at betragte nogle af deres Arbeider hver for sig, i deres indbyrdes Forhold og i Forhold til det antike Forbillede, især da de indeholde adskilligt Godt af de moderne Digteres Eget, om end naturligvis Plautus' rige Lune har været den Kilde, hvoraf de mest have øst.

Den Nation, der fra Midten af det 15de Aarhundrede først og ivrigst kastede sig over den gjenopstandne Oldtidslitteratur, var som bekjendt den italienske. I Italien udkom de første trykte Udgaver af latinske og græske Forfattere; en Mængde betydelige Humanister fremtraadte og sluttede sig til dem, der allerede over hundrede Aar tidligere havde glimret som Saadanne, f. Ex. Petrarca og Boccaccio; og den stadige Syslen med Oldtidens Skriftværker i Forbindelse med den store Beundring, som de mange herlige antike Kunstmonumenter, man netop fandt paa denne Tid, vakte hos Alle, gav Datidens eget Liv et vist antikt Tilsnit. Saaledes see vi Athen paa en Maade gjenfødes i Florents, den moderne Litteraturs og Renaissancekunstens Vugge, og Perikles i Lorenzo af Medici; og senere samler Leo den 10des elegante Hof en glimrende Skare af Kunstnere, som Rafael og Michel Angelo, der kalde Apelles' og Lysippos' Dage tillive

igjen, og Digtere som Bibbiena og mange Flere, i det antike Verdensriges Hovedstad, der snart skal miste Pavemagtens verdslige Supremati for endnu længe at herske i Kunstens Verden. — At Sandsen for den antike Komedie vaktes tilligemed den øvrige Oldtidsbegeistring, følger af sig selv; og det var da navnlig de romerske Komediedigtere, som tiltalte, — Aristophanes ikke saa meget. Men Plautus og Terents spilledes ofte ved de fyrstelige Hoffer i Originalsproget, de oversattes og de efterlignedes, ja i den Grad, at man for at følge dem tidt gjorde Vold paa sin Samtids Skikke, som dog vare dem, man i Almindelighed vilde fremstille i sine Stykker, og digtede en hel poetisk Verden, der hverken var det Ene eller det Andet, hverken Oldtid eller Nutid, men Noget af begge Dele, med antike og moderne Forestillinger blandede imellem hverandre. Et Exempel herpaa er Ariosto's »Cassaria«, der allerede i sin Titel bærer Præg af den antike Komedies Indflydelse (»Cassaria« ɔ: Kassestykket eller Komedien om Kassen, i Analogi med »Mostellaria«, »Aulularia« o. s. v.). Forelskede Ynglinge, som ville kjøbe deres Elskede fri hos en Leno, men ingen Penge have; grumme og gjerrige Fædre, som tages ved Næsen af listige Tjenere; en Mængde Slaver, slyngelagtige og trofaste, snilde og dumme, — i alle Varieteter, græciserende Navne, men dog mange Hentydninger til Digterens Samtid; Handlingen foregaaende i Sybaris, som imidlertid har en Politimester, der kaldes »Capitano di Giustizia« ligesom paa Ariosto's Tid; Personerne sværgende ved Jupiter og Styx, men tillige talende om en »Taalmodighed som Jobs«; lange Monologer; Versemaalet akatalektiske jambiske Trimetre som i de antike Dramer. Som en af de betydeligste Komedier fra denne Tid ansees Kardinal Dovizio da Bibbiena's »Calandria« (efter den komiske Hovedpersons Navn Calandro), der i visse Maader er paavirket af Plautus og specielt netop af »Menæchmi«, men dog ikke saa meget, at vi have mere Grund til her at betragte dette Stykke nærmere end f. Ex. Shakespeare's »Helligtrekongers Aften«, hvor ogsaa en Del af Stykkets Virkning beroer paa Ligheden mellem to Søskende, eller Øhlenschlægers

bekjendte orientalske Lystspil, hvis Hovedmotiv jo er saa meget usandsynligere end «Menæchmernes», som der er hele tre Brødre, der ligne hverandre som tre Draaber Vand og forvexles hvert Øieblik hele Stykket igjennem. Forøvrig udmærker Bibbiena's «Calandria» sig ved sin elegante Stil og har ogsaa særdeles vittige og komiske Partier, men lider af en Feil, som mange italienske Komedier have og som er begrundet i Nationalkarakteren og det yppige Liv i Renaissancetiden, — det er i høi Grad skurrilt, hvilket dog ikke — betegnende nok — forhindrede dets gjentagne Opførelse ved Pavehoffet. — Den første Digter, som aldeles forlod denne kunstige antike Verden i sine Komedier og som desuden ved andre Egenskaber betegner Høidepunktet af den italienske. Renaissancetids Komediedigtning, er den som Historiker mest berømte Macchiavelli (f. 1466, † 1527). Omtrent samtidig med ham fremkom de to tidligste, interessante Bearbeidelser af «Menæchmi», den ene af Giovanni Giorgio Trĭssĭno, den anden af Agnŏlo Firenzuōla.

Trissino var en i flere Henseender mærkelig Mand. Han var født i Vicenza 1478 og begyndte sent at studere, men erhvervede sig snart saa anselige Kundskaber, baade i philologisk og i naturvidenskabelig Retning, at hans Lærer i et senere Brev til ham, som er bevaret, udbryder: «Dii boni! quam cito non modo Latinam, sed etiam Græcam vorasti linguam! verior helluo librorum (Bogsluger) quam M. Cato.» Han var meget yndet af Pave Leo den 10de, ligesom senere af Clemens den 7de, og sendtes flere Gange som Gesandt til Keiserne Maximilian og Karl den 5te, til den venetianske Republik og i Aaret 1518 til Kong Christian den Anden af Danmark. Ved Karl den 5tes Kroning var det den rige og ansete Grev Trissino, som bar Keiserens Slæb. Han døde 1550. Det vigtigste af hans Værker er Tragedien «Sophonisbe», som Litterærhistorikeren Tiraboschi kalder «den første italienske Tragedie, der virkelig var dette Navn værdig». Desuden gjorde han sig bekjendt ved et Par ret kuriøse grammatiske Afhandlinger, idet han vilde indføre en ny Orthografi, hvori saavel romerske som græske

Bogstaver skulde bruges, for at man kunde faae saamange Lyde som mulig gjengivne. Endelig hans Bearbeidelse af «Menæchmi», der hedder «I Simillimi», udkom i Venedig 1547 og er tilegnet Kardinal Farnese. I den pyntelig skrevne Fortale gjør Trissino Rede for sin Anskuelse af Komedien som Digtart og særlig for sin Omdannelse af det plautinske Stykke, i følgende Ord:

«Ligesom jeg i Tragedien eller det Heroiske har søgt at overholde de Regler, som Aristoteles har skrevet og hvis Brug Homer og Sophokles og de andre udmærkede Digtere have vist os, saaledes har jeg i Komedien villet bevare Aristophanes', d. v. s. den gamle Komedies Skik. Derfor har jeg taget en munter Invention af Plautus og omdannet Navnene og tilføiet Personer og paa flere Steder forandret Handlingens Orden, og tillige indført Koret deri, og efter saaledes at have tildannet den efter mit Hoved, vil jeg sende den ud i denne nye Dragt. Koret har jeg sat til, fordi man pleiede at indføre det i den gamle Komedie; hvilken Sædvane opgaves i den nye Komedie, maaskee for at undgaae Bekostningen derved; thi Korene, som vi kalde Intermedier, volde Den ikke ringe Udgifter, som lader dem opføre. Men enten det nu var af denne eller af en anden Grund at de opgaves, seer jeg, at Sligt ikke behagede vor Horats, som i sin Poetik siger: «Chorusque turpiter obticuit», hvilket vil sige, at det var noget Galt, at Koret tav og ikke var tilstede; hans Dom har jeg ogsaa villet følge i denne Komedie og har, som sagt, indført det. Jeg har ogsaa efter de gamle Grækeres Skik udeladt Prologen og har ladet de først talende Personer fortælle Indholdet («argomento»; rettere: give Tilhørerne den nødvendige Forberedelse), hvilket det lader til, at vor Terents har yndet, skjøndt han efter sin Tids Skik skrev nogle overflødige Prologer, som ikke kom Stykkets Handling ved, og han undskylder sig derfor adskillige Steder.»

Man mærker den efter Datidens Forhold lærde Philolog saavel i denne Fortale som i selve Stykket, der mere bærer Præg af en vis Forstandighed end af egentlig poetisk Talent.

Der er ingen Inddeling i Akter og Scener; men Handlingens Hovedmomenter adskillès ved Kor af Søfolk fra Menæchmus Sosikles' eller (som han hedder hos Trissino) Simillimo Salvidio's Skib. At han har forøget Personernes Antal med et Par Tjenere eller Slaver, er underligt nok, da der jo ingenlunde kan siges at være for faa Personer i det plautinske Stykke. Der var flere af Navnene, som nødvendigvis maatte forandres: saaledes kunde jo «Erotium» aldrig tage sig ud paa Italiensk, og hun er derfor bleven til «Ericina» og tituleres «Cortigiana» (Kourtisane); Kokken hedder Gariflo, og der hvor Menæchmus Sosikles hos Plautus i 1ste Akt affærdiger Kokken med de Ord: «Seu tu Culindrus, seu Caliendrus, — perieris», siger Trissino's Simillimo:

«Gariflo o Garofolo che siate,
Non vi conobbi mai, nè vi conosco».

(Enten I er Gariflo eller Garofolo (ↄ: Krydernellike), saa hverken har jeg nogensinde kjendt Jer eller kjender Jer nu.) Snyltegjæsten hedder «Børste» (Scovoletto) ligesom paa Latin. Handlingen foregaaer i Palermo paa Sicilien; maaskee har denne Stad havt et lignende Ry paa sig som Epidamnus i Oldtiden. Dialogen er skrevet i rimfri jambiske Trimetre (versi sciolti), Korene i ulige lange rimede Vers af jambisk Karakter. — De første Scener har Trissino rigtignok omstøbt temmelig uheldig. Istedenfor som Plautus strax at sætte Folk «in medias res» ved den morsomme Scene mellem Menæchmus, der praler af sin Heltebedrift, og den forsultne Parasit, — synes Trissino ikke at have saa stor en Tillid til sit Publikums Fatteevne og lader derfor Simillimo Salvidio og hans Slave Consalvo optræde først (det er den Scene, som hos Plautus begynder med: Voluptas nautis nulla est, Messenio o. s. v.) og bredt og omstændelig fortælle Argumentum, der er sammenflikket af den uægte Prolog og den sidste Scene af Plautus' Stykke. Saa kommer Kokken og Folchetto, en Slave hos den gifte Simillimo, og berette Publikum Alt hvad der vedkommer Denne: om hans slemme Kone, hans Kjærlighed til Madonna Ericina o. s. v. Derpaa

følge Scenerne med den næsvise Kok og den ligesaa paatrængende »Cortigiana«, idethele ganske kopierede efter Plautus. Betegnende er det, at Slaven som dannet Italiener ikke haaner de arme »navales pedes«, men pænt beder dem om at passe paa Tøiet, hvortil de svare, idet de annoncere den indtrædende Person ligesom hos de græske Dramatikere:

«Noi n'avrem buona cura,
Non dubitar di nulla. —
Mira quella fanciulla,
Come è vaga, e sicura,
E sta sull' uscio ardita
Colla faccia pulita».

(Vi skulle nok passe godt derpaa; tvivl ikke derom. Se hin Pige, hvor hun er yndig, og se, hvor kjæk hun staaer der i Døren med sit skælmske Ansigt.) Og da han skal gaae hen til Herberget, giver han Søfolkene Lov til at begive sig ned til Skibet. De foretrække imidlertid at blive paa Scenen, da Trissino har Brug for dem til at synge nogle Stropher om Sømandens ustadige Liv og Længsel efter Hjemmet. Saa kommer først Parasiten, hvis to Monologer Trissino har slaaet sammen til een; hans Scene med Simillimo Salvidio og alle de følgende Scener stemme næsten ganske overens med de plautinske, idet der engang imellem indskydes Korsange, hvoraf et Par, betragtede som rent lyrisk Poesi, maa siges at være ret smukke. Det følger af sig selv, at Simillimo i Vanvidsscenen ikke faaer sine Befalinger af Jupiter og Bacchus, men af en hel Hær »diavoletti«, som han er besat af, og selve »Satanasso«, som han idelig anraaber. Idethele har Digteren meget godt vidst at holde specielle antike Forestillinger ude fra Stykket, som han lader foregaae i hans egen Tid. Men Resultatet bliver dog trods al hans Poleren og Omstøben, at man — naar Alt kommer til Alt — helst vil nyde Plautus som han er; thi hans komiske Kraft besidder Trissino langtfra. «I Simillimi» er da ogsaa blevet bedømt høist forskjellig: medens Nogle kalde det «en heldig Efterligning af Plautus' Menæchmi», kalde Andre det

«meget middelmaadigt». Vist er det, at det ikke er noget Mesterværk; men blottet for Interesse er det ingenlunde.

Dette gjælder i endnu høiere Grad om den anden Bearbeidelse, af Agnolo Firenzuola, hvis Navn ligeledes er et af de berømte i den italienske Litteraturs Historie. Han fødtes i Florents 1493 og døde 1545; var en meget god Ven af Pietro Aretino, den paa eengang berømte og berygtede hvasse Satiriker; i sit private Liv ikke synderlig sædeligere end Denne; alligevel skal han have været Abbed. Sin Begavelse, navnlig for Satiren, viste han i endel lyriske Digte, samt Noveller, der i alle Henseender ere i Boccaccio's Maneer, endvidere i Moderniseringen og Lokaliseringen af Appulejus' Roman «det gyldne Æsel», og i adskillige dramatiske Arbeider, hvoriblandt «I Lucidi», som vi skulle beskjæftige os lidt med, (det udkom første Gang 1549; det kgl. Bibliothek eier en Udgave fra 1552). Firenzuola er saa fornuftig ikke at gjøre Brud paa Plautus' Scenegang, der jo navnlig i de første Akter er velberegnet og jævnt fremskridende; men han nøies med at gjøre den versificerede Dialog til Prosa, lokalisere Handlingen og idethele søge at skabe en ægte italiensk Komedie i Bibbiena's og Machiavelli's Stil paa den solide Grundvold, som den gamle romerske Digter har lagt, — og han har havt Vid og Lune nok til at gjøre det godt. Og om hans Smag og Kjendskab til Scenens Fordringer vidner det, at han i 4de Akt, der hvor den Gamle kommer, strax lader Lucido Folchetto (ɔ: den fremmede Menæchmus) deltage i Dialogen, istedenfor, som Plautus, at lade ham blive staaende længe paa Scenen i en umotiveret Ørkesløshed; ligeledes at han i sidste Akt lader Slaven Betto, der kommer efter sin Herre og har sagt: «Nu vil jeg banke paa», strax blive den Gamle og hans fire «Facchini» (eller Sjouere) vaer, men ikke kjende deres Offer, fordi Lucido vender Ryggen til eller skjules af de Andre, — førend Slagsmaalet begynder og Betto skal til at vise sit Heltemod. Fremdeles har han i Vanvidsscenen forkortet Lucido's lange Replikker ikke lidet og blot taget de kraftigste Steder med. Saadanne underlige Ideer som Trissino's, at belemre plautinske

Komedier med aristophaniske eller sophokleiske Kor, afholder han sig fra. Men, hvad der er mærkeligere: hans Stykke er slet ikke smudsigere end Plautus', og det uagtet Æmnet jo syntes at være saare fristende dertil for en italiensk Digter fra Renaissancetiden, og Pietro Aretino f. Ex., der ogsaa gav sig af med at skrive Komedier, havde vistnok ikke modstaaet denne Fristelse saa godt. Derimod har Firenzuola spækket sit Stykke med endel originale Indfald og Vittigheder, hvoraf flere ikke give de plautinske Noget efter. For sin ret elegante, skjøndt noget gammeldags og latiniserende Stil citeres »I Lucidi« ofte i den store italienske Ordbog, som »Accadémia della Crusca« udgav i det 17de Aarhundrede. — Hos Firenzuola er det den lærde og rige Stad Bologna, som nyder den tvivlsomme Ære at være Skuepladsen for den gifte Lucido's Utroskab o. s. v. Alle Personernes Navne ere andre end hos Trissino. Snyltegjæstens er saaledes Sparecchia, ɔ: den, der rydder Bordene; Matronen hedder Fiammetta, med Hentydning til hendes fyrige Karakter; Kokken: Gratugia (Rivejern). Som karakteristiske Træk fra den italienske Bearbeiders Pen kunne anføres bl. A., at Parasiten taler om, hvor herligt det er, at Lucido »ved sine Gilder (og det er rigtige Munkegilder!) ikke piner Folks Tandkjød med Billinger, som Nattergale; nei han følger den franske Skik: Alt hvad der kommer paa Bordet, er solidt og helt«. Forøvrig har han igaar været lidt oppe at skjænd's med sin Velynder og bringer nu et lille Madrigal, han har digtet for at forsone ham. — Der hvor Slaven advarer sin Herre mod den slemme By, de ere komne til, yttrer han: »I veed, at man siger: »Bononia docet«, det vil sige: her lærer man at leve, men det maa man betale dyrt. Her er flere Rottefælder end Rotter.« — Den paatrængende Kok bliver spurgt, »i hvilken Maaned det er Fastelavn[1]) i dette Land«. — »Hvorfor det?« — »Jo, for jeg skulde næsten troe, at det er nu om Sommeren, eftersom man seer talende Dyr«. — Da Kokken vil gaae op i Elskerindens Hus,

[1]) egl. »Befana« (Epifanía), ɔ: Helligtrekongersfest.

udbryder Lucido: «Gid du maa brække Halsen paa det første Trin!», hvortil den Anden svarer: «Aa hvad, du mener det vel ikke saa slemt; jeg er jo ikke din Kone». — Stykkets Erotium tiltaler Den, hun antager for sin Elsker, med saa blomstrende Tirader som: «Delizie e struggimento dolcissimo dell' anima mia innamorata» (Min elskende Sjæls sødeste Fryd og Pinsel!). — Da Snyltegjæsten kommer hæsblæsende og ærgerlig fra Byen, udbryder han: «Nei! nu er jeg over tredive Aar; men aldrig har jeg dog baaret mig saa hestedumt ad som imorges, da jeg gik ind i en Kirke for at høre Messe, — og imens blev Lucido borte for mig. Gid Pokker havde den fordømte Munk, der aldrig kunde blive færdig!» o. s. v., indtil hans Forbittrelse stiger til Raseri, da han seer Manden komme ud, stangende sine Tænder. — Flere Steder stifter man Bekjendtskab med forskjellige af Datidens Lækkerbidskner, «quæ milvinam suggerant», som Menæchmus siger, f. Ex.: fede Kramsfugle, oplagt Mælk i Buddingeform med Sukker, ristet Bedehale med Peber og Roseneddike o. s. v. — Jeg har forsøgt at give en Oversættelse af et Par Fragmenter, det ene er 1ste Akts 3die Scene, mellem den gifte Lucido, Sparecchia og «la Signora» (ɔ: Erotium), hvoraf man seer, hvorledes Elskende talte i Midten af det 16de Aarhundrede.

Signora (kommer ud fra sit Hus og seer Lucido). Ak, mit søde Hjerte, vær velkommen. Men hvad skal det betyde, at du ikke har ladet dig see siden igaar Aftes? hvor har du kunnet nænne at komme først nu? Ak, jeg har Ret i at sige, at Mændenes Kjærlighed er som Lilliens Skjønhed, — snart forbi.

Sparecchia (afsides). Og Jeres som Vin i en Flaske, snart drukken op.

Lucido. En vigtig Sag, min Deilighed, der har megen Betydning baade for dig og mig, har opholdt mig lige til dette Øieblik, saa jeg ikke har kunnet komme herover.

Sign. Og hvad har du der, min Skat?

Luc. Det er Pynt til dig og et Bytte fra vore Fjender,

min yndigste Rose; een af min Kones Kjoler, — den allerkjønneste.

Sign. O, hvorfor behøvede du at gjøre dig saadan Uleilighed? Vidste du ikke, at ogsaa uden det tilhører min Person dig? Og i Sammenligning med dig agter jeg ingen af mine andre Venner, ja ikke en eneste Mand, for det Ringeste! Du er min Glæde, min Trøst, mit Hjerte og min Sjæl; og derfor skal min Dør altid staae dig aaben, naar du kommer med tomme Hænder, ligesom om du kom med dem fulde; det er ikke af den Grund, jeg holder af dig, min Kjærlighed. Du veed nok, at jeg ikke er som de Andre, og navnlig ikke overfor dig.

Spa. (afs.). Du lyver ham jo lige op i Ansigtet. Du staaer jo netop og smidsker for ham, saalænge til du seer, han giver Noget.

Sign. Jeg vil ikke have, at du for min Skyld skal have Ubehageligheder hjemme med din Kone og være Skyld i, at hun fører et kummerfuldt Liv. Mig er det nok, at jeg har dig, og jeg attraaer intet Andet end dig, og jeg eier og besidder Alt, naar jeg har dig, min Elskede.

Spa. (afs. til Luc.). Naar hun virkelig holdt saa meget af dig, som hun siger, saa vilde hun ikke have seet til dine Hænder, som hun strax gjorde: »Hvad har du der, min Allerkjæreste?« — Naar hun ikke snart faaer den Kjole, saa skal hun nok hitte paa en halv Snes Paaskud for at faae fat i den . . . Ja, gid Pokker havde alle dem, der gaae med Skjørter!

Luc. Mit søde Hjerte, jeg indseer, at Dette (peger paa Kjolen) kun er en ringe Løn for al din megen Venlighed; men det er egentlig heller ikke som Løn, at jeg giver dig den, men forat ogsaa jeg kan vise dig en lille Venlighed. Saa gjør mig da den Glæde at modtage den, og husk, at jeg ikke eier anden Rigdom end dig.

Sign. Tusend Tak. Isandhed en skjøn Kjole.

Spa. (afs.). Sagde jeg det ikke nok! »Hun vilde ikke have den«, — det vil sige: tilkjøbs; men lod hun sig maaskee bede længe? — nei, ligestrax: »tusend Tak«.

Luc. Det var den, jeg lod sye til hende ifjor, da hun skulde til sin Søsters Bryllup; og Tøiet alene kostede sine gode fyrretyve Scudi.

Sign. Det troer jeg; det er ogsaa noget deiligt Tøi. (Kalder ind i Huset). Hei, Rossetto, kom og tag denne ind med.

Spa. Ja, lad den bare hurtig blive bragt ind; man skal aldrig opsætte Noget; — han kunde jo gjerne fortryde det.

Sign. Skal vi gaae ind nu?

Luc. Ikke nu; men veed du hvad jeg vil have du skal gjøre? Du skal lade tilberede et Middagsmaaltid for mig og denne brave Kammerat.

Sign. O, saa gjerne.

Spa. Signora, vi behøve bare Lidt, for I maa da endelig ikke tro, at vi ere Fraadsere. To Par stegte Kapuner, et Par Sardeller, lidt saftigt Kalvekjød, Maccaroni, lidt Kyllingemad til at begynde med, Ost og Frugter, og fremfor Alt god Vin, og strax i Begyndelsen kunde et Glas Malvasier ikke være saa galt.

Sign. Det skal skee Altsammen, som I ønsker.

Luc. Hør nu, medens du sørger for at Dette bliver færdigt, ville vi gaae hen paa Torvet og besørge et Par Smaaærender; vi skal være her tilbage om et Øieblik.

Sign. Ja, kom snart; Alt skal være istand.

Luc. Saa Farvel, min Elskede. Kom, Sparecchia.

Spa. Jeg kommer; idag skal du ikke være bange for at tabe mig: selv om Paradiset stod aabent, vilde jeg ikke forlade dig for at gaae derind. —

Man seer, at Firenzuola's Snyltegjæst er betydelig spydigere mod sin Patrons Elskerinde, end han er hos Plautus. Derfor er det ikke saa underligt, at han bliver temmelig ilde omtalt af hende i Scenen i 2den Akt med den fremmede Lucido:

Sign. Vil du vente paa Sparecchia?

Luc. Nei, vist ikke. Naar han ikke er her, maa han selv tage Skaden deraf. Han kunde være kommen til rette Tid. Jeg har ikke den Vane at vente paa Folk.

Sign. Jeg meget mindre. Thi sandt at sige: havde det ikke været for din Skyld, saa havde saadan en Fyr aldrig faaet Lov til at komme i mit Hus.

Luc. Jeg lover dig, saasandt jeg er en Gentiluomo, at jeg aldrig mere vil lade ham komme i min Nærhed, eftersom du ønsker det.

Sign. Ja, jeg ønsker det meget; thi jeg kan ikke udstaae ham. —

Stykket ender med følgende karakteristiske Epilog:

»Tilskuere, gaa ikke endnu; vær saa venlige at holde ud blot et lille Øieblik, for nu kommer det Bedste. Komedien er ikke tilende endnu; thi vore Lucidi ville opføre sig mere nobelt end Plautus' Menæchmer og vise, at de unge Mænd nutildags have en meget bedre Samvittighed end de i gamle Dage. For det Første ville vi sende den smukke Signora en ny Kjole tilligemed hendes øvrige Sager, og dernæst ville vi allesammen holde et Aftengilde, førend dette Karneval er forbi, og der skal Sparecchia være med, og han skal faae saa Meget at spise, at han skal glemme Tabet af sin Middagsmad idag. Jeg vil give ham ti Scudi, saa kan han ordne det som han selv vil. Menæchmerne, de uopdragne Personer, bar sig slet ikke saa pænt ad: de lod den stakkels Signora sidde med en lang Næse uden at give hende en Smule Erstatning, og den stakkels Peniculus maatte gaae og skære Tænder, — der var Ingen, der vilde indbyde ham. — Ja, hvis I ville vente til imorgen Aften, ville de allesammen komme ud og gaae derhen, hvor jeg sagde; men vil I ikke vente, saa maa I selv om det; thi for idag er Festen forbi . . . . Saa Farvel da, til vi sees igjen!« —

Den næste Bearbeidelse af Plautus' Stykke maa vi søge i den spanske Litteratur. Medens vi i det 16de Aarhundrede i Italien møde forfinede og overkultiverede Sæder, og Litteraturen — ikke mindst den dramatiske Poesi — i sin fulde Blomstring, fremelsket af Konger og Fyrster, see vi det senere saa blomstrende spanske Nationaldrama i sin første Spiren. Der var endnu en rum Tid til at Lope de Vega skulde give det dets ægte

nationale Skikkelse, som det bevarede under hele den glimrende Periode indtil henimod det syttende Aarhundredes Slutning; man havde indtil omtrent Midten af det 16de Aarhundrede endnu kun bragt det til fordetmeste ganske umodne Forsøg og tildels betydningsløse Smaaprodukter. Dog besad man i Folkets Naivitet og Vid og dets rige Romancepoesi gode Betingelser for en storartet og original dramatisk Poesi, der jo heller ikke lod vente paa sig, saasnart den store Mand havde vist sig, som formaaede at lede den den rette Vei. — Men ingen af Spaniens Regenter i det 16de Aarhundrede, hverken Ferdinand den Katholske eller Karl den Femte, brøde sig videre om Skjønlitteraturen eller gjorde Noget for den, Medlemmer af Geistligheden og Adelen syslede vel ofte med Poesien, men da saagodtsom altid med den klassiske Lyrik i italiensk Smag, og der frembragtes vel meget Fortræffeligt i denne Retning, men det havde Folket ingen Glæde af; og Datidens Skuespilforfattere vare henviste til at kjøre om med Thespiskærren fra den ene Landsby til den anden for i Forening med en fire—fem Akteurer og (naar det var et særdeles fint Selskab) en Guitarspiller at more Almuen, i Kirken eller i et ofte høist primitivt Theater, med «Misterios», «Comedias», «Entremeses», «Autos sacramentales», «Pasos» eller «Farsas», — saamange forskjellige Benævnelser havde deres Stykker. En saadan Forfatter var Lope de Rueda (ikke at forvexle med Lope de Vega), hvis bevarede Komedier trods den endnu noget raa Form udmærke sig ved en vis tiltalende Naturlighed og Munterhed og en ikke ringe Begavelse. Samtidig med ham, d. v. s. omtrent 1550, levede der i Valencia en gammel Boghandler, Juan de Timoneda, en dannet Mand med ret udstrakte Kundskaber, som paatog sig at korrigere sin Vens, den jævne Rueda's Stykker og udgive dem. Man kjender ellers ikke noget til hans nærmere Livsomstændigheder; derimod fandt man for nogle Aar siden i det wienske Bibliothek endel interessante Romancesamlinger med den poetiske Titel «Rosas», som bære hans Navn paa Titelbladet; endvidere veed man, at han selv med Held forsøgte sig i Digtekunsten, og man har

navnlig af ham nogle ganske livlige og morsomme Fortællinger i Stil med de italienske Noveller, flere nette dramatiske Smaating og endelig den i Aaret 1559 udkomne: »Comedia de los Menecmos, puesta en gracioso estilo y elegantes sentencias« (ordret: Komedie om Menæchmerne, sat i skjøn Stil og elegante Sætninger). Den er udgivet paany (i Slutningen af forrige Aarhundrede) af den ansete spanske Digter L. F. de Moratin, i et Værk, der behandler det spanske Dramas ældste Historie; hos ham betitles det »los Mene*mn*os«, — uvist hvorfor, — og han er umaadelig glad over at Timoneda har udeladt to efter Moratins Mening »lidet nødvendige Personer (ɔ: Kokken og Erotiums Pige), forandret Prologen, bortskaaret Peniculus' unyttige Monologer i første og tredie Akt, ligesom den gifte Menæchmus' i fjerde og Messenio's i femte; fremdeles meget passende udvidet nogle Scener og gjort andre mere naturlige; endelig forbedret Opløsningen«. Man maa nu imidlertid ikke tage det saa nøie med Moratins Ros; thi vel var Denne ret betydelig som Komediedigter, men som Æsthetiker meget gammeldags og fransk, og satte derfor »de tre Enheders« Overholdelse som næsten det allerværsentligste Fortrin for et Drama. Men naar han fremdeles siger, at Timoneda i hele Stykket har formaaet at bevare den latinske Forfatters Vid og Livlighed, maa vi virkelig give ham Ret deri; thi den ærlige gamle Spanier har aabenbart i Plautus truffet en beslægtet Aand, som han rigtig kunde forstaae. Det er ikke nogen smagfuld, kunstmæssig Efterligning som Firenzuola's og især Trissino's: Timoneda har læst »Menæchmi«, moret sig kostelig og ment, at det vilde være Noget for hans Landsmænd; og han har da skrevet sin Komedie, som det bedst kunde falde, under Paavirkningen af Plautus' betagende Lune; og da han selv var munter og som saamange Spaniere i Besiddelse af djærv Vittighed, er hans Arbeide blevet morsomt og tiltalende som den gamle romerske Digters. De Forandringer, han har gjort i Scenegangen o. dsl., ere vist for største Delen mere tilfældige end beregnede. — Han indleder Stykket med en »intróito« (Forspil), hvis Personer ere Cupido og tre Hyrder;

Hyrderne møde for Cupidos Domstol i et Hjerteanliggende, og Forfatteren lader nu meget naivt Cupido befale dem med de Samme at fortælle Tilskuerne hvad der er nødvendigt til Forstaaelsen af det Stykke, som nu skal opføres. De synge tilsids en lille Vise om Elskovs Magt, hvorpaa den egentlige Komedie (i een lang Akt og i Prosa ligesom Forspillet) tager sin Begyndelse. Timonedas Personliste er noget forskjellig fra Plautus og lyder saaledes: Casandro, Audacias Fader. — Audacia, Menemnos Hustru. — Den gifte Menemno. — Den ugifte Menemno. — Tronchon, Slave. — Talega, «simple», ɔ: enfoldig og komisk Tjener, noget Lignende som det senere spanske Dramas stereotype Spasmager, Gracioso'en. — Dorotea, Skjøge. — Averroïs, Læge. — Lazarillo, Tjener. — Scenen er en Gade i Valencia. — I den første Scene kommer den gifte Menemno listende ud af sit Hus med sin Tjener Talega, der har faaet endel af Peniculus' Karakter og Replikker, men ellers ligner Troels i Holbergs «Barselstuen», en Blanding af «Ondskab og Taabelighed». Han maa engang have været i Tjeneste hos en Præst eller en lignende studeret Mand, eftersom han hyppig smykker sin Tale med ufordøiede latinske Brokker. Menemno beder ham skynde sig, og Talega anstiller sig som om Herrens Moralitet ligger ham meget paa Hjerte:

Talega. Ak Herre, Kjærlighed gjør blind; — Gud give du maa slippe vel fra det Roderi og tage dig noget Bedre for.

Menemno. Naar du ikke vil være med, saa kan du jo blive hjemme.

Tal. Nei, saa stygt kunde jeg ikke bære mig ad; en Hund skal følge sin Herre. Forresten er det noget rigtig Solidt, du har der, Herre.

Men. Ja, det skulde jeg mene! Det er en af min Kones fineste Kjoler, som jeg har lovet min Dorotea.

Tal. Og hvad giver hun saa dig?

Men. Det er mig nok, naar hun vil modtage, hvad jeg giver hende, og desuden har hun lovet at anrette mig og nogle

mine Venner et flot Gjæstebud, naar jeg sender hende, hvad an behøver.

Tal. Ja, naar der skal være Kommers og Ædegilde hos rotea, saa skal jeg saamænd ikke blive borte, for jeg holder lig saa meget af dig.

Men. Hvordan skal vi nu bedst komme derover uden at ive opdagede?

Tal. Hør Menemno, vær bare forsigtig, for Væggene har en, og lad mig bare ikke komme i Fidtefadet for din Skyld.

Men. Hvad er du bange for, din Kujon?

Tal. Hvad jeg er bange for? Veed du ikke, at man ier at sige: «facientes et consentientes» og saa noget Mere, m jeg ikke kan huske? Jeg vil nu raade dig, at du slet ikke al bryde dig om at indbyde Andre, naar du vil have, at vi e skal blive røbede; for du veed nok, at ved Gjæstebud der gjerer Vinen, og der hvor Vinen regjerer, gaaer Hemmelig-derne deres Vei; men da jeg nu Gudskelov kan spise for re og, skulde det behøves, for Fem, saa mener jeg, at vi ulde see til at være ganske alene med Dorotea; for — kort godt — mange Kokke fordærve Maden.

Men. Du kan have Ret; vi To skal blive de Eneste. —

Og lidt senere siger Talega:

Tal. Men, sørg saa bare for at det bliver idag, for man al aldrig opsætte Noget.

Men. Naa ja, saa lad det blive idag.

Tal. Hør, Herre, jeg beder dig, at der ikke maa være oget firkantet Kjød paa Bordet.

Men. Firkåntet Kjød? hvad vil det sige?

Tal. Jo, Præsten derhjemme i Landsbyen sagde, at firkantet et er det, som har fire Sider, fire Hjørner, fire Kanter, fire Holdepunkter, og derfor siger jeg «firkantet Kjød» om Bedekjød, Oxekjød «et totius animalibus de quatuor pedos».

Men. Nu forstaaer jeg dig, dit Vaasehoved; jeg lover dig, at der kun skal være Høns og Duer et cetera.

Tal. Skal vi ogsaa have «et cetera»? Hvad er det for Noget, Herre?

Men. Jeg mener: mange andre Ting.

Tal. Hør, Herre, saa maa der ikke mangle den Slags Kjødmad, som ligner mit Navn.

Men. Hvordan ligner dit Navn?

Tal. Hvad betyder: Talega?

Men. En Sæk.

Tal. Ja, jeg mener saadan Kjødmad, som er stoppet i ligesom i en Sæk, — hvorfor Pokker vil du ikke forstaae mig?

Men. Hvad er det da for en Slags Mad?

Tal. Medisterpølse, Kjødpølse, Blodpølse.

Men. Naa, det skal du nok faae.

Tal. Det er rigtigt; saadan kan jeg lide at du taler; naar jeg propper de Andre med Løgne for din Skyld, saa kan du gjerne proppe min Mave med god Mad. —

Saa kommer Audacia ud; Talega løber hen og skjuler sig med Kjolen bag et Gadehjørne, medens de to Ægtefolk overdænge hinanden med Bebreidelser, og engang imellem giver han sit Besyv med, indtil de skrige saa stærkt op, at den gamle Casandro hører det inde i Huset og farer ud halvt paaklædt:

Casandro. Saa skam Jer dog, for Pokker! Saa skam Jer dog! og skrig ikke saa frygtelig; lad dog ikke Naboerne blive Vidne til Jer slette Opførsel. Hvad er der nu iveien? Skal jeg altid være Trediemand ved Jeres Skjænderier?

Audacia. Ak, Fader, dette Liv maa jeg kalde Død!

Cas. Hvad! — Hvoraf er da alt Dette opstaaet?

Men. Lad hende staae og græde som hun var besat, og hør ikke paa hende, nu hun er saa arrig; jeg skal fortælle dig det kortelig. Du maa vide, at nu er hun ikke alene storagtig og hovmodig: hun er ogsaa bleven skinsyg.

Cas. Skinsyg! og hvorfor?

Men. Hun siger, at jeg har en Elskerinde og stjæler her fra Huset.

Tal. (for sig). «Verum est».

Aud. Men saadan er det jo . . .

Cas. Vil du tie, din lille Slange; lad os tale.

Men. Med den taabelige Skinsyge piner hun mig hver Dag tildøde, og fordi jeg tør svare hende, behandler hun mig værre end om jeg var Talega.

Tal. (som før). Saa for Pokker! Hvem beder dig nu at nævne mig?

Aud. Saa du stjæler altsaa ikke fra Huset? Og den Diamantring, jeg gav dig forleden Dag, — hvad er der blevet af den?

Tal. (som før). Aa, saa skulde du bare vide det om Kjolen!

Men. Den er henne hos Guldsmeden at blive gjort istand.

Tal. (som før). Sig heller: henne hos Horen at blive gjort i Penge.

Aud. Gud give, det var sandt hvad du siger.

Men. Vist siger jeg Sandhed, og det er Mer end du fortjener.

Cas. (til Datteren). Kan du ikke tie, din Tosse!

Aud. Jeg vil tie, da der er To imod mig.

Tal. (som før). Tre, kan du gjerne sige.

Aud. Tal I nu sammen, saameget I vil; jeg gaaer ind for ikke at høre Jer Snak. (Gaaer.)

Den Gamle holder derpaa en skjøn Formaningstale til Svigersønnen, men er igrunden ikke langt fra at tage hans Parti, da han er endel mindre vrøvlet end den plautinske Senex og Audacia en mere udpræget Xanthippe end den romerske Matrone. Tilsidst gaaer den Gamle ind, efter at Menemno har indbildt ham, at han skal i Forretninger til en Kjøbmand, Micer Duarte. Isteden derfor iler han naturligvis strax til sin Dorotea, aftaler Middagsgildet og gaaer først derpaa virkelig hen til Kjøbmanden, idet Talega bliver sendt til Svigerfaderen med den Besked, at Micer Duarte har inviteret ham til Middag, hvorfor han ikke kan komme hjem. Efterat Scenen er bleven tom, kommer den fremmede Menemno med sin Slave Tronchon,

gjennem hvis Mund Timoneda faaer Leilighed til at give Valencianerne forskjellige Stikpiller. I den næste Scene, den med Dorotea, følger han næsten fuldstændig Plautus. Derefter optræder Casandro med sin Datter, hvem han skjænder paa for hendes Hovmod og Uomgængelighed, indtil Talega kommer til:

Tal. Hei, Herre!

Cas. Hvad Nyt?

Tal. Strømper, Sko, Skjorter, — Alt hvad du vil kjøbe mig.

Cas. Snak! Hvad kommer du for? Sig frem!

Tal. Ja, men saa maa Herren ikke forstyrre mig. Señor Duarte vil have . . . nei, nei, han beder Herren . . .

Cas. Hvorom beder han mig, din Nar?

Tal. Jo, han beder om I vil være saa artig at undskylde og spise Jer Mad i Ro og Mag med Fruen, for jeg og . . .

Aud. Altid den Bondeknold først!

Tal. Aa, ja det er sandt . . . For han ønsker, at Hr. Menemno og jeg skal spise hos ham.

Cas. Det er godt. Kom ind, min Datter, og du med.

Tal. Nei, jeg ikke. Det skulde Pokker gjøre! Saa kunde jeg jo gjerne faae knubbede Ord af Señora Doro . . . Af Señor Duarte, mener jeg, naar jeg ikke strax kommer og spiser.

Cas. Hvad er det, du siger der om Señora Doro? Kom ind, kom ind; du skal strax faae Lov at gaae igjen. (De gaae ind.)

Imedens Talega er inde i Huset og udfrittes forgjæves, kommer den fremmede Menemno ud fra Doroteas Hus og vil aldeles ikke kjendes ved den arme Tjener, da Denne senere antager ham for sin Herre, — ganske som hos Plautus. Talega bliver vred, gaaer ind og sladdrer til Audacia, der overfuser sin ulykkelige Mand, som imidlertid er kommen i den Andens Sted; Talega indfletter sine latinske Bemærkninger. Menemno seer dog endelig Leilighed til at slippe bort ubemærket, og den anden Menemno, der kommer søgende efter sin Slave, bliver nu Gjenstand for Konens og hendes Faders Ordstrømme; den

derpaa følgende Vanvidsscene har den spanske Bearbeider forkortet ikke lidt. Derefter følger Scenen med Lægen, som er en af dem, Timoneda har gjort mest ud af. — Averrois, en Charlatan ligesom Molière's Læger, træder ind med sin Tjener Lazarillo.

Averrois. Skynd dig, Lazarillo.

Lazarillo. Jeg skynder mig, domine.

Aver. Det er rigtigt; naar du kan komme med noget Latin, enten det er Kjøkkenlatin eller ei, saa skal du bare komme med det, — det vil gjøre dig til en stor Mand. — — — Bona salus, Hr. Casandro.

Cas. Velkommen, Hr. Doktor. Jeg har hørt dine Ord til din Tjener og glædet mig over, hvor flink han er.

Aver. Det er den flinkeste Knøs af Verden; han er Broder til Lazarillo de Tormes, som havde tre hundrede og halvtresindstyve Herrer[1]).

Cas. Hvorlænge har han været hos dig?

Aver. Ikke over et halvt Aar, og han kan allerede alle Nominativer og Konjugationer og Gud veed hvad; ja, han kan en hel Dag igjennem tale Latin ligesaa godt som jeg, uden at man forstaaer et eneste Muk.

Cas. Det troer jeg gjerne. Men hvor kan det være, at du blev saalænge borte?

Aver. Jeg har kureret Guden Æsculapii ene Ben og sat Bacchi ene Arm i Led; de To havde nemlig smagt formeget paa nogle Vine paa Øen Kandia, og saa vare de faldne ned ad en Trappe.

Cas. (spøgende). Saa er du altsaa Læge baade for Guder og Mennesker?

Laz. Ita, domine.

Aver. Ah, det var godt sagt, det: ita, domine! Hvad synes du, Hr. Casandro?

---

[1]) Dette alluderer til en Roman af Diego Hurtado de Mendoza, en af de berømteste af de saakaldte »Kjæltringromaner«.

Cas. Udmærket; men lad os nu komme til Sagen. Du maa vide, at min Svigersøn Menemno er syg, og jeg troer, det er en eller anden djævelsk Indbildning, der har bemægtiget sig hans Forstand.

Aver. Hippokrates, Galenus og Avicena et omnia schola medicorum anføre hundrede og halvtresindstyve Midler mod den Sygdom. Det første er . . .

Cas. Hys, stille; der er Menemno.

Aver. Lad os Begge gaae hen til ham.

Cas. Ja. — Naa, Menemno, min Søn, hvor har du gjort af Kjolen?

Men. Hvilken Kjole?

Cas. Den, du havde nys.

Men. O I Guder! Hvad er dog dette?

Cas. Hører du, hvad han siger?

Aver. Hm! Han kalder paa Guderne.

Cas. Hvorfor venter du længer? Gjør din Pligt, Mester.

Laz. Mester! — Domine Doctor, Domine Doctor pleier man at kalde ham.

Cas. Ti stille, Dreng, vær ikke saa næsvis.

Aver. Menemno, din Haand. Ikke saa urolig, ikke saa urolig, Menneske, det gjør blot din Sygdom værre.

Men. Hvilken Sygdom? Gaa Pokker i Vold!

Aver. Se, hvor gal han er! Hør nu; jeg vil nu gjøre ham nogle saa dybsindige Spørgsmaal, at de ere nok til at gjøre en fornuftig Mand gal, og nogle, som kan gjøre ham fornuftig igjen: et operibus credite.

Derefter gjør han Menemno samme Spørgsmaal som Plautus' «medicus» og opnaaer naturligvis at gjøre ham hidsigere og hidsigere; hvorpaa han siger meget vigtig: Nu kommer de Spørgsmaal, der skal gjøre ham klog; — nemlig om hans «intestina». —

Cas. Nu svarede han fornuftig.

Aver. Ja, se nu er han rask.

Cas. Han er ikke saa forrykt nu, som dengang han truede sin Kone med Fakler.

Aver. Skulde han da være det? Det var da kjedeligt, — det skulde jeg have vidst.

Men. Hvem siger du, at jeg truede?

Cas. Husker du ikke, at du vilde myrde baade mig og din Kone?

Men. Jeg?!

Aver. Saa for Pokker! Vil du da ødelægge det Hele? Nu havde jeg allerede kureret ham halvt, og saa staaer du der og tirrer ham. — (Sagte.) Kom herhen, Menemno, lad os To tale lidt sammen. Du maa vide, at det er os, der er de Gale; du er altfor klog. — Gaa du afveien, Dreng; det er endnu ikke paa Tide, at du lærer at kjende disse Medicinens Hemmeligheder.

Laz. Men husk blot paa de quinquaginta ducati auri!

Aver. Aa, ja! — (Til Casandro.) Det er nogle, jeg absolut behøver; thi med dem skal jeg hjemme lave en vis Mixtur af halvtresindstyve Slags Urter fra de Saliges Øer, een for hver Dukat; og derefter et Plaster, som skal lægges under hans Fødder for at styrke hans Hoved.

Cas. Skynd dig blot; Alt skal staae til din Tjeneste.

Aver. Bene dixisti. — (Afsides.) Hør nu, Menemno. Jeg veed meget godt, at naar du er noget forstyrret i Hovedet, saa er det fordi du har havt Ærgrelser.

Men. Det er sandt.

Aver. Vær nu saa venlig at gjøre Alt hvad jeg siger, for at bevise mig en Tjeneste og skaffe mig Kredit som Læge og ikke gjøre din Svigerfader vred.

Men. Det skal jeg gjerne.

Aver. Naar du gjør det, saa lover jeg at dele de halvtreds Dukater med dig, for du behøver slet ikke Medicin og jeg har ikke mere Forstand derpaa end den Mur der.

Men. Men sørg blot for, at jeg bliver ført til dit Hus.

Aver. (høit). Hr. Casandro, naar jeg vilde sige, at Menemno nu var ganske rask, saa talte jeg ikke Sandhed; men jeg har bragt ham paa det Punkt, at han lystrer mig i Alt.

Cas. Lad see.

Aver. Menemno!

Men. Hvad befaler du, Hr. Doktor?

Aver. Løft den høire Arm op. Kan du ikke høiere?

Men. Nei, Herre.

Aver. Saa, drei dig nu om. (Til Cas.) Seer du? Jeg sværger ved den store Hippokrates, at naar jeg vil, kan jeg forvandle ham til en Hvideroe. — Rolig, gale Mand, rør dig ikke. — Nu skal du passe paa disse Punkter i Medicinen, min unge Ven. — Giv mig nu din Kaarde, Menemno.

Cas. Det gaaer jo udmærket.

Aver. Hold nu Armene sammen.

Men. Ja. Men hvad er det, du gjør der?

Aver. Rolig; det er blot for din Helbreds Skyld, at jeg binder dig med dette Reb, — det befaler nemlig Avicena.

Laz. In quarta et sexta ad finem.

Aver. Ah, det var godt citeret, min Dreng. Hr. Casandro, nu maa han føres saaledes bunden hen til mit Hus, og der lover jeg dig at han skal blive kureret om tre Dage, med det gyldne Plaster.

Cas. Nei, det er bedre at han strax bliver ført til Galehuset; der hører han hen.

De trække dernæst af med Menemno, som raaber høit om Hjælp og derved hidkalder Broderens Slave. Den Maade, hvorpaa Denne befrier sin formentlige Herre, er meget karakteristisk. Han gaaer nemlig ikke saa plumpt tilværks som Plautus' Messenio, der ligestrax bruger Næverne; nei, han anvender List, idet han benytter sig af Spaniernes medfødte Hang til Overtro, for at faae fat i den røvede Kaarde, og da Menemno har faaet den, kan han jage Fjenden paa Flugt som en ægte spansk Caballero.

Tronchon. Hvorfor fører I denne Gentilhombre bort?

Cas. Fordi han er forrykt.

Tron. Hvem siger saa slem en Ting?

Cas. Den Læge der.

Tron. Vær kun rolige; han er ikke forrykt.

Cas. Ikke? Hvad feiler han da?

Tron. (hviskende). Han er besat af en ond Aand.

Aver. (angst). Besat! — Vig fra mig, Satanas.

Cas. Ja men, Doktor, hvor kan det være I ikke kjendte Sygdommen?

Aver. Jeg veed, at jeg aldrig har været Djævledoktor; men lad os høre hvad han dér veed.

Cas. (til Tronchon). Hvad vil du gjøre ved ham?

Tron. Nu skal I see. Jeg vil hviske til ham, for at see om det er een af de hemmelige Djævle. (Sagte.) Menemno, hvis du vil være fri for disse Folk, skal jeg skaffe dig en Kaarde i Haanden.

Men. Ja, lad mig kun faae den.

Tron. (høit). Nei, det er en almindelig Djævel; jeg vil tiltale dig høit. Jeg befaler dig i Guds Navn, at du skal fare til Helvede uden at skade og pine denne Mand.

Men. (brølende). Jeg gaaer ikke ud, før jeg har seet Korset eller Korsets Tegn.

Cas. Ak, den stakkels unge Mand! Aa, Gud hjælpe os! Aa, hvilken gruelig Elendighed!

Tron. Er der ikke et Kors her i Nærheden? Aa, lad mig laane den Kaarde; den kan agere Kors.

Han faaer strax Vaabnet, løser Menemno og giver ham det, hvorpaa den Gamle, Lægen og Lazarillo løbe deres Vei. — Slutningen har Timoneda ladet blive mere moderne og moralsk end Plautus', idet Audacia gaaer i sig selv og fortryder sin Heftighed, og Menemno er bleven saa fortrædelig over de mange Ubehageligheder, han har havt, at han lover Bod og Bedring for Fremtiden; begge Brødrene juble over at have gjenfundet hinanden, og Stykket ender med almindelig Fryd. —

I den franske Litteratur indførtes Tvillingbrødrene af Rotrou (f. 1609, † 1650), mest bekjendt som den første klassiske Tra-

giker, der imidlertid aldeles fordunkledes af Corneille og glemtes over ham. Han var en ædel Personlighed og vel ikke noget Geni, men dog et ret betydeligt Talent, hos hvem man allerede seer den franske Tragedies Fortrin og Feil. Hans Form er endnu temmelig raa paa Grund af det uudviklede Sprog; men man finder dog hos ham baade kjærnefulde og pathetiske Steder. Som Komediedigter er han uden synderligt Lune. Tre af hans Komedier ere efter Plautus, nemlig «les captifs» (Captivi), «les deux Sosies» (Amphitruo) og «les Ménechmes», Komedie i fem Akter og i Alexandriner (ikke saa elegante som de senere franske Dramatikeres), opført første Gang 1632 og udkommen i Trykken 1636; i det kgl. Bibliothek findes en Udgave fra 1661. Scenefølgen er i de første Akter ganske som Plautus' og saagodtsom alt det Morsomme er taget fra ham, idet Virkningen endda tidt er forringet ved den brede, rhetoriske Form (samme Forhold som mellem Corneille's «Cid» og denne Tragedies spanske Original, «las mocedades del Cid» af Guillen de Castro, og som mellem Komedien «le menteur» af Corneille og Alarcon's «la verdad sospechosa»). Flere af Personnavnene ere bibeholdte, som: Ménechme Sosicle, Messenie, Erotie, der kaldes «veuve, courtisée de Ménechme ravi». Kokken Culindrus er bleven omdøbt til: Ciclindre, Opvarter («valet de cabaret»). Slutningen er ny: Rotrou lader Ménechme Sosicle blive virkelig forelsket i den smukke Enke, og da hans Broder (der driver sit Galanteri saa vidt, at han omtaler sig selv som «amoureux de toutes les belles») forsones med sin vrede Hustru, bliver der et Par af de To. Snyltegjæsten viser sig i langt flere Scener end hos Plautus, men er egentlig ikke videre komisk; ligesom hos Firenzuola holder man ham tilsidst skadesløs for det tabte Maaltid.

Senere er imidlertid Plautus' Stykke blevet bearbeidet af en endnu anseligere fransk Digter, nemlig Regnard (f. 1647, † 1709), den af Molière's Efterfølgere, som havde arvet mest af hans Geni, Forfatter af det morsomme Lystspil «le légataire universel», der opførtes her i Byen for et Par Aar siden under

Titelen »Testamentet«. Hans Bearbeidelse af »Menæchmi« er forøvrig ikke blandt hans allerbedste Stykker, men dog altid særdeles værd at læse og betragte nærmere. Den hedder »les Ménechmes ou les jumeaux«, er i 5 Akter, skreven i smukke flydende Alexandriner (som »Tartuffe«, »l'école des femmes« o. s. v.), og spiller i Regnards egen Tid (den opførtes første Gang 1705)[1]. Den er tilegnet den gamle Boileau, »le législateur du Parnasse français«; og forud for selve Komedien gaaer et interessant Forspil, hvori Scenen er Parnassets Top; her møde Merkur og Apollo hinanden og have en Samtale af samme Art som den i Prologen til Molière's »Amphitryon«, med adskillige Spydigheder til Molière's og hans Efterligneres Syndebukke: Advokaterne, Lægerne og Apothekerne. Merkur fortæller tilsidst, hvad Ærende han egentlig har paa Digterbjerget; han er nemlig sendt ud for at skaffe Pariserne en dygtig Komediedigter, som de have savnet i høi Grad, siden:

— »la Parque meurtrière
Enleva le fameux Molière,
Le censeur de son temps, l'amour des beaux esprits«.

Apollo mener, at det er bedst at fremmane en stor Digter af Graven, og kalder derfor paa Plautus, der i sin Tid vakte ligesaa stor Beundring i Rom, som Molière i Paris. Merkur vil takke; men Apollo afbryder ham:

»Entre des Dieux tels que nous sommes,
Il ne faut pas de longs discours.
Laissons les compliments aux hommes;
Ils en sont les dupes toujours.«

Nu kommer Plautus, hvem Apollo præsenterer som sin Protegé; men han betakker sig for længer at nyde Apollo's Beskyttelse, thi i sit jordiske Liv har han maattet erfare, hvor lidet indbringende en Bestilling det er at være Digter, og tilsidst maatte han jo arbeide i en Mølle. Merkur udraaber: »Ja, naar det gik en saa stor Mand saadan, hvordan skal det saa

[1]) Her i Kjøbenhavn gaves den første Gang 1728 og senere flere Gange efter det kongelige Theaters Opførelse.

gaae vore Rimere nutildags!» Imidlertid beder han Plautus om et Sujet til en Komedie, som kan more Pariserne, og da den Anden indvender, at Sæder og Publikum jo nu er helt anderledes end i hans Tid, svarer han, at det er slet ikke saa helt anderledes som man troer. I Plautus' Dage kunde Konerne skilles fra deres Mænd, naar de vilde; nu er rigtignok Skilsmissen forbudt, men:

«— un usage moins sévère
Aux coquettes du temps permet encor parfois
D'avoir autant d'amants qu'elles en peuvent faire».

Og vel existerer der nu ingen Snyltegjæster som i den romerske Tid, men man har:

«— des Gascons
Qui valent bien des parasites».

Plautus lader ham da faae Menæchmerne, som fordum morede Roms kræsne Publikum. — Komediens Indhold er følgende. Chevalier Ménechme har efter sin Faders og Moders Død taget Tjeneste i den franske Hær, kjæmpet tappert i Flandern og efter nogle Aars Forløb svunget sig op til Kommandeur for et Regiment. Men ikkedestomindre er han altid i stor Pengeforlegenhed og har derfor taget det Parti at gjøre en ældre rig Pebermø, Mademoiselle Araminte, sin Opvartning; hun føler sig høilig smigret ved den unge Officeers Hyldest og forsyner ham stadig med Penge. Han er netop for en Timestid siden ankommen til Paris i Følge med sin Tjener Valentin, og oppebier Denne paa et Torv, medens han besørger Herrens Vadsæk fra Toldhuset. Da han allerede er bleven helt utaalmodig, kommer Valentin (en almindelig Komedietjener à la Henrik eller Sganarel) med Sækken, som Chevalier'en imidlertid ikke vil kjendes ved, uagtet der staaer Navnet Ménechme og Familiens Segl udenpaa. Chevalier'ens Nøgle kan ikke aabne den, Valentin dirker den op og seer nu med Forundring og Glæde en hel anden og bedre Garderobe end Herrens; men denne Glæde deles ikke af Chevalier'en, der savner en Pakke Kjærlighedsbreve, — ikke fra Araminte, men fra Isabelle, hendes smukke Nièce, hvem

han egentlig elsker. Ved Undersøgelsen af nogle Papirer i Vadsækken opdager han, at den tilhører hans Tvillingbroder, som han ikke har seet i mange Aar, som er bleven opdraget hos en rig Onkel paa Landet og, efter hvad Chevalier'en har hørt, anseer sin Broder for død. Endelig finder han et Brev fra Notaren Robertin i Paris, hvori Mr. Ménechme kaldes til Staden for at modtage de 60,000 Daler, som hans afdøde Onkel har efterladt ham, og forestilles for sin Brud, der er — ingen Anden end Chevalier'ens Elskede. Han beslutter strax at narre sin Broder for Pigen og Pengene, og sender Valentin ud for at opspore ham og Notaren, medens han selv aflægger et Besøg hos Araminte, som inviterer ham til Middag. Démophon, Aramintes Broder og Isabelles Fader, henvender sig derefter til hende for at bede hende om at oprette Testamente til Fordel for sin Nièce og hendes tilkommende Mand, — hun er jo dog nu saa gammel, at hun ikke kan tænke paa at gifte sig. Men disse Ord bringe hende i Fyr og Flamme, og de to Søskende skilles ad som Uvenner. Imidlertid kommer Valentin tilbage til sin Herre og beretter, at han ganske rigtig har fundet Broderen, hvis mærkværdige ydre Lighed med Chevalier'en slog ham med Forbauselse, medens han ellers ikke ligner ham i elegant Holdning og Fremtræden: det kan man jo heller ikke forlange af en Mand fra Picardiet, der aldrig har været i Hovedstaden,

»Et ce n'est qu'à Paris que l'on perd aujourd'hui
Cet air sauvage et dur qui règne encore en lui«.

Valentin har givet sig i Snak med Ménechme og forstaaet at indsmigre sig saaledes hos ham, at han har taget ham til sin Tjener. Medens Chevalier'en nu gaaer hen at iføre sig en Sørgedragt for ganske at ligne Broderen, kommer Denne, som er vant til Landlivet og ikke synes om Støien og Tummelen i Paris; han staaer just og beklager sig herover for Valentin, da Finette, Aramintes Pige og Valentins Kjæreste, træder ud for at bede Ménechme komme ind at spise. Men han afviser hende som en Koblerske, og da hun har hentet sin Frøken ud, bliver

Denne behandlet paa samme Maade; Valentin søger at stifte Fred, idet han forsikkrer Araminte, at saadanne smaa Anfald af Galskab har hans Herre undertiden; men Damen er saa hidsig, at hun befaler sin utroe Elsker aldrig mere at vise sig for hendes Øine, hvorefter hun iler ind, fulgt af den ligesaa vrede Finette. De andre gaae bort for at finde en Gjæstgivergaard. Chevalier'en kommer nu sørgeklædt og ligner i denne Dragt sin Broder saameget, at Valentin er nødt til at sætte et Mærke paa hans Hat for at kjende dem fra hinanden. Notaren har vist sig meget forekommende mod Chevalier'en, da han var hos ham, og vil om en Time overgive ham de 60,000 Daler. Medens nu den falske Brudgom introducerer sig hos Démophon, og Isabelle glædelig overraskes ved Synet af ham, farer Araminte ind og overvælder ham med Bebreidelser, som han til hendes store Ærgrelse ikke vil forstaae. Han gaaer bort for ikke at høre Mere, og da hun ogsaa er gaaet, kommer den anden Ménechme med Valentin og antages naturligvis for sin Broder; Isabelle finder rigtignok, at hans Væsen er saa underlig forandret, og Démophon kan heller ikke godt forstaae, at han ikke vil indrømme, at de have seet hinanden før. Dog aftales Giftermaalet, og Ménechme maa love at tage Bopæl hos sin tilkommende Svigerfader, som derpaa gaaer ind med Datteren. Nu indfinder der sig en ubehagelig Gjæst, nemlig en af Chevalier'ens Kreditorer, Kjøbmanden Mr. Coquelet, med en Regning; Valentin veed ikke Andet at gribe til end det almindelige Komediekneb, at indbilde Ménechme, at det er en gal Mand, som har den fixe Idee, at alle Folk ere hans Debitorer; og Ménechme taler ham da ogsaa efter Munden i Begyndelsen. Men tilsidst kjeder han ham saameget, at han bliver forbittret, river Regningen istykker og prygler Manden ud under dennes Trusler med Proces. Araminte er bleven saa vred paa Den, hun antager for sin fordums Elsker, at hun sender Finette til ham med hans Portrait og Breve, idet han saa skal tilbagelevere hendes Kontrafei; men det seer Ménechme sig naturligvis ikke istand til, og Pigen beskylder ham da for at beholde det for den kostbare Guld-

rammes Skyld; thi ham er det jo, — det Portrait, som hun har med fra sin Herskerinde, ligner jo ham aldeles. Den stakkels Ménechme kommer i en ny ubehagelig Situation, da en Marquis (fra Gascogne, og som Følge deraf Storpraler og Slagsbroder) indfinder sig for at forlange hundrede Louisd'orer, som han engang skulde have laant ham; og eftersom Ménechme ikke har megen Lyst til at slaaes, maa han ud med de tresindstyve Louisd'orer, han har hos sig, hvorpaa han iler bort for at træffe Notaren og snarest mulig slippe fra dette afskylige Paris. Valentin udtaler sin Glæde over, at hans Herre saaledes befries fra den ene Kreditor efter den anden; Chevalier'en kommer imidlertid fra Notaren med Lommerne fulde af Penge, og deler denne Glæde, som afbrydes ved, at Isabelle viser sig, meget fortvivlet. Hun har ved nærmere Eftertanke tabt al Agtelse for sin plumpe Brudgom og vil just over til Tanten for at sige, at hun gjerne maa have ham; men Valentin forklarer hende, hvordan det Hele hænger sammen, at der er to Brødre, og viser hende Mærket paa Chevalier'ens Hat; hvilket omstemmer den forbittrede Isabelle aldeles og giver Anledning til en rørende Forsoning. Finette bringer Araminte Budskab om sin uheldige Ambassade, idet Regnard ved denne Leilighed lægger hende en hel Del Aandrigheder i Munden om de slemme Mænd og de arme Kvinder. Démophon, Isabelle og Ménechme komme til, Araminte præsenterer den Sidste det skrevne Ægteskabsløfte undertegnet med Navnet Ménechme, som han skulde have givet hende; men han svarer hende med drøie Ord. Og da Notaren kommer, bliver Forvirringen større og større: Mr. Robertin paastaaer, at Ménechme har faaet de 60,000 Daler, Ménechme benægter det paa det Bestemteste, Araminte og Finette stemme i med, medens Démophon slet ikke befinder sig vel ved alt Dette: og Skjænderiet har naaet sit Høidepunkt og er næsten blevet til Slagsmaal, da Valentin fører Chevalier'en ind. Denne forklarer Sammenhængen, Brødrene omfavne hinanden og dele Arven, hvorefter Chevalier'en forenes med Isabelle, hans stakke Broder maa tage Araminte, men trøster sig med Arven og hen

Medgift, og Valentin og Finette danne et tredie Par, ligesom Henrik og Pernille. Til Slutning henvender Valentin sig med den sædvanlige Bøn til Tilskuerne. — Man seer, at af alle de Bearbeidelser, vi have havt at gjøre med, er Regnard's den, hvori det plautinske Indhold er mest modificeret og egentlig kun enkelte Træk benyttede. Men for en Digter som Regnard, der ligesom sin store Mester og sin ligesaa store Samtidige i Danmark havde til Hensigt at moralisere med sine Komedier, vare visse Forandringer ogsaa absolut nødvendige: der maatte en anden Slags Kjærlighedsforhold til end i Plautus' Komedie, ligeledes det obligate Giftermaal ved Stykkets Slutning. Og det vilde da heller ikke have stemmet med Tidens Smag at see f. Ex. en Erotium paa Scenen som en af Hovedpersonerne; hun maatte give Plads for den giftesyge gamle Dame. Regnard's Behandling af Sujettet er idethele blevet saa fransk som mulig i Indhold og Form: Folk tale og handle, som de utvivlsomt gjorde det i «Louis le Grand's» sidste Regjeringsaar; og særlig er det fuldstændig tidssvarende, at den elegante Pariserkavaleer, som nok kan være betydelig «débauché» ja endog «un peu fourbe», men altid er «spirituel» og «aimable», faaer den smukke Brud og tillige Sympathien paa sin Side, idet han tager Luven fra den ærlige Provindsbeboer, der jo er «grossier» og ingenlunde «aimable» og derfor ikke kan regne paa et parisisk Publikums Deltagelse. At «les Ménechmes» er blevet et Intrigestykke og ikke blot Situationsstykke som den gamle romerske Digters og at Intrigen er lagt i den listige Tjeners Haand, er jo ikke Andet end hvad man kunde vente sig af en Digter af Molière's Skole, som skrev for et Publikum, der var vant til Sligt. Men Eet savne vi hos Regnard: det er den hjertelige, naive Lystighed, som vi see hos Plautus; Regnard er fin og sarkastisk, men ikke saa djærv og har ikke saa bredt et Lune, og skjøndt hans Arbeide indeholder en god Del ægte fransk Esprit, som man ikke kan Andet end glæde sig ved, troer jeg dog, at man snart vil blive enig om at foretrække det antike Stykke.

Der er endnu et Par Bearbeidelser; men dem vil jeg af forskjellige Grunde ikke gaae nærmere ind paa. Den ene er det saakaldte shakespearske Stykke »Comedy of errors«, som er udmærket oversat paa Dansk af Lembcke under Titlen »Tvillingerne« og altsaa er let tilgængeligt for Enhver; dels af den Grund har jeg ikke villet gjøre det til Gjenstand for nogen Undersøgelse, og dels fordi det kun frembyder meget faa Berøringspunkter med den plautinske Komedie, idet Handlingen og Stykkets Karakter ere aldeles omdannede, endelig fordi dets Værd igrunden ikke er synderlig stort. Den anden Bearbeidelse bærer ogsaa et berømt Forfatternavn, nemlig Goldoni's; ikke desto mindre maa »I due gemelli Veneziani« (som den hedder) kaldes et meget daarligt Stykke, idet den ellers overordentlig skikkelige og ofte prosaiske Goldoni her har ladet sin Fantasi gjøre de vildeste Krumspring og frembragt en Handling, som søger sin Mage i Retning af det Usandsynlige, medens den paa de fleste Steder udtværede og kjedelige Dialog alt andet end passer dertil og bidrager til at gjøre Komedien endnu mindre indbydende til at stifte videre Bekjendtskab med. Ved denne Bearbeidelse er der ikke den mindste Tvivl om, at Plautus staaer høit over sin Efterligner. Der skal endelig existere en gammel tydsk Bearbeidelse, hvoraf jeg imidlertid ikke har kunnet finde noget Exemplar.

Anmærkning.

Titlerne paa de i det Foregaaende omhandlede Bearbeidelser ere:

Giangiorgio Trissino, »i Simillimi«, commedia; i: Opere del Trissino, da Sc. Maffei, 4to, Verona 1728.

»I Lucidi«, commedia da Messer Agnolo Firenzuola, Firenze 1552, appresso i Giunti, 8vo.

Juan de Timoneda, »los Menemnos«; i »Origenes del teatro español« af Leandro Fernandez de Moratin, der er aftrykt saavel i Ribadeneyra's Udgave af »las obras de los dos Moratines«, Madrid 1850 (ɔ: Biblioteca de autores españoles, 2det Bd.), som i E. de Ochoa's »Tesoro del teatro español desde su origen hasta nuestros dias«, 1ste Bd., Paris 1838.

Rotrou, »les Ménechmes«, comédie, Paris, 1661 8vo. (Indbunden sammen med tre andre Stykker af ham.)

Regnard's »Ménechmes ou les jumeaux« existerer i adskillige Udg., enkelt og i hans samlede Værker.

(Alle disse Stykker findes i det kgl. Bibliothek.)

Bemærkninger i Anledning af Ascoli, Saggi Ladini[1]).

Af ***Joh. Storm.***

Dette nye Hovedværk i romansk Sprogvidenskab er allerede blevet anmældt af Prof. Mussafia i »Litterarisches Centralblatt« og af ham med Rette fremhævet som det betydeligste Arbeide paa det romanske Felt siden Diez's Grammatik. Det er nærmest en Indledning til Studiet af Ascolis Værk, jeg har villet levere.

Diez havde kun ganske kortelig behandlet »die churwälschen[2]) Mundarten« i sin Grammatik der romanischen Sprachen I³, 132—135, og ellers kun leilighedsvis medtaget Former deraf til

---

[1]) Archivio Glottologico Italiano, diretto da G. I. Ascoli, Vol. I, con una Carta Dialettologica. Roma, Torino, Firenze, Ermanno Loescher, 1873. LVI + 556 Sider stor 8°. Pris 20 frcs.

[2]) Heraf *Kauderwälsch* eller *Krautwälsch*, som Sproget endnu kaldes af Tydskerne i Schweiz og Tyrol (Stengel p. 9). Rigtignok har Navnet *Churwälsch* forlængst ophørt at passe bogstavelig, da Hovedstaden *Chur*, paa Churvælsk *Coira*, *Cuera* (af lat. *Curia*), allerede i 13de Aarhundrede blev germaniseret (Stengel ibid.). Derfor synes det bedst med Ascoli at bruge Benævnelsen *Ladinsk* som Fællesnavn for alle hidhørende Dialekter, skjønt *Ladin* hos de Indfødte kun betegner Engadindialekten. Den nordvestlige Dialekt kaldes af Tydskerne *obwaldisch*, af Ascoli *soprasilvano*; jeg kalder den dels med de Indfødte *ramonsch*, dels (som Adj.) *suprasilvansk*. Forkortelser: *ram*. ramonsch; *engd*. engadinsk; *ml*. middellatinsk, middelaldersk Latin; *ofr*. oldfransk; *oht*. oldhøitydsk; *oit*. olditaliensk; *A*. Ascoli, Saggi Ladini; *Diez Gr*. Grammatik der romanischen Sprachen, 3te Aufl.; *Diez Wb*. Etymologisches Wörterbuch der rom. Spr., 3te Ausg.; *Conr. Gr*. Conradi, Praktische Deutsch-romanische Grammatik, Zürich 1820; *Conr. Wb*. Taschenwörterbuch der Romanisch-deutschen Sprache, Zürich 1823, do. do. der Deutsch-romanischen Sprache, Zürich 1828.

Belysning af de romanske Hovedsprog. Senere videnskabelige Bidrag ere givne foruden af Fuchs *Ueber die sogenannten unregelmässigen Zeitwörter* etc., Berlin 1840, især af Stengel *Vokalismus des lateinischen Elementes in den wichtigsten romanischen Dialekten von Graubünden und Tyrol*, Bonn 1868, og af Schuchardt, *Ueber einige Fälle bedingten Lautwandels im Churwälschen*, Gotha 1870. Først nærværende Værk giver Samlinger til Lydlæren i dens hele Fylde. Det skal senere efterfølges af et »Tilbageblik paa Lydlæren« (*Riassunti fonetici*), dernæst af Undersøgelser over Orddannelse, Etymologi m. M.

Det »ladinske« Sprog kan egentlig ikke kaldes noget Sprog, da det er splittet i en Mængde Dialekter, uden at nogen af dem har formaaet at hæve sig til fælles Litteratursprog. Forholdet er saaledes omtrent som med det Nordfranske i Middelalderen, med hvilket ogsaa ellers det Ladinske frembyder overraskende Analogier. Men det aandelige Centrum, som Frankrig havde i Paris, og som frembragte det franske Fællessprog, manglede de ladintalende Alpedale. Her var ingen Litteratur, liden Oplysning og Dannelse. Dialekterne, afstængte fra hinanden ved Alperne og overladte til sig selv, splittedes saa stærkt, at hver Dal næsten fik sit Sprog. Naar hertil kommer den stadige Udsættelse for tydsk[1]) Paavirkning, er det ikke at undres

[1]) Denne er især stærk i det Nordlige, i Ramonsch. De tydske Ord ere ofte daarlig assimilerede og gjøre et høist disharmonisk Indtryk; f. Ex. *Beau ei quel hum, ilg qual va buc ent ilg cusselg cu'ls Gottlos*, salig er den Mand, som ikke gaar ind i Raadet med de Ugudelige, Psalm. 1, 1; her har den engd. Overs. *ils empis* = l. impios, ital. gli empj, Fuchs 367. Ram. *Sack da Bettler*, engd. *aschdr da mendicant* Fuchs ibid. Ram. *cun Flis* (mit Fleisse, schweiz. *mit Flis*), engd. *diligiaintamaing* (= ital. diligentemente), Matth. 2, 8. Ram. *arvínen si lur scazis*, de aabnede, oplode sine Skatte (Schätze), engd. *haviand avrí lur thesaurs*, Matth. 2, 11. Ram. *Jou vus vi far pescaders da lgeut* (Leute), jeg vil gjøre Eder til Menneskefiskere, Matth. 4, 19, her ogsaa engd. *eug s' vælg far pescaduors da glieud.* Ram. *ün d'ils pli pitschens buostabs*, et af de mindste Bogstaver, ogsaa engd. *ün bustap*, Matth. 5, 18. Ram. *ti deis hassiar tieu anamig*, du skal hade din Fjende, Matth. 5, 43, engd. *ædiescha* (Inchoativdannelse af l. odisse) *teis inimi.* I Engadinsk er derimod italiensk Paavirkning kjendelig, som allerede Fuchs har bemærket.

over, at de ladinske Dialekter ere komne til os i en dels forvirret, dels afstikkende Skikkelse, som kun lidet minder om Latiums fuldtonende Tungemaal. Men trods dette er de ladinske Bygdemaal Latinens ægtefødte Døtre. De saakaldte Elementer af et rhætisk Ursprog synes mere og mere at svinde ind ved nærmere Undersøgelse. Det tydske Element i Ladinsk er langtfra saa stærkt som det franske Element i Engelsk. Derhos findes mange høist eiendommelige, ægte latinske Udtryk her bevarede, der ellers ganske eller for det Meste ere tabte (sml. Diez Gr. I[3], 47 ff.). Jeg anfører her nogle Exempler af Ramonsch: *reiver* repere A. p. 14; *dim* de imo A. 20; *deschia* decet A. 15; *vess* vix A. 24, Diez Gr. II[3], 476; *bist* būstum A. 35; *tieu* 'pino', sml. engd. *teja* taeda A. 39; *antallir* intelligere A. 44; *emna* og *eamda* hebdomas (havde i Lat. faaet Borgerret ved Kirkesproget, medens Folkesproget ellers brugte *septimana*) A. 63, Conr. Gr. 72; *cusescher* consuescere A. 67; *quescher* tie af l. quiescere A. 90; *antscheiver* incĭpere A. 22; *mein* meamus? (ambulamus?) Conr. Gr. 67; *en sterzas* eller *stiarzas* iforgaars A. 126, Conr. Gr. 72 af lat. nudiustertius, som findes endnu mere uforandret i det kalabresiske *nustierzi*[1]); *turp* Skam Conr. Gr. 11. 59, af l. turpis; *memma* altfor, med Biformerne *memgnia*, *meignia* er Diez Gr. II[3], 475 tilbøielig til at aflede af det tydske Menge; det synes dog nødvendigvis at maatte forklares af lat. nimis ved Assimilation, især da ogsaa Provençalsk har *nemps*; det mellem *m* og *j* indkomne palatale *n* er at forklare som i *schimgnia* Abe (l. sīmia, ital. scimia, scimmia) A. 52. Endelig *tonscher* d. e. *tonżer* tangere A. 12, sml. *Quel ca tonscha cun mei ilg Maun en la Scadella*, den, som dypper tilligemed mig Haanden i Fadet, Matth. 26, 23; Marc. 14, 20; dette er vistnok samme Ord, brugt i Betydningen »lange«; dog er her rimeligvis *tonscher* tangere trængt ind istedenfor *tenscher* tingere, som i den nederengadinske Oversættelse bruges paa de

---

[1]) *Nustierzi jieru 'ncampagna*, iforgaars gik de ud paa Landet (lat. nudiustertius ierunt in villam), Zuccagni-Orlandini, Raccolta di Dialetti Italiani p. 379.

citerede Steder, medens nu i Ram. *tenscher* kun synes at bruges i Betydn. «at farve», fr. teindre. Formen viser, at det tydske *tunken* dynke, dyppe, her ikke kan have øvet Indflydelse. A. citerer ikke disse Exempler paa *tonscher*, maaske fordi han anser dem for tvivlsomme.

Førend jeg gaar nærmere ind paa Ascolis Værk, skal jeg endnu omhandle et mærkeligt Træk i den suprasilvanske Grammatik, nemlig den delvise Bevarelse af latinske Nominativsformer i Ramonsch. Det latinske Nominativsmærke *s* bruges ved Adjektiver og Participier, naar de staa prædikativt. Ex. *vẹn a vangir numndus gronds* han kommer til at kaldes stor (nominatus, grandis) Matth. 5, 19[1]). *Ilg Soleigl ei pli gronds ca la Lgina*, Solen er større end Maanen, Conr. Gr. 17. Dog forsømmes Tilføielsen af *s* ikke sjelden: ved Siden af *Lucas ei turnaus*, L. er vendt tilbage (ital. è tornato) har Conr. Gr. 9 *El ei turnau a Triest* etc. Allerede Diez Gr. II[3], 74**) har bemærket, at i Neutrum aldrig *s* tilføies. Det synes ogsaa oftere at udelades i Omtale af Ting, end naar Talen er om Personer, f. Ex. *Soing vengig faig tieu num*, helliget vorde dit Navn (ordret vilde det hedde paa Ital. *santo venga fatto tuo nome*), Matth. 6, 9. Medens Oldfransk i sin klassiske Periode her brugte Endelsen *s*, saaledes i en Oversættelse fra 12te Aarh. *saintefiez* (ordret lat. sanctificatus) *seit li tuens nums*, saa kunne vi af de suprasilvanske Afvigelser faa et Indblik i, hvorledes det gik til, at dette *s* efterhaanden svandt i Fransk.

Mærkværdigt er det, at Nominativsmærket ogsaa bruges ved Prædikatsord eller Apposition til Objekt eller afhængige Sætningsdele, hvorved der altsaa opstaar en virkelig Prædikativkasus, f. Ex. *Ad el il figet sauns*, og han gjorde ham frisk, helbredede ham (ordret lat. et ille illum fecit sanus) Matth. 12, 22. *Tia Cardienscha t' ha faig sauns*, din Tro har gjort dig frisk, frelst dig, Mark. 10, 52. *Parchei mi numnas ti buns?* hvor-

[1]) Mine Citater af Bibeloversættelsen ere tagne fra *Ilg Nief Testament da Niess Senger Jesu Christ*, Cuera 1820, som er et Optryk af Gabriels Oversættelse af 1648, som Ascoli har benyttet, se A. p. 8.

for kalder du mig god? Matth. 19, 17. *Sa far bials*, pynte, sminke sig (ital. *bellettarsi*, ordret *farsi bello*, fr. *se faire beau*) A. 19. Ogsaa dette stemmer med oldfransk Sprogbrug, hvor den dog er indskrænket til *se faire*, f. Ex. *Ne vos sai dire, com il s'en firet liez* (ɔ: *liets*), jeg kan ikke sige Eder, hvor glad han blev derover (ordret lat. se inde fecerat laetus), St. Alexis 25 e; *Sains Alexis est el ciel . . Od la pulcele dont se fist si estranges*, St. A. er i Himmelen . . sammen med Møen, for hvem han gjorde sig saa fremmed (ordret lat. se fecit sic estraneus), ibid. 122 c; *Li emperere se fait e balz e liez*, Keiseren bliver baade freidig (got. *balþs* bold) og glad, Chanson de Roland v. 96, sml. G. Paris's Udgave af St. Alexis p. 181. — Suprasilvanske Exempler paa Prædikativ i Apposition til Objektet: *Els ilg mananen davend ligiaus* (lat. ligatus), de førte ham bunden afsted, Matth. 27, 2. *Mo cur els mavan ora, sch' afflanen*[1]) *els ün carstiaun*[2]) *da Cirene, numnaus Simon* (lat. nominatus), men da de gik ud, saa fandt de et Menneske fra C. ved Navn Simon, Matth. 27, 32. *Ilg tarmatenan navend vids* (l. viduus), de sendte ham bort tomhændet, Mark. 12, 30. En lignende Sprogbrug forekommer ogsaa i flere af de oldgermaniske Sprog, se Grimm, Deutsche Gr. IV, 591 ff., sml. Bugges Udgave af Sæmundar Edda p. 147.

Ogsaa ellers, i Substantiver, findes Nominativets *s* bevaret, men i Regelen saa at dette, som i enkelte franske Ord, er blevet Eneform. Ved Siden af *Diéu* bruges saaledes *Diéus* (*Deus*), svarende til det sp. *Diós* (i Dialekter *Díos*), portug. *Déus*; ja i katholske Texter bruges endog *Dieus* i Nominativ,

---

[1]) *Afflar* finde, egentlig »opsnuse«, valakisk *aflà*, neap. *asciare*, portug. *achar*, span. *hallar*, Diez Wb. II², 84.

[2]) *Carstiaun* Menneske, oprindelig »Kristen«, en stærk Udvidelse af den egentlige Betydning, som lader sig forklare ved disse Egnes stærke Isolation, og som undertiden tager sig høist underlig ud, f. Ex. *vus parchiret d'ils carstiauns* vogter Eder for »de Kristne« ɔ: for Menneskene, citeret A. 10. I Nødsfald bruges dog en Skilleform, som A. 242 antyder, men ikke angiver, nemlig *christiaun* Kristen, *carstiaun* Menneske, Conr. Gr. 7.

Dieu i Akkusativ A. 63. Ram. *funds* Bund A. ibid. svarer til fr. *fonds* Grundeiendom, Fond, l. fundus.

Endnu andre Nominativformer findes i Ram. ligesom i Fransk[1]) og uden bestemt Nominativsfunktion. Saaledes er i Bibeloversættelsen *ségner* (= l. senior, ofr. sendra) den almindelige Form, f. Ex. *Ti deis taner char ilg Segner tes Deus* (hvor *tes* er Prædikativ i Apposition), du skal have kjær, elske Herren din Gud, Mark. 12, 30. Ved Siden deraf bruges dog ogsaa *ilg Singiúr* (*Signúr*) = fr. seigneur, f. Ex. *Ilg Signúr ha dau*, Herren har givet, Conr. Gr. 6; »*ilg Signur*, *Segner*, der Herr«, ibid. 2, sml. A. 47. *Pir* (af *píjer) = fr. pire, l. pējor ved Siden af *pigiúr* pejōrem A. ibid. *Mender* = fr. moindre minor A. ibid. *Pescáder* piscator, *salváder* salvator A. 46, svarende til prov. (*salvádre*) *salvaire*, ofr. *salvére*; ram. ogsaa i Plur. *pescáders* A. ibid., derimod engd. *pescaduors* svarende til prov. *pescadórs*, ofr. *pescheórs*, nfr. *pêcheurs*, sml. ofr. Nom. *trovére*, Akk. *troveór* (= nfr. trouveur), Plur. *troveórs*, prov. Nom. *trobádre*, *trobáire*, Akk. *trobadór* (hvoraf fr. troubadour), Plur. *trobadórs*.

Jeg gaar nu over til efter Ascoli at give en Oversigt over de Landstrækninger, hvor de ladinske Dialekter tales. Omtrent fra St. Gotthard til Triest gaar der langs hele Nordkanten af Italien et ladinsk Bælte, som kun paa enkelte Punkter er afbrudt. Den nordvestlige og hidtil mest bekjendte Dialakt Ramonsch tales med mindre Afvigelser i Vorder-Rheins Dalføre, hos de Indfødte *surselva* (hos Ascoli ital. *sopraselva*), paa Tydsk *ob dem Walde*. Saa kommer *Sutselva* (hos A. *Sottoselva*), t. *nid dem Walde* ved Hinter-Rhein, hvor Sproget er splittet i en Mængde Underdialekter, hvorom hidtil meget Lidet var bekjendt. Navnene *Surselva* og *Sutselva* komme efter A. p. 4-5 af en

[1]) Der er i Oldfransk to Kasus, Nominativ og Obliquus Saaledes *ans* = lat. annus, *an* = annum og anno; Plur. *an* = anni, *ans* = annos og annis; *emperére*, oprindelig **emperédre* = imperātor, *empereór* = imperatorem og -tōris, -tōri; *sendra* (*seindre*) senere *sire* Herre, = senior, Obj. *seignór* = seniōrem, seniōris, seniōri.

Skov, *la selva di Flims* paa Nordsiden af Vorder-Rhein tæt før dens Sammenstød med Hinter-Rhein; den danner endnu den Dag idag Sproggrændsen. Derpaa gaa vi over til Inns Dalføre; først kommer i S.V. Overengadinsk, derpaa i N.O. Nederengadinsk. Ved Münsterthal i Graubündens sydøstlige Hjørne, hvor en Afart af Engadinsk tales, bliver Bæltet et Stykke afbrudt af Lombardisk mod Syd (Addas Dalføre) og Tydsk mod Nord (Etsch's Dalføre), men fortsættes paa østerrigsk Grund i Tyrol omkring Etsch's Biflod *Nos* (ital. *Noce*), dog med temmelig udviskede Sprogeiendommeligheder; disse Afarter kaldes af A. de vesttridentinske Varieteter. Derpaa afbrydes det af den smale, i N. tydske, i S. italienske Etschdal, hvorpaa de østtridentinske Varieteter optræde, først i en noget udvisket Form langs Etsch's Biflod Avisios nedre Løb, derpaa i noget kraftigere Eiendommelighed i en Gruppe af de øverstliggende Fjelddale, hvor flere Floder have sit Udspring, nemlig *Avisio*, *Gardéna*[1]), Biflod til Eisack (deraf Dalens tydske Navn Gröden, Adj. grödnerisch) og *Gadere*, Biflod til Rienz (t. Enneberg og Abteithal, Abbedidalen, hos de Indfødte *Badía*). Mindre karakteristiske Afarter tales omkring det Øverste af *Cordevole* og *Boite*, Bifloder til Piave. Hertil kommer Sprogøen *Comelico* paa italiensk Grund omkring *Padola*, ligeledes Biflod til Piave. Comelico og Tyrolerdialekterne udgjøre, hvad A. kalder den centrale Sektion. Til Slutning kommer den vigtige friulanske Dialekt, som danner den østlige Sektion af det ladinske Sproggebet og tales i et bredt Bælte fra Monte Croce til Adriaterhavet, fra Tagliamentos Dalføre til Italiens Østgrænse (ital. *Friuli*, men friul. *Friûl*, hvoraf tydsk *Friaul*, af lat. Forum Julii).

Ascoli følger i Fremstillingen af Lydlæren den Plan at gaa fra Dialekt til Dialekt, fra Dal til Dal, hvilket i høi Grad letter Oversigten. For at indføre Læseren paa dette Felt vil jeg følge Ascoli et lidet Stykke paa Veien, idet jeg kortelig gjennemgaar hans Behandling af Vokalerne i Ramonsch og dertil knytter

[1]) Egentlig ere disse Navne italienske, hos de Indfødte heder det *Gherdéina*

nogle Bemærkninger. Jeg skal forudskikke de nødvendigste Oplysninger om Udtalen. Betegnelsen er dels tydsk, dels italiensk. Vokalerne udtales som i Tydsk. *Ch* lyder som svensk *k* i *kär*, altsaa som palatal Spirant, norsk *kj*, tydsk *Ich*-laut, med et svagt Forslag af *t*[1]); etymologisk svarer det almindelig til fr. *ch*, f. Ex. *char* = fr. cher, *cheau* Hoved = fr. chef, *chaun* = fr. chien, A. 73. *G* foran *e* og *i* lyder i Regelen *dž* som i Italiensk. *Lg* (ogsaa skrevet *gl*) som palatalt *l*, ital. *gl*: *ilg filg* = it. il figlio, *la filgia* = it. la figlia. *Ng(i)* og *gn(i)* som palatalt *n*, ital. og fr. *gn*: *sénger*, *singiúr* = it. signóre. *H* synes ialfald i Regelen at være stumt. *Sch* lyder dels dumpt som i Tydsk, dels sonort som fr. *j*, nemlig naar det kommer af lat. *j*, *g*, undertiden ogsaa af *c*: *schunscher* jungere, *plaschér* placēre. *Tsch* som i Tydsk: *tschiel* caelum = il. cielo.

Jeg gaar nu over til de latinske Vokalers Behandling i Ramonsch. Vi begynde med de betonede Vokaler.

Betonet *a*.

Det latinske korte og lange *a* bliver principielt uforandret i Lyd ligesom i Italiensk og Provençalsk, medens det i Nordfransk (maaske ved germanisk Paavirkning) udenfor Position i Regelen er blevet *é*. Saaledes ram. *purtár* = lat. og ital. portáre, fr. porter; ram. *naf* navis, it. nave, fr. nef; *spada* Sværd af lat. spatha, it. spada, ofr. espéde, fr. épée. Men foran Nasaler og tildels Likvider indtræde eiendommelige Affektioner. *An* bliver til *aun*, og dette bliver igjen dels til *éun*, dels (sjeldnere) til *oun*: *carstidun* Menneske (christianus). Her viser sig den Underlighed, at de Reformerte skrive *au* (sjelden *ou*), men Katholikerne *eu*: *carstieun*. Overhovedet have de to Kirker fordelt de smaa Afvigelser, som findes, imellem sig. Noget heraf kan skyldes forskjellig Lydbetegnelse, som naar de Reformerte skrive *i*, men udtale *é*, f. Ex. *gig* dictum udt. *džédž* = it. détto, medens Katholikerne baade skrive og udtale *e*,

[1]) Nærmere herom s. Mémoires de la société de Linguistique II, 128.

f. Ex. *deig* udt. *dédž* dictum, A. 7. 23. Men, som allerede dette Exempel viser, Noget maa ogsaa være virkelig forskjellig Lydudvikling, og hvorledes kan denne rette sig efter Kirkerne? Det skulde da være, at de to Bekjendelser tilhøre hver sit Distrikt. A. 7 troer, at den saakaldte reformerte Dialekt i Virkelighed tilhører Byen Ilanz (ram. *Gliont*) og den katholske egentlig Disentis (ram. *Mustér*). For Resten er det at bemærke, at Størstedelen af den churvælske Befolkning i Surselva er katholsk, A. 6. Ikke destomindre ere de vigtigste Kilder reformerte, nemlig baade Conradis og Carisch's Grammatiker og Ordbøger, samt A.s Hovedkilde, Gabriels Bibel fra 1648.

Foran kompliceret *n* bliver *au* almindelig sammentrukket til *o*: *aungel* angelus, *muntogna* = fr. montagne (*montanea), *ramontsch*, tidligere **rumaunsch*, *rumonsch* (romancium), *plonta* planta, *uffont* infantem. Ligesaa foran enkelt eller sammensat *m*: *fom* fames (port. *fome*), *clomma* kalder, it. chiama (clāmat), *flomma* flamma, *comp* = fr. camp, *combra* = fr. chambre. Denne Udvikling gaar omtrent parallel med det nordfranske *ai* for *a* foran enkelt *n* og *m*: *main*, *faim*, *chrétien* for **chrétiain* (ofr. *chrestiien* for **chrestiiain*), Diez Gr. I[3], 149. Men i Fransk bevares *a* her som ellers i Position: *plante*, *chambre*. Fuldstændig identisk er derimod det ældre engelske *chaungen* to change, *straunge* strange, *aungel* angel (Mätzner eng. Gr. I[1], 108), undtagen forsaavidtsom *a* her rimeligvis udtaltes *æ*, senere *e*. Efter Cooper udtaltes i 17de Aarh. eng. *name* som *neᵘm* (Ellis, Early English Pronunciation p. 70); nu er det blevet *nēⁱm*. — *Al* i Position bliver i Ram. oftest *aul*, sjelden sammentrukket *ol*: *ault* altus, *cauld* calidus, *fauls* falsus. Den *u*-Lyd, som i fr. *haut*, *chaud*, *faux* har udviklet sig af Stemmelyden i *l*, har i Ram. udviklet sig selvstændig foran *l*, sml. eng. *false* udt. *fåls* af ældre *faulse*. Ram. *olma* anima, rimeligvis af **aulma* = it. sp. *alma*, ligesom ram. *onda* Tante rimeligvis af **aunda* = ofr. *ante*, eng. aunt, lat. amĭta.

Betonet *e*.

Det lange lat. *e*, der efter Kvantitetens Tab i det lat. Folkesprog beholdt sin lukkede Udtale, bliver almindelig *ei* ligesom i Oldfransk (især i Normannisk, hvoraf *oi* i de andre Dialekter er at forklare): *mei* mē, ofr. mei moi; *teila* tēla, ofr. teile toile; *steila* stella, egentlig af ml. *s t ē l a, piemont. steila, ofr. esteile estoile, nfr. étoile; *treis* trēs, ofr. treis trois; *reiver* rēpere; *zeivra* sēpărat, Inf. *zavrar*, fr. *sevrer* afvænne, eng. *sever* afsondre, *several* adskillige; *seida* Silke af lat. sēta, ofr. seie soie, oht. s ī d a Seide, svensk s i d e n; *aveina* avēna, ofr. aveine avoine; *plein*, endnu fr. plein. Af særlig Interesse er *fleivels* svag af lat. flēbilis, ofr. *floible*, *foible*, nu *faible*, ital. *fiévole* af *fievele*, som det hedder paa ældre Veneziansk, paa ældre Milanesisk *flevere*. — Ogsaa hvor Lyden *e* bevaredes uforandret, nemlig især foran *r* og *m*: *avér* (*ver*) habēre, høres efter A. 242 ligesom et Tilløb til *ei*: «si sente quasi in germe il dittongo *ei*». Af andre Exempler kan især mærkes *lej* Ægteskab af l. lēgem, rimeligvis egentlig dannet efter Mønster af det tydske *Ehe*, oht. *êwa*, *êha* Lov, Pagt, Ægteskab, Diefenbach, Goth. Wörterbuch I, 26. — Blandt Reflexerne af lat. *ē* medtager A. 15, Note 1 ogsaa *parei* Væg, idet «efter Accentomsætningen (*pariĕtem* — *pariéte*) Diftongen *ié* blev til en lang Vokal, der laa imellem *e* og *i* og derfor blev behandlet som lat. *ē*». Først herved faa efter A. de romanske Former ofr. *parei* *paroi*, it. *paréte*, sp. *paréd* etc. sin rette Forklaring. Klarere synes mig Sagen at kunne fremstilles saaledes: i *pariéte* bortfaldt *i* foran *e* ligesom i ital. *queto*, *cheto*, sp. *quedo*, fr. *coi* af quiētus; *e* i *paréte* blev langt ved Erstatningsforlængelse; dette maatte tænkes skeet, medens den gamle Kvantitetsforskjel endnu herskede, og længe før den romanske Diftong *ie* af lat. *ĕ* var opstaaet. Paa samme Maade bliver da det ligeledes af A. anførte ital. *abéte* af l. *abiĕtem* at betragte. Elisionen i disse Ord er allerede omtalt af Diez Gr. I[8], 179.

Det korte lat. *e*, som i det lat. Folkesprog udtaltes aabent (*è*), blev her som i de fleste beslægtede Sprog til *iè*, dog indskrænkedes denne Diftongisering udenfor Position hovedsagelig til de Former, som indeholdt et *i* (oprindelig vel ogsaa et *u*) i den følgende Stavelse: *ier* fr. hier, it. ieri; *miedi* mĕdicus, ofr. miège; *díesch* decem svarer nærmest til ital. *dieci*. En lignende Indskrænkning findes i den neapolitanske Dialekt, f. Ex. *prèvete*[1]) Præst, Plur. *prièvete* af ældre **prièviti*, som først Mussafia har erkjendt (Darstellung der romagnolischen Mundart p. 67). Ascoli gjør her med Styrke gjældende, at Diftongiseringen ikke virkes af det følgende *i*, men kun dens Bevarelse begunstiges deraf, da *ie* af lat. *ĕ* er fælles romansk Diftong og maa forudsættes tidligere almindelig, ogsaa hvor den nu mangler. Herved bør dog ialfald overveies, at netop Neapolitanskens Nabodialekt Siciliansk ganske mangler *ie*, ligesom denne Diftong ogsaa i Portugisisk og Katalansk er ukjendt; man kan ikke vel tænke sig, at disse Sprog tidligere skulde have besiddet den. Denne Regel udstrækkes i Ram. ligesom i Neap. ogsaa til Position foran oprindeligt *i* og *u*, medens i Spansk ikke Endelsen gjør nogen Indskrænkning: ram. *dasiert* Subst. desertum, *dsierts* Adj. desertus = neap. *disierto*, sp. *desierto*,

[1]) Det ital. *prete* Præst synes ved første Øiekast at være laant fra fr. *prêtre*, i skjødesløs Udtale *prêt'*. Men ital. *prete* findes allerede i 13de Aarh., ved Siden deraf *preite*. Dette maa være sammentrukket af **prèvite*, som Dialektformerne vise: foruden neap. sml. sicil. *préviti*, gammel veneziansk *prévede*, milan. *prévet*, *prett*. Dette ital. **previte* maa være kommet af lat. Nom. *presbyter*, der har udviklet sig først til **presbite*, sml. *frate* af l. frater. Dette **presbite* er paa den ene Side blevet *preste* (Diez Gr. I[3], 225), Biform *presto* (Mannucci, Manuale I, 344) — paa den anden Side **prebite*, **previte*, idet der er foregaaet en Sammenblanding med det begrebsbeslægtede *prevosto*; saaledes forekommer oldvenez. *prevede* og *prevosto* ved Siden af hinanden i Atti del R. Ist. Ven. XV p. 1606. 1608 etc.; det ene, det latinske Ord, kunde da let virke paa det andet, det græske; af *pres* gjorde man den lat. Præposition *præ*. I Ram. heder Ordet *prēr*, sml. *frar* frater; ogsaa A. 244 forklarer det af *prevedr*. — Omvendt er ital. *trèspide*, Trefod, dannet efter Analogien af *cúspide*, *dspide*, *jdspide*, medens det paa Lat. heder *trĭpes*, *trĭpĕdis*. Ex. Vi ponevano un *trespide* e una caldaia, Assempri di Fra Filippo p. 62. — It. *treppiède*, *trepiè*, fr. *trépied* ere nye (romanske) Sammensætninger.

men f. ram. *dserta* = neap. *diserta* (sp. *desierta*); ram. *aviérts* apertus = neap. *apierto*, sp. *abierto*, men f. ram. *averta* = neap. *aperta* (sp. *abierta*); ram. *vierm* vermis, neap., saavidt vides, *verme* (da Neap. ikke anerkjender noget andet oprindeligt udlydende *i* end Flertallets); i Ram. synes Ordet bøiet som om det lat. hedte *vermus*, sml. ital. *vermo*, Biform til *verme*. Ram. Plur. mask. *averts* = apertos, *verms* = vermes eller snarere *vermos; som dannede af lat. Akk. adskille disse sig fra de neap. af Nom. kommende *apierti*, *viermi*. Plur. fem. ram. *avertas* = neap. *aperte*. — Former som *tiárra* ere, som A. med Rette har erkjendt, af senere Oprindelse, ligesom ogsaa Bibeloversættelsen altid har *terra* = neap. *terra* (sp. *tierra*). — Former som *meins* mensis finde sin Forklaring i, at det lat. *n* foran *s* havde en svag Udtale, hvorfor den foregaaende Vokal til Erstatning forlængedes. Denne svage Udtale endte i Romansk almindelig med fuldstændigt Bortfald, hvilket ogsaa delvis er indtraadt i Ram., saaledes *meisa* = sp. *mesa* mensa, derimod *meins* mod it. *mése*, sp. *mes*, ofr. *meis mois* mensis.

Betonet *i*.

Lat. *ī* bliver i Regelen uforandret i Kvalitet: *viv* vīvus, *príguel* perīculum, efter A. 20 af ældre **prigul* med indskudt *e*, sml. bolognesisk *priguel*. — Det afvigende *freids* frīgidus forklarer A. paa en egen Maade, nemlig af et vulgær-latinsk **frijido*, **frijdo*, romansk **frído*, hvorpaa baade det pompejanske *fridam* og det ml. *frigdo* skulde tyde. Men A. skylder Bevis for, at *g* allerede i 1ste Aarh. e. Kr. var blevet til *j* foran de palatale Vokaler. Det romanske **frijdo*, **friido*, **frído* skulde efter A. regelmæssig være gaaet ind under Analogien af lat. *ĭ*, altsaa fælles-romansk *é*; men langt rimeligere havde det dog været, at *friido* blev til et fælles-romansk *frido*, end til *frédo*. Det pompejanske *fridam* kan enten være Feilskrift for *frigdam*, eller det kan betyde *friddam*; saa tidlig som i 1ste Aarh. synes den ikke assimilerede Form rimeligere; paa et vulgærlat. *frigdus* tyder ogsaa *frigdaria* hos Lucilius; sml. ml. *frigdus* etc.,

Schuchardt, Vokal. II, 415. Diez Gr. I[3], 155 forekommer mig rigtig at have forklaret det ital. *e* i *fréddo* ved tidlig indtraadt Position, idet han sammenligner *elce* af *īlicem*; at han andre Steder forsøger andre Forklaringer, gjør A. 21 opmærksom paa. Efter A. er Fordoblingen af *d* i *freddo* uorganisk; snarere viser *freddo* tydelig paa oprindelig Assimilation, og det taler stærkt imod A., at hverken **frido* eller **fredo* findes i Ital. Ogsaa prov. *freid*, ofr. *freid froid* fører ganske naturlig tilbage til *frigdus*, **frégd*, sml. fr. *roide raide* rĭgĭdus, *doigt*, ofr. *deit doit* dĭgĭtus. Det sp. *frio*, ældre *frido* bør maaske forklares anderledes, nemlig saa at det svarer til den lat. Kvantitet. Det bliver ogsaa for Ascoli p. 22 egentlig uforklarligt, hvorfor *frīgĭdus* bliver ital. *freddo*, men *dĭgĭtus* bliver *dito*. Det bør her erindres, at det sidste Ord i den romerske Dialekt heder *deto*, pl. *deta* (Belli, Duecento sonnetti in dialetto romanesco ed. Morandi, p. 146. 231), ligesom ram. *dett*, pl. *detta* A. 23. I Spansk rette disse Ord sig efter den latinske Kvantitet: *frido frio* frīgĭdus, *dedo* dĭgĭtus. En vigtig Omstændighed har bidraget til den uregelmæssige Gjengivelse af *dĭgĭtus*, nemlig Differentiering fra *dictus*. *Dĭgĭtus* skulde Italiensk hede *detto* eller til Nød *ditto*, men begge disse Former brugtes som Gjengivelse af *dictus*; derfor valgtes *deto* dĭgitus især i de Dialekter, hvor dictus blev *ditto*, saaledes

romersk	*ditto* dictus,	*deto* digitus,	
venez.	*dito*,	*deo* af **dedo*,	
ram.	*gig* (af ældre *dig*)	*dett*,	ligesom ogsaa
spansk	*dicho*	*dedo*.	

Derimod i Ital., hvor dictum blev *détto*, valgtes til Forskjel derfra *dito* digitus. Det ital. *détto* af dĭctum er ligesom *fréddo* et Exempel paa, at en Vokal kan blive kort paa Grund af Position; jeg opfatter *detto* som en Lettelse i Udtalen, ligesom naar i Nordisk f. Ex. *Natt*, *Datter* nu have kort Vokal, medens de i Oldsproget havde lang (*nātt* for *naht*, *dōttir* for *dohtir*; egentlig var Lettelsen allerede begyndt i Oldn., som Konsonantfordoblingen viser). — I Endelsen *ītu* bliver *i* til *íe*: *maríeu*

maritus, *fríeu* il. ferito (saaret), fr. féru, deraf igjen *maréu*, *fréu* etc., som efter A. 245 er den nuværende Udtale. Skulde ikke Overgangen til *ie* grunde sig paa, at ī faldt sammen med ĭ og dette igjen med ē? I de subsilvanske Dialekter falder ī stadig sammen med ĭ. Dette bliver ogsaa i *saniester* behandlet som ē, A. 24; et endnu mere analogt Tilfælde er *spiert* af spīritus, hvis ĭ er blevet forkortet paa Grund af den indtraadte Position. Den nærmeste Foranledning til Diftongiseringen er i alle disse Tilfælde det følgende Flexions-*u*, kun at dette er blevet fastholdt i umiddelbar Berørelse med Diftongen, medens det ellers er faldt bort; ogsaa *saniester* maa tænkes ført tilbage til en Grundform **sinistrus*, **senestrus*, sml. ital. *sinistro*.

Det korte lat. ĭ bliver efter almindelig romansk Regel behandlet som ē d. e. som lukket *e*; det bliver altsaa her til *ei*: *meins* mĭnus, ofr. meins moins; *beiver* bĭbere, ofr. beivre boivre; *ratscheiver* recĭpere, ofr. receivre reçoivre; *antscheiver* incĭpere. Herhen hører ogsaa Reflexen af lat. *ĭbilis*, som saaledes faldt sammen med *ēbilis*: ram. *pusseivel* possĭbilis (brugt af Quintilian) ligesom *nuscheivel* *nocēbilis, ital. *nocévole*, fr. *nuisible*. Disse Dannelser maa allerede tidlig i Italiensk og Ladinsk have været yndede, sml. ital. *piacévole* *placēbilis, *cadévole* *cadĭbilis, *consapévole* bevidst (*consapĭbilis), *piangévole* begrædelig; (*plangĭbilis), *intendévole* *intendĭbilis, forstaaelig, forstandig; *agévole* (let) ser ud, som om det kom af **agĭbilis* = sp. *agíble* gjørlig, men det kan ikke skilles fra *agio*, oprindelig *asio* = fr. *aise* Mag. Denne populære Form trængte tilsidst ind ogsaa for *-ābilis*; saaledes opstod i Italiensk *lodévole* laudābilis, *onorévole* honorabilis, *favorévole* favorābilis, *ragionévole* rationābilis. Diez Gram. II³, 330 havde betragtet dette Fænomen blot som en Lydforandring: »man sagte zuerst *abole*, das noch als Archaismus vorkommt (*cambiabole*), demnächst um leichterer Aussprache willen *evole*». Men allerede Stengel p. 31 har seet det Rette: »lat. *abilis*, welche [Endung] zu *ebilis* od. *ibilis* übertrat»; hermed stemmer Ascoli p. 14, Note 3. Det italienske *ęvole* grunder sig paa et ældre *évele*, som især er bevaret i ældre Veneziansk,

saaledes i de allerede citerede Atti etc. t. XV, der indeholder Dokumenter især fra 14de Aarh.: *chazévele* (it. cadévole) p. 1617, *desevele* (sømmelig, *decēbilis) 1615, *honorevele* 1618, *raxionevel* (il. ragionévole, fr. raisonnable) 1624, *concordevelmentre* endrægtigen 1608. Hermed stemme de gamle milanesiske Former paa *evere*, *evre*: *dexevre* = ven. desevele, *concordevremente* = ven. concordevelmentre, *piasevre* il. piacévole (Mussafia, Darstellung der altmailänd. Mundart § 132, sml. Bonvesin, Tractato dei Mesi ed. Lidforss p. 72). Hermed stemmer endelig ram. *ludeivels* laudabilis, *hundreivels* honorabilis. Derimod i Mellemitalien valgtes her *o*, saaledes endog i ældre Sienesisk, som ellers viser Forkjærlighed for ubetonet *e*, f. Ex. i Statuti Volgari ed. Bianchi *concordevolemente* p. 2. 74; *rasionevole* p. 13; i Assempri di Fra Filippo *piacevole* p. 13, *onorevolmente* 50. *O* har her udviklet sig af *e*; baade foregaaende *v* og efterfølgende *l* begunstigede *o*-Lyden. I ældre Toskansk foretrækkes *o* ogsaa i Adjektiver, som nu have den lat. Form: *útole*, *nóbole*, *possíbole*, *mirábole*, nu kun *útile* etc.

Den første Grund til Overgangen af betonet lat. *ĭ* til *é* og af bet. *ŭ* til *ó* ligger efter min Mening i de ubetonede Vokaler. Vulgærlatinen foretrak paa Grund af sin stærkere Accent de svagere Vokaler *ĕ* og *ŏ* i de ubetonede Stavelser for de stærkere *ĭ* og *ŭ*; de ubetonede trak derpaa de betonede med sig, og saaledes blev ogsaa disse stemte en Grad lavere. Herom mere paa et andet Sted.

Ligesom *é* af lat. *ē* gjerne holder sig foran *r* og *m*, saaledes bliver ogsaa det af *ĭ* opstaaede *é* staaende i samme Tilfælde: *per* pirum, ofr. peire poire; *tem* tĭmeo, it. témo. — I Forbindelsen *ĭdu*, *ĭtu*, der bliver til *ieu*, forekommer det mig klart, at *ĭ* er faldt sammen med *ĕ*: *víeuva*, deraf igjen *véuva* vĭdua, sml. prov. *veuva*, ofr. *vedve* (St. Alexis 99 a), senere *veuve*, portug. *viúva* (derimod sp. *viúda* sjelden *víuda*).

Ogsaa i Position falder *ĭ* i Regelen ligesom i Ital. sammen med *ē*: *ferm* it. férmo; *verd* it. vérde; *cavelg* it. capéllo, ofr. chevel, nfr. cheveu; *tschendra* it. cénere, fr. cendre. De Til-

fælde, hvor *i* holder sig, ere tildels de samme som i Ital.: *figl* it. figlio, *villa* it. villa, *mille* it. mille; *vingia* it. vigna, fr. vigne. Her gjør A. med Rette opmærksom paa, at lat. *i* i alle disse Ord var langt, og at det samme gjælder om *scrit* scrīptus, it. scritto, *fich* fīctus, efter den Regel, at Rødder med Media til Udlyd havde lang Vokal i Perf. Part. Efter A. tyder Overensstemmelsen mellem ram. *ġiġ* dictus, fr. og prov. *dit*, sp. *dicho* paa et lat. dīcto, derimod ital. *détto* paa dĭcto. Men nu kan der efter Grammatikernes udtrykkelige Vidnesbyrd fornuftigvis ikke være nogen Tvivl om, at det netop i Italien har hedt dīctus; man nødes altsaa til at antage, at Udtalen her paa italiensk Grund har forkortet sig ligesom i de andre ovenfor statuerede Undtagelser. Netop ved Konsonantsammenstød vise Italienerne tidlig en større Magelighed end Andre. Hvad det ram. *ġiġ* angaar, saa gjør det Vanskelighed, at det udtales *ġeġ*, katholsk *détg*. Men Skrivemaaden *gig* tyder uimodsigelig paa, at den ældre og oprindelige Udtale har været *i*. — Ram. *i* af oprindeligt *ĭ* i Position er sjeldent: *ilg* ille, it. il (egli); *triste* tristis, it. fr. sp. triste. Det Suprasilvanske er her konsekventere end Italiensk, da jo Hovedregelen er, at lat. *ĭ* bliver romansk *é*, men i Ital. beskyttes *i*-Lyden af palatale Konsonanter; saaledes staar mod ram. *cusselg* ital. consiglio; ram. *fumelg* Tjener, ital. famiglio; *venscher* it. vincere; *strenscher* d. e. *strenżer* it. stringere. Derimod i den sienesiske Dialekt, som efter den florentinske staar Skriftsproget nærmest, men ved sin større Forkjærlighed for ubetonet *e* ogsaa kommer til at begunstige det betonede *e*, heder det *conseglio* Assempri 76, *fameglia* ibid. 11, *fameglio* Stat. Volg. 11, *constregnere* ibid. 75 etc. I Veneziansk, der endnu mere ynder *e*, heder det *consegio*, *famegia*, *strenzer*, *venzer*.

Betonet *o*.

Det lange lat. *o* bliver stadig til *u* ligesom ofte i Fransk: *lavúr* labōrem, fr. *labour*[1]) Pløining, *labeur* Arbeide; ram. *amúr*,

[1]) Egentlig af Verbet *labourer*, ligesom it. *lavóro* af *lavorare*.

fr. amour; *hanúr* ofr. og eng. honour, fr. honneur; *zanúr*, fr. déshonneur svarer tilsyneladende til den oit. synkoperede Form *disnore* (Nannucci Manuale I, 371), oldmilan. *desnor*, men egentlig er i Ram. den første Vokal bortfaldt, ikke den anden: *d'shonór*— *dsanúr*. Det lat. *favōnius* Vestenvind, Vaarvind bliver ram. *favugn* og *favoign*, nederengd. *favuogn*, overengd. *fuogn*, hvortil det tydske *Föhn* svarer.

Lat. *ŏ* udenfor Position, i Vulgærlatin aabent: *ò*, undergik som i de beslægtede Sprog i Regelen Diftongisering. Det første Trin var *uò*, repræsenteret af Italiensk: *buòno*, nu almindelig udtalt *bòno*; det næste *ué*, repræsenteret af Spansk, ofr. *ue*, *oe*, senere *eu*, udtalt *ö*: fr. *œuf* = sp. *huevo*; i Ram. blev **ue* gjennem **üe* til *ie*: ram. *íef*[1]) = fr. œuf, *bien* = sp. bueno, *lanziel* linteŏlum, it. lenzuòlo, fr. linceul. Ogsaa her er Diftongiseringen hovedsagelig indskrænket til Former med oprindelig *i* eller *u* i følgende Stavelse: *níef* nŏvus, men *nofs* nŏvos, *nova* nŏva, *novas* nŏvas, sml. *nof* nŏvem, *bof* bovem, it. nove, bove (bue). Ogsaa her stemmer Neapolitansk: Mask. *nuovo*, *buono*, pl. *nuove*, *buone* for *nuovi, *buoni, men Fem. *nova*, *bona*, pl. *nove*, *bone*. — Eiendommelige Former opstaa ved Berørelse med Gutturaler: *lieuc* (*lieug*) lŏcus, efter A. opstaaet af **luegu*, hvoraf ved Attraktion **lueug*, ligesom i Position *lieungs* longus er opstaaet af **luengus*, **lüeungs*. Denne Attraktion maa være foregaaet før Flexionsvokalerne vare bortfaldte; rimeligvis har ogsaa Gutturalen bidraget til at fastholde *u*-Lyden. A. henviser her kun til Attraktionerne *lieunga* lingua, *pieung* pinguis som analoge Tilfælde, og lover nærmere Oplysning i næste Del af sit Værk. Derimod er efter A. det franske *lieu* at forklare anderledes. Herom er det vanskeligt at sige noget Afgjørende, da den franske Form endnu ikke er tilfredsstillende forklaret, sml. Diez Gr. I[3], 439; G. Paris, St. Alexis p. 77 opsætter at ud-

[1]) Det er en eiendommelig Afvigelse, at Diftongen *ie* oftere har Tonen paa første Vokal, saaledes *níef* novus, derimod *miéra* moritur (A. 246). Ligesaa oftere *íe* af lat. *ĕ*: *víerm* vermis, *tíers* tertius, *avíert* apertus, *díesch* decem, *fíer* ferit, derimod *tiévi* tepidus, [*tiára* terra], *uffiérn* infernum, *unviérn* hibernum (A. 245).

tale sig derom. Det staar fast, at den ældste franske Form er *leu*, efter G. Paris l. c. udtalt *léu*; staar dette for lué[c]? sml. prov. *luec*. Men herimod taler dels, at man finder *léu* i Texter som St. Alexis, i hvis oprindelige Affattelse Diftongiseringen af *ŏ* til *ue* ikke synes at have været kjendt[1]), — dels den fuldstændige Mangel paa Former som *lué*[*c*] hvor *ué* ellers er almindeligt. Derfor synes det rimeligere at forklare *léu* af et ældre *lou*, ligesom *peu* senere opstod af *pou*, G. Paris l. c. 78; ogsaa fr. *feu* kan være opstaaet af ældre *fou*, der forekomme i Eulaliasangen, skjønt dette ansees for at være dialektisk Afvigelse. G. Paris 78 forklarer vistnok med Rette *u* i ofr. *pou* som det sidste *u* i lat. *paucum*; derfor kan vel ogsaa *u* i *leu*, *jeu* forklares paa samme Maade. Det bliver da sandsynligt, at der ogsaa i Fransk har foregaaet en lignende Attraktion af Flexionsvokalen som i Ramonsch. — Ogsaa Diftongiseringen af *ŏ* udstrækkes i Ram. til Position, men med væsentlig samme Indskrænkning som ved *ĕ*: *miert* mortuus, men *morts* mortuos, Fem. *morta*, pl. *mortas* ligesom Subst. *la mort*. Ogsaa her stemmer Neapolitansk: Mask. *muorto*, pl. *muorte*, Fem. *morta*, pl. *morte*, Subst. *la morte* (kun ved Misbrug eller Misforstaaelse finder man undertiden *muorta*, *muorte*, ligesom ogsaa i Ramonsch enkelte Afvigelser findes saavel ved *ĕ* som ved *ŏ*). — Mærkelig er den oprindeligere Form af Diftongen, som holder sig efter en Guttural: *cueissa* ved Siden af det endnu ældre *coissa* coxa, fr. cuisse; *quint* for **cuent* = sp. cuento, it. conto. Ogsaa her viser sig Affinitet mellem en Guttural og *u*. Jeg kan ikke undlade her at tænke paa de oldfranske Forme *quor* cor og *quons* cŏmes i St. Alexis; jeg ser heri ærværdige Lev-

---

[1]) Dog ere Beviserne herfor ikke egentlig tvingende. Den efter G. Paris p. 79 som afgjørende anførte eneste Assonants *linçol* beviser, at *o* endnu fandtes, men ikke, at *ue* (*oe*) ikke fandtes ved Siden deraf, ligesom baade *ue*, *oe* og endog *uo* (hvorom nedenfor) findes i Haandskrifterne. Vistnok er det ældste MS fra Beg. af 12te Aarh., medens Originalens Affattelse gaar op til Midten af 11te, men paa den anden Side er *ue* næsten en fælles vestromansk Diftong og er ogsaa efter G. Paris's Mening meget ældre.

ninger af den ældste franske Sprogtilstand i Lighed med *buona* og *ruovet* (rŏgat) i Eulalia; G. Paris, St. Alexis 72 forkaster dem, ligesom han forkaster *ue* og *oe*. Men netop Gutturalen kunde her fastholde den ældste romanske Diftongform. *Quor*, *quons* svarer til den senere almindelige Skrivemaade *quens*, *cuens*; *quer*, *cuer* = nfr. cœur.

Betonet *u*.

Lat. *ū* bliver ikke alene til *ü* som i Lombardisk og Fransk, men i Regelen til *i*. Dette kan maaske forklares ved Berøringen med de tydske Schweizerdialekter, hvor denne Udtale er meget hyppig. Ex. ram. *füm* fūmus, *fimma* fūmat; *masira* mensūra, fr. mésure; *lgisch* lūcem, *lgina* lūna. — Endelsen *ūtu* falder sammen med *ītu*: *vandíeus* = ofr. Nom. vendus, it. vendúto.

Det korte lat. *u* har derimod sin latinske Lydværdi. Dog tror jeg neppe, at dette *u* er gammelt; det nuværende ram. *giúven* har tidligere hedt *gióven*, som ogsaa findes i andre lad. Dialekter, stemmende med it. *gióvine*, sp. *jóven*.

Lat. *u* i Position var i nogle Ord langt, i andre kort. Ascoli paaviser, at denne Forskjel fremdeles gjengives af flere romanske Sprog, saaledes ital. *agósto* augŭstus, men *giusto* jūstus (af jūs, oprindl. jous); hertil svarer i Ram. *avúst* = fr. août, derimod *gists* = fr. juste. Hertil maa altsaa Hensyn tages ved etymologiske Undersøgelser; imidlertid finder dog ogsaa her i enkelte Tilfælde Vaklen eller Uoverensstemmelser Sted; saaledes findes *raditg* ɔ: *radić* reductus, ved Siden af det regelmæssige *duć* ductus, ital. *-dotto*, *doccio*; ram. *frust* frustum afviger fra it. *frusto*, der rigtig gjengiver lat. *frūstum* for *frud-tum*, sml. oldn. *brot* Brud (Pott). Ram. *sbittar* vrage, foragte, svarer til ital. *ributtare*, fr. *rebuter* «byde imod», frastøde; men it. *buttare* kaste, slænge, har en Biform *bottare* i *dibottare*, hvortil svarer sp. *botar*, fr. *bouter* (hvoraf maaske eng. *put*); her er denne Vaklen begrundet i det germaniske Etymon (mht. *bôzen*, oldn. *bauta* etc. Diez). Ram. *grits* vred, *gritta*

Vrede (ikke nævnt af A.), kan maaske sammenlignes med fr. *courroux*, it. *corrotto*, prov. *corroptz* af corruptus, skjønt ruptus, it. *rotto* ellers paa Ram. heder *rut*; ogsaa her er nemlig Vaklen paa Italiensk: *corruccio*, *cruccio* af Verbet *corrucciare*, *crucciare* = *corruptiare, neppe med Diez af *colleruccio*. — Det mærkelige *stizar* slukke, slukne, engd. *s-tüdar*, Sursees *stidar*, der svarer til ital. *attutare*, *stutare* dæmpe, slukke, fr. *tuer* slukke, dræbe, forklarer A. paa en ganske ny Maade. Efter Diez kom det af lat. *tutari* (inopiam) i Betydn. «afværge»; men om man nu tænker sig *tutari ignem* «passe Ilden», saa er der dog et godt Stykke derfra til at slukke den. Ascoli bemærker ogsaa med Rette, at f. Ex. *tutari inopiam* ikke betyder andet end beskytte, understøtte Trangen, medens *attutare la fame* bet. slukke, stille Hungeren. A. fremsætter nu selv en anden og unegtelig ligesaa dristig Forklaring, nemlig af *tōtus*, hvoraf **totare*, **tutare* med Betydning af «terminare», der let gaar over til «exterminare». For at forklare Formen, paaberaaber han sig ital. *tutto*, port. *tudo*, central. og østladinsk *dut*; rimeligere var det at minde om det lombardiske *tüt*; men det er en slem Anstødssten, at Adjektivet i Ram. heder *tut* og hverken *tüt* eller *tit*; et Verbum dannet af tōtus vilde paa Ital. hede **tuttare*, paa Fr. **touter*, paa Ram. **tutar*. For at finde en Analogi til Betydningsovergangen gaar A. helt til det fjerne Hebraiske, hvor *killā* betyder «perfecit, peregit, finivit, absumsit, delevit». Jeg ser ikke rettere, end at det vilde have ligget nærmere at sammenligne lat. *conficere* fuldende, gjøre Ende paa, eller det fr. *achever* med samme Betydning; ja *achever un blessé* har endog en vis Lighed med «at slukke en rygende Tande», ram. *Un lumelg ca fimma ven el buc a stizar*, Matth. 12, 30. En endnu mere slaaende Overensstemmelse vilde dog Brugen af det germaniske Adjektiv *all* frembyde: tydsk *Das Geld is all* (*alle*), norsk *Sumaren er snart all*, svensk *Nu er visan all.* Før man kunde antage A.s Forklaring, maatte det ialfald godtgjøres, at det romanske Adjektiv *tutto*, *tut* er brugt paa en lignende Maade. Men vel at mærke have de germaniske Sprog ingenlunde vovet

af *all* i denne Betydning at danne et Verbum, ligesom det overhovedet ikke er brugeligt direkte at aflede et Verbum af Udtrykkene for dette almindelige Begreb: intet Verbum dannes af gr. *πᾶς*, intet af lat. *omnis*, intet af germ. *all*, intet af romansk *tutto*. Vel dannes Verber af mere specielle Udtryk, men disse beholde ganske det oprindelige Begreb, saaledes t. *ergänzen* = ganz machen, *heilen* = heil machen, fr. *compléter* = rendre complet. Hvis et Verbum kunde afledes af *totus*, vilde det betyde «gjøre fuldstændig», og det Karakteristiske i Begrebet «slukke» vilde ikke udtrykkes eller antydes. Littré forklarer efter min Mening *tuer* væsentlig rigtig af lat. *tuditare*, trods Diez's Bemærkning: «Auch lat. *tuditare*, fortstossen, wäre kein richtiges Etymon». Jeg har kun en liden Modifikation at foreslaa i Littrés Forklaring. Jeg udleder ikke *attutare*, *tuer* etc. direkte af *tuditare* støde, men jeg antager, at Sproget i Lighed med *tuditare* af *tundere* har dannet *obtuditare* af *obtundere* og med samme Betydning «afstumpe, sløve», sml. *obtundere telum* (Lucrets), deraf Udtryk som *obtundere aciem oculorum*, sløve Synets Skarphed, ligesom «døve Øinenes Egg», *obtundere aures* bedøve, *obtundere vocem* svække, fr. éteindre la voix, une voix éteinte. Fra «at døve Øinenes Egg» er der ikke langt til at «døve Lysets Egg» eller «Skarphed», eller til at «dæmpe Ilden». Men nu betyder ital. *attutare* netop egentlig «dæmpe», som følgende Exempel viser: *Non è mai* *s p e n t a* (slukket), *benchè alquanto possa essere* *a t t u t a t a* *la naturale franchezza dell' uomo*, Salvin. Disc. II, 49 (Tommaséo og Bellini, Dizionario della lingua italiana). Dernæst faar det Betydningen «slukke»: *lume che non si potea* *a t t u t a r e*. Endnu nærmere Betydningen af *obtundere* kommer *attutare l'acutezza del dolore*, ligesom «at døve Smertens Brod», sml. lat. *obtundere aegritudinem*, ligesom *attutare il vigore* svarer til Livius's *obtusus vigor*. Hvad nu Formen angaar, saa er **obtuditare* først blevet **ottutare*, sml. it. *petare* (peditare); oit. *cubitare* (cupiditare), ofr. coveitier, eng. covet; fremdeles, som jeg tror, ital. *votare* tømme, oit. *voitare* af *viduitare, *vuid'tare. Dette **ottutare* er blevet *attutare* ved

den yndede Overgang til *a* i første ubetonede Stavelse, som efter min Mening ogsaa er bleven herskende i oit. *ancídere*[1]) dræbe = neap. *accídere* occīdere (ital. uccídere); sml. tosk. og neap. *accupare* occupare, neap. *accasione* occasionem, *attrufe* octōbrem. Det ital. *attutire* «bringe til Taushed, stoppe Munden paa En», ogsaa synonymt med *attutare* og nu i Toskana mere brugeligt end dette, er rimeligvis blot en yngre Biform deraf; det fordrer ikke med Nødvendighed Afledning af et Nomen; det kan maaske være ubevidst Efterligning af *ammutire*. Ital. *intuzzare*, *rintuzzare* afstumpe, dæmpe, udleder jeg med A. af **tuditiare* eller rettere af et apokoperet **obtuditiare*, men jeg forbinder det tillige med ram. *stizar* slukke; allerede Diez tænkte paa at forbinde *intuzzare* med *attutare*, idet han saa hen til den overensstemmende Betydning og Form. Det korte lat. *u* i *tŭditare* er ikke til Hinder, det viser netop den ital. Vokal i *intuzzare*, ikke *intozzare*. En større Vanskelighed er Bortfaldet af Dentalen i fr. *tuer*, skjønt den ikke har afholdt Diez og Ascoli fra at sammenligne det med *attutare*. Imidlertid kan *d't* foruden til *t* ogsaa blive til *d*, f. Ex. it. *eredare*, sp. *heredar* = fr. hériter = l. hereditare; *andare* for *adare = aditare; rimeligvis fr. *vider*, ofr. *vuidier* = *viduitare, *vuid'tare. Var *d't* først blevet *d*, kunde det vel ogsaa en enkelt Gang bortfalde.

Betonede Diftonger.

Allerede Diez havde bemærket, at lat. *ae* gjengaves i Romansk som aabent *e*, derimod *oe* som lukket *e*; dette bekræftes ogsaa i Ramonsch. Saaledes bliver lat. *poena* = ποινή it. til *péna*, ram. *peina*, fr. *peine*. (Derimod heder det paa Latin hverken *coena* eller *caena*, men *cēna*, svarende til umbrisk *cesna*; it. *céna*, sp. *céna*, ram. *tscheina*). Det Rette er at skrive *caelum*, ikke *coelum*, sml. Curtius, Grundz. d. griech. Etymol. Nr. 79,

[1]) Diez udleder det af *incīdere*, hvilket ikke passer til Betydningen. Nasalen er indskudt ligesom i ram. *antschiess* Omegn = accessus A. 18, ram. *amblidar* = oblītare, fr. oublier; sml. ogsaa ram. *ansolver* = it. asciolvere Diez Wb. II a.

derfor ital. *cielo*, ram. *tschiel*, fr. *ciel*. Ligesaa l. *caecus* (ikke *coecus*), it. *cieco*, sp. *ciégo*, ram. *tschiecs*. Medens ital. *sièpe* viser paa lat. *saepes* og itat. *fieno* paa *faenum*, saa tyder derimod ram. *seif*, *fein* paa *sēpes*, *fēnum*; begge Former have rimeligvis existeret i Latin, som ogsaa bekræftes af de nyeste Undersøgelser (se Corssen, Aussprache etc.).

Det lat. *au* bliver her bevaret ligesom i Provençalsk, Valakisk og tildels i Portugisisk, medens det i Ital. i alle folkelige Ord bliver til *o*, saaledes ram. *caussa* Ting = ital. cosa, fr. chose; ram. *aur* aurum, ital. oro, fr. or. Medens allerede hos Romerne i Keisertiden *ō* for *au* var almindeligt (*plōstra* etc.), maa altsaa Diftongen i mange af Provinserne have beholdt sin oprindelige Lyd.

Ubetonede Vokaler.

Dette Kapitel, som hos Diez kun var ganske løselig berørt, faar hos Ascoli en udførligere Behandling. Allerede Diez havde bemærket, at Churvælsk udmærkede sig ved sine stærke Forandringer af ubetonede Vokaler især i første Stavelse; han fandt især Forkjærligheden for *u* mærkværdig. Men nærmere beset, er den principielt begunstigede Vokal ikke *u*, men *a*, og det ikke alene i første, men i alle protoniske Stavelser, f. Ex. *pardagár* prædicare; *madagár* medicare; *dasiért* desertum; *vardád* veritatem, sp. verdad, it. verità (poet. vertà); *ratschéiver* recipere; *tanér* tenere; *banadéus* benedictus; *sagirs* securus; *sagir* securis; *antschéiver* incipere; *anamíg* inimicus; *antallír* intelligere; *urdanár* ordinare; *sagellár* sigillare (it. suggellare, fr. sceller); *maschadár* *miscitare, friul. *messedá* A. 44, sml. milan. *messedár*; *ramonsch* romanice; *dalúr* dolorem; *calúr* colorem; *hanúr* honorem; *savúr* sudorem; *ramúr* rumorem, it. romore; *amúr*, ogsaa apokoperet *mur* Saft, Smag, betænker Ascoli p. 107 sig med Urette paa at forklare af lat. *umōrem*. Saaledes fremkommer tonløst *a* uden bestemt Foranledning; saa underligt det end synes, er *a* Churvælskens svage Vokal. Der behøves i Almindelighed en bestemt ydre Indflydelse til at give Bevægelsen

en anden Retning. Berørelse med Labialer fremkalder *u*, den labiale Vokal: *clumár* kalde (ogsaa *clomár*), it. chiamare, l. clamare; *tumér*, timere; *duvér* = it. dovére, l. debere; *buveva* = fr. je buvais, l. bĭbebam; *puccau* peccatum. Palataler fremkalde *i*, den palatale Vokal: *figéva* faciebam, it. facéva, ofr. feseie fesoie; *piglióla* Barselseng af ram. og ital. *paglia* Straa, sml. tosk. *impagliáta*, milan. *pajöra* Barselkone A. 41, hvortil kan føies eng. *to be* (*lie*) *in the straw* ligge i Barselseng; *my wife is in the straw*, Bulwer, Kenelm Chillingly II, 77 (Tauchnitz Ed.); fremdeles *singiúr* = it. signóre ved Siden af ram. *sénger* = senior. — Flere af disse Udskeielser synes mig at føre tilbage til fælles Grundformer: *urdanar*, *anamig* — *buvéva*, *tumér* — *figeva* have rimeligvis tidligere hedt **ordenar*, **enemig* stemmende med Vulgærlatin og italienske Dialekter — **bevéva*, **temér* stemmende med Italiensk — **fegéva* stemmende med Fransk. Den svage Vokal **e*, der svarede til det franske «*e* muet», blev i Regelen ikke staaende. Den faldt ofte bort f. Ex. i *dsiert* ved Siden af *dasiert*, i *numnár* = *nomenare, i *fémna* = *femena. Bortfaldet foregik imidlertid ikke efter nogen fast Lov, undtagen for saavidt som alle Proparoxytona afskaffedes ligesom i Provençalsk; for Resten er Emiliansk langt konsekventere, saaledes staar ram. *madagar* mod emil. *madgar*, *midgár* etc., ram. *medaschina* medicina mod emil. *madzèina*, *midzèina* (katal. *metsina*, ofr. *mecine*) etc. Ramonsch viser her en særegen Ustøhed, som synes begrundet dels i dets Stilling som Grænsesprog mod Tydsken, dels i dets Afstængning fra den øvrige romanske Verden. Ascoli antager, at Ram. tidligere udstødte langt flere Vokaler, men uden tilstrækkeligt Bevis. Saaledes forklarer A. *savent*(*s*) = fr. souvent af et tidligere **svent*, som han tror at bevise af engd. *suvent*, der ganske stemmer med it. *sovente* (lat. *subinde*). Ligeledes siges *pescader* med Urette at udspringe fra **piscatr*, medens det blot er en umiddelbar Svækkelse af Nom. *piscator*, som Schuchardt rigtig har seet, Zeitschrift f. vergl. Sprachf. XXI, 440. *Mender* fordrer ikke med Nødvendighed et tidligere **mendr*; *men'r* med svagt *e*,

svækket af *o*, er tilstrækkeligt til at forklare det indskudte *d*, sml. i toskanske Dialekter *cámbera* camera, *céndere* cinerem; ital. *gámbero* cammărum, *bómbero* vomĕrem.

Jeg afbryder her, da jeg tror, at dette vil være tilstrækkeligt til at indføre Læseren i den ladinske Verden og overbevise ham om disse Studiers Vigtighed for den romanske Sprogvidenskab. Jeg har det Haab, at mine Bemærkninger om Ascolis Værk ville føre Nordens Romanister til Bogen selv, hvor de ville finde et omfattende Materiale samlet med uhyre Arbeide og behandlet med beundringsværdig Lærdom og Skarpsindighed.

Kristiania 7de Juli 1873.

Til „Sæmundar Edda".

Af *Svend Grundtvig*.

En nylig hidkommen læseværdig afhandling: «Die versteilung in den eddaliedern» (Halle, 1873) af dr. Karl Hildebrand,[1]) har foranlediget mig til at tage dette spörgsmål under fornyet overvejelse; og jeg tror derefter at måtte anbefale følgende ændringer i linjedelingen i min nys udkomne 2den håndudgave af «Sæmundar Edda».

I. Efter dr. Hildebrands forslag.

Hým. 14^{1-4} Sagðit hánum *vel | hugr, þá er sá
gýgjar grœti | á gólf kominn
Lokas. 5^{4-5} auðigr verða | mun ek í andsvörum
Hárb. 25^{1-2} Ójafnt skipta | er þú mundir með ásum liði

---

[1]) En slutningsanmærkning bebuder, at dette skrift vil «vollständig» udkomme i Zeitschr. f. deut. philol., Supplementb. I. Det tör håbes, at forf. dèr vil rette de talrige bogstavfejl og unöjagtigheder i citaterne, der tyde på, at den kyndige forf. ikke selv har besørget korrekturen.

Vafþr. 53^{1-2} Úlfr gleypa | mun Aldaföðr
Grimn. 25^{4-5} skapker fylla | hon skal ins skíra mjaðar
Alv. 6^{4-5} at ósátt minni | skalattu þat it unga man hafa
(Dr. H. vil dog beholde R's skaltu.)
Háv. 75^{1-2} Veita *maðr* | hinn er vætki veit
(*maðr* indsat efter Háv. 27^{7}.)
— 129^{5-6} upp líta | skalattu í orrostu
(Således havde jeg, overensstemmende med Bugge, i min 1ste udg.; i 2den udg. efter Rask ændret til: upp líta skalattu | í orrostu.)
Hjörv. 3^{5-6} öngar brúðir | þær er buðlungr á
(Dr. H. har selvfølgelig «eigi» f. öngar, se forord til min udg. af 1874, s. X.)
Sig. II, 7^{4-5} fjörvi yðru | skylduð èr firðir vera
Fáfn. 34^{1-2} Höfði skemra | láti hann inn hára þul
— 38^{1-2} Höfði skemra | láti hann þann inn hrímkalda jötun
(Dr. H. kan have ret i at ville stryge det ikke nødvendige þann; men han har uret i at ansé jötun her for åbenbart urigtigt, fordi efter hans mening Regin var dværg, ikke jætte. Skönt «Reginn» er dværgenavn i Vspá, og skönt denne Regin i prosaen siges at være «dvergr of vöxt», så er den hele hredmarske familie dog åbenbart riser og ikke dværge. Fáfner kaldes jo også i Fáfn. 29 «inn aldni jötunn».)
Sigrdr. 33^{4-5} sifjar silfrs | látattu þínum svefni ráða
(Dr. H. beholder R's sifja silfr.)
Akv. 33^{2-4} lagði í garð | . . . . | þann er skriðinn var

II. Udenfor eller imod dr. H.'s forslag.

Lokas. 1^{4-5} hvat hèr inni | hafa at ölmálum
— 14^{4-5} höfuð þitt | bærak í hendi mèr
— 16^{4-5} at þú Loka | kveðira lastastöfum
— 18^{1-2} Loka ek | kveðka lastastöfum
(Jfr. Lokas. 10: síðr oss Loki | kveði lastastöfum.)

Lokas. 22^{4-5} opt þú gaft | þeim er þú gefa skyldira
— 23^{1-2} Veiztu ef ek gaf | þeim er ek gefa ne skyldak |
inum slævurum sigr
(Disse to sidste tilfælde vil dr. H. lade danne undtagelser fra den almindelige af ham påviste regel: at det påpegende stedord ikke ved cæsur må skilles fra et umiddelbart påfølgende henvisende er; men, som jeg tror, uden föje, fordi den mellemste linje ved den her anbefalede deling fremtræder som parentetisk indskud.[1]) Denne deling havde jeg i min 1ste udg., men vendte i min 2den tilbage til alle andre udgg.'s: þeim | er.)
— 23^{4-5} átta vetr | vartu fyr jörð neðan
— 34^{5-6} Hýmis meyjar | höfðu þik at hlandtrogi
— 43^{4-5} mergi smæra | möldak þá meinkráku[2])
— 57^{4-5} herðaklett | drep ek þèr hálsi af
Hárb. 16^{3-4} *var ek í eyju* | þeirri er Algrœn heitir
— 20^{4-5} harðan jötun | hugðak Hlèbarð vera
(Sål. havde jeg også med Bugge i min 1ste udg.)
— 52^{1-2} Ásaþór | hugðak aldrigi mundu
— 60^{1-2} Far þú nú | þars þik hafi allan gramir
(dersom det ellers er vers og ikke prosa; jfr. min første anm. t. Hárb. i udg. 1874.)
Skírn. 5^{1-2} Muni þína | hykkak svá mikla vera
Grímn. 2^{1-2} Átta nætr | sat ek milli elda hèr
— 8^{4-5} en þar Hroptr | kýss hverjan dag

---

[1]) Af lignende grund tror jeg imod dr. H., at skulu i Lokas. 49 og 50 har sin rette plads foran cæsuren, fordi ins hrímkalda magar er en nærmere bestemmelse i den desforuden formelt færdige sætning; disse ord skulle derfor have en lille pavse for og efter sig, det er: danne en egen linje, der tilmed knytter sig nærmere til det følgende (görnum) end til det forudgående (skulu).

[2]) På rimstavene kan ikke bygges nogen begrundet indvending mod dette og flere af de andre forslag. Jfr. Vafþr.'s Fjöld ek fór | fjöld ek freistaðak; samt Grímn. 34. Háv. 10. 11. 38. 53. 71. 75. 104. 112. Fáfn. 29. osv.

Grímn. 14^{4-5} hálfan val | hon kýss hverjan dag

(Sål. Bugge, der dog i v. 8 har: kýss | hverjan; men de to tilfælde må sikkert behandles ens.)

— 15^{4-5} en þar Forseti | byggvir flestan dag

— 18^{1-2} Andhrímnir | lætr í Eldhrímni

— 21^{4-5} árstraumr | þykkir ofmikill

— 31^{1-2} Þrjár rœtr | standa á þrjá vega

— 34^{1-2} Ormar fleiri | liggja und aski Yggdrasils

— 50^{4-5} þá er ek Miðvitnis | vark ins mæra burar

Alv. 7^{4-5} eiga viljak | heldr en án vera

Háv. 5^{4-5} at augabragði | verðr sá er ekki kann

(Jfr. Háv. 30: At augabragði | skala maðr annan hafa.)

— 8^{4-5} Ódælla er | við þat er maðr eiga skal

(I bægge udgg. har jeg, i modsætning til alle andre, delt Háv. 46^{1-2}: Þat er enn | of þanns þú illa trúir. Dr. H. tror, at den omstændighed, at stedordet i disse to tilfælde er styret af et forholdsord, skulde begrunde afvigelse fra regelen; men 46^{1-2} kan ikke vel skilles fra

Háv. 44^{1-2} og 119^{5-6} Veiztu ef þú vin átt | þanns þú vel trúir

— 45^{1-2} Ef þú átt annan | þanns þú illa trúir.)

— 16^{4-5} en elli | gefr hánum engi frið

(gefr | hánum KMB; hánum | engi RG.)

— 18^{4-5} hverju geði | stýrir gumna hverr

(Sål. RK, mod MBG.)

Hjörv. 19^{4-5} móðir mín | lá fyr mildings skipum

— 31^{4-5} hafnarmark | þykkir hlœgligt vera

Sig. II, 1^{4-5} höfuð þitt | leystu helju ór

— 3^{4-5} hver gjöld | fá gumna synir

— 4^{1-2} Ofrgjöld | fá gumna synir

— 6^{4-5} syni þínum | verðra sæla sköpuð

(Jfr. Sig. II, 22: heilla auðit | verðr þèr af hjálmstöfum.)

— 24^{4-5} tálar dísir | standa þèr á tvær hliðar

(Jfr. Sig. II, 2: aumlig norn | skópumk í árdaga.)

Fáfn. 10^{1-2} Fè ráða | vill fyrða hverr

Fáfn. 16^{1-2} Œgishjálm | bar ek um alda sonum
(Jfr. Fáfn. 17: Œgishjálmr | bergr einungi.)
— 19^{4-5} heipt at meiri | verðr hölda sonum
— 21^{4-5} en þú Fáfnir | ligg í fjörbrotum
— 27^{4-5}. eisköld ek | vil etinn láta
Sigrdr. 42^{5-6} langt líf | þykkjumkak lofðungs vita
(Jfr. Lokas. 62. Vafþr. 12. Alv. 2. Háv. 10. 26. 97; samt Grímn. 21 her foran og Fjöls. 5 her efter.)
Oddr. 23^{5-8} ok þeir kvámu | þar er þeir koma ne skyldut
þá er breiddu vit | blæju eina
(Lin. 6 vel egl.: þars koma ne skyldut.)
— 25^{1-4} En þeir Guðrúnu | görla leyndu
því at [= er] hon heldr vita | hálfu skyldi
Fjöls. 5^{4-5} garðar glóa | þykkjumk of gullna sali

Ved denne lejlighed kan endnu tilföjes nogle bemærkninger til min nye Eddaudgave.

Alv. 1. Når dr. H. har «hratat um vegi mun hverjum þykkja», uden nogen dertil knyttet bemærkning, så er det jo vel muligt, at det kun skyldes en skriv- eller trykfejl; men denne læsemåde for R's «mégi» fortjæner opmærksomhed, da hverken mægi (svogerskab) eller megi (hf. af mögr) tilfredsstille. — hratat um vegi (forhastet m. h. t. vejen, rejsen) giver god mening, og kunde let være den oprindelige læsemåde; ti at v efter m tidlig har kunnet nasaleres i udtalen, ses af «öllum megum (megin)» osv. og af norsk mer (me) f. vèr (jfr. Gíslason Um frump. s. 212), og en skrivfejl vilde paa dette sted yderligere lettes ved det følgende.

Rígs. 43—44 ere her dannede ved omsætning, i det W har linjerne i denne følge: 43^{3-6}, 44^{1-4}, 43^{7-8}, 43^{1-2}, 44^{5-8}.

Hyndl. 8. Med dr. H. antager jeg, at de to manglende linjer have haft plads i spidsen for 2det halvvers, altså mellem l. 4—5.

Hjörv. 45^{2} áðr, som atter står i l. 5, måské fejl f. aptr.

Guðr. I, 21^{3}. Mon efndið f. unnuð? (Jfr. den her følgende bemærkning til Akv. 32^{2}.)

Akv. 14 (og Hamd. 18). Land i l. 1 vel, som Vigfússon vil (Cleasby's Dict. s. 271), senere indkommet i steden for Höll, og da i l. 2 at læse hliðskjálfar.

— 15^{8} gram hildi. B mener (s. 430): »måské snarere som ét ord: gramhildi (forbitret kamp, kamp på liv og død); jfr. oldeng. gramword.«

— 32^{2}. Mon áttir fejl f. efndir? Völsungasagas ord: »Gangi þèr nú illa, ok eptir því sem þèr hèlduð orð við mik« kunde også tale herfor.

Hamd. 24^{1-4}. Her kunde også været henvist til Akv. 41 og til verset i Herv. saga (Bugges udg. s. 268. 348):

Rymr varð í ranni,
risu með góðum.

— 30^{1-2} have vistnok oprindelig lydt:

Úlfa dœmi
hykkat ek okkr vera.

Af trykfejl er siden bemærket følgende:

Grímn. 28^{1} enn læs enn,
Háv. 30^{1} Át læs At
— 67^{4} hengi læs hèngi
Brot, prosaefterskr. l. 10. hefðí læs hefði
Guðr. II, 18^{4} með læs † með
Oddr. 22^{8} deilir. læs deilir!
Grott. 15^{1} stilli læs stilli,
— 23^{3} ungar læs ungar,
Anm. t. Vspá 9^{5} l. 8 Sigdr. læs Sigrdr.
— — 35^{1} l. 1 of læs af
— — 50^{2} l. 11 enskönt læs endskönt
— — 56^{3-4} l. 10 sverð læs sverði

Anm. t. Vspá 61^{3-4} l. 8 edu*m* læs edv*m*
— Guðr. II, 20^{8} of læs ef
— Akv. 10^{5-8} læs 11^{5-8}

12te Marts 1874.

Anmeldelse.

Carlberg, A. E., Fransk Elementarbok. Lund 1874. Gleerup. 8. 180 S. 1 Rd. 75 ö.

En af de i Skolerne hos os, saavelsom i Nabolandene, mest anvendte Methoder til Begyndelsesundervisningen i nyere Sprog, og særlig da i Fransk, er den Ahn'ske (oprindelig Seidenstückerske). Ligesom det nu er vist og ogsaa almindelig indrømmet, at den baade er let for Eleverne ved sin jævne Fremadskriden fra de simpleste enkelte Sætninger til de mere indviklede Sætningsforbindelser, og at den lægger en god Grund for den senere sammenhængende Læsning, idet den gjennem sin rige Samling af Exempler til vexelvis Oversættelse fra det fremmede Sprog paa Modersmaalet og fra dette paa det fremmede Sprog indøver Formlærens og Ordföjningslærens Regler, samtidig med at der for Ordstoffets og Phraseologiens Vedkommende gjöres alt Muligt for ogsaa heri at berige Elevens Viden, saa er det paa den anden Side en Kjendsgjærning, at den — navnlig, hvor den gjennemføres i sin Fuldstændighed i flere Aars Kursus — er yderst trættende baade for Elev og Lærer, og det ved utallige usammenhængende, indholdsløse og kjedelige Øvelsesexempler möjsommelig indexercerede Ordstof glemmes efterhaanden let af Begynderen netop paa Grund af, at han ikke har anskuet Ordet i det virkelig levende Sprog, og naar han endelig stilles overfor dette, vil han derfor ikke føle stort til den tilsigtede Lettelse, uden for saa vidt han selvfølgelig lettere vinder Sejr med Böjningsformerne og overhovedet den grammatikalske Side af Sproget, end den Elev, der strax føres til sammenhængende Texter. For nu samtidig med at bevare den rigtige Grundtanke i den nævnte Methode at raade Bod paa dens Misligheder, udarbejdede jeg i 1870 min »Lærebog i Fransk for Begyndere« saaledes, at jeg dels indskrænkede den grammatiske Detail, som meddeles Eleverne i de indledende Øvelsessætninger, og dermed ogsaa formindskede disses Antal, dels valgte Ordstoffet, som anvendtes i de enkelte Sætninger, fra bestemte smaa lette Fortællinger, der efterhaanden optræde alt som der er lært tilstrækkeligt til deres Forstaaelse, hvorved altsaa Eleven faar Lejlighed til paa et tidligt Standpunkt at anskue i et sammenhængende naturligt Sprog og faa Anvendelse for, hvad han i de smaa Øvelsesexempler har lært baade af Ord og

Former. Jeg har ved Valget af Fortællinger med let og simpel Stil søgt at undgaa for Begynderstadiet at lade andre Former optræde end dem, der kunne gjengives og opfattes gjennem Modersmaalet — derfor saa vidt muligt skyet Subjonctif —, men forøvrigt optaget det Væsenlige af Formlæren, saaledes at, naar Eleven ved Lærerens Vejledning faar samlet og skhematisk optegnet det efterhaanden i de enkelte Stykker meddelte og benyttede Materiale, han da med det samme har modtaget den nødvendige Oplysning for at kunne magte de efter Bogens grammatikalske, kun 34 Sider stærke Kursus følgende franske Fortællinger og de, ved Hjælp af Ordstoffet fra disse, dannede sammenhængende Stiløvelser.

Det er denne lille Bog, der nu foreligger i svensk Oversættelse og Bearbejdelse med ovenanførte Titel, og det har glædet mig ikke alene at se min Methode indført i Broderlandet af en dygtig Lærer, men tillige allerede godkjendt af en af Nordens mest ansete Sprogmænd, Edv. Lidforss, der efter at have benyttet den svenske Bearbejdelse til Skoleundervisning, alt som Arkene forlod Trykken, i et Forord til Bogen giver den det Vidnesbyrd, »at den med stor Fordel kan anvendes som Grundlag for den første Vejledning i Fransken«, saasom den »i pædagogisk Henseende heldig svarer til de Fordringer, man maa stille til en Elementarbog«. Idet jeg nu i Almindelighed maa udtale min Tilfredshed med den kyndige og omhyggelige Maade, hvorpaa Hr. Carlberg har omplantet min Bog og benyttet min Methode til at frembringe en for de svenske Skoleforhold afpasset Lærebog, skal jeg dog tillige tillade mig nærmere at udtale mig om de skete Ændringer og endelig at gjöre opmærksom paa et og andet, som synes mig urigtigt eller mindre hensigtssvarende.

Bogen begynder ligesom min med nogle korte indledende Øvelser til Udtalelæren; dog har Hr. C. valgt andre Exempler, end jeg, og Forskjellen er da bleven den, at medens der hos mig er en bestemt methodisk Fremadskriden, saaledes at Exempler paa franske, fra Modersmaalets meget forskjellige Lyd og Lydbetegnelser først optræde efterhaanden som de ere blevne beskrevne for Eleven, saa giver Hr. C. strax under Øvelserne til Vokalers og Diphthongers Læsning Exempler som *tuons*, *daignent*, *neige*, *respect*, forinden der har været Tale om *gn*, *g*, Nasaler og stumme Udlyd, o. s. fremdeles. Hvis de af mig givne Exempler burde opgives, kunde det alene være for — hvad jeg i höj Grad vilde billige — til Øvelsesstoffet udelukkende at vælge de Ord og Former, som Eleven senere vil finde i selve Læsebogen.

Af min Elementarbogs »Sætninger og Fortællinger til Oversættelse fra Fransk til Dansk og fra Dansk til Fransk« (S. 4—54) ere alle Texterne de samme; min Opløsning i franske og danske Øvelsesstykker er bibeholdt omtrent ordret indtil Stykke 27; herfra indtræder nogen Afvigelse væsenlig af Hensyn til Udgiverens forandrede Opstilling af Verbernes Konjugationsmønstre, men ogsaa for at Eleven allerede kan gjöres noget mere bekjendt med syn-

taktiske Forhold (f. Ex. Subjonctifs Brug) end jeg har tilsigtet, fordi Undervisningen i Fransk almindeligvis begynder 2 til 3 Aar tidligere i vore höjere Skoler end i de svenske. Bearbejderen har i dette Afsnit beholdt nogle af mine Fejl. I Stykke 1 burde «(öfv. vännen af Ludvig)» allerede findes i 1ste Linje af det svenske Stykke efter: Ludvigs vän. I 4 skulde det sidste Exempel lyde: *L'aspect du voleur malade est terrible*, for at Eleven kunde anskue Adjectivets Stilling i Fransken. I 9 (S. 8, L. 3) maa det hedde: *la maison de la bonne demoiselle*, fordi *notre* endnu ikke er lært. I Stykke 12, S. 10, L. 2, kan Exemplet: Voren I icke mycket fattiga? ikke endnu opgives til Oversættelse, da den spörgende nægtende Form først meddeles til Stykke 13. I Stykke 16 Lin. 4 og 5 burde den samme Vejledning til Ordstilling gives, som senere i Stykke 22 L. 5. Atter i St. 24 forekommer: våra, forinden *notre* er behandlet. Den i Fortællingen: *La pauvre vieille mère* Linje 11 forekommende Subjonctif maatte helst undgaas ved en lille Ændring af Sætningens Form. Imellem de nye af Hr. C. selv dannede Øvelsesexempler ere enkelte ikke rigtig heldige som: *Elle ne lui donne jamais de vin, mais elle leur en donne toujours* (38); der findes i langt större Mængde end hos mig Sætninger i Spörgsmaalsform uden paafølgende Svar; og endvidere gives der for meget af selve Fortællingerne ganske i samme Form; s. f. E. 47.

S. 58—82 indeholder ligesom den tilsvarende Afdeling hos mig kun franske Texter, dels Prosa dels Vers; Stoffet er paa to nye Stykker nær (L'éléphant og La Barbe-Bleue) taget fra min Lærebog.

Derpaa følge de hos mig til Øvelsesstykkerne meddelte «Anmærkninger» med den Forbedring, at det nye grammatiske Stof, der foran hver Lection skal gjennemgaas, mere end hos mig (dog ikke altid) er stillet i Spidsen af hver Lections Anmærkninger, og at Glosserne i hvert Stykke ere ordnede i alphabetisk Rækkefølge for lettere at kunne findes af Eleven. Ligesom hos mig ere her følgende Fejl: i 4 mangler til *château* Angivelsen af Flertalsformen paa *x*; i 13—14 bør efter: *ne suis-je pas?* indskydes: *n'étais-je pas?* og i 17—18 efter: *il y aura* tilföjes: *il y aurait*; i 42—43 er «*ainsi*, således» glemt. Desuden er i 17—18 af Hr. C. Udtalen af *fils* givet som «fiss» og «fi», hvilket sidste vistnok er mindre rigtigt, eller ialfald uheldigt for Begynderen; ved *fille* er Overs. «flicka» glemt. Den syntaktiske Bemærkning i 15—16: «Efter *si* sættes Indikativen, men ikke Futurum og Konditionalis» er ikke alene ufuldstændig, men ogsaa urigtig. I 26—28 er «*tour* (f.), torn» glemt; sammesteds i Bemærkningen om *vieux* ser det ud, som om denne Form ikke kunde bruges foran Vokaler. Af overflødige og imod Systemet stridende Gjentagelser har jeg bemærket: *grand* i 33—34 (forekommer allerede i 4), *parent* i 38—39 (s. 29—30), *sur* i 42—43 (s. 15—16), samt *déjà* og *fois* (s. 29—30), *moururent* (s. 40—41) og *y* (s. 13—14), alle i 45—46, *entendre* og *jeune* i 47—48 (s. 36—37 og 2).

Istedenfor, som jeg, at give fortløbende Glosser til alle Læsestykkerne henviser Hr. C. fra Stykke 60 Eleven til et fuldstændigt alphabetisk fransk-svensk og svensk-fransk Register over alle de i Bogen forekommende Ord, hvilket har sine praktiske Fordele og navnlig giver Læreren en nöjagtig Oplysning om hvad Ordstof Eleven har kunnet erhværve sig, og hvad der i denne Henseende kan anses for at være ham bekjendt og altsaa at kunne fordres af ham, naar det hele Kursus er sluttet. Med Hensyn til Enkeltheder i dette Ordregister skal jeg kun bemærke, at der S. 152 ved *fée* tillige findes opført *féer*, hvilket synes at tyde paa, at Forf. S. 64 har villet følge Littré og skrive *la clef était féée* istedenfor det der beholdte *fée*.

Som jeg har bemærket i Fortalen til min Lærebog, har det været min Mening, at Eleven selv under Læsningen efterhaanden fra Anmærkningerne skulde samle det for en Begynder Vigtigste og Nødvendigste af Formlæren, ved Lærerens Vejledning ordne dette og saaledes udarbejde sig en lille Grammatik, idet Bogen alene for den vanskelige Konjugation af de franske Verber yder en samlende Oversigt. Hr. C. har derimod valgt at give en hel lille «formlära» med indledende Regler for Udtalen. Det er nu ganske vist hensigtsmæssigt og pædagogisk rigtigt — ligesom för bemærket ved Ordregistret — i en systematisk Oversigt at samle og gjentage alt det grammatiske Materiale, som forefindes forklaret og anvendt i hele Bogen, saaledes at ved en Slutningsrepetition Eleven faar större Fasthed i det Lærte og Læreren en Sikkerhed for hvad han under fremtidig Læsning af en större Grammatik kan forudsætte som allerede indøvet og bekjendt; og dertil har jeg sigtet ved mit Raad til Læreren om at lade Eleven selv foretage en orienterende systematisk Samling af det Lærte, men efter den Erfaring, jeg har vundet under Bogens Brug, vil jeg rimeligvis ved en eventuel ny Udgave foretrække at lade en saadan fuldstændig Oversigt følge med trykt. Hr. C. derimod synes ikke at have haft det af mig med Grammatikken tænkte Formaal for Öje. Hans Udtalelære slutter sig — hvad Valget af Exempler angaar — slet ikke til Øvelserne S. 1—3, og i Formlæren er der meget ofte benyttet Glosser, som aldeles ikke forekomme i Bogen, ligesom der er givet en Mængde Regler for Böjninger, hvorpaa der i Texterne ingen Exempler findes; jeg vil saaledes nævne: *juif* (hvor *neuf* og *veuf* kunde have været benyttede), *acteur*, *directeur*, o. s. v. o. s. v.; af alle de i den lange Anm. S. 111 nævnte Ord ere kun *caillou*, *genou*, *œil*, *ciel* og *travail* Eleven bekjendte, af de mange Undtagelser S. 112 kun: *sec*, *doux*, *gros*, *épais* og *meilleur*; af de defective Verber kan jeg ikke finde nogen Brug for *paître*; o. s. v. Følgen er, at Hr. C.'s Grammatik forekommer mig for vidtløftig for dette Standpunkt, medens den paa den anden Side er for lille og ufuldstændig til at kunne benyttes særskilt efter Afslutningen af Læsebogen. Af mindre heldige Ting i denne Afdeling af Bogen skal jeg særlig nævne Angivelsen S. 101 af

oi's Udtale som åä — istedenfor oè*) — i *éloigner* og Reglens Formulering, som om Udtalen af *oi* i denne Form skulde være en anden end i Former, hvor stumt *e* følger (*éloigne*). At *p* er stumt i *sept* findes — ligesom ogsaa Udtalen af *ai* i *faisant* og *faisais* — intet Sted angivet. Reglerne for Substantivernes og Adjectivernes Hunkjöns- og Flertalsdannelse burde til större Lettelse for Eleven helst slaas sammen. — Det undrer mig at Hr. C. ikke har tilföjet de almindeligste Regler om Subjonctif, Participierne og Nægtelserne; ja jeg vilde, ifølge det tidligere af mig Bemærkede, endog foretrække alle de vigtigste syntaktiske Regler, hvorfor der til Forstaaelse af Bogens Text maatte være Brug.

Af Trykfejl i Bogen har jeg foruden de S. 175 fortegnede endnu fundet følgende: S. 11, L. 7 f. n. *ja* for *je*; S. 19, L. 15 og 16 f. n. ere Sætningerne: *Votre sœur* etc. og: *Je serai* etc. forbyttede; S. 22, L. 14 *etait*; S. 30, L. 11 *dèjà*; S. 41, L. 12 f. n. *abre* f. *arbre*; S. 62, L. 7 f. n. *aprés*; S. 65, L. 12 f. n. *l'herbe*; S. 71, L. 2 f. n. *pu'à* f. *qu'à*; S. 72, L. 15 *mamma* f. *maman*; S. 80, L. 10 f. n. *ce'st*; S. 89, L. 14 *malheur* (f.) for *m.* (m.); S. 91, L. 14 f. n. *doleur*; L. 8 f. n. efter *habit* er udfaldet: (m.); S. 94, L. 15 f. n. *je le fit*; S. 106, L. 11 *apris* f. *appris*; S. 149, L. 20 *dégres*; S. 151, L. 12 f. n. *Emélie*; S. 162, L. 4 og 6 f. n. er *s* udfaldet i *serrure* og *service*.

At Hr. C. hår udeladt min efter C. Ploetz udarbejdede lille Samling af almindelige franske Ord, ordnede efter Betydningen, finder jeg særdeles rigtigt; ved en fremtidig ny Udgave af den danske Lærebog vil dette Glossar ogsaa blive udgivet særkilt, da det passer for et noget senere Standpunkt end det, hvorfor Lærebogen er bestemt.

Hermed vil jeg da slutte disse Bemærkninger om Hr. C.'s Overførelse af min Methode paa svensk Grund, idet jeg selvfølgelig ønsker den al mulig Fremgang; særlig skulde det glæde mig, om den ærede Udgiver af den »franske Elementarbok« snart vilde finde Tid og Lejlighed til at udføre sit — mig bekjendte — Forsæt, at udarbejde en engelsk Lærebog efter samme Methode, da det er öjensynligt, at denne vil kunne anvendes med desto större Fordel og hurtigere Resultat, jo mindre formrigt det fremmede Sprog er.

At Hr. C. ved sin Bearbejdelse har givet mig en Del praktiske Vink og indført nogle virkelig gode Ændringer, som ogsaa ville kunne komme den danske Lærebog til Gode, saafremt den engang udgives paa ny, det anerkjender jeg med Taknemlighed og har tildels paavist i det Foregaaende.

Den svenske Bogs Tryk og Udstyrelse er langt smukkere end den danskes, og Prisen noget billigere, uagtet Bogen er omtrent 1 Ark större.

*) s. dog Littrés Angivelse af Udtalen af saadanne Lydforbindelser.

Jean Pio.

Bemærkninger
om
nogle eiendommelige conjunctiviske Spørgeformler i Græsk.

Af *C. P. Christensen-Schmidt.*

(De følgende Bemærkninger meddeeltes i philologisk-historisk Samfund d. 20de Febr. 1873. De fremtræde dog her i en tildeels lidt forandret Skikkelse, idet jeg har troet at burde benytte Leiligheden deels til af Concinnitetshensyn at foretage enkelte Ændringer i Stoffets Ordning og til at omarbeide enkelte Partier, som forekom mig at være mindre vellykkede, deels til at gaae noget nærmere ind paa et ikke uvigtigt Punct, som jeg ved Meddelelsen i Samfundet af Hensyn til Tiden kun kunde behandle antydningsviis, og til at medtage adskillige Enkeltheder, som dengang af samme Grund maatte forbigaaes eller senere have tilbudt sig. Jeg haaber, at det lille Arbeide derved maa have vundet Noget i deres Øine, for hvem slige Detailundersøgelser overhovedet have Interesse, og vise sig at indeholde lidt Nyt ogsaa for dem, der vare tilstede i Samfundsmødet. Jeg har baade før og efter Meddelelsen der efterseet en Række Bemærkninger om Sagen i ældre Skrifter, navnlig Commentarer; men kun hvor jeg har fundet noget Eiendommeligt, som i een eller anden Henseende havde Betydning for Opfattelsen, har jeg fremhævet det med Navns Nævnelse; iøvrigt har Udbyttet væsentligt bestaaet i eet og andet Forfattersted fra den senere Tids Litteratur, som jeg ved egen Læsning enten slet ikke eller ialtfald ikke endnu vilde være stødt paa. En enkelt Unøiagtighed blev Hr. Rector Berg ved at gjennemsee Manuscriptet opmærksom paa; for Meddelelsen herom er jeg ham saa meget mere forbunden, som den indirecte ogsaa er bleven Anledning til et Par andre Smaaforbedringer.)

Blandt de Spørgesætninger, som paa Grund af gjentagen Forekomst i en vis bestemt Form og under visse bestemte Betingelser maae siges at have antaget Charakteer af staaende Formler, findes der i det græske Sprog et Par, som paa Grund af den anvendte Forms syntaktiske Betydning i Forbindelse med den eiendommelige Beskaffenhed af det benyttede Verbum ere særlig udsatte for ucorrect eller dog uklar Opfattelse, idet man enten ved eensidig at see paa Verbets Betydning kan lade sig forlede til at oversee Formens syntaktiske Function eller omvendt ved alene at fæste Blikket paa den grammatiske Form kan forføres til en uklar Opfattelse af Verbets Betydning. Jeg vil nu

ingenlunde benegte, at disse Udtryk allerede for længe siden af Andre kunne være opfattede i det Hele rigtigt; men naar jeg seer hen til den Mangel paa Correcthed, hvormed man endnu bestandig kan finde dem forklarede (ikke at tale om Oversætternes Forsøg paa at gjengive dem eller gaae udenom dem), og til den ialtfald mindre klare og forstaaelige Form, hvori selv en i det Hele rigtig Opfattelse endnu kan finde sit Udtryk, troer jeg dog, det kan nogenlunde forsvares, at gjøre disse Formler til Gjenstand for en lidt udførligere Behandling.

De Formler, jeg her sigter til, ere de conjunctiviske Spørgeformler «τί πάθω;» og «τί γὰρ πάθω;» af hvilke, forsaavidt vi holde os til den ældre Tid, den første findes udelukkende hos Digtere, den anden enkelte Gange ogsaa i Prosa. Man har, til Skade for Opfattelsens Klarhed, ikke altid holdt disse to Formler tilstrækkeligt adskilte fra hinanden; men det vil vise sig, at om de end ere nær beslægtede med hinanden, hvad Betydningen angaaer, ere de ligesaa væsentlig forskjellige fra hinanden, hvad Brugen angaaer, og man bør derfor adskille dem, forsaavidt de frembyde Kriterier for en Adskillelse.

Det Eiendommelige ved disse Formler bestaaer nu i, at de paa den ene Side ere Spørgesætninger i Conjunctiv, hvorved der jo betegnes et Spørgsmaal om, hvad der skal gjøres, d. v. s. enten om, hvad en Anden vil, at man skal gjøre, eller overhovedet om, hvad der er Opfordring til at gjøre, men som i ethvert Tilfælde synes at maatte forudsætte et Moment af Selvbestemmelse og Selvvirksomhed, et Villiesmoment, i Verbet, og at paa den anden Side det brugte Verbum er Verbet πάσχειν, altsaa det af alle græske Verber, der allermindst synes at være modtageligt for et saadant Villiesmoment.

Det vil imidlertid være rigtigt fra første Færd af at huske paa, at Grækerne (saavelsom Romerne) i mange Tilfælde ikke følte den samme Trang som vi til at betegne Villiesmomentet i Passiviteten, Forestillingen «at forholde sig passiv», men at hos dem ogsaa genus passivum af transitive Verber havde et videre Spillerum, end vi tilstede det, saa at f. Ex. τύπτεσθαι omfatter

baade vort «at blive slaaet» og «at lade sig slaae». At det Samme var Tilfældet med Verbet πάσχειν, viser sig f. Ex. i Brugen af εὖ πάσχειν i Betydningen «at gjøre sig tilgode», hvor altsaa Grækerne nøiedes med at betegne Personen som passiv, medens vi udtrykkelig betegne ham som activ; Tydskerne kunne, noget svagere end vi, men noget stærkere end Grækerne, betegne ham som forholdende sig passiv, idet de sige «sich's wohl sein lassen».

Naar man fastholder denne simple og let tilgængelige Kjendsgjerning i Forbindelse med Betydningen af Verbet πάσχειν paa den ene Side og paa den anden Betydningen af den conjunctiviske Spørgesætning, saa behøver man egentlig ikke Mere for paa Forhaand at kunne forudsige som det rimelige Resultat af en Undersøgelse, at af de to Oversættelser, ved hvilke man i Reglen finder disse to Spørgeformler gjengivne, nemlig «hvad skal jeg gjøre?» og «hvad skal der blive af mig?», er hverken den ene eller den anden rigtig, men at τί πάθω kun kan betyde «hvad skal jeg lade vederfares mig?». Eet af To er imidlertid Oversættelsen «hvad skal jeg gjøre?» som Oversættelse ubetinget at foretrække for «hvad skal der blive af mig?». Men den kan dog kun accepteres under visse Betingelser, som jeg i det Følgende skal søge nærmere at fastsætte.

K. W. Krüger i sin «Griechische Sprachlehre für Schulen» 2den Deel § 54, 2 Anm. 4 udtaler sig om Phænomenet paa følgende Maade: «Der interrogative Conjunctiv findet sich auch in der eigenthümlichen, meist dichterischen Formel τί πάθω; die eine harte Bedrängniss anzeigt, gewöhnlich übersetzt: was soll ich thun? nicht füglich vereinbar mit der Bedeutung des πάσχειν. Ursprünglich hiess es wohl: was soll ich über mich ergehen lassen? was anfangen? (Voss: was soll mir geschehn?)». Derpaa anfører han Exempler af Iliaden, Æschylos, Sophokles, Euripides og Aristophanes, eet af Hver, samt i Parenthes eet Exempel af Herodot og eet af Platon, i hvilke der staaer τί γὰρ πάθω; om det er derfor, eller fordi Herodot og Platon ere Prosaister, at han sætter dem i Parenthes, sees ikke tydeligt;

men efter Anmærkningens Text synes det rimeligst, at det kun er den sidste Grund, som har været den bestemmende.

Det kan nu gjerne være, at Krüger i Virkeligheden har opfattet det Væsentlige i Phænomenet rigtigt nok, og at det kun er hans bekjendte Stræben efter Korthed og hans Tendens til at ville tydeliggjøre i Oversættelsens Form ogsaa det, der ikke lader sig tydeliggjøre paa denne Maade, fordi Udtrykkene i de forskjellige Sprog ikke ere congruente, der her som oftere har ført ham til Uklarhed. Men afseet fra, at han ikke angiver nogen Forskjel mellem *τί πάθω* og *τί γὰρ πάθω*, maa vel allerede Utydeligheden i hans Ord berettige til en nærmere Undersøgelse.

Som Grundlag for denne skal jeg først anføre de Steder fra den ældre Tid, hvor jeg har fundet disse to Spørgeformler, — jeg troer at have samlet dem alle, — og dertil føie, hvad der af dem foreløbig fremgaaer med Hensyn til Formlernes Brug og Omraade.

I. *Τί πάθω;*

Iliad. XI, 404 hedder det om Odysseus, da han er bleven alene tilbage paa Valpladsen:

ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν·
ὤμοι ἐγώ, τί πάθω; μέγα μὲν κακόν, αἴ κε φέβωμαι
πληθὺν ταρβήσας· τὸ δὲ ῥίγιον, αἴ κεν ἁλώω
μοῦνος· τοὺς δ' ἄλλους Δαναοὺς ἐφόβησε Κρονίων.
ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
οἶδα γάρ, ὅττι κακοὶ μὲν ἀποίχονται πολέμοιο,
ὃς δέ κ' ἀριστεύῃσι μάχῃ ἔνι, τὸν δὲ μάλα χρεὼ
ἑστάμεναι κρατερῶς, ἤτ' ἔβλητ' ἤτ' ἔβαλ' ἄλλον,

hvorefter han saa sætter sig til Modværge mod de fremtrængende Fjender.

Odyss. V, 465 siger ligeledes Odysseus, da han er kommen iland paa Phæakernes Ø og er kommen til sig selv igjen efter Besvimelsen:

ὤμοι ἐγώ, τί πάθω; τί νύ μοι μήκιστα γένηται;
εἰ μέν κ' ἐν ποταμῷ δυσκηδέα νύκτα φυλάσσω,
μή μ' ἄμυδις στίβη τε κακὴ καὶ θῆλυς ἐέρση
ἐξ ὀλιγηπελίης δαμάσῃ κεκαφηότα θυμόν·
αὔρη δ' ἐκ ποταμοῦ ψυχρὴ πνέει ἠῶθι πρό·
εἰ δέ κεν ἐς κλιτὺν ἀναβὰς καὶ δάσκιον ὕλην
θάμνοις ἐν πυκινοῖσι καταδράθω, εἴ με μεθείη
ῥῖγος καὶ κάματος, γλυκερὸς δέ μοι ὕπνος ἐπέλθῃ,
δείδω, μὴ θήρεσσιν ἕλωρ καὶ κύρμα γένωμαι,

hvorefter der saa fortsættes:

ὥς ἄρα οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι·
βῆ ῥ' ἴμεν εἰς ὕλην o. s. v.

Æschyl. Sept. 1057, hvor Herolden har bekjendtgjort Raadets Beslutning, at Polyneikes ikke maa begraves, og Antigone har erklæret, at hun vil trodse Forbudet, udbryder Choret:

ὦ μεγάλαυχοι καὶ φθερσιγενεῖς Κῆρες Ἐρινύες, αἵτ' Οἰδιπόδα γένος ὠλέσατε πρεμνόθεν οὕτως. τί πάθω; τί δὲ δρῶ; τί δὲ μήσωμαι; πῶς τολμήσω μήτε σε κλάειν μήτε προπέμπειν ἐπὶ τύμβῳ;

ἀλλὰ φοβοῦμαι κἀποτρέπομαι δεῖμα πολιτῶν o. s. v.

Resultatet bliver, at Choret deler sig i to Halvchor, af hvilke det ene følger Eteokles, det andet Polyneikes.

Æschyl. Pers. 912 træder Xerxes, idet han vender tilbage fra det mislykkede Grækenlandstog, frem paa Scenen med de Ord:

δύστηνος ἐγὼ στυγερᾶς μοίρας τῆσδε κυρήσας ἀτεκμαρτοτάτης, ὡς ὠμοφρόνως δαίμων ἐνέβη Περσῶν γενεᾷ. τί πάθω τλήμων; λέλυται γὰρ ἐμοὶ γυίων ῥώμη τήνδ' ἡλικίαν ἐσιδόντ' ἀστῶν. εἴθ' ὤφελε, Ζεῦ, κἀμὲ μετ' ἀνδρῶν τῶν οἰχομένων θανάτου κατὰ μοῖρα καλύψαι.

Soph. Œd. Col. 216 spørger Choret Œdipus:

τίνος εἶ σπέρματος, ὦ ξένε, φώνει, πατρόθεν;

Œdipus henvender sig til Antigone og siger:

ὤμοι ἐγώ, τί πάθω, τέκνον ἐμόν;

hvorpaa Antigone svarer:

λέγ', ἐπείπερ ἐπ' ἔσχατα βαίνεις.

og Œdipus bifalder hendes Raad:

ἀλλ' ἐρῶ· οὐ γὰρ ἔχω κατακρυφάν.

Soph. Trach. 973 udbryder Hyllos, da den af Deianeiras forgiftede Kjortel halvfortærede Herakles er bragt ind paa Scenen:

ὤμοι ἐγὼ σοῦ, πάτερ, ὤμοι ἐγὼ σοῦ μέλεος.
τί πάθω; τί δὲ μήσομαι; οἴμοι.

Eurip. Andr. 513, hvor Andromache og hendes lille Søn Molossos føres til Døden paa den skinsyge Hermiones og hendes Fader Menelaos' Bud, ender 1ste Strophe af en Vexelsang mellem Andromache og Molossos, som lige i Forveien har kaldt sin fraværende Fader Neoptolemos til Hjælp, med disse Ord af Drengen:

ὤμοι μοι, τί πάθω; τάλας δῆτ' ἐγὼ σύ τε, μᾶτερ.

I Modstrophen spørger han dernæst:

δύστανος τί δ' ἐγὼ μόρου παράτροπον τέλος εὕρω;

og bønfalder saa paa Moderens Opfordring Menelaos:

ὦ φίλος, φίλος, ἄνες θάνατόν μοι.

Endelig slutter han med de Ord:

ὤμοι μοι, τί δ' ἐγὼ κακῶν μῆχος ἐξανύσωμαι;

hvorpaa Menelaos svarer:

τί με προσπίτνεις ἁλίαν πέτραν ἢ κῦμα λιταῖς ὣς ἱκετεύων;

men den gamle Peleus' Mellemkomst frelser dem af den truende Fare.

Eurip. Troad. 792 klager Hekabe, da den lille Astyanax er bragt bort af Talthybios, for at styrtes ned fra Muren, saaledes:

ὦ τέκνον, ὦ παῖ παιδὸς μογεροῦ, συλώμεθα σὴν ψυχὴν ἀδίκως μήτηρ κἀγώ. τί πάθω; τί σ' ἐγώ, δύσμορε, δράσω; τάδε σοι δίδομεν πλήγματα κρατὸς στέρνων τε κόπους· τῶνδε γὰρ ἄρχομεν· οἲ ἐγὼ πόλεως, οἴμοι δὲ σέθεν· τί γὰρ οὐκ ἔχομεν, τίνος ἐνδέομεν μὴ οὐ πανσυδίᾳ χωρεῖν ὀλέθρου διὰ παντός;

Aristoph. Nub. 798, hvor den gamle Strepsiades er bleven jaget bort af Sokrates som aldeles uskikket til Studeringer, udbryder han:

οἴμοι, τί οὖν δῆθ' ὁ κακοδαίμων πείσομαι;
ἀπὸ γὰρ ὀλοῦμαι μὴ μαθὼν γλωττοστροφεῖν.
ἀλλ', ὦ Νεφέλαι, χρηστόν τι συμβουλεύσατε.

Choret giver ham da det Raad, hvis han har en voxen Søn, at sende ham i sit Sted, og den Gamle svarer:

ἀλλ' ἔστ' ἔμοιγ' υἱὸς καλός τε κἀγαθός·
ἀλλ' οὐκ ἐθέλει γὰρ μανθάνειν· τί ἐγὼ πάθω;

Σὺ δ' ἐπιτρέπεις; spørger saa Choret, og Strepsiades svarer:

εὐσωματεῖ γὰρ καὶ σφριγᾷ
κἄστ' ἐκ γυναικῶν εὐπτέρων τῶν Κοισύρας.
ἀτὰρ μέτειμί γ' αὐτόν· ἢν δὲ μὴ θέλῃ,
οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἐξελῶ 'κ τῆς οἰκίας

og gaaer saa ind for at hente Sønnen.

Aristoph. Lys. 954 udbryder Kinesias, da hans Hustru Myrrhine har forladt ham i den høieste Elskovsbrynde:

οἴμοι, τί πάθω; τίνα βινήσω τῆς καλλίστης πασῶν ψευσθείς;
πῶς ταύτην παιδοτροφήσω;
ποῦ Κυναλώπηξ; μίσθωσόν μοι τὴν τιτθήν.

Endelig Aristoph. Plut. 603, hvor Penia forgjæves har søgt at hævde sin Plads, hvorfra hun trues med at fortrænges af Plutos, raaber hun:

τί πάθω τλήμων;

Chremylos svarer:

ἔρρ' ἐς κόρακας θᾶττον ἀφ' ἡμῶν.

Derpaa spørger hun igjen:

εἶμι δὲ ποῖ γῆς;

og faaer til Svar:

ἐς τὸν κύφων', ἀλλ' οὐ μέλλειν χρή σ', ἀλλ' ἀνύειν.

Til disse Steder føier jeg det eneste, som jeg har noteret mig fra den alexandrinske Tid, og som i ingen Henseende afviger fra de anførte, nemlig Theocr. Id. 3, 24, hvor Komasten i sin Fortvivlelse over den Elskedes Grumhed udbryder:

ὤμοι ἐγώ, τί πάθω, τί ὁ δύσσοος; οὐχ ὑπακούεις;
τὰν βαίταν ἀποδὺς ἐς κύματα τηνῶ ἁλεῦμαι,

ὥπερ τὼς θύννως σκοπιάζεται Ὄλπις ὁ γριπεύς,
καἴκα δή 'ποθάνω, τό γε μὰν τεὸν ἁδὺ τέτυκται.

Som det vil sees af disse Steder, bruges τί πάθω som Udtryk deels for ængstelig Tvivlraadighed, hvor man vakler imellem to bestemte Fremgangsmaader, som begge synes at maatte medføre mislige Følger, deels for fortvivlet Raadvildhed, hvor man ikke seer noget bestemt Middel til at rede sig ud af en Ulykke eller Fare, hvori man er stedt.

II. Τί γὰρ πάθω;

Eurip. Phœn. 895, hvor Kreon paa Eteokles' Opfordring har sendt Bud efter Tiresias for at erfare, om der gives noget Middel til at frelse Byen, siger denne, at han vel veed et saadant (nemlig at Kreons Søn Menœkeus bliver offret), men, tilføier han:

ἀλλ' οὐ γὰρ εἰπεῖν οὔτ' ἐμοὶ τόδ' ἀσφαλές
πικρόν τε τοῖσι τὴν τύχην κεκτημένοις
πόλει παρασχεῖν φάρμακον σωτηρίας,
ἄπειμι, χαίρεθ'· εἷς γὰρ ὢν πολλῶν μέτα
τὸ μέλλον, εἰ χρή, πείσομαι· τί γὰρ πάθω;

Eurip. Hec. 614, hvor Hekabe har modtaget Efterretningen om sin Datter Polyxenas Offerdød og beklaget hende, beder hun dernæst Talthybios om at forhindre Argeierne i at røre Datterens Liig og fortsætter saa:

σὺ δ' αὖ λαβοῦσα τεῦχος, ἀρχαία λάτρι,
βάψασ' ἔνεγκε δεῦρο ποντίας ἁλός,
ὡς παῖδα λουτροῖς τοῖς πανυστάτοις ἐμήν,
νύμφην τ' ἄνυμφον παρθένον τ' ἀπάρθενον,
λούσω προθῶμαί θ'· ὡς μὲν ἀξία, πόθεν;
οὐκ ἂν δυναίμην· ὡς δ' ἔχω — τί γὰρ πάθω; —
κόσμον τ' ἀγείρασ' αἰχμαλωτίδων πάρα,
αἵ μοι πάρεδροι τῶνδ' ἔσω σκηνωμάτων
ναίουσιν, εἴ τις τοὺς νεωστὶ δεσπότας
λαθοῦσ' ἔχει τι κλέμμα τῶν αὑτῆς δόμων.

Eurip. Suppl. 257 siger Adrastos, der er tyet til Athen

for at faae Theseus til at tage sig af de faldne Heltes Liig, som Thebæerne negte at udlevere, da Theseus dadler den Ubesindighed, hvormed han har indladt sig paa Toget mod Theben:

οὔτοι δικαστήν σ' εἱλόμην ἐμῶν κακῶν,
ἀλλ' ὡς ἰατρὸν τῶνδ', ἄναξ, σ' ἀφίγμεθα·
οὐδ', εἴ τι πράξας μὴ καλῶς εὑρίσκομαι,
τούτων κολαστὴν κἀπιτιμητήν, ἄναξ,
ἀλλ' ὡς ὀναίμην· εἰ δὲ μὴ βούλει τάδε,
στέργειν ἀνάγκῃ τοῖσι σοῖς· τί γὰρ πάθω;

Aristoph. Av. 1432 spørger Pisthetæros Sykophanten, som ønsker at optages i Fuglesamfundet:

τουτὶ γὰρ ἐργάζει σὺ τοὔργον; εἰπέ μοι·
νεανίας ὢν συκοφαντεῖς τοὺς ξένους;

hvortil Sykophanten svarer:

τί γὰρ πάθω; σκάπτειν γὰρ οὐκ ἐπίσταμαι.

Aristoph. Lys. 884 har Kinesias først forgjæves prøvet paa selv at bevæge Myrrhine til at vende tilbage til ham og tager derfor deres spæde Barn til Hjælp; Barnet raaber *μαμμία μαμμία*, og efterat Myrrhine endnu et Øieblik har staaet imod, giver hun efter, idet hun udbryder:

οἷον τὸ τεκεῖν· καταβατέον· τί γὰρ πάθω;[1])

Aristoph. Eccl. 860 har i en Samtale mellem to Bor-

---

[1]) I Hskrr. høre Ordene *τί γὰρ πάθω;* til Kinesias' følgende Replik; men allerede Florens Christianus fandt, at de burde slutte Myrrhines Replik, og fra Brunck af have vist alle Udgaverne dem der. Kinesias' følgende Replik lyder saaledes:

ἐμοὶ γὰρ αὕτη καὶ νεωτέρα δοκεῖ
πολλῷ γεγενῆσθαι κἀγανώτερον βλέπειν,
χἃ δυσκολαίνει πρὸς ἐμὲ καὶ βρενθύεται,
ταῦτ' αὐτὰ δή 'σθ', ἃ κἄμ' ἐπιτρίβει τῷ πόθῳ.

Ved det *γάρ*, hvormed Repliken begynder, refererer den sig som Betegnelse af Grunden neppe til Noget, der i det Foregaaende er sagt, men vel nærmest til hele Kinesias' Holdning og forelskede Fagter, Begyndelsen til den Tilnærmelse til Myrrhine, som han strax efter vover, men hvormed han bliver temmelig ublidt afviist. Vilde Nogen med Hskrr. give Kinesias Ordene *τί γὰρ πάθω* at begynde med, maatte han da lade dem referere sig til det Samme; Spørgeformlens Betydning vilde derved ikke afficeres (»Jeg maa hen til hende — *τί γὰρ πάθω;*«).

gøre den ene meget indtrængende fraraadet den anden at være saa expedit med at efterkomme den communistiske Beslutning om, at Alle skulle stille deres Eiendom til Regeringens Disposition; men da der saa kommer Opraab om at indfinde sig til det fælleds Maaltid, viser han sig meget villig til at deeltage i Nydelsen af Communismens Goder. Den anden Borger spørger da:

βαδιεῖ δὲ δειπνήσων ὅμως;

og han svarer:

τί γὰρ πάθω;
τὰ δυνατὰ γὰρ δεῖ τῇ πόλει συλλαμβάνειν
τοὺς εὖ φρονοῦντας.

Herodot IV, 118, opfordre Skythernes Sendebud deres Nabofolks forsamlede Konger til at yde dem Hjælp mod de fremtrængende Persere. *Ὑμεῖς ὦν*, sige de, *μηδενὶ τρόπῳ ἐκ τοῦ μέσου κατήμενοι περιΐδητε ἡμέας διαφθαρέντας, ἀλλὰ τωὐτὸ νοήσαντες ἀντιάζωμεν τὸν ἐπιόντα. οὐκ ὦν ποιήσετε ταῦτα; ἡμεῖς μὲν πιεζόμενοι ἢ ἐκλείψομεν τὴν χώρην ἢ μένοντες ὁμολογίῃ χρησόμεθα· τί γὰρ πάθωμεν μὴ βουλομένων ὑμέων τιμωρέειν; ὑμῖν δὲ οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ ἔσται ἐλαφρότερον.*

Platon Euthyd. p. 302 har Dionysodoros faaet Sokrates til at indrømme, at kun de *ζῷα* kunne kaldes hans, som han har Lov til at sælge, bortgive og offre efter Behag, og spørger ham derpaa: *εἰπέ μοι, ὦ Σώκρατες, ἔστι σοι Ζεὺς πατρῷος;* Sokrates aner Uraad og svarer nei. Da nu Dionysodoros gaaer ham paa Klingen, maa han forklare sig nøiere: Ionerne kalde ikke Zeus for *πατρῷος*, men Apollon, *διὰ τὴν τοῦ Ἴωνος γένεσιν*, Zeus derimod kalde de *ἑρκεῖος* og *φράτριος*, ligesom de kalde Athene *φρατρία*. Der fortsættes saa videre: *Ἀλλ' ἀρκεῖ γε, ἔφη ὁ Διονυσόδωρος· ἔστι γάρ σοι, ὡς ἔοικεν, Ἀπόλλων τε καὶ Ζεὺς καὶ Ἀθηνᾶ. — Πάνυ, ἦν δ' ἐγώ. — Οὐκοῦν καὶ οὗτοι σοὶ θεοὶ ἂν εἶεν; ἔφη. — Πρόγονοι, ἦν δ' ἐγώ, καὶ δεσπόται. — Ἀλλ' οὖν σοί γε, ἔφη· ἢ οὐ σοὺς ὡμολόγηκας αὐτοὺς εἶναι; — Ὡμολόγηκα, ἔφην· τί γὰρ πάθω; — Οὐκοῦν, ἔφη, καὶ ζῷά εἰσιν οὗτοι οἱ θεοί; ὡμολόγηκας γάρ, ὅσα ψυχὴν ἔχει, ζῷα εἶναι. ἢ*

οὗτοι οἱ θεοὶ οὐκ ἔχουσι ψυχήν; — Ἔχουσιν, ἦν δ' ἐγώ. — Οὐκοῦν καὶ ζῷά εἰσιν; — Ζῷα, ἔφην. — Τῶν δέ γε ζώων, ἔφη, ὡμολόγηκας ταῦτ' εἶναι σά, ὅσα ἄν σοι ἐξῇ καὶ δοῦναι καὶ ἀποδόσθαι καὶ θῦσαι θεῷ ὅτῳ ἂν βούλῃ. — Ὡμολόγηκα, ἔφην· οὐκ ἔστι γάρ μοι ἀνάδυσις. — Denne sidste Begrundelse (*οὐκ ἔστι γάρ μοι ἀνάδυσις*) staaer fuldkommen sideordnet med *τί γὰρ πάθω* i det Foregaaende.

Formelen *τί γὰρ πάθω* føies altsaa, som Stederne vise, til Udsagn om, at man vil eller maa gjøre Dette eller Hiint (eller til et almindeligt Udtryk af Indrømmelse og Tilstaaelse), eller bruges i Svar paa Spørgsmaal, om man virkelig gjør eller vil gjøre Dette eller Hiint, for at betegne Umuligheden af at handle anderledes. Naar J. H. Bremi paa et Sted, som jeg siden nærmere skal omhandle, forklarer *τί γὰρ πάθω* saaledes: »est deplorantis statum suum, qui impedit, quominus facere possit, quæ vult», saa drager han for snevre Grændser for Brugen; thi det Tvingende er ingenlunde overalt Umuligheden af at unddrage sig Noget, man nødig vil, men det kan ogsaa være Naturens uimodstaaelige Drift, som i Stederne af Eurip. Hec. og Aristoph. Lys., eller en moralsk Nødvendighed, som hos Platon og i Stedet af Aristoph. Eccl., og om der end paa dette sidste Sted spøgende affecteres en vis Utilbøielighed, er der derimod i Eurip. Hec. aldeles ikke Tanke om, at Moderen helst vilde unddrage sig Opfyldelsen af sin Moderpligt. Mere correct er Formelens Omraade betegnet af L. C. Valckenaer til Stedet af Eurip. Phœn. med de Ord: »Est formula eorum, quos invitos natura, vel fatum, vel quæcumque tandem cogit vix superanda necessitas», forudsat da, at han ved »invitos» blot vil betegne det Ufrivillige og ikke bestemt det Modstræbende.

Men naar nu saaledes Omraadet for disse Formlers Brug ganske almindeligt er bestemt, saa bliver det næste Spørgsmaal, hvad de da egentlig betyde, hvorledes de ere at opfatte og gjengive.

For nu først at tage Oversættelsen »Hvad skal der blive af mig?», som f. Ex. H. Stephanus gjør gjældende navnlig med

Hensyn til Stedet af Odysseen, og som møder os endnu hos Pape og ligeledes i vor egen nyeste græske Ordbog, Bergs, saa er den, jeg vil foreløbig kun sige ialtfald for alle de ikke-homeriske Steders Vedkommende, afseet fra alle andre Grunde, allerede utilstedelig paa Grund af Conjunctiven. Thi vel findes der ogsaa hos Attikerne (og Herodot) Steder, hvor det ved første Øiekast kunde see ud, som om det conjunctiviske Spørgsmaal kun var et Spørgsmaal om, hvad der vil skee; men det er ogsaa kun ved første Øiekast; ved nærmere Eftersyn vil det befindes, at det overalt er en Forespørgsel om eller en Overveielse af, hvilken Fremgangsmaade man skal følge, omend Betegnelsen af Forestillingen om Fremgangsmaade stundom kun er latent tilstede. Simplest er Sagen, hvor Fremgangsmaaden er betegnet ved et Participium, hvortil det spørgende Ord hører, som Dinarch. in Demosth. (I), 8 (*ποῖ νῦν ἐλθὼν ὁ δῆμος ἢ τίσι προστάξας ζητεῖν περὶ τῶν ἀφανῶν καὶ μεγάλων ἀδικημάτων εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν*; d. v. s. ikke «hvor vil Folket kunne finde Sandheden?» men «hvor skal Folket gaae hen o. s. v. for at finde Sandheden?») eller Herodot VIII, 101, hvor Xerxes beder Artemisia: *συμβούλευσον, ὁκότερα ποιέων ἐπιτύχω εὖ βουλευσάμενος*, d. v. s. ikke «hvorledes jeg vil kunne være saa heldig at fatte den rigtige Beslutning», men «hvad jeg skal gjøre, for at være saa heldig at fatte en rigtig Beslutning». Lidt mere skjult er Betegnelsen af Fremgangsmaaden, hvor den har gjemt sig i selve det spørgende Ord, som f. Ex. Eurip. Hec. 87, hvor Hekabe spørger: *ποῦ πότε θείαν Ἑλένου ψυχὰν ἢ Κασάνδραν ἐσίδω, Τρῳάδες, ὥς μοι κρίνωσιν ὀνείρους*; d. e. «hvor skal jeg gaae hen for at finde o. s. v.» eller ib. 1249, hvor Agamemnon siger til Polymestor: *πῶς οὖν σε κρίνας μὴ ἀδικεῖν φύγω ψόγον*; *οὐκ ἂν δυναίμην* d. e. «hvorledes skal jeg bære mig ad for at undgaae Dadel, naar jeg frikjender Dig?». Til Støtte for Opfattelsen af Conjunctiven paa saadanne Steder vil det ikke være af Veien at lægge Mærke til, at der paa andre Steder i ganske lignende Forbindelser istedenfor Conjunctiv staaer *χρή*. Saaledes siger Klytæmnestra Eurip. Iph. Aul.

1026 til Achilleus: *ποῦ χρή μ' ἐλθοῦσαν εὑρεῖν σὴν χέρα*; i den 58de demostheniske Tale (mod Theokrines) § 65 hedder det: *ποῖ χρὴ πορευθέντας ἀδείας τυχεῖν* og Thucyd. I, 91: *οὐκ εἶχον, ὅπως χρὴ ἀπιστῆσαι*. At der naturligviis ogsaa kan staae Futurum Indicativ eller Optativ med *ἄν* i lignende Spørgsmaal, viser jo kun, at man ikke overalt, hvor man kunde have brugt et Spørgsmaal om, hvad der skal gjøres, ogsaa har brugt et saadant. Jeg kan naturligviis her ikke fremdrage hvert enkelt Sted, der kunde vække Tvivl; men jeg veed ikke at have fundet et eneste Sted hos nogen attisk Forfatter, hvor et Spørgsmaal i Conjunctiv ikke kunde paavises at være et Spørgsmaal om, hvad der skal gjøres. Dertil kommer saa, at i næsten alle de Steder hos attiske Forfattere, hvor Udtrykket *τί πάθω* findes, er det enten stillet ved Siden af andre uomtvisteligt deliberative Spørgsmaal (Æschyl. Sept. *τί πάθω; τί δὲ δρῶ; τί δὲ μήσωμαι*; — Soph. Trach. *τί πάθω; τί δὲ μήσομαι*; — Eurip. Troad. *τί πάθω; τί σ' ἐγώ, δύσμορε, δράσω*; — Aristoph. Lys. *τί πάθω; τίνα βινήσω*; — Eurip. Andr. *τί τέλος εὕρω*; og *τί μῆχος ἐξανύσωμαι*;) eller efterfølges af et Svar, der indeholder et Raad (Soph. Œd. Col. *λέγε*. — Aristoph. Plut. *ἔῤῥε*) eller af en Yttring, der tilkjendegiver en Beslutning (Aristoph. Nub. *ἀτὰρ μέτειμί γ' αὐτόν*); stundom findes endog to af disse Momenter i Forening (Soph. Œd. Col. *λέγε — ἀλλ' ἐρῶ*. — Æschyl. Sept. — Eurip. Andr. — Eurip. Troad. — Aristoph. Nub. — Aristoph. Lys.). Der kan vel da ikke være den fjerneste Tvivl om, at Oversættelsen «hvad skal der blive af mig?» ubetinget bør afvises som urigtig ialtfald hos Attikerne. Formelen *τί γὰρ πάθω*, der altid som Begrundelse refererer sig til en Betegnelse af Beslutning eller Handling, har jeg her slet ikke troet at behøve at tage særligt Hensyn til; at Verbalformens syntaktiske Function i begge Formler maa være den samme, falder vel af sig selv, og hvad der ved denne Formel særlig er syndet, skriver sig fra Sammenblanding med Formelen uden *γάρ*. «Hvad skal (ↄ: vil) der blive af mig?» maa, forsaavidt Verbet *πάσχειν* skal bruges, hedde *τί πείσομαι*; et Udtryk, der forekommer ofte nok, bl. A. ogsaa i Contexten

til det anførte Sted af Aristoph. Nub. (sml. Æschyl. Suppl. 777; Aristoph. Vesp. 1000; Pac. 276; Eccl. 912).

For de homeriske Steders Vedkommende stiller Sagen sig lidt anderledes. At nemlig Homer bruger Conjunctiv ogsaa i Spørgsmaal om, hvad der vil skee (f. Ex. Odyss. V, 299 ὤμοι ἐγὼ δειλός, τί νύ μοι μήκιστα γένηται;), og overhovedet bruger Conjunctiv istedenfor Futurum (f. Ex. Odyss. VI, 201; XVI, 437; Iliad. VI, 459; I, 262), er jo bekjendt og ogsaa bemærket Madv. gr. Ordf. (2den Udg.) i en Note under Texten til § 121 Anm. 3, og paa den anden Side kan der hos Homer ogsaa findes Conjunctiv med κέν i Spørgsmaal om, hvad der skal gjøres, f. Ex. Iliad. IX, 619 φρασσόμεθ', ἤ κε νεώμεν ἐφ' ἡμέτερ' ἤ κε μένωμεν (Angivelsen «Aorist i Conj.» hos Madvig er for snevert begrændset; baade i det heranførte Sted og i det af Madvig citerede Odyss. X, 507 staaer der Præsens). Det er altsaa klart, at hos Homer er i en Spørgesætning Verbets Form alene endnu ikke et tilstrækkeligt Kriterium til at afgjøre, om vi have et Spørgsmaal om, hvad der vil skee, eller et Spørgsmaal om, hvad der skal gjøres, for os; det maa Sammenhængen afgjøre. Der ligger nu, hvad Spørgsmaalet τί πάθω angaaer, en Fristelse i, at der i det ene af de to anførte homeriske Steder (Odyss. V, 465) ved Siden af τί πάθω staaer et andet Spørgsmaal, hvor utvivlsomt Aorist i Conjunctiv er brugt for Futurum; det hedder der: ὤμοι ἐγώ, τί πάθω; τί νύ μοι μήκιστα γένηται; Men selve denne Omstændighed taler, nærmere beseet, snarere imod end for Opfattelsen «hvad skal der blive af mig?»; thi denne Opfattelse vilde give en reen Tautologi («Hvad vil der vederfares mig? hvad vil der blive af mig?»); ialtfald kan den ikke være afgjørende. At der paa begge Steder ogsaa er baade tænkt paa og talt om de uheldige Følger af de to Fremgangsmaader, der vakles imellem (og det er jo til dem, at Spørgsmaalet τί μοι γένηται refererer sig), maae vi heller ikke lade os vildlede af; thi at der vakles mellem to Fremgangsmaader, kommer netop af, at de begge synes at maatte medføre mislige Følger. Vi have altsaa kun at fæste Blikket paa, hvad der bliver Resultatet

af det opkastede Spørgsmaal, og Resultatet bliver ogsaa her paa begge Steder en Beslutning. I Iliaden afbryder Odysseus Tvivlen med Ordene ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός; og sætter sig saa til Modværge mod Fjenderne, og i Odysseen hedder det, efterat hans Overveielse er skildret: ὧς ἄρα οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι· βῆ δ' ἴμεν εἰς ὕλην. Ogsaa hos Homer er da Spørgsmaalet τί πάθω ikke, som det i Odysseen tilføiede τί μοι γένηται, et Spørgsmaal om, hvilken Skjæbne der forestaaer, men et Spørgsmaal om, hvilken Fremgangsmaade der er Opfordring til at følge; thi et saadant Spørgsmaal er det, det Efterfølgende forudsætter. Vel kan det ikke negtes, at ogsaa denne Grund ikke i sig selv har fuld Beviiskraft, thi Overveielsen kunde være latent tilstede; men naar begge Grundene komme sammen, og saa desuden den senere Tids ganske bestemte og utvivlsomme Opfattelse kommer til, kan der vel dog neppe være nogen virkelig Tvivl.

Τί πάθω betyder altsaa aldrig «hvad skal der blive af mig?». Men ikke nok hermed; det maa heller ikke oversees, at selv en Oversættelse som «hvad skal jeg lade blive af mig?», hvorved jo Conjunctiven vilde komme til sin Ret, og som utvivlsomt udtrykker det, τί πάθω maa betegne, heller ikke kan admitteres, saalænge man derved tænker paa ydre Tilskikkelser og Tilstød; thi ogsaa den vilde, saaledes opfattet, komme i Strid med de udtrykkelige Betegnelser af en bestemt Fremgangsmaade, som møde os paa ikke saa faa af Stederne.

Vi komme nu til den anden Oversættelse: «Hvad skal jeg gjøre?». At denne, som jeg strax i Begyndelsen bemærkede, ialtfald er at foretrække for den hidtil omhandlede, vil allerede være fremgaaet af, hvad jeg under Gjendrivelsen af denne oftere har fremhævet, at der efter Sammenhængen i de fleste af de meddeelte Steder overalt er Spørgsmaal om, hvilken Fremgangsmaade den Spørgende skal følge. At imidlertid τί πάθω ikke uden Videre kan være det Samme som τί ποιήσω, τί δράσω eller τί ῥέξω, fremgaaer for det Første af, at der i to af Stederne (Æschyl. Sept. og Eurip. Troad.) ved Siden af τί πάθω ogsaa

staaer *τί δρῶ* eller *τί δράσω*, hvad der isaafald vilde give en Tautologi, og for det Andet af selve Betydningen af Verbet *πάσχειν*, hvad ogsaa Krüger fremhæver. Man har villet sammenligne *τλῆναι*, idet man f. Ex. har anført Æschyl. Agam. 408, hvor Helena kaldes *ἄτλητα τλᾶσα* (W. S. Teuffel ad Aristoph. Nub. 234). Men det klarer aldeles ikke Sagen; thi i *τλῆναι* er der et tydeligt fremtrædende Moment af Energi, som er aldeles fremmed for *πάσχειν*; *τλῆναι* betegner netop den kraftige, selvbeherskende Udholden, og det er derfor, at det ogsaa kan betyde «at faae sig til», «at driste sig til», og i denne Betydning ogsaa, ligesom *τολμᾶν* og *ὑπομένειν*, forbindes med Infinitiv af et Handlingsverbum, *τλῆναί τι ποιεῖν*[1]), ligesom man paa Latin kan sige «sustineo aliquid facere». Men et dermed synonymt *πάσχω τι ποιεῖν* skal man vist have ondt ved at eftervise, ligesom neppe nogen Romer kan have sagt «patior aliquid facere»[2]). Der kan i Verbet *πάσχειν* efter dets Betydning ikke tænkes nogetsomhelst Villiesmoment udover det, der efter græsk Sprogbrug kan lægges i ethvert passivt Verbum, og, som allerede tidligere bemærket, fører til Oversættelsen «Hvad skal jeg lade skee med mig?». Hvis altsaa Grækerne have brugt Verbet *πάσχειν* om Handlinger, da kan det kun være enten fordi de have lagt Noget ind i dette Verbum, som ikke efter dets Betydning ligger deri (brugt det prægnant), eller fordi de have opfattet Forestillingen om Handlingen paa en særegen Maade.

At nu Grækerne have brugt Verbet *πάσχειν* saaledes, og det om virkelige Handlinger i allerstrengeste Forstand og ikke blot i den mere udstrakte Betydning, hvori vi ofte bruge Ordet Handling i Grammatiken, det lader sig ikke benegte. Allerede

---

1) Overgangen betegnes ved Steder som Aristoph. Nub. 119 *οὐ γὰρ ἂν τλαίην ἰδεῖν τοὺς ἱππέας τὸ χρῶμα διακεκναισμένος.*

2) Noget ganske Andet er det, at vi hos Platon finde *πέπονθα εἶναί τι* i Betydningen «har den Egenskab at være Noget» (Hipp. maj. p. 300 E og 302 A; Soph. p. 245 B; Parm. p. 140 A). — Særlig instructiv med Hensyn til Forskjellen mellem *τλῆναι* og *πάσχειν* er Forbindelsen i Spaadommen Herodot. V, 56 *τλῆθι λέων ἄτλητα παθὼν τετληότι θυμῷ*. Sml. Theogn. 1029 *τόλμα, θυμὲ, κακοῖσιν ὅμως ἄτλητα πεπονθώς.*

Platon de Rep. p. 437 B lader Sokrates udtrykkeligt sige, at om man vil betegne *τὸ ἐπινεύειν* og *τὸ ἀνανεύειν*, *τὸ ἐφίεσθαί τινος λαβεῖν* og *τὸ ἀπαρνεῖσθαι*, *τὸ προσάγεσθαι* og *τὸ ἀπωθεῖσθαι* som *ποιήματα* eller som *παθήματα*, det kan forsaavidt være ligegyldigt (*οὐδὲν γὰρ ταύτῃ διοίσει*). Stedet yder forresten ingen brugelige Udgangspuncter for Forklaringen af Phænomenet; men jeg anfører det blot for at vise, at den sproglige Kjendsgjerning som saadan allerede har været Platon bevidst, at allerede han har havt en bestemt Forestilling om, at ialtfald visse Begreber kunne henføres baade til Kategorien *ποίημα* og til Kategorien *πάθημα*.

For tydeligt at fremkalde Forestillingen om Phænomenet, saaledes som det fremtræder i Sprogbrugen, skal jeg anføre et Par Steder som Exempler.

Aristoph. Nub. 662 siger Sokrates, da Strepsiades som Benævnelser paa Handyr har anført *κριός*, *τράγος*, *ταῦρος*, *κύων*, *ἀλεκτρυών*:

> *ὁρᾷς, ὃ πάσχεις; τήν τε θήλειαν καλεῖς*
> *ἀλεκτρυόνα κατὰ ταὐτὰ καὶ τὸν ἄῤῥενα,*

hvormed man kan sammenligne Ran. 1132 *ὁρᾷς, ὅτι ληρεῖς;*

Eurip. Her. 175 ff. siger Kopreus, Herolden fra Argos, der er udsendt af Eurystheus for at forlange de flygtede Heraklider udleverede, til Athenæernes Konge Demophon:

> *ἀλλ' ἐμοὶ πιθοῦ·*
> *δοὺς μηδὲν, ἀλλὰ τἄμ' ἐῶν ἄγειν ἐμέ*
> *κτῆσαι Μυκήνας, μηδ', ὅπερ φιλεῖτε δρᾶν,*
> *πάθῃς σὺ τοῦτο, τοὺς ἀμείνονας παρόν*
> *φίλους ἑλέσθαι τοὺς κακίονας λάβῃς.*

Her er ikke blot sideordnet med *πάσχειν* brugt *δρᾶν*, men selve Betegnelsen af den bestemte Handling, der advares imod, *λάβῃς*, staaer ligefrem grammatisk i Apposition til *πάθῃς*, saa at det er aldeles tydeligt, at det er selve Handlingen *λαβεῖν*, Valget af Forbundet med de Svagere istedenfor med de Mægtigere, der er betegnet som et *πάθημα*.

Hvorledes skal da nu dette Phænomen forklares? thi at sige med de gamle Scholiaster, at οἱ ποιοῦντες τρόπον τινὰ καὶ αὐτοὶ πάσχουσι πάθος, αὐτὸ (eller κατ' αὐτὸ) τὸ ποιεῖν, turde vel, om det end er nok saa rigtigt, dog ikke være tilstrækkeligt[1]). Den fornuftigste og ialtfald tydeligste Forklaring, saavidt jeg veed, er given af J. H. Bremi i en Anmærkning til J. Conr. Orellis Epistolæ Socraticorum et Pythagoreorum (1815), som jeg allerede forhen har antydet, og lyder saaledes: »Πάσχειν dicitur de statu, seu affectu, seu condicione. Jam ista sæpe ad agendum incitant, ita ut, sensu prægnante, huic vel statui vel affectui accedat notio agendi. Sed hæc Græcis non tanti erat, quanti ista vel status vel affectus. Ita hoc loco τὸ δὲ ταὐτὸ πείσεται τῷ ὑμετέρῳ significat: »alii eodem modo affecti erunt, quo vosmet ipsi«, quem quidem affectum sequitur etiam agendi par ratio. Sic ubique. Non igitur dicendum, πάσχειν positum esse pro ποιεῖν, sed Græcos statum seu affectum tamquam agendi caussam ponere maluisse, quam ipsum agendi verbum.« Denne Forklaring lader ialtfald i Retning af Tydelighed Intet tilbage at ønske. Bremis Mening er, at idet Verbet πάσχειν brugtes om Tilstande (ydre eller sjælelige), blev man, ved at opfatte Tilstanden som Tilskyndelse til Handling, ført til, ved Medindbefattelse af Forestillingen om Handlingen i Betegnelsen for den Handlingen fremkaldende Tilstand, ogsaa at lade Verbet πάσχειν »sensu prægnante« betegne selve Handlingen. Det er en Forklaring, som ved første Øiekast seer meget tiltalende ud; men den lader sig, som det snart vil blive klart, ikke gjennemføre. Utvivlsomt har Bremi været paa Veie til at opfatte Phænomenet rigtigt, men han er bleven staaende ved en uklar Forestilling. Hans Forklaring indeholder imidlertid et værdifuldt

[1]) Med ligesaa god Ret kan man omvendt sige, at οἱ πάσχοντες τρόπον τινὰ καὶ αὐτοὶ ποιοῦσί τι κατ' αὐτὸ τὸ πάσχειν (G. F. Schömann t. Eurip. Ion. 343: Et sane etiam qui patitur aliquid, eo ipso quod patitur etiam agere aliquid videri potest); men hele dette Phænomen, som finder sin Forklaring i at ποιεῖν (eller δρᾶν) som det Verbum, der betegner Verbalforestillingen i dens hele, almindelige og ubestemte Omfang, ogsaa kan bruges om Tilstande og Tilstød, kan her blot antydes.

Vink om den Vei, man har at gaae for at komme til den rette Forstaaelse af Phænomenet, nemlig en nøiagtig Iagttagelse af saadanne Steder, i hvilke der viser sig et mere eller mindre tydeligt betegnet Causalitetsforhold imellem Handlingen og det, hvori den har sin Grund. Disse Steder lade sig passende behandle under tre Rubriker.

I. *Πάσχειν* brugt som Betegnelse for Aarsagen til en Handling, men ikke for Handlingen selv.

Dette er uomtvisteligt Tilfældet i det bekjendte participiale Spørgsmaal *τί παθών* (Madv. gr. Ordf. § 176 b Anm.). Der kan herved som Aarsag til en Handling angives baade et ydre Tilstød (som Odyss. XXIV, 106 *Ἀμφίμεδον, τί παθόντες ἐρεμνὴν γαῖαν ἔδυτε;*), et bestemmende Indtryk (som Aristoph. Nub. 340 *λέξον δή μοι, τί παθοῦσαι, εἴπερ νεφέλαι γ' εἰσὶν ἀληθῶς, θνηταῖς εἴξασι γυναιξίν*; sml. 355) og en sjælelig Affection (som Iliad. XI, 313 *Τυδείδη, τί παθόντε λελάσμεθα θούριδος ἀλκῆς;*); men overalt er det Aarsagen og intet Andet end denne, der betegnes ved Verbet *πάσχειν*. Dette følger umiddelbart af selve den grammatiske Structur, hvorved *τί παθών* fremtræder netop som særlig Aarsagsbetegnelse i Modsætning til Hovedverbet. Det er Aarsagen, der spørges om, og det er ogsaa den, de eventuelle Svar, parallele Spørgsmaal eller videre Udførelser af Spørgsmaalet angaae. Saaledes svares der i Aristoph. Nub. 355 paa det ovenanførte Spørgsmaal: *καὶ νῦν γ', ὅτι Κλεισθένη εἶδον, ὁρᾷς, διὰ τοῦτ' ἐγένοντο γυναῖκες*. Aristoph. Ach. 914, hvor Nikarchos paa Bœoterens Spørgsmaal *τί δαὶ κακὸν παθὼν ὀργανοπετίοισι πόλεμον ἦρα καὶ μάχαν*; har svaret *καί σέ γε φανῶ πρὸς τοῖσδε*, spørger Bœoteren fremdeles: *τί ἀδικειμένος*; Endelig i det ovenanførte Sted af Odysséen hedder det videre i V, 109: *ἦ ὔμμ' ἐν νήεσσι Ποσειδάων ἐδάμασσεν — — ἦ που ἀνάρσιοι ἄνδρες ἐδηλήσαντ' ἐπὶ χέρσου — —;*

Vi have altsaa her et tydeligt angivet Aarsags- og Virkningsforhold; men det, der betegnes ved *πάσχειν*, er ikke Handlingen eller Fremgangsmaaden selv, men alene dens Aarsag.

II. *Πάσχειν* brugt saaledes, at det kan opfattes baade om Aarsagen til Handlingen og om Handlingen selv.

Dette er navnlig Tilfældet paa de Steder, hvor der staaer *τί πάσχεις* (eller *τί πάσχετε*, sjeldnere 1ste og 3die Person) som selvstændigt Spørgsmaal med Charakteer af Forundring eller Misbilligelse, foranlèdiget ved en paafaldende eller upassende Adfærd. Spørgsmaalet staaer enten (1) alene, som Eurip. Hec. 1127 foranlediget ved den blendede Polymestors Raseri, Aristoph. Av. 1044 foranlediget ved Pisthetæros' ublide Behandling af Lovhandleren, Aristoph. Pac. 322 foranlediget ved Chorets ellevilde Glædesyttringer over Udsigten til at faae *Εἰρήνη* befriet, Aristoph. Vesp. 1 foranlediget ved den nikkende Xanthias' underlige Fagter, Aristoph. Nub. 816 foranlediget ved Strepsiades' Trusel om at jage Sønnen af Huset, eller (2) med et tilføiet nyt Spørgsmaal, der indeholder en Gjentagelse af det første i en mere speciel Form, som Aristoph. Nub. 708 *τί πάσχεις; τί κάμνεις;* [1]), eller endelig (3) i Forbindelse med et nyt Spørgsmaal, der specielt angaaer det særegne bestemte Forhold, som har foranlediget Spørgsmaalet, som Aristoph. Lys. 880 *αὕτη, τί πάσχεις; οὐκ ἐλεεῖς τὸ παιδίον;* Eurip. Hipp. 340 *τέκνον, τί πάσχεις; συγγόνους κακοῤῥοθεῖς;* Aristoph. Pac. 383 *εἰπέ μοι, τί πάσχετ', ὦνδρες; ἔσταT' ἐκπεπληγμένοι;* Eurip. Med. 878 *οὐκ ἀπαλλαχθήσομαι θυμοῦ — τί πάσχω; — θεῶν ποριζόντων καλῶς;* (saaledes foretrækker jeg at interpungere i Analogi med de andre Steder), Eurip. Med. 1049 *καίτοι τί πάσχω; βούλομαι γέλωτ' ὀφλεῖν ἐχθροὺς μεθεῖσα τοὺς ἐμοὺς ἀζημίους;* Eurip. Ion. 1385 *καίτοι τί πάσχω; τοῦ θεοῦ προθυμίᾳ πολεμῶ, τὰ μητρὸς σύμβολ' ὅς σέσωκέ μοι;* Eurip. Ion. 436 *νουθετητέος δέ μοι Φοῖβος· τί πάσχει; παρθένους βίᾳ γαμῶν προδίδωσι; παῖδας ἐκτεκνούμενος λάθρᾳ θνήσκοντας ἀμελεῖ;* (ogsaa her er min Interpunction noget afvigende fra den sædvanlige, ikke at tale om, at jeg overalt conseqvent har betegnet den tilføiede Sætning som Spørge-

[1]) Steder som Eurip. Or. 395 og Hipp. 909 indeholde kun en ligefrem Forespørgsel om ydre Tilstød og høre altsaa ikke herhen.

sætning, d. v. s. som forundret Udraab i spørgende Form). Spørgsmaalet svarer temmelig nær til det danske «hvad gaaer der ad Dig?» (d. e. egentlig «hvad angriber Dig?» paa Tydsk «was ficht Dich an?» sml. «hvad skader Dig?» «hvad stikker Dig?» «hvad plager Dig?») og betegner, ligesom dette, oprindelig utvivlsomt en sjælelig Affection, der tænkes som Aarsag til Handlingen (s. f. Ex. Aristoph. Nub. 816 *ὦ δαιμόνιε, τί χρῆμα πάσχεις, ὦ πάτερ; οὐκ εὖ φρονεῖς μὰ τὸν Δία τὸν Ὀλύμπιον*). Denne Betydning kan nu ogsaa fastholdes i de allerfleste Tilfælde; men at Grækerne dog ved Spørgsmaalet *τί πάσχεις* (og noget Lignende kan hændes os med «hvad gaaer der ad Dig?») ogsaa nærmest kunde tænke paa selve den paafaldende Adfærd og ikke paa den bevirkende Aarsag, kan man ikke godt vægre sig ved at erkjende. Det er i saa Henseende rigtignok ikke i og for sig afgjørende, at man kan spørge *τί πάσχεις* uden i Virkeligheden at være i Tvivl om Aarsagen, saaledes som Phidippides gjør i det sidstanførte Sted og Sosias i Aristoph. Vesp. 1 (*οὗτος, τί πάσχεις, ὦ κακόδαιμον Ξανθία*;), thi det kunde forklares af Spørgsmaalets bebreidende Charakteer; heller ikke beviser det i og for sig Noget, at der meget ofte under ganske lignende Forhold ikke staaer *τί πάσχεις*, men *τί δρᾷς* eller *τί ποιεῖς* («hvad er det, Du gjør?» «hvorledes er det, Du bærer Dig ad?» f. Ex. Eurip. Hipp. 325, Aristoph. Av. 1567). Men det sees ganske tydeligt paa eet af de Steder, hvor der svares paa Spørgsmaalet, at den Svarende har opfattet det som et Spørgsmaal om, hvad det er, han gjør. For at kunne bevise Noget, maa Svaret være et Svar paa selve Spørgsmaalet *τί πάσχεις* og ikke paa et tilføiet Spørgsmaal, og denne Betingelse fyldestgjør kun eet af de anførte Steder, nemlig Aristoph. Vesp. 1. Der svarer nu Xanthias paa Sosias' ovenanførte Spørgsmaal: *φυλακὴν καταλύειν νυκτερινὴν διδάσκομαι*, altsaa ganske som om der var spurgt *τί ποιεῖς*. Ogsaa i Stederne Eurip. Med. 1049 og især Eurip. Ion. 1385, hvor den Talende med Spørgsmaalet *τί πάσχω* standser i Udførelsen af en fattet Beslutning og bagefter tilføier en Udtalelse om Nødvendigheden af at handle paa

den modsatte Maade, synes τί πάσχω naturligst at opfattes som Betegnelse for den Fremgangsmaade, han først var ved at følge. Vi have da her en virkelig Nuance i Brugen af selve Verbet πάσχειν, hvad enten den nu bør betegnes som prægnant Betydning eller paa anden Maade.

Hermed kan imidlertid fra et ganske forskjelligt Udgangspunct et andet Phænomen mødes, som ved at sammenblandes med hiint tilsyneladende kan gjøre Forholdet mere compliceret, og som derfor maa sees i sin eiendommelige Oprindelse, naar man ikke skal være udsat for at drage Slutninger af falske Præmisser og derved lade sig forvirre i sin Opfattelse. Det kan nemlig ogsaa være Tilfældet, at der i selve Spørgsmaalet τί ποιεῖς eller τί δρᾷς ifølge dets Charakteer af Udtryk for Forundring eller Misbilligelse kan ligge et Spørgsmaal om Aarsagen, som yderligere kan finde Udtryk i et tilføiet nyt Spørgsmaal, f. Ex. Aristoph. Av. 1164 οὗτος, τί ποιεῖς; ἆρα θαυμάζεις, ὅτι οὕτω τὸ τεῖχος ἐκτετείχισται ταχύ; Aristoph. Ach. 1004 τί δρᾶτε; τοῦ κήρυκος οὐκ ἀκούετε; Hermed hænger det saaledes sammen: Τί ποιεῖς eller τί δρᾷς er det Samme som »hvad er det for en (underlig eller urigtig) Adfærd?«, og idet man nu ganske simpelthen opfatter Aarsagen til Phænomenet som Beskaffenhedsbestemmelse ved det (man tænke f. Ex. paa Forbindelser som Æschyl. Prom. 115 τίς ἀχώ, τίς ὀδμὰ προσέπτα μ' ἀφεγγής; θεόσυτος ἢ βρότειος ἢ κεκραμένη;), kan selve dette Spørgsmaal, som efter sin Form angaaer Beskaffenheden af en Fremgangsmaade, i Virkeligheden blive et Spørgsmaal om Aarsagen dertil. Saaledes sige vi ogsaa f. Ex. »Hvad er det for et Sammenløb derhenne?« og spørge dermed i Virkeligheden om, hvad der har foranlediget Sammenløbet. Naar derfor Eurip. Herc. fur. 965 Amphitryon spørger Herakles, der i sit Vanvid bilder sig ind, at han reiser fra Theben til Mykenæ, mens han farer om i sin egen Hal: ὦ παῖ, τί πάσχεις; τίς ὁ τρόπος ξενώσεως τῆσδ'; οὔ τί που φόνος σ' ἐβάκχευσεν νεκρῶν, οὓς ἄρτι κτείνεις; hvor altsaa det første af de til τί πάσχεις føiede parallele Spørgsmaal i Formen har selve den paafaldende Adfærd

til Gjenstand, det andet derimod ligefrem angaaer Aarsagen, da vil det være klart, at disse Spørgsmaal paa den ene Side efter deres Indhold meget vel kunne føies til *τί πάσχεις*, ogsaa naar det opfattes som Spørgsmaal om Aarsagen til Herakles' sælsomme Adfærd (sml. de ovenfor under (2) og (3) anførte Steder), og at der paa den anden Side efter den her udviklede eiendommelige Opfattelse heller ikke vilde være det Mindste til Hinder for at føie ganske de samme Spørgsmaal ogsaa til et *τί ποιεῖς*, med andre Ord altsaa at disse tilføiede parallele Spørgsmaal ere aldeles irrelevante for Afgjørelsen af, hvad *τί πάσχεις* paa dette Sted betegner.

Men naar det afseet herfra dog, som jeg ovenfor har godtgjort, maa erkjendes, at der gives Steder, hvor *τί πάσχεις* (eller *τί πάσχω*) naturligst maa opfattes eller endog paaviseligen er bleven opfattet som betegnende Handlingen selv, da er man berettiget til at overføre denne Opfattelse ogsaa paa de andre Steder, og det Charakteristiske for hele denne Sprogbrug bliver altsaa netop Muligheden af en dobbelt Opfattelse.

III. *Πάσχειν* brugt som Betegnelse for selve Handlingen, men ikke for Aarsagen dertil.

Dette er navnlig Tilfældet flere Steder, hvor den anvendte Form er Perfectet *πέπονθα*. Ved Siden af at bruges med reen Præteritumsbetydning om Medfart og Tilstød, bruges jo nemlig dette Perfectum ikke ualmindeligt ogsaa med Præsensbetydning for at betegne en nærværende Situation, sjælelig Tilstand, Beskaffenhed eller Egenskab som bevirket Resultat i Lighed med de Madv. gr. Ordf. § 112 Anm. 2 anførte Verber. Enkelte Gange staaer det nu saaledes ogsaa, hvor der er Tale om en Fremgangsmaade, men, som det paa Grund af Perfectumsformen og i Overeensstemmelse med hele den øvrige Brug er at vente, om en Fremgangsmaade, der har Noget af Tilstandens Natur ved sig, idet den fremtræder som varig eller sædvaneagtig. At Fremgangsmaaden er betegnet som bevirket Resultat, medfører da her en særlig Opfordring til med det Samme at tænke paa

det Bevirkende, og dette er paa flere Steder ogsaa mere eller mindre bestemt særlig betegnet.

Aristoph. Ran. 718 ff. hedder det i Parabasen:

πολλάκις γ' ἡμῖν ἔδοξεν ἡ πόλις πεπονθέναι
ταὐτὸν ἔς τε τῶν πολιτῶν τοὺς καλούς τε κἀγαθοὺς
ἔς τε τἀρχαῖον νόμισμα καὶ τὸ καινὸν χρυσίον.
οὔτε γὰρ τούτοισιν οὖσιν οὐ κεκιβδηλευμένοις, — —
χρώμεθ' οὐδὲν, ἀλλὰ τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις, — —
τῶν πολιτῶν θ' οὓς μὲν ἴσμεν εὐγενεῖς καὶ σώφρονας
ἄνδρας ὄντας καὶ δικαίους καὶ καλούς τε κἀγαθοὺς, — —
προσελοῦμεν, τοῖς δὲ χαλκοῖς καὶ ξένοις καὶ πυρρίαις
καὶ πονηροῖς κἀκ πονηρῶν εἰς ἅπαντα χρώμεθα.

Det Bevirkende er her i V. 734 løselig antydet ved Vocativen *ὠνόητοι*. Imidlertid er der paa dette Sted endnu en Mulighed for, at man ved *πεπονθέναι* kunde tænke sig betegnet ikke selve Fremgangsmaaden (thi *χρώμεθα* staaer ikke grammatisk sideordnet med *πεπονθέναι*), men den Stemning, hvoraf Staten viser sig besjælet ligeoverfor de forskjellige Arter af Borgere; andre Steder ville gjøre Forholdet tydeligere.

Aristoph. Equ. 888 svarer Pølsehandleren paa Kleons Udraab *οἴμοι τάλας, οἵοις πιθηκισμοῖς με περιελαύνεις*; med de Ord:

οὐκ, ἀλλ' ὅπερ πίνων ἀνὴρ πέπονθ', ὅταν χεσείῃ,
τοῖσιν τρόποις τοῖς σοῖσιν ὥσπερ βλαυτίοισι χρῶμαι.

Her have vi *χρῶμαι* ligefrem grammatisk sideordnet med *πέπονθε*, og som bevirkende Aarsag er der ved Bisætningen *ὅταν χεσείῃ* tydeligt nok antydet en paatrængende Nødvendighed.

Aristoph. Equ. 514 imødegaaer Choret (i Parabasen) paa Digterens Vegne de Bebreidelser, man havde gjort ham, fordi han ikke bidtil var optraadt i sit eget Navn, med de Ord:

φησὶ γὰρ ἁνὴρ
οὐχ ὑπ' ἀνοίας τοῦτο πεπονθὼς διατρίβειν, ἀλλὰ νομίζων
κωμῳδοδιδασκαλίαν εἶναι χαλεπώτατον ἔργον ἁπάντων.

Det Bevirkende er her meget bestemt betegnet som saadant (*ὑπ' ἀνοίας*), medens det er den bevirkede Fremgangsmaade, der betegnes ved Verbet *πάσχειν*; Pronominet *τοῦτο* viser vel

ikke grammatisk hen til selve Verbet *διατρίβειν*; men det gaaer tilbage paa det foregaaende *οὐ χορὸν αἰτοίη*, hvorfor *διατρίβειν* kun er en anden Betegnelse.

Plat. Phæd. p. 68 E hedder det om Ikke-Philosopherne: *τί δέ; οἱ κόσμιοι αὐτῶν οὐ ταὐτὸν τοῦτο πεπόνθασιν· ἀκολασίᾳ τινι σώφρονές εἰσι; — — φοβούμενοι γὰρ ἑτέρων ἡδονῶν στερηθῆναι καὶ ἐπιθυμοῦντες ἐκείνων ἄλλων ἀπέχονται ὑπ' ἄλλων κρατούμενοι.* Ogsaa her er den bevirkende Aarsag udtrykkeligt betegnet som saadan (*ἀκολασίᾳ*), medens *σώφρονές εἰσι* og *ἀπέχονται* endog staae i ligefrem grammatisk Apposition til *πεπόνθασιν*.

Vi ende altsaa her, ligesom vi begyndte ved *τί παθών*, med et tydelig og bestemt angivet Aarsags- og Virkningsforhold; men hist var det Aarsagen, der var betegnet ved Verbet *πάσχειν*, her derimod er det Virkningen.

Man maa ikke lade sig forvirre i sin Opfattelse af disse sidste Steder ved den Omstændighed, at det i Virkeligheden er umuligt navnlig paa det sidstanførte Sted at fjerne Forestillingen om det Bevirkende uden at spolere Forestillingen om Fremgangsmaaden som et *πάθημα*; thi den betegnes netop som saadant kun fordi den opfattes som Virkning af sin Aarsag. En Fremgangsmaade som *ἡδονῶν ἀπέχεσθαι* kan ikke i og for sig betegnes som et *πάθημα*, men kun forsaavidt den opfattes som Resultat af andre Factorer end fornuftig Overveielse og fri Beslutning. Dermed stemmer det ogsaa vel, at Verbet *πάσχειν* om enkelte bestemte Handlinger overhovedet kun findes anvendt, hvor Handlingen af den Talende opfattes som ufornuftig, upassende, urigtig, uhensigtsmæssig, begaaet af Mangel paa Indsigt og Omtanke, forstyrret Sindsligevægt o. dsl.; dette har, som Enhver let vil føle, sin gode og simple psychologiske Grund i Menneskets Tilbøielighed til kun at tilskrive sin egen frie Beslutning dem af sine Handlinger, som han finder forsvarlige, men at forklare dem, han ikke troer at kunne være bekjendt, af andre Aarsager. Jeg veed af alle de Steder, hvor jeg har seet *πάσχειν* brugt om bestemte enkelte Handlinger eller Frem-

gangsmaader, kun eet eneste, som synes at danne en Undtagelse fra denne Regel, nemlig Plat. Legg. p. 799 C *πρὸς τούτῳ δὴ γενόμενοι τῷ λόγῳ πάθωμεν τὸ πρέπον ἡμῖν αὐτοῖς*; hvor ganske vist *πάσχειν* er brugt til at betegne den rolige, sindige, betænksomme Fremgangsmaade, Fornuften byder at følge; men naar man læser Stedet igjennem i Sammenhæng, vil man let see, at Valget af Udtrykket netop er foranlediget ved, at den Medsamtalende følger den modsatte Fremgangsmaade, saa at det finder sin naturlige Forklaring i Ironiens Lov. Hvor der derimod ikke er Tale om egentlige Handlinger i strengere Forstand, men f. Ex. om Omslag i Henseende til Tilbøieligheder og Vaner, forholder det sig anderledes; saaledes betegner Choret Aristoph. Vesp. 1459 (*καίτοι πολλοὶ ταῦτ' ἔπαθον· ξυνόντες γνώμαις ἑτέρων μετεβάλοντο τοὺς τρόπους*) ved *πάσχειν* en Forandring, som det ikke kan Andet end billige.

Naar vi nu efter disse Undersøgelser vende tilbage til Spørgsmaalet om, hvorledes Brugen af *πάσχειν* om Handlinger og Fremgangsmaader er at forklare, da vil det af de under Rubrik III anførte Steder være blevet klart, at det ikke gaaer an, med Bremi at tænke paa en Medindbefattelse af Forestillingen om Handlingen i Betegnelsen for den Handlingen fremkaldende Tilstand; thi hvis denne Forklaring var rigtig, da kunde denne sidste ikke, som det der netop var Tilfældet, ved Siden af det, der betegnes ved *πάσχειν*, tillige fremtræde særlig betegnet som Aarsag; to Forestillinger kunne ikke paa eengang falde sammen og være adskilte fra hinanden. Men naar altsaa et saadant *πάσχειν* hverken betegner Handlingen selv som saadan eller den Handlingen fremkaldende Stemning eller Tilstand, da er der kun een Mulighed tilbage, nemlig at det betegner selve **Impulsen til Handling**, den sjælelige Proces, der foregaaer i Mennesket i det Øieblik, da han af sin Stemning eller Tilstand bestemmes til Handling, saa at altsaa *πάσχειν τι* i saadanne Tilfælde betyder «at bestemmes i en vis Retning», *πεπονθέναι τι* «at staae under Paavirkning af en i en vis Retning bestemmende Indflydelse», og Spørgsmaalet *τί πάθω* altsaa

«hvorledes skal jeg lade mig bestemme?» d. e. «hvad skal jeg lade mig bestemme til?» At *πάσχειν* her staaer for at betegne Handlingen, kan man altsaa kun sige i en vis Forstand, nemlig forsaavidt som Betegnelsen af Handlingen kan siges at være erstattet ved Betegnelsen af en sjælelig Proces, hvis Væsen netop er at fremkalde en Handling, og hvis Betegnelse derfor nødvendigviis medfører Forestillingen om en saadan. En Analogi hertil have vi i Brugen af Verberne *μήδομαι* og *μητίομαι*, hvor der tænkes paa selve Udøvelsen af Handlingen, som f. Ex. Iliad. XXII, 395 *ἦ ῥα καὶ Ἕκτορα δῖον ἀεικέα μήδετο ἔργα· ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντε* o. s. v. (Wilster: «Talt, og en skammelig Daad mod den herlige Hektor han øved»), og Iliad. XV, 349 *ὃν δ' ἂν ἐγὼν ἀπάνευθε νεῶν ἑτέρωθι νοήσω, αὐτοῦ οἱ θάνατον μητίσομαι* («ham skal jeg paa Stedet raade Bane ɔ: slaae ihjel». Sml. Udtrykket «at raade Bod paa Noget» = «at bøde paa Noget»). I begge Tilfælde have vi Betegnelsen af Handlingen erstattet ved Betegnelsen af en sjælelig Proces, som netop gaaer ud paa at kalde en Handling tillive, og som altsaa for saa vidt gjerne kan kaldes prægnant med Handlingen. Men ved *μήδομαι* og *μητίομαι* betegnes Handlingen som bestemt tilsigtet Resultat af Forsæt og Overlæg, ved *πάσχω* som mere instinctiv Virkning af Stemning og Indskydelse. Hist er den sjælelige Proces og derfor ogsaa Handlingen en fri Villiesact, her derimod er den en saadan, som Villien vel nok kan have en hemmende eller fremmende Indflydelse paa, men som i og for sig ikke sees som Villiesact, men som Tildragelse (ganske som naar det Aristoph. Nub. 234 om den Naturproces, at Karsen trækker Fugtigheden til sig, hedder: *πάσχει δὲ ταὐτὸ τοῦτο καὶ τὰ κάρδαμα*), saa at altsaa, hvad Spørgsmaalet *τί πάθω* angaaer, den Betydning, vi fra Begyndelsen af saae som den eneste sproglig mulige, nemlig «hvad skal jeg lade vederfares mig?» ogsaa virkelig kommer til sin Ret. Hvis man for Spørgsmaalet *τί πάθω* ønsker et Udtryk, der ligesom *πάσχειν* har activ Form uden dog at betegne en Virksomhed, kan man oversætte det ved «Hvad skal jeg falde

paa?» (τί μήσωμαι «hvad skal jeg finde paa?»); men den correcte Opfattelse vil forøvrigt, naar den er tilstede, nok af sig selv føre den for ethvert Sted bedst convenerende Oversættelse med sig.

Endnu maa jeg henlede Opmærksomheden paa en eiendommelig Talemaade med Verbet πάσχειν, der staaer i et særligt Forhold til Spørgeformelen τί πάθω, og som derfor særlig bør fremhæves, nemlig Udtrykket πολλὰ πάσχειν, der betegner en Persons hele ydre Maade at tee sig paa under visse Forhold, naturligviis som Virkning af den indre, sjælelige Tilstand. Det findes allerede Iliad. XXII, 220, hvor Athene siger til Hektor, da Achilleus' Dødslod er falden:

οὔ οἱ νῦν ἔτι γ' ἔστι πεφυγμένον ἄμμε γενέσθαι,
οὐδ' εἴ κεν μάλα πολλὰ πάθοι ἑκάεργος Ἀπόλλων
προπροκυλινδόμενος πατρὸς Διὸς αἰγιόχοιο.

At det er Apollons sjælelige Tilstand, hans store Vaande og hans brændende Ønske om at frelse Hektor, der ligger til Grund for dette πολλὰ πάσχειν, er klart; men at dette ikke betegner selve den sjælelige Tilstand, men hans ydre Adfærd, det viser det tilføiede appositive Participium κυλινδόμενος; vi kunne oversætte: «om han end teede sig aldrig saa galt». Ogsaa Plat. Phædon. p. 108 B bruges saaledes πολλὰ ἀντιτείνασα καὶ πολλὰ παθοῦσα om den ufornuftige Sjæl, som nødig vil skilles fra Legemet; at det ogsaa her er den ydre Adfærd, der betegnes (forsaavidt man da ved en Sjæl kan tale om en saadan), viser Sammenstillingen med ἀντιτείνασα. Det er paa begge Steder en fortvivlet Situation, der skildres, og Udtrykket πολλὰ πάσχειν betegner da de forskjellige Maader, hvorpaa man ligesom snoer og vrider sig for at komme ud af den, men som Noget, hvortil man lader sig henrive af sin Fortvivlelse.

Jeg skal nu søge at forbinde de i det Foregaaende indvundne Resultater med de foreløbige Bemærkninger om Brugen og Omraadet af Spørgeformlerne τί πάθω og τί γὰρ πάθω, som allerede den umiddelbare Betragtning af Stederne i Begyndelsen fremkaldte, i et samlet Overblik.

Hvor Een befinder sig i en mislig Situation, saa at han har «tvende Kaar, men som begge ere bange og haarde», der kan han tvivlraadig spørge τί πάθω; «hvad skal jeg nu lade mig bestemme til?» «hvad skal jeg nu falde paa?», idet hans Tanke ligesom famler efter en Indskydelse, søger et ποῦ στῶ, et fast Holdepunct i en klar Forestilling, hvorigjennem den kan omsætte sig i Beslutning og Handling. Hvis han finder et saadant ved at det gaaer op for ham, hvilket Valg der under den givne Situation er det ene rigtige, eller hvilken Fremgangsmaade der er den eneste moralsk mulige, da træder han derigjennem over i Beslutningens og Handlingens Stadium, som det f. Ex. er Tilfældet med Odysseus i de homeriske Steder. Ligeledes kan den, der er i en fortvivlet Situation, hvor han hverken veed ud eller ind og slet intet Middel seer til at rede sig ud af den, raadvild spørge: τί πάθω; «hvad skal jeg dog lade mig bestemme til?» «hvad skal jeg dog falde paa?». Ogsaa her kan han da naturligviis faae et lyst Indfald, gjennem hvilket han kan gaae over til Beslutning og Handling. Men skeer dette ikke, saa vil der kunne indtræde et πολλὰ πάσχειν, en Mængde forskjellige ubevidste eller halvbevidste Forsøg paa ved Eet eller Andet at slippe ud af den fortvivlede Situation, og Enden herpaa kan da blive en dobbelt, enten at han som det yderste Forsøg paa at slippe ud af Situationen griber til at tilintetgjøre sin Existens, hvilket da ogsaa er et πάθημα og tilligemed andre indbefattes i denne Benævnelse f. Ex. Soph. Œd. R. 1240 (sml. Eurip. Herc. fur. 1388 λύπῃ τι παίδων μὴ πάθω μονούμενος), eller at han, efterat have vredet og vaandet sig forgjæves en Tidlang, indseer, at det Altsammen er til ingen Nytte og saaledes vinder Fodfæste i Erkjendelsen af, at han maa finde sig i det Uundgaaelige, i Resignationen. Men hvad enten det nu gaaer op for ham, at denne eller hiin Fremgangsmaade er den eneste efter Omstændighederne rigtige eller den eneste moralsk mulige, eller han indseer Nødvendigheden af resigneret at finde sig i det Uundgaaelige, eller han endelig fra første Færd

af decideret har følt sig fuldstændig behersket af en uimodstaaelig Drift til at handle paa en vis bestemt Maade eller af en uafviselig Nødvendighed, kan han i ethvert Tilfælde begrunde sin Handlemaade ved Spørgsmaalet *τί γὰρ πάθω*; «thi hvad skal jeg vel falde paa?» (i Svar: «ja hvad skal jeg vel falde paa?»), hvilket altsaa bliver et Spørgsmaal med negtende Mening, hvis Betydning er «thi jeg kan jo ikke falde paa Noget, som kunde hæve den tvingende Nødvendighed» eller simpelthen «thi der er jo intet Andet, jeg kan falde paa»". Det ligger nær, med dette begrundende *τί γὰρ πάθω* at sammenligne Udtryk som *τί γάρ*; *πῶς γὰρ οὔ*;[1]) *τί γὰρ οὐ μέλλω*; og lignende, hvorved ligeledes det Foregaaende betegnes som noget Nødvendigt eller Selvfølgeligt.

Inden jeg afslutter disse Bemærkninger om Spørgeformlerne *τί πάθω* og *τί γὰρ πάθω*, for at gaae over til Betragtningen af en tredie beslægtet Spørgeformel, har jeg endnu at tilføie et Par Ord om de Modificationer, deels i selve Formen, deels i Forbindelsen med den øvrige Tales Sammenhæng og deels i Brugen, som disse Formler undergaae hos senere Forfattere, hvorved jeg imidlertid maa bemærke, at mit Kjendskab til den senere Tids Litteratur er saa mangelfuld og fragmentarisk, at der ikke kan være Tale om at give nogetsomhelst Udtømmende. I Almindelighed kan jeg kun sige, at jeg blandt ikke saa ganske faa Steder fra den romerske Tid, som jeg deels har af egen Læsning, deels er gjort opmærksom paa ved Citater hos Andre, ikke har fundet et eneste, hvor der ikke i een eller anden Henseende er en mindre eller større Afvigelse fra de ældre Forfatteres Sprogbrug, saa at Udtrykket hos de Senere maa siges ialtfald at fremtræde med en mindre bestemt udpræget eiendommelig Typus baade i Henseende til Form og Brug.

Det Charakteristiske ved den ældre Sprogbrug i Modsætning til den senere er nu dette:

---

[1]) *Πῶς γὰρ οὔ*; er sammenlignet af Abr. Willet til Galen. *Προτρεπτ.* c. 6 (s. udf.).

1) gjøre de ældre Forfattere en ganske bestemt Forskjel mellem τί γάρ πάθω som Udtryk for Resignation eller for Bevidstheden om at handle paa den eneste mulige Maade, hvilket altsaa ubetinget er et Spørgsmaal med negtende Mening, og paa den anden Side τί πάθω uden γάρ som Udtryk for Tvivlraadighed eller Fortvivlelsens Raadvildhed, hvor Spørgsmaalet ingenlunde uden videre har negtende Mening; thi den Tvivlraadige har Valget mellem to bestemte Fremgangsmaader, men veed kun ikke, hvilken der er den rigtigste, og selv den aldeles Raadvilde har Mangt og Meget, som han kan gjøre, men kun ikke Noget, hvorom han med Sikkerhed kan beregne, at det vil føre til Maalet.

2) bruges baade hos Homer og hos Attikerne begge disse Spørgsmaal udelukkende i første Person, endvidere udelukkende som conjunctiviske Spørgsmaal, fremdeles uden Undtagelse netop i denne kortest mulige Form (τί πάθω; og τί γάρ πάθω; kun Aristoph. Nub. 798 staaer der τί ἐγὼ πάθω;) og som enkeltstaaende udraabsagtige Spørgsmaal, uden grammatisk Forbindelse med den øvrige Tale og uden noget yderligere Tilhæng af tilknyttende eller forstærkende Partikler; der kan til τί πάθω føies en Interjection (som ὤμοι), et Adjectiv (som τλήμων) eller en Vocativ, til τί γάρ πάθω føies intet Saadant; ligeledes kan der til τί πάθω føies et andet sideordnet Spørgsmaal (som τί πάθω; τί δὲ δρῶ; τί δὲ μήσωμαι;) og til τί γάρ πάθω en yderligere begrundende Hovedsætning (som τί γάρ πάθω; σκάπτειν γάρ οὐκ ἐπίσταμαι), men intet Forbindende, ingen Bibestemmelser eller Bisætninger. Derved faae disse Udtryk hos de Ældre en iøinefaldende Charakteer af Livlighed og energisk Lidenskabelighed, en eiendommelig kraftig Stemningscolorit, som hos de Senere tildeels afbleges og udviskes. Kun hos Herodot har ogsaa Formelen τί γάρ πάθω antaget Præget af denne Forfatters rolige, brede Gemytlighed, idet han føier en Dobbeltgenitiv til (τί γάρ πάθωμεν μὴ βουλομένων ὑμέων τιμωρέειν;); det er tænkeligt, at det kan have været ham, der i dette som i Mere har været Forbillede for de Senere.

I alle de heromhandlede Retninger findes der nu Afvigelser hos Forfatterne fra den romerske Tid, snart i een enkelt, snart i flere af dem. Jeg skal anføre de Steder, jeg har noteret mig, og paapege Afvigelserne.

Anthol. Palat. V, 111 (Epigrammet tillægges Antiphilos, som sættes til Augusts og Tibers Tid) bruges *τί πάθω* som Udtryk for Kjærlighedens Fortvivlelse, og der er forsaavidt Intet videre at bemærke; kun er det knyttet til det Foregaaende ved *καί*. Der staaer:

ἴδ' ὁ χρόνος, ὅν ποτ' ἐφώνουν,
οὗτος· ἐγὼ δὲ πάλαι τραύματος ᾐσθανόμην·
καὶ τί πάθω; λεύσσειν μὲν, ὅλαι φλόγες, ἢν δ' ἀπονεύσω,
φροντίδες, ἢν δ' αἰτῶ, παρθένος· οἰχόμεθα.

Det samme *καὶ τί πάθω* findes ogsaa i en lignende Situation ib. XII, 22, et Epigram, hvis Affattelsestid (s. Bergk Poet. lyr. p. 620—1) der da maaskee ogsaa heri kunde ligge et Bidrag til at bestemme.

Anthol. Palat. XI, 88 (Epigrammet tillægges Lukillios paa Neros Tid) hedder det:

τὴν μικρὴν παίζουσαν Ἐρώτιον ἥρπασε κώνωψ·
ἡ δὲ· τί, φησὶ, πάθω, Ζεῦ πάτερ, εἴ με θέλεις;

Her er for det Første Formelen uden *γάρ* brugt som Udtryk for Resignation, og for det Andet er der tilføiet en Bisætning.

M. Antonin. Comm. XII, 16 staaer der: *ὁ μὴ θέλων τὸν φαῦλον ἁμαρτάνειν ὅμοιος τῷ μὴ θέλοντι τὴν συκῆν ὀπὸν ἐν τοῖς σύκοις φέρειν καὶ τὰ βρέφη κλαυθμυρίζεσθαι καὶ τὸν ἵππον χρεμετίζειν καὶ ὅσα ἄλλα ἀναγκαῖα· τί γὰρ πάθῃ, τὴν ἕξιν ἔχων τοιαύτην;* Her staaer tredie Person, og der er tilføiet et Participium i Apposition.

Ælian. var. hist. IX, 27 giver en lakonisk Landmand Een, som bebreider ham, at han er saa lidenskabelig i sin Sorg, det Svar: *τί πάθω; οὐ γὰρ ἐγὼ αἴτιος τούτου, ἁ φύσις δέ μου ῥεῖ.* Her er altsaa brugt *τί πάθω* i Svar paa en Bebreidelse, hvor de Ældre vilde have brugt *τί γὰρ πάθω*, som

Udtryk for Bevidstheden om at handle paa den eneste mulige Maade.

Hos ingen af Keisertidens Forfattere har jeg dog fundet flere Afvigelser fra den ældre Sprogbrug i disse Formler, end hos Lukian. Jeg har af ham noteret mig ti Steder, Halvdelen med, Halvdelen uden *γάρ*, nemlig følgende:

A. 1) Tim. 39 siger Timon: *πειστέον, ὦ Ἑρμῆ, καὶ αὖθις πλουτητέον· τί γὰρ ἂν καὶ πάθοι τις, ὁπότε οἱ θεοὶ βιάζοιντο;*

2) Dial. deor. 20, 9 siger Paris: *πειρασόμεθα* (nml. *περαίνειν τὴν κρίσιν*)· *τί γὰρ ἂν καὶ πάθοι τις;*

3) Dial. mort. 10, 6 siger ved Indstigningen i Charons Baad den rige og fornemme Kraton: *οὐχ ἑκὼν μέν, ἀπορρίψω δέ* (nml. al sin Rigdom og Fornemhed)· *τί γὰρ ἂν καὶ πάθοιμι;*

4) Necyom. 3 siger Menippos: *ὑπουργητέον καὶ ταῦτά σοι· τί γὰρ ἂν καὶ πάθοι τις, ὁπότε φίλος ἀνὴρ βιάζοιτο;*

5) Charon. 2 siger Hermes: *ὑπουργητέον δὲ ὅμως· τί γὰρ ἂν καὶ πάθοι τις, ὁπότε φίλος τις ὢν βιάζοιτο;*

B. 6) Prometh. in verb. 7 hedder det: *πλὴν ἀλλὰ τί ἂν πάθοιμι; ἐμμενετέον γὰρ οἷς ἅπαξ προειλόμην· ἐπεὶ τό γε μεταβουλεύεσθαι Ἐπιμηθέως ἔργον, οὐ Προμηθέως ἐστίν.*

7) Dial. mort. 15, 3 siger Antilochos, da Achilleus klager over Tilstanden i Underverdenen: *ὅμως τί οὖν ἂν τις πάθοι, ὦ Ἀχιλλεῦ; ταῦτα γὰρ ἔδοξε τῇ φύσει, πάντως ἀποθνῄσκειν ἅπαντας, ὥστε χρὴ ἐμμένειν τῷ νόμῳ.*

8) Dial. mort. 26, 2 siger Cheiron, som har foretrukket Døden for Udødeligheden, fordi det var saa gyselig eensformigt at leve, da Menippos har gjort ham opmærksom paa, at han maaskee om nogen Tid vil finde det nok saa eensformigt at være død: *τί οὖν ἂν πάθοι τις, ὦ Μένιππε;* hvortil Menippos svarer: *ὅπερ, οἶμαι,*

φασί, συνετὸν ὄντα ἀρέσκεσθαι καὶ ἀγαπᾶν τοῖς παροῦσι καὶ μηδὲν αὐτῶν ἀφόρητον οἴεσθαι.

9) Hermotim. 19 siger Lykinos, da Hermotimos har gjort gjældende, at man kan bedømme de forskjellige philosophiske Skolers Værd efter Philosophernes ydre Holdning, efter nogle andre Indvendinger: εἰ δὲ καὶ ὅτι μάλιστα χρὴ τεκμαίρεσθαι τοῖς τοιούτοις, τί ἂν πάθοι τις, εἰ τυφλὸς ὢν ἐπιθυμοίη φιλοσοφεῖν;

10) ib. 49 siger Lykinos, da det er bleven klart, at der behøves mindst 200 Aar til at gjøre sig saaledes bekjendt med de forskjellige philosophiske Skoler, at man kan vælge imellem dem: τί οὖν ἂν πάθοι τις, ὦ Ἑρμότιμε, εἰ τοιοῦτόν ἐστι τὸ πρᾶγμα;

Man vil see, at der, hvad Brugen angaaer, ikke er Noget at bemærke ved Stederne med γάρ; i de fem Steder uden γάρ derimod betegner Udtrykket aldrig Tvivlraadighed eller egentlig Fortvivlelse; paa eet Sted (8) betegner det Raadvildhed, men uden Charakteer af Fortvivlelse, kun af en Slags Beflppelse ved Følelsen af at være kommen fra Dynen i Halmen; af de andre fire Steder er det paa det ene (7) Udtryk for Resignation ligeoverfor det Uundgaaelige, paa det andet (6) Betegnelse for at den valgte Fremgangsmaade er den eneste moralsk mulige, og paa de to andre (9 og 10) et simpelt Spørgsmaal med negtende Mening, d. e. med Antydning af, at der ikke er Noget at gjøre. Hvad dernæst Formen angaaer, da er den overalt væsentlig forskjellig fra den ældre Tids, og overalt i mere end een Retning. For det Første bruger Lukian kun i to Steder af de ti (3 og 6) første Person; i alle de andre bruger han det ubestemte τις som Subject, deels omskrivende istedenfor første Person, deels om en ubestemt tænkt Person; men herved taber Spørgsmaalet strax sin personlige Charakteer og faaer et ganske andet Præg af rolig Objectivitet. For det Andet bruger han aldrig Conjunctiv, men derimod Optativ med ἄν, hvad der ogsaa gjør Udtrykket mindre energisk, ikke at tale om, at det lægger mindst een, maaskee to Stavelser til i Længden. For det Tredie

bruger han i Formelen med *γάρ* aldrig det blotte *τί*, men overalt *τί καί* (quid tandem?), hvorved der kommer endnu en Stavelse til, og Formelen uden *γάρ* knytter han ved alskens Conjunctioner og Partikler til det Foregaaende eller til en Andens Replik. Endelig for det Fjerde føier han til Udtrykket i begge dets Former paa Halvdelen af Stederne Tids- eller Betingelsessætninger. Alt dette er unegtelig i øinefaldende Grad afvigende fra den ældre Sprogbrug; det er kun en temmelig svag Familielighed, der er bleven tilbage med det gamle *τί γὰρ πάθω* i denne Syvstavelsesformel *τί γὰρ ἂν καὶ πάθοι τις*. Men det kan ikke negtes, at den rolige Humor, den lune Ironi, som charakteriserer Lukian, er nok saa godt tjent med disse Formler i den paa forskjellig Maade nuancerede Skikkelse, de paa hans Tid ere blevne modtagelige for. Det er nemlig ikke blot hos Lukian, at saa stærke Afvigelser forekomme; ogsaa af hans Samtidige, Lægen Galenos, har jeg fundet citeret baade *τί γὰρ ἂν καὶ πάθοιεν* (3die Pers. Pl.) med et Participium i Apposition og *τί ἂν οὖν τις πάθοι* med en Præpositionalbestemmelse. Det Første staaer *Προτρεπτ.* c. 6 (*καὶ ἔστιν εὔλογον τοὺς διὰ μηδὲν ἀλλ' ἢ τὰ χρήματα περιβλέπτους ἅμα τῷ στερηθῆναι τούτων εὐθὺς καὶ τῶν ἄλλων, ἃ διὰ ταῦτ' εἶχον, ἐστερῆσθαι· τί γὰρ ἂν καὶ πάθοιεν, ἴδιον μὲν οὐδὲν κεκτημένοι, ἀεὶ δ' ἐπ' ἀλλοτρίοις καὶ τοῖς παρὰ τῆς τύχης ἐπαιρόμενοι;*), det Andet *Θεραπ. μέθοδ.* X c. 4 (*ταῦτα ἐγὼ πάντα δι' ἔργων ἐπιδειξάμενος — — παραδοξοποιὸς ὑπὸ τῶν ἐπαινούντων ἢ φθονούντων ἐκλήθην· ὁπότε δὲ λόγῳ διηρχόμην ὑπὲρ τῶν αὐτῶν — — παραδοξολόγον ἐκάλουν με· τί ἂν οὖν τις πάθοι πρὸς ἀνθρώπους μήτε ἔργῳ μήτε λόγῳ πεισθῆναι δυναμένους;*). Ogsaa Spørgsmaalet uden *γάρ* er her, ligesom i de to sidste Steder af Lukian, blot et lidt eiendommeligt farvet «hvad skal man gjøre?» med Antydning af Umuligheden af at gjøre Noget, og naar f. Ex. Th. Gataker (t. M. Antonin. XII, 16) hermed sammenstiller Terent. Heaut. IV, 1, 29 «quid cum illis agas, qui neque jus neque bonum atque æquum sciunt?», da er Ligheden unegtelig slaaende; kun maa det ikke oversees, at Constructio-

nen med *πρός* ogsaa findes, hvor *πάσχειν* bruges om Følelser og Stemninger, saa at altsaa Forskjellen mellem *πάσχειν* og *ποιεῖν* end ikke i saadanne Steder tør siges at være reent udslettet. Naar man imidlertid betænker, at i det Hele taget de ældre Philologer baserede deres Opfattelse af denne «Attica et elegans locutio», som Fr. Vigerus cap. V sect. 12 kalder den, udelukkende paa Steder af Keisertidens Forfattere, da vil man let kunne forstaae, at de uden Videre gjengave den ved «quid faciam?».

Nogle af disse Afvigelser i Formen fra den ældre Sprogbrug har jeg forøvrigt hverken ved egen Læsning eller paa anden Haand fundet hos andre Forfattere end Lukian og Galenos, nemlig *τις* som Subject og Optativ med *ἄν* istedenfor Conjunctiv; ogsaa *τί καί* istedenfor *τί* har jeg kun gjenfundet to Steder hos Synesios (Slutn. af 4de og Beg. af 5te Aarh.) nemlig Epist. 105 (*ἐπεὶ καὶ φιλοπαίγμων ὤν, ὅς γε παιδόθεν αἰτίαν ἔσχον ὁπλομαχεῖν τε καὶ ἱππομανεῖν πέρα τοῦ δέοντος, ἀνιάσομαι μέν — τί γὰρ καὶ πάθω τὰς φιλτάτας κύνας ἀθήρους ὁρῶν καὶ τὰ τόξα θριπηδέφτατα; — καρτερήσω δὲ, ἂν ἐπιτάττῃ θεός*) og Epist. 124 (*ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτοις φιλοχωρῶν — τί γὰρ καὶ πάθω Λίβυς ὢν καὶ ἐνταῦθα γενόμενος καὶ τῶν πάππων τοὺς τάφους οὐκ ἀτίμους ὁρῶν; — διά σέ μοι δοκῶ μόνην ὑπερόψεσθαι τῆς πατρίδος κἂν λάβωμαι σχολῆς μετανάστεύσειν*). Forøvrigt mangler jo alt dette ingenlunde sine Analogier i den ældre Sprogbrug, der kunne tænkes at have virket som Reminiscentser; man sammenligne f. Ex. Plat. Phæd. 61 E *τί γὰρ ἄν τις καὶ ποιοῖ ἄλλο ἐν τῷ μέχρι ἡλίου δυσμῶν χρόνῳ*; det er Altsammen godt attisk — kun ikke i denne specielle Forbindelse. Hvormeget der her beroer paa en vis Tids Sædvane og hvormeget paa den enkelte Forfatters Tilbøielighed, kan naturligviis ikke afgjøres uden et fuldstændigt Overblik over den samlede Sprogbrug. Uden disse Eiendommeligheder findes Formlerne endnu hos langt senere Forfattere. Saaledes har jeg af Kirkefaderen Joannes Chrysostomos (sidste Halvdeel af 4de Aarh.) fundet to Steder anførte, hvor der staaer *καὶ τί πάθω*

(*καί* tilknyttende, ikke forstærkende), nemlig de sacerdot. II c. 6 (*ἐπειδὴ γὰρ τὴν προθυμίαν ταύτην οἱ μὲν οὐκ ἀπεδέχοντο, οἱ δὲ ἐπῄνουν καὶ ἐθαύμαζον, Καὶ τί πάθω; πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἔφης· ἑτέρως γὰρ οὐκ οἶδα φιλεῖν, ἀλλ' ἢ μετὰ τοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἐκδιδόναι τὴν ἐμαυτοῦ, ἡνίκα ἄν τινα τῶν ἐπιτηδείων κινδυνεύοντα διασῶσαι δέῃ*, altsaa = *τί γὰρ πάθω*, som Udtryk for Bevidstheden om ikke at kunne handle anderledes) og homil. in epist. sec. ad Cor. I c. 4 (*ἀλλ' ὅμως καὶ τὰ τῇ ἀκοῇ ἀφόρητα ταῦτα φορητὰ καὶ ποθεινὰ διὰ τὴν κατὰ Θεὸν ἡδονὴν γίγνεται, κἂν ἀγάγῃς τὸν μάρτυρα ἔτι ἐμπνέοντα μικρὸν ἀπὸ τοῦ ξύλου ἢ ἀπὸ τῶν τηγάνων, τοσαύτην εὑρήσεις τὴν ἀποκειμένην αὐτῷ χαρὰν, ὅσην οὐδὲ εἰπεῖν ἔνι. Καὶ τί πάθω, φησίν* (ɔ: dicat aliquis), *ὅτι μαρτυρίου καιρὸς οὐ πάρεστι νῦν; Τί φῄς; οὐ πάρεστι μαρτυρίου καιρός; οὐδέποτε μὲν οὖν ἄπεστιν*, hvor Spørgsmaalet altsaa kun er et Udtryk for Følelsen af, at det er umuligt at opnaae den skildrede Lyksalighed). Hos samme Forfatter finde vi ogsaa Forbindelsen *ἀλλὰ τί* (*σοι*) *πάθω* de sacerdot. IV c. 1 (*ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς ταῦτα οὕτως ἔχειν, ὡς ἔφης· — — ἀλλὰ τί σοι πάθω; οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν*, hvor der antydes Umuligheden af at gaae ind paa den Andens Tankegang) og ib. VI c. 7 (*ὅτι δὲ, ὅπερ ἐμακάριζον* (nml. *τὸ εὐδοκιμεῖν ἐν τῇ τῆς ἐκκλησίας προστασίᾳ*), *οὐκ ἂν ἔφυγον ἱκανῶς ἔχων μετελθεῖν, οὐδεὶς ἀντερεῖ. ἀλλὰ τί πάθω; οὐδὲν οὕτως ἄχρηστον εἰς ἐκκλησίας προστασίαν, ὡς αὕτη ἡ ἀργία καὶ ἀμελετησία* o. s. v., hvor der atter antydes Umuligheden af at handle anderledes, end man gjør). Af formelle Afvigelser fra den ældre Sprogbrug findes der i alle disse Steder væsentlig kun Tilknytningen ved *καὶ* eller *ἀλλά*; Hovedforskjellen ligger i den Situation, som Formelen er Udtryk for.

Hos Forfattere fra Overgangstiden og fra den reent byzantinske Tid kan man endog finde *τί πάθω* brugt aldeles som hos de Gamle. Saaledes læses hos Erotikeren Chariton Aphrodisiensis (som man pleier at sætte til 5te Aarh.) i III, 3: *τί πάθω; τί γένωμαι δυστυχής; ἐμαυτὸν ἀνέλω;* o. s. v., og i Appendix Anacreonteorum i Th. Bergks Poetæ Lyrici (p. 837 ff. i

2den Udg.) finde vi hos **Joannes Gazæus** («qui sexto sæculo adscribitur») *τί πάθω, φίλοι; τί ῥέξω;* (1, 16) og *τί πάθω, πάτερ; τί ῥέξω;* (6, 5. 10. 15) og hos **Constantinus Siculus** («ad sæculum nonum vel decimum videtur referendus») *δότε μοι λόγον· τί ῥέξω; τί πάθω;* o. s. v. (2, 84 f.). Endnu i **Theodoros Prodromos'** versificerede Roman om **Rhodanthe og Dosikles** (fra 12te Aarh.) er jeg stødt paa Formelen med *γάρ* i temmelig oprindelig Skikkelse paa tre Steder, som jeg endnu som Curiositet skal tilføie. II, 81 siger Dosikles: *νῦν δ' ἀλλὰ δεῦρο τοῦ φαγεῖν — τί γὰρ πάθῃς; — ἐπείπερ ἡμᾶς εἰσκαλεῖ Μυρτιπνόη* (altsaa i 2den Person, men forøvrigt som hos de Ældre; parenthetisk staaer Spørgsmaalet ogsaa Eurip. Hec. 614). VII, 231 siger Rhodanthe, idet hun taler om sin Elskers Hænder: *ἐρυθριῶ μὲν τὴν ἐνέργειαν λέγειν, ἐρῶ δ' ὅμως, Μύριλλα· καὶ τί γὰρ πάθω;* (altsaa *καὶ γάρ* istedenfor *γάρ*, hvilket jeg ikke veed at have seet andensteds; hos Lukian og Galenos hørte det tilføiede *καί* til *τί*). Endelig IX, 259 siger Dosikles: *φυγεῖν μὲν αἰσχρὸν καὶ λιπεῖν τοὺς πατέρας μακρὸν δι' ἡμᾶς οἶμον ἐξηνυκότας, στῆναι δὲ πρὸς πρόσωπον αἰδὼς καὶ φόβος. πλὴν οὖν — τί γὰρ πάθωμεν; — ἐγγὺς ἰτέον καὶ τοὺς τεκόντας γνησίως ἀσπαστέον* (altsaa i fuldkommen Overeensstemmelse med den ældre Sprogbrug).

En anden Spørgeformel, som baade i sin Brug er temmelig analog med *τί πάθω* og har deelt Skjæbne med det, hvad Mangelen paa klar og bestemt Opfattelse angaaer, er

Τί γένωμαι;

der, ligesom tildeels *τί πάθω*, bruges som Udtryk for Fortvivlelsens Raadvildhed. Disse to Formler tilligemed hvad der med dem staaer i Forbindelse, kunne da tjene hinanden til gjensidig Belysning. Formelen *τί γένωμαι* synes i den ældre Tid at have været endeel sjeldnere end den anden, og jeg veed af den før-

alexandrinske Litteratur kun eet sikkert Sted, hvor den findes i denne bestemte Form og som direct Spørgsmaal, nemlig

Æschyl. Sept. 297, hvor Choret synger om de mod Staden fremtrængende Fjender:

τοὶ μὲν γὰρ ποτὶ πύργους | πανδαμεὶ πανομιλεὶ | στείχουσιν — τί γένωμαι; — | τοὶ δ' ἐπ' ἀμφιβόλοισιν | ἰάπτουσι πολίταις | χερμάδ' ὀκριόεσσαν· | παντὶ τρόπῳ, διογενεῖς θεοί, πόλιν καὶ στρατὸν Καδμογενῆ ῥύεσθε.[1])

Ogsaa her kan jeg fra den alexandrinske Tid tilføie et Sted, som i ingen Henseende afviger fra det anførte, nemlig

Theocrit. Adon. (Id. XV), 51. Der udbryder Praxinoa, da hun med sin Veninde Gorgo og sin Tjenestepige Eunoa er kommen ud i Trængselen ved Adonisfesten:

ἀδίστα Γοργοῖ, τί γενώμεθα; τοὶ πολεμισταὶ
ἵπποι τῶ βασιλῆος. — ἄνερ φίλε, μή με πατήσῃς. —
ὀρθὸς ἀνέστα ὁ πυῤῥός· ἴδ' ὡς ἄγριος. — κυνοθαρσὴς
Εὐνόα, οὐ φευξῇ; — διαχρησεῖται τὸν ἄγοντα. —
ὠνάθην μεγάλως, ὅτι μοι τὸ βρέφος μένει ἔνδον.

Gorgo søger at berolige hende:

θάρσει, Πραξινόα· καὶ δὴ γεγενήμεθ' ὄπισθεν,
τοὶ δ' ἔβαν ἐς χώραν.

og Praxinoa svarer:

καὐτὰ συναγείρομαι ἤδη.

Som afhængigt Spørgsmaal have vi den samme Formel Thuc. II, 52, hvor det i Skildringen af Pesten hedder:

τά τε ἱερά, ἐν οἷς ἐσκήνηντο, νεκρῶν πλέα ἦν αὐτοῦ ἐναποθνησκόντων· ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ οἱ ἄνθρωποι οὐκ

---

[1]) Æschyl. Eum. 789 og 819 have Haandskrifterne *τί ῥέξω, γένωμαι*; men de nyere Udgaver have ikke uden god Grund alle optaget Tyrwhitts og Lachmanns Conjectur *γελῶμαι*. Vel kunde man, som G. Hermann bemærker, finde en Støtte for Forbindelsen *τί ῥέξω, γένωμαι*; i Eurip. Ion. 1446 *τίν' αὐδὰν ἀύσω, βοάσω*; men Analogien vilde dog ikke være fuldstændig, undtagen man vilde gaae ud fra at *γένωμαι* er = *ῥέξω*, ligesom *βοάσω* = *ἀύσω*, og Stedet har desuden ogsaa i andre Retninger Vanskeligheder, hvorfor jeg helst vil lade det ganske udenfor Betragtningen.

ἔχοντες, ὅ τι γένωνται, ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως.

Man vil see, at i de her anførte Steder Udtrykket overalt er brugt i en fortvivlet Situation, hvor der ikke sees nogen Udvei (et Par Steder, hvor Spørgsmaalet fremtræder i noget forandret Form og tildeels brugt paa en noget anden Maade, skal jeg omtale længere nede). Ogsaa dette Udtryk finder man oversat baade ved «hvad skal jeg gjøre?» og ved «hvad skal der blive af mig?», men med lige saa liden Ret som *τί πάθω*. «Hvad skal (ɔ: vil) der blive af mig?» maatte, forsaavidt Verbet *γίγνεσθαι* skulde bruges, ordret oversat hedde *τί γενήσομαι;*[1]) men ikke *τί γένωμαι;* hvad der jo ligefrem gjengivet betyder «hvad skal jeg blive til?».

Naar da nu det Spørgsmaal paatrænger sig, om vi ellers have nogen særegen Brug af Verbet *γίγνομαι*, som kunde bruges til Oplysning af dette Udtryk, saa finde vi det Herhenhø-

[1]) Dog veed jeg for Tiden ingen anden Hjemmel for denne Formel end tydsk-græske Lexika (Pape og Schenkl under «aus»), og jeg er temmelig sikker paa, at den ikke findes hverken hos Homer eller de dramatiske Digtere. Rigtignok staaer der Æschyl. Sept. 156 *τί πόλις ἄμμι πάσχει; τί γενήσεται; ποῖ δ' ἔτι τέλος ἐπάξει θεός;* og der synes ikke i og for sig at være Noget til Hinder for her at tage *τί* som Prædicatsord; Analogier er der jo nok af, ligefra det homeriske *θήρεσσιν ἕλωρ καὶ κύρμα γενέσθαι* o. Lign. til det aristophaniske *γενοίμην ἐν Κρατίνου κῴδιον* og Andet af samme Art; sml. Krüger gr. Sprachl. § 61, 8 Anm. 1 og det der anførte Sted Xenoph. Hellen. II, 3, 17 *πολλοὶ δῆλοι ἦσαν συνεστάμενοί τε καὶ θαυμάζοντες, τί ἔσοιτο ἡ πολιτεία* samt Udtrykket *οὐδέν εἰμι* = perii (Sophocl. El. 677; Phil. 951 og 1030; Aristoph. Equ. 1243; Vesp. 997). Dog kan jeg for Øieblikket ikke anføre noget Exempel paa, at *γίγνομαι* med èn Personbetegnelse som Subject og et Pronomen i Neutrum som Prædicatsord er brugt om Skjæbne i Almindelighed, undtagen af senere Forfattere, som Heliodor. Æthiop. II, 14 (*ὡς ἐκεῖνος μὲν ὅ τι καὶ γέγονεν οὐκ ἔχοι λέγειν, αὐτὸς δὲ τραυματίας ἀπενήξατο πρὸς τὴν γῆν*), Achill. Tat. III, 23 (*ὁ δὲ Κλεινίας, εἶπον, τί γέγονεν;*), Xenoph. Ephes. III, 3 (*κἀγὼ μὲν ἐξέφυγον, ἡ δὲ οὐκ οἶδα ὅ τι ἐγένετο*), og hos Æschylos kan *τί* ogsaa tages som Subject, ligesom Aristoph. Vesp. 24 (*οἴμοι, τί δῆτά μοι κακὸν γενήσεται ἰδόντι τοιοῦτον ἐνύπνιον;*), Ran. 1251 (*τί ποτε πρᾶγμα γενήσεται;*); sml. Soph. Œd. Col. 225 *θύγατερ, τί ποτ' αὐτίκα κύρσει;* og andre mere specielle Udtryk (som Eurip. Iph. Taur. 874, Soph. Ant. 1296, Eurip. Ion. 1246). Jeg kunde nok ønske at see *τί γενήσομαι* netop i denne Form.

rende bragt ialtfald i en ydre Forbindelse med Spørgsmaalet *τί γένωμαι* allerede af G. H. Schäfer i Meletem. crit. in Dionys. Halic. art. rhetor. p. 98. Idet han nemlig der med god Grund i Stedet hos Theokrit retter *τί γενοίμεθα* til *τί γενώμεθα* (hvad allerede ogsaa G. Hermann havde gjort), benytter han Leiligheden til at støtte Læsemaaden *τίς γένωμαι* Lucian. dial. meretr. 9, 3 (s. ndf.), som G. Hermann dengang havde villet forandre til *τί γένωμαι*, deels ved et Citat af Thomas Magister (*Ἀεὶ πάντα τὰ ἀπορηματικὰ ὑποτακτικῶς ἐκφέρονται, οἷον τί χρήσωμαι καὶ τίς γένωμαι καὶ πῇ τράπωμαι*), deels ved at gjøre gjældende, at Grækerne bruge baade *πάντα γίγνομαι* og *παντοῖος* eller *παντοδαπὸς γίγνομαι*, «si quis metu aliove *πάθει* perculsus alias ex aliis formas induit». Der maa imidlertid her skjelnes lidt deels mellem disse Talemaader selv, deels mellem deres Brug til forskjellige Tider. Hvad *παντοῖος γίγνομαι* angaaer, da forekommer det som Udtryk for en saadan Situation tre Steder hos Herodot (anførte hos Pape under *παντοῖος*), for at betegne de forskjellige Forsøg, som man gjør, deels under Paavirkning af et lidenskabeligt Ønske, for at formaae en Anden til at opfylde dette, deels under Paavirkning af heftig Frygt eller Fortvivlelse, for ved Overtalelse af en Anden at afvende en truende Ulykke eller frie sig ud af en fortvivlet Situation, og overalt med tilføiet Betegnelse af en saadan Hensigt. Herodot VII, 10 minder Artabanos ved Raadslagningen om Toget mod Hellas Xerxes om Dareios' Tog mod Skytherne og siger da: *τότε παντοῖοι ἐγένοντο Σκύθαι δεόμενοι Ἰώνων λῦσαι τὸν πόρον.* III, 124 hedder det om den samiske Tyran Polykrates' Datter, da hun har drømt, at hendes Fader hænger i Luften og bades af Zeus og salves af Helios: *ταύτην ἰδοῦσα τὴν ὄψιν παντοίη ἐγένετο μὴ ἀποδημῆσαι τὸν Πολυκράτεα παρὰ τὸν Ὀροίτην, καὶ δὴ καὶ ἰόντος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πεντηκόντερον ἐπεφημίζετο.* Endelig IX, 109 hedder det om Xerxes, da han har svoret sin Elskerinde Artaynte at tilstaae hende enhver Bøn, hun maatte gjøre, og hun saa beder ham om den Kappe, som hans Hustru Amestris netop har foræret ham: *Ξέρξης δὲ παντοῖος ἐγίνετο*

οὐ βουλόμενος δοῦναι· — — ἀλλὰ πόλις τε ἐδίδου καὶ χρυσὸν ἄπλετον καὶ στρατὸν, τοῦ ἔμελλε οὐδεὶς ἄρξειν ἀλλ' ἢ ἐκείνη· — — ἀλλ' οὐ γὰρ ἔπειθε, διδοῖ τὸ φᾶρος. Attiske Forfattere synes ikke at have brugt dette Udtryk, hvorimod det, som saa meget Andet hos Herodot, kommer igjen hos de Senere, f. Ex. Plutarch. Mar. 30 *παντοῖος γενόμενος ὑπὲρ τοῦ σῶσαι τοὺς ἄνδρας οὐδὲν ὤνησεν* og Ælian. de nat. anim. XV, 21 *παντοῖοι ἐγένοντο οἱ Ἰνδοὶ δεόμενοι τοῦ Ἀλεξάνδρου μηδένα ἐπιθέσθαι τῷ ζώῳ.*[1]) Hvad derimod *πάντα γίγνομαι* angaaer (og det Samme gjælder om *παντοδαπὸς γίγνομαι* hos de ældre Forfattere), da mindes jeg ikke at have seet det brugt ganske paa samme Maade. Begge disse Talemaader findes brugte først om en virkelig, bevidst og frivillig Antagelse af forskjellige ydre, legemlige Skikkelser i Medfør af en eiendommelig medfødt Gave, altsaa om overnaturlige Væsner. Saaledes bruges de om Proteus, om Empusa, om de aristophaniske Skyer (Odyss. IV, 417, sml. 455 ff., Aristoph. Ran. 289, Nub. 348, sml. 352 og 354 f.).[2]) Dernæst bruges de ogsaa om Mennesker, der ved Kunst antage forskjellige legemlige Skikkelser, saaledes Plat. de Rep. p. 398 A om den mimiske Kunstner. Fremdeles bruges de i overført Betydning om Personer, som ved deres Adfærd minde om hine mythiske eller fabelagtige Væsner, men saaledes, at Udtrykkene ingenlunde medføre Forestillingen om lidenskabelig Betagethed, men snarere om driftig Mangesidighed eller om snu Behændighed. Saaledes bruges Demosth. de cor. § 130

---

[1]) Lukian bruger ikke sjelden denne Talemaade, baade med *γίγνομαι* og med *εἰμί*, men den har hos ham en langt mere farveløs Charakteer end hos Herodot, idet den kun betegner de forskjellige Maader, hvorpaa en Sindsstemning yttrer sig (Dial. deor. 21, 2; Dial. mort. 21, 1; Demon. 6; Pro lapsu in salut. 1; Eunuch. 11), ja endog (Nigr. 4) forskjellige modsatte Sindsstemninger, hvori man bliver bragt ved en Andens Tale; paa lignende Maade findes den ogsaa hos Ælius Aristides XXVI (*ἱερ. λόγ. δ'*) vol. I p. 342 Jebb: *καὶ ὃς ἔτι μὲν ἀναγιγνώσκων δῆλος ἦν παντοῖος γιγνόμενος, ἱστάμενός τε πολλαχοῦ τῶν γραμμάτων καὶ στρεφόμενος.*

[2]) Hertil svarer da Spørgsmaalet i et Fragment af Komikeren Sannyrion (Meineke II p. 874), nemlig Danae fr. 1 *τί οὖν γενόμενος εἰς ὀπὴν ἐνδύσομαι; ζητητέον. φέρ' εἰ γενοίμην — γαλῆ;* o. s. v.

πάντα γίγνεσθαι om Æschines' Moder, som siges at være af den Grund kaldet Empusa, og Plat. Ion. 541 E παντοδαπὸς γίγνομαι i Forbindelse med ἄνω καὶ κάτω στρέφεσθαι om den, der »ligesom Proteus« paa forskjellig Maade veed at snoe sig fra det, han ikke gjerne vil til (thi selve det sproglige Udtryk betegner der ikke Andet; at det i Virkeligheden er brugt om Een, der er i Knibe og ikke veed, hvordan han skal slippe fra den, beroer paa at Udtrykket er brugt med Ironi). Hvad senere Forfattere angaaer, har jeg fundet παντοδαπός εἰμι, ligesom det herodoteiske παντοῖος γίγνομαι, om den, der handler under Paavirkning af et lidenskabeligt Ønske, Dion. Chrysost. or. 4 de regno p. 164 Reiske: ὁ Ἀλέξανδρος ἐκπεπληγμένος τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἀνδρεῖον — — παντοδαπὸς ἦν ἱκετεύων μὴ φθονῆσαι — — ἀλλὰ φράσαι o. s. v.[1]) Overhovedet mindes jeg ikke hos attiske Forfattere at have fundet noget Udtryk med εἰμί eller γίγνομαι, der egentlig kunde stilles ganske jævnsides med παντοῖος γίγνομαι hos Herodot. Om Anvendelse af alle mulige Midler til en Hensigts Opnaaelse bruge de πᾶν eller πάντα ποιεῖν og mangfoldige mere specielle Udtryk, men derved betegnes en bevidst og beregnet Anvendelse af Midler; derimod Udtrykkene ἐν παντὶ εἶναι eller γίγνεσθαι betegne blot den yderste Grad af Nød eller Fortvivlelse og medføre ikke Forestillingen om Hensigt eller Ønske.[2]) Men uden Tvivl er det ogsaa netop hiin Forestilling om en Antagen af forskjellige legemlige Skikkelser, hvorfra baade Spørgeformelen τί γένωμαι og det herodoteiske παντοῖος γίγνομαι er udgaaet (med Hensyn til det Sidste kan man sammenligne Odyss. XVII, 486, hvor det om Guderne hedder: παντοῖοι τελέθοντες ἐπιστρωφῶσι πόληας;

---

[1]) Hos Achilles Tatius bruges παντοδαπὸς γίγνομαι (III, 23) om de forskjellige Maader, hvorpaa en Sindsstemning yttrer sig, og παντοδαπός εἰμι (II, 29; VII, 1) om den, der er betaget af forskjellige Sindsstemninger paa samme Tid, altsaa ligesom παντοῖος γίγνομαι hos Lukian og Aristides; s. S. 234 Not. 1; paa den sidste Maade findes hos samme Forfatter ogsaa πάντα γίγνομαι (V, 19).

[2]) Til ἐν παντὶ εἶναι er der Xenoph. Hell. V, 4, 29 føiet en Sætning med μή, men det er i Analogi med verba timendi.

jfr. Eurip. Bacch. 477 f.), og det maa næsten siges at være tilfældigt, om lignende Udtryk ikke findes hos Attikerne; thi Forudsætningerne for en saadan Brug ere fuldstændigt tilstede. At naadige Guder ofte havde friet et Menneske ud af en fortvivlet Situation ved en Forvandling, var jo en courant Forestilling, og det var da ikke underligt, at en saadan Forvandling til en anden Skikkelse kunde fremstille sig som en Udvei af Nøden. At den møder os i Ønskets Form, har heller ikke for os nogetsomhelst Paafaldende, som naar Choret Æschyl. Suppl. 779 ønsker: μέλας γενοίμαν καπνός, Hermione Eurip. Andr. 862: κυανόπτερος ὄρνις εἴθ' εἴην eller Herakles Eurip. Herc. fur. 1397: αὐτοῦ γενοίμην πέτρος ἀμνήμων κακῶν. Men vi finde ogsaa noget Lignende i det deliberative Spørgsmaals Form. Saaledes siger Herakles Eurip. Herc. fur. 1157 i sin Fortvivlelse over at have dræbt Hustru og Børn: οἴμοι, τί δράσω; ποῖ κακῶν ἐρημίαν εὕρω πτερωτὸς ἢ κατὰ χθονὸς μολών; og lignende Overveielser, om man skal flygte op i Luften eller ned i Jorden eller ud til det yderste Hav, ere ikke saa ganske sjeldne; s. Eurip. Hec. 1099, Or. 1375, Ion. 1238, Phaeton. fr. 781 v. 57 Nauck (Dind. fr. 2). Det er da vistnok den samme Forestilling, kun mere forflygtiget og billedlig taget, der ligger til Grund baade i Overveielsens Form for Spørgsmaalet τί γένωμαι og i den virkeliggjorte Tankes Form for Udtryk som παντοῖος γίγνομαι. Exempler paa Folk, der ere i Knibe og nu »blive til Allehaande« for at slippe ud af den, have vi i Komødien, som f. Ex. i Aristoph. Vesp. den indelukkede Philokleon snart bliver til en Muus, snart til en Røg, snart til en Spurv;[1]) der bruges ogsaa der (v. 207 og 353) Verbet γίγνεσθαι om disse Forsøg, altsaa billedligt, men endnu ikke uegentligt (man kunde her minde om danske Talemaader som »at krybe i et Musehul af Skræk«). Naar vi nu lade det for Komødiens Udtryksform naturlige Sandse-

---

[1]) Naar han ogsaa optræder som en anden Odysseus, da har dette mere Charakteer af listig Beregning, ligesom naar Mnesilochos i Thesmoph. søger at slippe bort under forskjellige Skikkelser af euripideiske Dramer (sml. hvad der ovenfor er bemærket om παντοδαπὸς γίγνομαι).

lighedselement i Forestillingen træde endnu mere tilbage, komme vi til den Forestillingsform, der har fundet sit Udtryk i *παντοῖος γίγνομαι*. Denne Talemaade forholder sig da til *τί γένωμαι* som *πολλὰ πάσχειν* forholdt sig til *τί πάθω*; der betegnes ved *τί γένωμαι* den i Fortvivlelsens Raadvildhed foretagne Overveielse af, hvorledes man skal slippe ud af Situationen, og ved *παντοῖος γίγνομαι* (forsaavidt det er en fortvivlet Situation, det er Udtryk for) de forskjellige halvbevidste Forsøg, man i sin Fortvivlelse gjør i den Retning; som Enden paa det Hele finde vi ogsaa her (Herodot. IX, 109; Thucyd. II, 52) Resignationen, der hos Thukydid fremtræder i den uhyggelige Form af sløv Opgivelse af Alt. Oversættes kan *τί γένωμαι* ved «hvordan skal jeg tee mig?» eller, for at bruge et Udtryk, der ligner det græske og vel ogsaa uden stor Forsyndelse kunde bruges paa Dansk, ved «hvad (i Virkeligheden sige vi jo rigtignok «hvor») skal jeg gjøre af mig selv?». At det græske *τί γένωμαι* og det danske «hvor skal jeg gjøre af mig selv?» kun ere to Nuancer af den samme Forestilling, fremgaaer af de ovenfor fremdragne Ønsker og Overveielser af Tragødien, og ogsaa det i det længere nede anførte Sted af Lukian til *τί γένωμαι* føiede Ønske i Spørgsmaalsform *πῶς ἄν με ἡ γῆ καταπίοι*; («gid jeg kunde synke i Jorden!») er i denne Henseende betegnende.

Efter disse Bemærkninger til Forklaring af Spørgeformelen *τί γένωμαι* skal jeg dvæle lidt ved et Par Steder, der ere eiendommelige ved Afvigelser deels i Formen, deels i Brugen. Det første er Æschyl. Prom. 905, hvor Choret, grebet af Medlidenhed med den vildsomt omflakkende Ios ulykkelige Skjæbne, priser det jævnbyrdige Ægteskabs Lykke. Det hedder der:

ἐμοὶ δ᾽ ὅτι μὲν ὁμαλὸς ὁ γάμος, ἄφοβος, οὐ δέδια·
μηδὲ κρεισσόνων θεῶν ἔρως ἄφυκτον ὄμμα προσδράκοι με.
ἀπόλεμος ὅδε γ᾽ ὁ πόλεμος, ἄπορα πόριμος·
οὐδ᾽ ἔχω, τίς ἂν γενοίμαν· τὰν Διὸς γὰρ οὐχ ὁρῶ
μῆτιν ὅπα φύγοιμ᾽ ἄν.

Her er der i Henseende til Formen to Ting at lægge Mærke til, nemlig Verbets Modus (Optativ med *ἂν* istedenfor Conjunctiv)

og Pronominets Kjøn (τίς istedenfor τί). Den første Forandring er dog her ikke, som det var Tilfældet med τί ἂν πάθοιμι hos senere Forfattere, en blot Nuance i Udtrykket (en saadan, dubitativ Form af Spørgsmaalet har jeg i denne Formel ikke fundet hos nogensomhelst Forfatter), men den kan siges at være nødvendiggjort ved, at Spørgsmaalet ikke gjøres ligefrem i en virkelig stedfindende Situation, men forestilles som paatrængende sig under en vis som mulig tænkt Forudsætning, og ved at dette særegne Forhold med sit Krav paa Betegnelse, skjøndt Spørgsmaalet er indirect, har gjort sig gjældende ikke i Hovedsætningen, men i selve den afhængige Spørgesætning (i Lighed med hvad der Xenoph. Anab. V, 9, 28 er Tilfældet i en Gjenstandssætning med μή efter ἐννοῶ; s. Madv. gr. Ordf. § 137 under Texten. At Spørgsmaalet her virkelig er deliberativt (sml. ndf. S. 242 Not. 1), sees af, at Hovedsætningen har Formen οὐκ ἔχω og ikke οὐκ οἶδα eller lign.). Det er da, hvad denne Afvigelse i Formen angaaer, som Exempel paa en saadan compliceret Forestilling og dens sproglige Betegnelse, at Stedet har Interesse. Hvad den anden Afvigelse angaaer, at der er brugt τίς og ikke τί, da vil det af de nedenfor anførte Steder fremgaae, at denne Form af Udtrykket hos de senere Forfattere næsten fuldstændig har fortrængt den anden, og det er da interessant, at vi hos Æschylos møde begge Former ved Siden af hinanden. At rette τίς til τί, som A. Meineke i Philologus XIX p. 232 foreslog i Henhold til «Sprogbrugens Krav» (og som H. Weil har gjort), er nemlig ligeoverfor den senere Tids aldeles overveiende Anvendelse af τίς, selv om man troer at kunne finde sig i Hiaten, allerede betænkeligt paa Grund af det ringe Antal af Steder, der constituere den ældre Sprogbrug, og Meineke tog ogsaa allerede i de tilføiede Tillæg og Rettelser sit Forslag tilbage, rigtignok uden Motivering. Man kunde opkaste det Spørgsmaal, om ikke Forskjellen i Form hos Æschylos er ledsaget af en vis Forskjel ogsaa i Betydningen (der er sex Aarhundreder imellem dette Sted og det ældste af de senere, jeg har noteret mig), og det er efter Contexten ganske vist ikke umuligt, at der her kan

have været tænkt mere paa den sjælelige Habitus end paa den ydre Maade at tee sig paa (sml. hvad der S. 242 Not. 1 vil blive at bemærke om den senere Sprogbrug); men da Stedet, saavidt mig bekjendt, er enestaaende i den ældre Litteratur, seer jeg ingen Mulighed for at statuere en saadan Forskjel med nogensomhelst Sikkerhed, og det er jo heller ikke uden Analogier i Sproget, at *τίς* og *τί* i samme Talemaade bruges jævnsides med hinanden[1]).

Det andet Sted er Eurip. Alc. 153, hvor Ternen paa Chorets Udtalelse om Alkestis *ἴστω νυν εὐκλεής γε κατθανουμένη γυνή τ' ἀρίστη τῶν ὑφ' ἡλίῳ μακρῷ* svarer:

> *πῶς δ' οὐκ ἀρίστη; τίς δ' ἐναντιώσεται;*
> *τί χρὴ γενέσθαι τὴν ὑπερβεβλημένην*
> *γυναῖκα; πῶς δ' ἂν μᾶλλον ἐνδείξαιτό τις*
> *πόσιν προτιμῶσ' ἢ θέλουσ' ὑπερθανεῖν;*

Herom maa bemærkes Følgende. Om end *τὴν ὑπερβεβλημένην γυναῖκα* ikke kan have den Betydning, man har villet lægge deri («den Qvinde, som skal overgaae hende»), men kun kan være = «den (*κατ' ἐξοχήν*) udmærkede Qvinde», saa komme vi dog ad en anden Vei til samme Mening; Ordene betyde «hvorledes skal den udmærkede Qvinde tee sig (nml. anderledes end Alkestis har gjort)?» og betegne altsaa Umuligheden af at vise en med Begrebet en udmærket Qvinde mere stemmende Adfærd end den af Alkestis udviiste. Spørgsmaalet er da her ikke et Fortvivlelsens Spørgsmaal, men blot et Spørgsmaal med negtende Mening, d. e. med Antydning af, at der i den omhandlede Retning ikke er Noget at gjøre, saaledes som vi ovenfor saae, at senere Forfattere stundom bruge *τί ἂν πάθοιμι*; den mere lidenskabsløse, objective Charakteer, som Spørgmaalet i denne Betydning har, gjør sig ogsaa gjældende i Brugen af tredie Person og af Verbet *χρή*. At det imidlertid ogsaa her er den

[1]) Saaledes bruges baade *εἶναί τι* og *εἶναί τινα*, *οὐδὲν εἶναι* og *οὐδένα εἶναι* til Betegnelse af en Persons Værd og Betydning. Denne Analogi blev i phil.-hist. Samfund paapeget af Hr. Conferensraad Madvig, hvis jeg ellers tør nævne et Navn som hans i en saa underordnet Anledning.

samme Forestilling om Antagelse af en ydre Skikkelse, der ligger til Grund, derom vil neppe Nogen tvivle, naar han sammenligner f. Ex. Gobryas' Fortolkning af Skythernes Foræringer til Dareios Herodot. IV, 132: *ἢν μὴ ὄρνιθες γενόμενοι ἀναπτῆσθε ἐς τὸν οὐρανὸν ἢ μύες γενόμενοι κατὰ τῆς γῆς καταδύητε ἢ βάτραχοι γενόμενοι ἐς τὰς λίμνας ἐσπηδήσητε, οὐκ ἀπονοστήσετε ὀπίσω ὑπὸ τῶνδε τῶν τοξευμάτων βαλλόμενοι*, eller den hos Dion Chrysostomos de gloria I (or. 66 p. 358 Reiske) opbevarede og af ham endnu yderligere tilspidsede Yttring af Bion (formodentlig Borystheniten): *μὴ δυνατὸν εἶναι τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, εἰ μὴ πλακοῦντα γενόμενον ἢ Θάσιον*. Et almindeligt positivt Udtryk i en tilsvarende Sammenhæng veed jeg kun at anføre af Ælius Aristides, nemlig orat. Leuctr. I (vol. I p. 421 Jebb.) *ἐγὼ μὲν οὐκ ἐπινοῶ πᾶς γιγνόμενος*, hvormed man kan sammenligne det danske »om jeg saa stod paa Hovedet«.[1])

Om Sprogbrugen hos de senere Forfattere er der ved denne Formel ikke Meget at tilføie udover det allerede Bemærkede, at Spørgsmaalet her (saavidt mig bekjendt) næsten udelukkende optræder i den ogsaa af Thomas Magister (s. ovf.) ene anførte Form *τίς γένωμαι*, hvad der, forsaavidt der hos de Ældre skulde have været nogen Forskjel imellem *τί γένωμαι* og *τίς γένωμαι* (jfr. det ovenfor til Æschyl. Prom. 905 Bemærkede), maatte tilskrives en vis Løshed i Opfattelse og Brug, som ikke vilde

---

[1]) Det bør iøvrigt ikke lades ubemærket, at Sproget ogsaa ad en anden Vei kunde komme til lignende Udtryk med *γίγνομαι* om Adfærd og Handlemaade endog ganske i Almindelighed (ikke betingede af en særegen Situation), nemlig igjennem Brugen af *γίγνομαι* som Betegnelse for Manifestation af eller Optræden i en vis Egenskab (f. Ex. *ἄνδρα ἀγαθὸν γίγνεσθαι, σωτῆρα γίγνεσθαί τινος*); men at denne Sprogbrug virkelig skulde have afsat tilsvarende spørgende Udtryk, finder jeg i den ældre Græcitet ellers ingen Spor af, og hvad der af den Art findes hos sildige Forfattere, som f. Ex. Synes. Epist. 104 *νῦν ἔδει τοῦ γενναίου λήματος, νῦν τῶν ἐκείνου χειρῶν. τί ἂν ἐποίησε; τί ἂν ἐγένετο*; eller Epist. 121 *ἔστω δή σοι τοῦτο τεκμήριον, τίς ἂν ἐγενόμην ἐξόν τι ποιεῖν. ὅς ἐπειδὴ οὐκ ἔξεστι καταρῶμαι* (man lægge Mærke til Pronominets forskjellige Kjøn), kan ogsaa opfattes som en paa uklar Sprogfølelse beroende stærk Udvidelse af den Sprogbrug, hvoraf jeg her har udledet Formelen *τί γένωμαι*.

kunne vække Forundring. Hyppigst er Formelen ogsaa her Udtryk for Raadvildhed, dog tildeels uden Charakteer af Fortvivlelse; men enkeltviis findes den ved Siden deraf ogsaa brugt som Udtryk for blot Tvivlraadighed. Hvad Brugen angaaer, dækker altsaa de senere Forfatteres *τίς γένωμαι* fuldstændigt *τί πάθω*, saaledes som dette fremtræder hos de Ældre, men strækker sig desuden noget videre, om end ikke fuldt saa langt som det senere *τί πάθω* (*τί ἂν πάθοιμι*), idet ialtfald jeg ikke har seet selve Formelen *τίς γένωμαι* brugt som blot Spørgsmaal med negtende Mening, hvad der dog efter det nysomhandlede Sted Eurip. Alc. 153 kunde synes at ligge nær. I det Enkelte vil man bedst see Sprogbrugen udfolde sig i selve Forfatterstederne, som jeg nu skal lade følge.

Lucian. dial. meretr. 9, 3 udbryder Hetæren Pannychis, da begge hendes Elskere træffe sammen hos hende, i sin Fortvivlelse: *τίς γένωμαι; πῶς ἄν με ἡ γῆ καταπίοι;* Stedet er allerede leilighedsviis omtalt flere Gange i det Foregaaende.

Hos den med Lukian samtidige Rhetor Ælius Aristides har jeg fundet Formelen paa fire Steder, der frembyde Exempler paa en tildeels meget stærk Udvidelse af Formelens Omraade, overalt i den af et *οὐκ ἔχειν* afhængige Spørgesætnings Form. Strax paa den første Side, i Begyndelsen af *λόγος εἰς Δία*, som er forfattet ifølge et i Havsnød aflagt Løfte, læse vi: *καίτοι πρὸς αὐτῷ* (nml. *τῷ λόγῳ*) *γιγνόμενος οὐκ ἔχω, τίς γένωμαι, ἀλλὰ νῦν μοι δοκῶ καὶ σφόδρα μανθάνειν, ὡς τελέως ἄρα ἐκινδύνευον καὶ οὐκ ἐν ἐμαυτῷ ἦν ὑπὸ τῆς θαλάττης, κατὰ τοιούτων εὐχόμενος, ἃ μήτε ἀποπληρῶσαι ῥᾴδιον μήτε ἐγχειρῆσαι σωφροσύνης ἴσως ἔχει πίστιν, ὑπισχνούμενος ὕμνον ἐρεῖν Διός, καὶ ταῦτα ἄνευ μέτρου.* I or. XLIX (*περὶ τοῦ παραφθέγματος* d. e. om Udtalelser af personlig Natur i litteraire Arbeider) hedder det vol. I p. 393 Jebb: *ὅταν οὖν τις* (nml. *ῥήτωρ*) *ἀγώνισμα ποιήσηται διὰ πάντων τῶν καλῶν τούτων διεξελθεῖν καὶ πάσας μίξεις μῖξαι περὶ τοὺς λόγους — —, σκοτοδινιᾷ δὴ πᾶς ἐνταῦθα ἀκροάτης καὶ οὐκ ἔχει, τίς γένηται.* Lidt ovenfor i samme Declamation (p. 381) siger Aristides, efterat have om-

talt Herodots om stærk Selvfølelse vidnende Proœmium: *καί μοι δοκεῖ τὸν ἕτερον* (d. e. Thukydides) *τοῦτο ἡσυχῇ κνίζειν· οὐκ ἔχων γοῦν, ὅστις γένηται, τὸν πόλεμον αἴρει καὶ βουλόμενος εἰπεῖν, οἶμαι, ὅτι αὐτὸς ἀξιολογώτατος εἴη τῶν συγγραφέων, τῷ πολέμῳ τὴν ψῆφον δίδωσιν.* Endelig XXIII (*ἱερ. λόγ. α'*) vol. I p. 290 Jebb hedder det: *ὁ δὲ Ζώσιμος ἐμακαρίζετο ὑπὸ πάντων καὶ αὐτὸς οὐκ εἶχεν, ὅστις γένηται, τῷ τε Θεῷ χάριν ἔχων τῆς προνοίας καὶ τῆς διακονίας ἐμοί.* Man vil see, at der ogsaa paa alle disse Steder betegnes Raadvildhed (ikke Umuligheden af overhovedet at gjøre Noget); men den Stemning, hvori Raadvildheden har sin Grund, er intetsteds egentlig Fortvivlelse og er i det Hele af høist ueensartet Natur; i det første Sted er det Forlegenhed ved at skulle indfrie et ubetænksomt Løfte, i det andet Forvirring ligeoverfor en Kunstpræstation, som man er ude af Stand til at opfatte i sin Heelhed, i det tredie Trangen til at give Bevidstheden om sin egen Fortræffelighed Luft uden dog ligefrem at tale om sig selv, og i det fjerde endog overvættes Glæde og Taknemmelighed. Saa udstrakt et Spillerum for Brugen af denne Formel veed jeg ikke om nogen anden Forfatter har tilladt sig.

Endeel Steder ere samlede af Fr. Jacobs til Achill. Tat. V, 21 (*οὐκ εἶχον δέ, ὅστις γένωμαι* om Forlegenhed ligeoverfor en ikke uberettiget Fordring, som man dog meget nødig vil fyldestgjøre), deels af selve den commenterede Forfatter (VI, 19 *ταῦτα ἀκούσας ὁ Θέρσανδρος οὐκ εἶχεν, ὅστις γένηται· καὶ γὰρ ἤρα καὶ ὠργίζετο*, altsaa om Tvivlraadighed fremkaldt ved en Kamp mellem modsatte Stemninger), deels af den vistnok meget sildige Erotiker Eustathios (I, 10 *ἐγὼ δέ, τίς γενοίμην, οὐκ εἶχον* om Undseelse over at have compromitteret en ung Pige) og deels af Libanios (tom. IV p. 838 Reiske),[1]) hvilket

---

[1]) Stedet ib. p. 127 (af Declamationen *'Ορέστης*, hvori den for Modermord anklagede Orestes forsvarer sig) er noget forskjelligt, og Spørgsmaalet her neppe engang deliberativt. Orestes siger her, at hvis han, som Anklageren havde forlangt, havde stævnet Klytæmnestra istedenfor at dræbe hende, da vilde Dommerne have gjort ham Bebreidelser for Svaghed,

sidste Sted giver en meget nærliggende Anviisning paa en Række sideordnede Steder af samme Forfatter. Det er nemlig taget af een af de *μελέται*, hvori Personer, som af een eller anden mere eller mindre piquant Grund ere blevne kjede af Livet, tænkes hos de Femhundredes Raad i Athen at begjære Tilladelse til at tømme Giftbægeret, saaledes som Valerius Maximus (II, 6, 7—8) beretter at det kunde finde Sted i Massilia og at han selv havde været Øienvidne til paa Keos (hvoraf han slutter «consuetudinem Massiliensium non in Gallia ortam, sed ex Græcia translatam»), og som det Heliodor. Æthiop. IV, 19 forudsættes som muligt ogsaa i Delphi (*προσαγγέλλειν ἑαυτόν* kaldes det); Spiren til Declamationer over dette Thema kan tænkes at have ligget i visse tragiske *ῥήσεις*, som Eurip. Herc. fur. 1255 ff., hvor Herakles gjør sin Ven Theseus Rede for Grundene til, at Livet har tabt sit Værd for ham. Det af Jacobs anførte Sted er af Declamationen *Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἑταίρας ἑαυτὸν προσαγγέλλει*, og den Gjerrige siger der, efterat have skildret den *μάχη τοῖν δυοῖν ἐρώτοιν*, hvoraf han fortæres, men hvori dog ὁ *τοῦ κιβωτίου* hidtil altid har været den Seirende: *ἐπιῤῥάξας οὖν τὸ πῶμα τῷ κιβωτίῳ καὶ κλείσας ἀσφαλῶς ἀποτρέχω· εἶτ' οὐκ ἔχω, τίς γένωμαι, ἀλλ' ἀλύων ἄνω καὶ κάτω*

eftersom hendes Forbrydelse jo var aabenbar; naar han da fortsætter: *τίς ἂν ἐγενόμην τούτων ἀκούων; οὐκ ἂν εὐθὺς κατέδυν καὶ ἰδεῖν εἰς οὐρανοὺς οὐκ ἂν ἠνεσχόμην*; da betyder dette Spørgsmaal vist kun «hvorledes vilde jeg være bleven tilmode ved at høre dette?» (sml. Heliodor. Æthiop. I, 10 *τίνα με οἴεσθε γεγενῆσθαι, ὃς καὶ νῦν ἐρυθριῶ διηγούμενος*; Achill. Tat. VIII, 14 *ἐγὼ δὲ, ὅστις ἐγεγόνειν, οὐκ ἂν εἴποιμι λόγῳ*) eller betegner i det Høieste (i Liighed med *παντοῖος γίγνομαι* S. 234 Not. 1) den reent umiddelbare og uvilkaarlige ydre Virkning af Sindsstemningen, ligesom det om en rigtignok ganske forskjellig Stemning Æl. Aristid. XLIX vol. II p. 379 Jebb. efter Anførelsen af en Bøn af Pindar (fr. 60 Boeckh) hedder: *καίτοι τίς ἂν ἦν τυχὼν τῶν ἐκ τῆς εὐχῆς, ὃς εὐθὺς ἀρχόμενος τῆς εὐχῆς τοσοῦτον ἐφ' αὑτῷ φρονεῖ εἰπὼν εἰς αὐτόν*; Et meget lignende Sted findes Synes. Epist. 44, hvor det i Tiltale til en formodet Drabsmand hedder: *καὶ τίς ἂν γένοιο τοῦ σώματος ἐξελθὼν εἴθ' ὑπὸ βιαίας δίκης εἴτε ἕτερον τρόπον, κἄπειτα αὐτὴν τὴν ψυχὴν αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεασάμενος, οὐκ οὔσης ἀρνεῖσθαί σοι γλώττης, ἀλλ' ἐγκεκολαμμένον ἔχων τοὐπίσημον τὸ τῆς πράξεως; οὐκ ἰλιγγιάσεις; οὐκ ἀπορήσεις;*

περίειμι τὴν ἀγορὰν, τὸ ἄστυ πᾶν, τὴν οἰκίαν o. s. v. Af Declamationer af denne Art findes der adskillige hos Libanios, og Spørgsmaalet *τίς γένωμαι* forekommer i dem naturligviis jævnlig, saaledes ib. p. 147 (*Δύσκολος γήμας λάλον γυναῖκα ἑαυτὸν προσαγγέλλει*): *ὡς οὖν πάντα, δι' ὧν πείσειν τε ᾤμην καὶ καταναγκάσειν, πεποιηκὼς βέλτιον μὲν οὐκ ἀπέφηνα τὸ πρᾶγμα, χαλεπώτερον δὲ πολλῷ, τίς γένωμαι; ποῖ καταφύγω; τίνα λύσιν εὕρω τῆς συμφορᾶς;* p. 194 (*Τίμων ἐρῶν Ἀλκιβιάδου ἑαυτὸν προσαγγέλλει*): *τὴν φύσιν δ' οὐδέπω καὶ τήμερον δύναμαι τῶν παιδικῶν καταδεῖν, οὐδὲ τὸν τρόπον* (der følger nu en Skildring af dennes Anomalier). *τίς δὴ γένωμαι, ἢ τίνα εὕρω τῶν κακῶν μεταβολήν;* p. 226 (*Παράσιτος τοῦ τρέφοντος αὐτὸν φιλοσοφήσαντος ἑαυτὸν προσαγγέλλει*), hvor Parasiten, efterat have meddeelt, at han staaer ganske ene i Verden og hverken har Forældre eller Slægtninge mere, fortsætter: *ὃν δ' ἀντὶ πάντων εἶχον, φιλοσοφεῖ, τὸ δ' ἴσον εἰπεῖν, καὶ οὗτος τέθνηκέ μοι. τίς δὴ γένωμαι τῆς παλαιᾶς συνηθείας ἑαλωκώς; πῶς ἐπαρκέσω πρὸς τὴν χρείαν ἐμαυτῷ τρυφᾶν μεμαθηκώς;* o. s. v. Som Udtryk for tvivlraadig Vaklen, der ender ved en lys Tanke og dertil svarende Beslutning, finde vi Formelen i Declamationen *Ὀρέστης*, nemlig p. 120, hvor Orestes skildrer sin Stemning efter Faderens Drab: *μέσος δὴ γίγνομαι τοῖς κακοῖς καὶ ἠπόρουν, καί μοι πάντα πρὸς τὴν γνώμην εἰσῄει· παρίδω τὸν πατέρα; τῆς μητρὸς ἅψωμαι; ἐμαυτὸν ἀνέλω; τίς δὴ καὶ γένωμαι; ὢ κρίσεως ἐκείνης δυστυχοῦς καὶ πανταχόθεν λυπούσης. ἐδόκει δή μοι τὸ πρᾶγμα κρείττονος δεῖσθαι βουλῆς· ἔλεγον γὰρ, ὡς ὅσα τῶν βουλευμάτων τὴν τῶν ἀνθρώπων γνώμην νικᾷ, ταῦτα τοῖς θεοῖς ἐπιτρέπειν προσήκει*, hvorpaa han jo saa raadspørger Apollons Orakel i Delphi.

Af de saakaldte Aristænetos' Breve anfører Hemsterhuis til Thomas Magister lib. I ep. 28, hvor en Elsker i Fortvivlelse over den Elskedes Vægelsindighed udbryder: *τί πράξω; τίς γένωμαι; φεῦ τῶν ἀφορήτων κακῶν, παπαῖ τῶν ἀμέτρως κατεβλακευμένων ἠθῶν.*

Endelig skal jeg af Xenophon Ephesius anføre to Steder, nemlig II, 4 *ταῦτα πάντα εἰς μείζονα συμφορὰν τὸν Ἀβροκόμην ἦγε καὶ ἠπόρει, ὅστις γένηται*, og V, 10 *εἰ δὲ αὕτη ἡ στήλῃ τῶν συντρόφων τῶν ἡμετέρων ὑπὲρ ἀμφοτέρων τὸ ἀνάθημα, τίς οὖν γένωμαι μόνος; ποῦ δὲ τοὺς φιλτάτους ἀνεύρω;* samt af Chariton Aphrodisiensis det allerede under *τί πάθω* anførte Sted III, 3 (*τί πάθω; τί γένωμαι δυςτυχής;*), det eneste Sted, hvor jeg har fundet *τί γένωμαι* forbundet med *τί πάθω*, og det eneste, hvor jeg efter 3die Aarh. f. Chr. har fundet *τί γένωμαι* med Pronominet i Neutrum.

Ved Gjennemlæsning af disse Exempler vil man, foruden hvad jeg alt ovenfor har gjort opmærksom paa, have bemærket, at der ogsaa ved denne Formel her i den senere Tid i Modsætning til den ældre findes den samme Modtagelighed for Tilføielse af tilknyttende og forstærkende Partikler og af participiale Bibestemmelser og Bisætninger, som vi hos de senere Forfattere lagde Mærke til ved *τί πάθω*, hvorimod i det directe Spørgsmaals Form Conjunctiven i denne Formel til ingen Tid synes at have været udsat for Indgreb, ligesaalidt som Formelen synes nogensinde at have været brugt i andre Personer end første.

Hermed være da disse Bemærkninger afsluttede. At Een og Anden vil finde, at de brede sig for meget i Forhold til Sagens Betydning, maa jeg vel være forberedt paa; Omhu i Samling og Benyttelse af Stoffet haaber jeg man ikke vil savne i dem.

Det gamle Torv i Athen.

Af ***Richard Christensen.***

Studiet af og Kjendskaben til det gamle Athens Topographi har i de siden Grækenlands Befrielse forløbne Aar gjort mærkelige Fremskridt. Vel havde Videnskaben kun en føie Stund Aarsag til at glæde sig over, at den gamle By atter kom til Hæder og Værdighed som det nye Kongeriges Hoved- og Residensstad; trods alle Regjeringens prisværdige Forsætter og Forbud var snart den gamle Jordbund Nord for Akropolis bedækket med moderne Bygninger, og derved ere Udgravninger for lang Tid blevne særdeles besværlige og kostbare. Men den Begeistring, der vaktes for den helleniske Oldtid, kom ogsaa Topographien tilgode. Grækerne selv have, tildels rigtignok ansporede og ledede af Fremmede, mest virket ved Udgravninger og saaledes, saavidt deres ringe Midler have tilladt det, bidraget Deres til at skaffe Materialet tilveie; derimod have de aldrig lagt nogen egentlig Sands for en videnskabelig Behandling af deres Bys Topographi for Dagen og paa en enkelt Undtagelse nær ikke ydet noget Bidrag af Betydning til Løsningen af de mange Spørgsmaal, der knytte sig til denne. «Europa» har ogsaa paa dette Punkt ikke blot givet Stødet og viist Veien, men gjort det meste Arbeide. Det er Navne, som K. O. Müller, Ulrichs, Ross, Leake og Forchhammer, der betegne Mærkepælene paa den første Del af det nyvakte topographiske Studiums Bane.

Aaret 1862 blev et nyt Vendepunkt i Topographiens Historie. Det var i det Aar, at den preussiske Expedition til Athen fandt Sted, og samme Aar udgav den ene af Deltagerne, Ernst Curtius, første Hefte af sine Attische Studien (Særtryk af Abhandlungen der Kgl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen XI). Han har heri antydet og i sine senere Arbeider, Attische Studien II, 1865 (= Abhdlgen d. Kgl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen XII) og Erläuternder Text der Sieben Karten zur Topo-

graphie von Athen, 1868, med Klarhed fremsat og anvendt et Princip for den topographiske Forskning, der, saa naturligt og nærliggende det end er, dog først ved ham maa siges at være kommet til sin Ret, nemlig den historiske Methode, der nøie adskiller, hvad der tilhører forskjellig Tid, og tager tilbørligt Hensyn til de Forandringer, Byens Udseende i Oldtiden er undergaaet. Har end Curtius's levende Phantasi paa adskillige Punkter ført ham paa Afveie og er han end ikke sjælden for rask og dristig i sine Slutninger, saa er det dog utvivlsomt, at det topographiske Studium først derved egentlig er ført ind paa den rette Bane. Methoden er bleven anerkjendt og optagen af de fleste Topographer i vor Tid, navnlig Conrad Bursian, Curt Wachsmuth og Grækeren Peter Pervánoglu, og har allerede baaret glædelige Frugter. Vel er endnu kun Grunden lagt og en ringe Del af Bygningen opført, og der vil behøves et langt og møisommeligt Arbeide, inden alle nødvendige Sten til Bygningen blive bragte tilveie og lagte paa deres rette Plads; men Videnskaben tør dog nu nære det tillidsfulde Haab, at den kritiske Methode, der med hver Dag vinder større Sikkerhed, i Forening med Bestræbelserne for at drage Levningerne frem af Jordens Skjød fra det græske archæologiske Selskabs Side, hvis Virken sikkert vil finde kyndig og kraftig Understøttelse hos det tydske archæologiske Institut, der nu agtes oprettet i Athen, — Dag for Dag ville give os et klarere Billed af det gamle Athen.

Som et af den historiske Methodes smukkeste Resultater tør det sikkert betragtes, at det nu, trods Usikkerheden i mange Enkeltheder, navnlig ved Curtius's og Wachsmuths skarpsindige Undersøgelser er bragt til Vished, at Athen er opstaaet ved en Sammensmeltning af flere Kolonisationer, der til forskjellig Tid have nedsat sig paa Stadens Jordbund. Vi ere istand til med Sikkerhed at paavise tre saadanne.

I. Det er baade i sig selv naturligt og hjemlet ved Oldtidstradition, at en Del af Indvandringen i Attika foregik ad Sø-

veien fra Salamisbugten; Spor af Phoinikere, Karere, Leleger osv. træffes paa Salamis, ved Piræus, Phaleron o. a. St. (Curtius Erl. Text 9 f.). Og der er faa Steder paa Athens Jordbund, der bedre egne sig til en Kolonisation, bedre svare til den i Oldtiden fremherskende Tilbøielighed til at lægge Nybygderne paa og om Høider i nogen Afstand fra Havet, end Høidedraget, der udbreder sig Vest for Akropolis under forskjellige Navne, Philopapposhøien (Museion), Pnyx- eller, som jeg hellere vil kalde den, Alterhøien og Nymphehøien, med forholdsvis brat Affald mod Øst, mod Sydvest skraanende jævnt ned i Sletten lige til Ilissos. Her vare Nybyggerne dækkede mod de barske og hyppige Nordenvinde, medens de om Vinteren milde, om Sommeren kjølige Søndenvinde fra Søen uhindret kunde bestryge Høiderne. Jordbunden var tør og sund, og Klippen gav rigeligt Byggemateriale uden at kunne anvendes til noget Bedre. Her havde de søfarende Kolonister paa eengang vid Udsigt og let Adgang til det kjære Hav, medens de dog vare langt nok borte fra det til ikke at behøve at frygte Sørøvere. Her havde de ypperlig Leilighed til Samqvem med de Omboende uden at være meget udsatte for Angreb af dem, og havde endelig ved Høidernes Fod en vidtstrakt Slette, der kunde tages under Dyrkning til Agerland[1]).

Til Overflod finde vi paa de nævnte Høider baade paa Øst- og paa Vestsiden, men navnlig paa den sidste, saavel som paa Areopagos, talrige Spor af en ældgammel og omfattende Bebyggelse[2]). Her seer eller rettere saa man, da Burnouf først beskrev dem, — thi deres Tal er allerede i flere Aar stadigt blevet formindsket ved Bortsprængninger af Klippen, — mere end 800 større og mindre, mest firkantede Udhulinger i Klippen, der utvivlsomt have tjent som Fundamenter til Beboelsesrum, hvis øvre Dele vare opførte af Ler, Træ eller et andet let

[1]) Jfr. Forchhammer Topogr. v. Athen 14, Curt. Erl. T. 15 f.

[2]) De ere opmaalte, aftegnede og beskrevne af E. Burnouf i Archives des missions scientifiques et littéraires V (1856), 64 ff. og hos Curtius Sieben Karten zur Topogr. v. Athen, Att. St. I, 17 ff. og Erl. T. 13 ff.

forgjængeligt Materiale, snart enkeltvis snart flere forenede til hele Leiligheder; foran dem ere aabne Pladse, og Trapper forbinde Husenes forskjellige Værelser eller de forskjellige Huse indbyrdes. Paa nogle Steder, navnlig paa Areopagos, ligge Rummene uden Orden spredte mellem hverandre, paa andre Steder saa regelmæssigt, at vi tydeligt kunne forfølge baade smallere, krumme Gyder eller Stræder og bredere Gader eller Hovedveie, undertiden med Vognspor, undertiden riflede med Hammeren for at lette Opstigningen for Mennesker og Dyr. Langs Husene løbe mindre Kanaler, der forene sig i større, til at føre Regnvandet bort. Af Hovedveiene er den bedst bevarede den dybe Hulvei mellem Philopappos- og Alterhøien, der fra Kirken for Hagios Dimitrios fører mod Sydvest; den har endnu dybe Vognspor, Rifler mellem disse for Trækdyrene og ved Siden en temmelig bred og dyb, smukt hugget Rende, der førte Vandet til Ilissos. Ved Husene har man fundet omtrent 60 store, dybe, indvendig med Cement beklædte Beholdere i Klippen, der have tjent dels som Cisterner (*φρέατα*), dels som Forraadskamre (*σειροί, λάκκοι*); fremdeles Alterpladse og Grave, de sidste dels simple firkantede Fordybninger til Enkeltpersoner, uden bestemt Orientering, — af saadanne har man talt 111, — dels større Anlæg, som »Kimons Grav» i den nysnævnte Hulvei, maaske ogsaa »Sokrates's Fængsel» paa Østskraaningen af Philopapposhøien. Endelig træffe vi ogsaa enkelte større Forsamlingsrum, saaledes et langt ude paa Vestskraaningen af betydeligt Omfang[1]).

Alle disse Anlæg, — hvori Ross (Das Theseion und der Tempel des Ares in Athen, Vorwort IX) med Urette kun seer en stor Nekropolis, — tilhøre utvivlsomt den ældste Tid. At man i den peloponnesiske Krig, da Landfolket maatte indeslutte sig i Byen og mellem de lange Mure, ogsaa har benyttet dem til Boliger, forsaavidt de vare ledige, er rimeligt; men at man for et midlertidigt og sandsynligvis dog kun kort Ophold skulde have

[1]) Curtius Att. St. I, 20 siger »von 110 Schritt Breite»; det er en Skrivfeil for »Omkreds».

gjort sig den Uleilighed med saa stor Omhu at bearbeide den meget haarde Klippe, er en Umulighed. Saadanne, i deres Slags storartede, Arbeider tilhøre overhovedet næsten overalt, hvor vi træffe dem i Grækenland, den ældste Tid, og til denne henvises vi ogsaa ved at see, at Gravene ligge Side om Side med de Levendes Boliger.

Da nu det Stadqvarter, hvori disse Anlæg ligge, i Oldtiden hed Melite[1]) og det er godtgjort (Curtius Erl. T. 9 ff.), at dette Ord er af phoinikisk Oprindelse og at der baade her og andensteds ved Athen findes ikke faa Spor af Phoinikerne, tør vi uden Betænkning sige, at Valget af denne Plads til en Kolonisation vistnok maa tilskrives hine gamle Søfarere, der saa ofte

[1]) At Melite omfattede idetmindste Nymphehøien, er trods K. Böttichers Indvendinger (Philol. III Supplbd. 405 ff.) bevist af Curtius Att. St. I, 6 ff. (jfr. W. Gurlitt i N. J. f. Philol. u. Pädag. IC (1869), 153, Bursian Geogr. v. Grchld. I, 274 og i Pauly Realenc. I², 1970). Retterstedet og Rakkerkulen (βάραθρον eller ὄρυγμα), hvorved ikke, som C. Berg i Kort Udsigt over det philol.-hist. Samfunds Virksomhed i Aaret 1854—55, S. 4 og Bötticher l. l. 410 ff. mene, betegnes to forskjellige Lokaliteter, laa nemlig ifølge Plut. Them. 22 nedenfor Melite og ifølge Plat. Stat. IV p. 439 e og et Frg. af Philosophen Secundus's Levned (jfr. Sauppe i Philol. XVII, 152) udenfor Byen lige Nord for de lange Mure, hvor Burnouf og Curtius have gjenkjendt det i en lang, smal og dyb Kløft tæt Vest for Observatoriet paa Nymphehøien. Men jeg troer at kunne bevise, at Melite ogsaa maa have omfattet Alterhøien og Philopapposhøien. Af Markellinos Thukyd.'s Levned 17 og 55 og Herod. VI, 103 fremgaaer nemlig, at den kimoniske Families Gravsted laa i *Κοίλη* tæt udenfor den melitiske Port ɔ: i en Hulvei, der fra den melitiske Port førte ud af Byen, hvilken Hulvei altsaa maa søges i en af Indsænkningerne, som fra Høiderne Vest for Akropolis strække sig ned mod Ilissos. Da Porten Syd for Akropolis afgjort er den itoniske og Porten Nord for Nymphehøien utvivlsomt er den piræiske, kan der kun være Tale om de to Sænkninger mellem Philopappos-, Alter- og Nymphehøien; og der kan da ikke være Tvivl om, at det er den sydligere, ovenfor beskrevne Hulvei, der har baaret Navnet *Κοίλη*, da den er langt bestemtere udpræget som saadan end den anden. Den har ogsaa tydeligt nok haft langt betydeligere Færdsel end denne; men den efter Melite opkaldte Port maa dog have staaet ved Hovedveien gjennem dette Qvarter. Da den melitiske Port saaledes med største Sandsynlighed kan sættes omtrent hvor nu Hagios Dimitrios er, har Meliteqvarteret idetmindste strakt sig til og rimeligvis ogsaa udover Museion og følgelig indbefattet hele Høidedraget Vest for Akropolis og Areopagos.

have godtgjort, hvor aabent et Øie de havde for de gunstige stedlige Betingelser for Byanlæg, hvorimod det maa lades uafgjort, om selve de nævnte Klippebearbeidelser skyldes dem eller et andet Folk fra Østen, der efter Phoinikerne bosatte sig paa dette Sted og bevarede det Navn, som allerede knyttede sig til det.

II. At Borgklippen (Akropolis) med sin hele Omegnen beherskende Beliggenhed, sin forholdsvis store Overflade, sine bratte Sider, der kun lade Adgang aaben mod Vest, og sin Kilde lige ved Opgangen (den saakaldte Klepsydra) særlig maatte egne sig til Bebyggelse, behøver ikke nærmere Udvikling. Akropolis nævnes da ogsaa i de gamle Sagn som Athens ældste Herskersæde, som Bolig for Kekrops og Kekropiderne. Da Kekrops kaldes Autochthon og Athens første Konge (Apollod. III, 14, 1) og havde sin Bolig og Grav paa Borgen, er det klart, at vi her have en af de ældste Kolonisationer i Athen. At dog det Folk, hvis sagnhistoriske Repræsentant Kekrops var, ikke var det ældste paa Athens Jordbund, ligger i Sagnet om, at Kekropiderne fulgte efter Pelasgerne (Herod. VIII, 44) og lode disse jævne Borgklippen for sig til Beboelse og befæste den ved det saakaldte Pelasgikon (Kleidemos i Bekk. an. Gr. I, 419, 27 ff.; Herod. VI, 137; Dion. Hal. I, 28; jfr. Rh. M. N. F. XXIV, 47 ff.), hvorfor de som Løn erholdt et Stykke Land under Hymettos; aabenbart vare Pelasgerne de ældre Beboere, der af Kekropiderne bleve tvungne til at gjøre Hoveriarbeide og derpaa til at fraflytte Byen. Hvilken Folkestamme Kekropiderne tilhørte, vide vi ikke; Ionere har det, som det Følgende vil vise, ikke været. De dyrkede Zeus og Athena: Kekrops var jo den Første, der gav Zeus Navnet Hypatos og indstiftede det ældgamle, i Kager bestaaende Offer til ham (Paus. VIII, 2, 2 f.); — i Striden mellem Poseidon og Athena seirede den Sidste ved Kekrops's Vidnesbyrd, efter Nogles Beretning havde Zeus endog sat ham til Dommer i Striden (Apollod. III, 14, 1, 2 ff.), hans Døttre vare Athenas særlige Præstinder, den ene af dem Pandrosos

havde sin Helligdom og Kekrops selv havde sin Grav i det ældste Tempel for den stadbeskyttende Athena paa Borgen.

Om denne Koloni ogsaa har strakt sig et Stykke Nord for Borgen, vide vi ikke; hovedsagelig udbredte den sig i Lavningen Syd og Sydøst for Akropolis ned mod Ilissos, som det fremgaaer baade af Thukydids Beretning (II, 15), at før Theseus Byen bestod af Akropolis og den under det mod Syd liggende Egn, og af Sagnet om, at Deukalion, som kort efter Kekrops kom til Athen (Apollod. III, 14, 5), havde bygget det ældste Tempel for den olympiske Zeus ovenfor Kallirrhoe Sydøst for Borgen (Paus. I, 18, 8). Det var jo ogsaa naturligt, at Udvidelsen af Kolonien først fortrinsvis vendte sig i denne Retning, hvor Egnens Hovedkilde var, hvor man var Havet og Ilissos nærmest og hvor Borgklippen gav Læ for Nordenvinden. Fortræffeligt stemmer nu hermed, at der er al Grund til at antage, at Demen Kydathenaion har ligget i Lavningen Syd for Akropolis; de ansete Slægter, der ikke som Kongefamilien og enkelte andre Familier havde Bolig paa Borgen, bosatte sig selvfølgelig især i den anseteste og heldigst beliggende Del af Byen, og da denne senere betydeligt udvidedes, var det ganske naturligt, at man kaldte hin Egn «de ædelbaarne Athenaieres Qvarter» i Modsætning til de andre, af Haandværkere, Handlende og andre Næringsdrivende beboede Qvarterer.

III. Det eneste Sted paa Athens Jordbund, der endnu frembød lignende gunstige Betingelser for en Bebyggelse som de to andre Steder, er Høidedraget Øst og Sydøst for Akropolis paa Ilissos's venstre Bred (Agrai) og den frugtbare Lavning paa denne Bæks høire Bred. C. Wachsmuth har Fortjenesten af først at have paavist en Kolonisation her, i Afhandlingen «Die Akropolis-Gemeinde und die Helikon-Gemeinde» i Rh. M. N. F. XXIII (1868), 170 ff., hvortil han senere sammesteds XXIV (1869), 34 f. har givet modificerende Tillæg, foranledigede ved Curtius Erl. T. 17 ff.

Vi træffe her en Række gamle Kultussteder for Poseidon, Muserne, Demeter, Kora og Triptolemos, Apollon og Aphrodite,

hvilket er saa meget mærkeligere, som denne Egn efter Perserkrigene ikke blev inddragen indenfor den nye Stadmur. De gamle Gudesagn vise os Athenakulten i Modsætning til Poseidonskulten; en Strid, der ender med, at Poseidon som Erechtheus og Athena Polias dele Bolig paa Borgen. I Kongerækken følger kort efter Kekrops Erichthonios, Athenas Pleiesøn, og senere Erechtheus, der med hele sit Hus tilintetgjøres af Poseidon (Apollod. III, 14, 5 — 15,5). Nu vide vi fra Atthideforfatteren Kleidemos (Bekk. an. Gr. I, 326, 24 ff. = Müller frg. hist. Gr. I, 359, hvor der istdf. πρὸς ἀγορὰν skal læses πρὸς Ἄγραν), at Poseidon alt tidligt som Helikonios dyrkedes paa en af Agrahøiderne Øst for Ilissos. Med Rette seer Wachsmuth i alt dette et Vidnesbyrd om, at et Folk, som dyrkede Poseidon, i gammel Tid har været bosat ved Ilissos og efter en heftig Kamp er smeltet sammen med Kekropiderne. Om han har Ret i, støttende sig til det i Lykurgs Tale mod Leokrates § 100 bevarede Fragment af Euripides's Erechtheus (= Nauck trag. Gr. frg. 362) V. 46 ff., at antage dette Folk for at være af thrakisk Oprindelse, er derimod uvist, ligesom ogsaa, om Dyrkelsen af Muserne og de ovennævnte Mysterieguddomme er medbragt af dette Folk.

En ny Kongeslægt indføres med Aigeus. Denne boer mærkeligt nok ikke paa Borgen; endnu langt ned i den historiske Tid viste man tæt ved Ilissos det Sted, hvor hans Bolig havde været, og en Herme her hed ἐπ' Αἰγέως πύλαις (Plut. Thes. 12); i Kampen med Amazonerne henter Theseus sine Hjælpeskarer fra Palladion, Ardettos og Lykeion (ibd. 27), hvilke tre Steder bevisligt laae ved Ilissos. Gudesagnene vise os fremdeles, at Apollon optages som Søn af Athena og faaer Bolig i en Grotte ved Borgopgangen, hvor han med Erechtheus's Datter Kreusa avler Ion. Han dyrkes her som Pythios; men et ældre Pythion laa ved Ilissos (Thuk. II, 15), tæt ved Delphinion (Paus. I, 19, 1), en anden Apollohelligdom, der var stiftet af Aigeus selv (Poll. VIII, 119); ogsaa det i samme Egn liggende Lykeion var helliget Apollon. Denne er Ionernes Nationalgud. Vi have altsaa

her utvivlsomt en yngre Kolonisation paa Ilissosbredderne, et fra Attikas østlige Kyst indvandret ionisk Folk, som medbragte Apollons- og Aphroditedyrkelsen (den i samme Egn liggende Helligdom for «Aphrodite Urania i Haverne» skyldtes nemlig ifølge Paus. I, 14, 7 ogsaa Aigeus). —

Hvorledes det er gaaet til med Sammensmeltningen af de forskjellige Kolonier, savne vi Midler til fuldstændigt at klare os. Høist sandsynligt er det dog, at da de Apollon dyrkende Ionere trængte frem til Ilissos, vare allerede de andre Kolonier paa Melitehøiderne og Akropolis, i Lavningen ved Borgen og paa Ilissosbredderne sammensmeltede til eet Samfund, som dyrkede Zeus, Athena og Poseidon-Erechtheus og hvis Guder og Kongeæt havde Bolig paa Borgen. At Ionerne ikke uden Kamp have taget Ilissosegnen i Besiddelse, er rimeligt nok, som ogsaa, at Forholdet mellem dem og deres Naboer ingenlunde altid har været fredeligt. Om Religionen, som Wachsmuth og Curtius formode, har dannet den første Bro til Forening, lader sig ikke afgjøre. Den endelige Sammensmeltning (*συνοικισμός*) af alle Kolonisationerne til een Stad *Ἀθῆναι* foregik, som Kongesagnene vise, først efter en Kamp, i hvilken det ioniske Element gik af med Seiren. Det er denne Sammensmeltning, denne virkelige *συνοικισμός*, som efter Wachsmuths sandsynlige Formodning[1]) mindedes ved Festen Synoikia (Thuk. II, 15; Steph. Byzant. v. *Ἀθῆναι*; hos Plut. Thes. 24 kaldes den *μετοίκια*), medens Panathenaierfesten var indstiftet til Minde om den langt senere politiske Sammensmeltning af Attikas Smaastater om Athen. Den første Synoikismos tillægges i Sagnet Theseus, Ionernes Fyrste; den maa i ethvert Tilfælde være foregaaet i ældgammel Tid.

Hvilket Omfang den nye By har faaet ved denne Synoikismos, vide vi ikke. Thukydid l. l. tænker sig aabenbart Byen dengang som ikke meget mindre end i den historiske Tid. Dette er en Umulighed. At Ionerne skulde have ladet sig

---

[1]) Jfr. alt tidligere Bursian i Pauly Realenc. I², 1970.

nøie med deres gamle Bopæle ved Ilissos, er vel ikke sandsynligt; de have uden Tvivl, som ogsaa Festnavnet μετοίκια antyder, bosat sig baade Syd for Akropolis blandt Byens Honoratiores og Nord for Borgen, navnlig hvis flere Skarer af samme Oprindelse ere komne til. Men at dog Akropolis og Areopagos i lang Tid vedblev at danne Byens egentlige Nordgrændse, troer jeg mig berettiget til at slutte af, at det ældre Barathron var ved Nordskraaningen af Areopagos, hvor senere Metroon laa (Curt. Att. St. II, 23); thi den Slags Steder laae naturligvis altid udenfor den egentlige By, saaledes som ogsaa Tilfældet var med det ovenomtalte yngre Barathron (Curt. l. l. 60; Bötticher Philol. III Supplbd. 412). Da i Tidens Løb Befolkningen forøgedes ved nye Indvandringer, ved Tilflytning af Haandværkere og Handlende eller paa anden Maade, udvidede Byen sig mere og mere i Sletten Nord for Borgen, indtil endelig den nordlige Side blev Hovedsiden. Hvor hurtig denne Udvidelse er gaaet for sig, hvor tidligt Befolkningen blev saa talrig, at Akropolis's Nordside regnedes for Fróntsiden, er Spørgsmaal, vi ikke kunne besvare. Utvivlsomt maa det dog være sket længe før Solon, da der ikke er opbevaret nogen historisk Efterretning derom og Thukydid endog kunde tilskrive Theseus denne Udvidelse.

Den ældste Tids Borgerforsamlinger, Retspleiens Udøvelse osv. maae vi tænke os foregaaet paa Borgen ved Kongens Palads, hvor ogsaa Statens ældste Prytaneion var[1]). Ved Siden heraf maa der imidlertid tidligt være opstaaet en naturlig Trang til en Torveplads (ἀγορά), hvor Handel og anden Samfærdsel kunde foregaae, og saadanne Torvepladse have efter al Sandsynlighed existeret i de forskjellige Kolonier længe før Sammensmeltningen af disse. Spørge vi dernæst, hvor Athens ældste Hovedtorv har været, kan Svaret efter den nys givne Frem-

[1]) Curt. Att. St. II, 45 og 55; Bursian i Pauly Realenc. I², 1969; R. Schöll i Hermes VI (1872), 18 f.

stilling af Byens Udvikling kun blive: i Lavningen Syd for Akropolis. Det var for den ældste Tid det naturligste Sted, her stødte Veiene fra Piræus og Phaleron, fra Ilissos- og fra Kephissosdalen sammen paa en rummelig, til Handel og Vandel ypperlig egnet Plads, og vi maatte, selv om der ellers ikke fandtes fjerneste Støtte derfor, forudsætte Tilværelsen af et Torv for Kekropidekolonien her allerede længe før Theseus, hvilket da efter Sammensmeltningen, som liggende midt i den nye By og med bedre Betingelser derfor end noget af de andre Torve, blev Byens Hovedtorv. Derom ere ogsaa de fleste nyere Topographer enige[1]). Et vel kun indirekt, men uomstødeligt Vidnesbyrd for et saadant Torvs Existens afgiver den Række Templer og andre religiøse Stiftelser, som i tidlig Tid laa ved og paa Sydskraaningen af Akropolis lige fra Olympieion til Areopagos. Om Torvet direkt er omtalt hos Forfatterne, er vel tvivlsomt; men der er ialfald stor Sandsynlighed for det. Hos Harpokration v. *Πάνδημος Ἀφροδίτη* hedder det: *Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ θεῶν Πάνδημόν φησιν Ἀθήνησι κληθῆναι τὴν ἀφιδρυθεῖσαν περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν διὰ τὸ ἐνταῦθα πάντα τὸν δῆμον συνάγεσθαι τὸ παλαιὸν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἃς ἐκάλουν ἀγοράς.* Hermed har man jævnført Paus. I, 22, 3, der omtaler et Tempel for Aphrodite Pandemos omtrent midt paa Borgens Sydskraaning, indstiftet af Theseus til Minde om hans Synoikismos, og deraf ligefrem sluttet, at Apollodors *ἀρχαία ἀγορά* maa have ligget Syd for Borgen. Fuldstændig sikker er denne Slutning dog ikke, da det ikke er aldeles afgjort, at Apollodor har tænkt paa det samme Pandemostempel som Pausanias. Det berettes nemlig hos Harpokration l. l. og Athen. XIII p. 569 d efter Nikandros (og Komikeren Philemon), at Solon for de Penge, der kom ind ved

---

[1]) Curtius Über die Agora in Athen i Verhdlgen d. 15ten Versmlg. deutscher Philologen 1856, 70 ff., Att. St. I, 48 f., II, 45 f., Erl. T. 22 f.; Bursian Geogr. v. Grchld. I, 280 og i Pauly Realenc. I², 1971; Stark i Philol. XIV, 711 ff.; Fr. Wieseler De loco, quo ante theatrum Bacchi lapideum exstructum Athenis acti sint ludi scenici i Göttinger Universitetsprogram 1860, 8 og 16 ff.; Wachsmuth i Rh. M. N. F. XXIII, 183; Pervánoglu i N. J. f. Philol. u. Pädag. CI (1870), 55.

Prostitutionen, havde opført et Tempel for Aphrodite Pandemos, og dette erklæres endog for at være det ældste af den Art i Athen. Da der saaledes aabenbart i Athen var to forskjellige Pandemostempler[1]), saa var det jo tænkeligt, at Apollodor havde sigtet til det af Solon indstiftede Tempel og ved ἀρχαία ἀγορά til det Nord for Akropolis liggende Kerameikos-torv, som var gammelt nok til at fortjene denne Benævnelse. Ved nærmere Betragtning viser denne Antagelse sig dog som usandsynlig. At Apollodor skulde have været uvidende om, at Solon havde indstiftet Prostitutionen og i den Anledning opført et Pandemostempel, tør vi ikke antage, da vi finde det omtalt hos hans Samtidige Nikandros og antydet hos en noget ældre Komediedigter. Naar han altsaa har givet en Forklaring af Gudinden Pandemos, der ikke opfattede hende som Gudinde for den sandselige Kjærlighed, men som den «folkeforenende» Gudinde, — en Forklaring, som i Forbigaaende sagt er høist tvivlsom[2]), — saa er det lidet rimeligt, at hans Fortælling gjælder den soloniske Pandemos, hvorimod Fristelsen maatte ligge meget nær for ham til at forklare den «folkeforenende» Theseus's Indstiftelse som fremgaaet af en saadan Tanke[3]). Hertil kommer, at Benævnelsen ἀρχαία ἀγορά forudsætter et «yngre» Torv; men selv om man (med Curtius) antager, at Athen i senere Tid har faaet et nyt Torv foruden Kerameikostorvet, saa kan dette dog ikke være sket allerede paa Apollodors Tid. Det er saaledes ialfald sandsynligt, at Apollodor virkelig har sigtet til et «gammelt Torv» Syd for Borgen, og der er Intet til Hinder for at antage, at Traditionen om dette, hvis det ikke længere existerede paa hans Tid, kan have vedligeholdt sig ned til ham eller at han i ældre Skrifter kan have fundet det omtalt. — Det andet

[1]) Jfr. om dette Spørgsmaal Bötticher i Philol. III Supplbd. 415 ff.
[2]) Jfr. Bötticher l. l.
[3]) At den theseiske Aphrodite fra Begyndelsen af ikke kan være dyrket som Pandemos, hvis Nikandros har Ret i, at Solon var den Første, der oprettede et Tempel for Pandemos i Athen, er indlysende; og der er Meget, der taler derfor. Det gjør imidlertid Intet til Sagen, da der ikke kan være Tvivl om, at hun i den senere Tid dyrkedes som Pandemos.

Sted, man paaberaaber sig, er Photios v. ἴκρια, som forklares ved τὰ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἀφ' ὧν ἐθεῶντο τοὺς Διονυσιακοὺς ἀγῶνας πρὶν ἢ κατασκευασθῆναι τὸ ἐν Διονύσου θέατρον (jfr. Eustath. til Hom. Od. III, 350, p. 1472, 4 f. efter samme Kilde), idet man antager dette Træstillads opslaaet paa det Sted, hvor senere Skuespillene gaves, i Lenaion Syd for Akropolis, og følgelig forstaaer ἐν τῇ ἀγορᾷ om det gamle Torv. Heller ikke denne Slutning er aldeles sikker. Det fremgaaer nemlig af Pindar frg. 53 hos Bergk poet. lyr. Græc. [2] 240 ff., at Dithyramber til Dionysos ere blevne opførte paa Kerameikostorvet, uden Tvivl paa den hos Photios og Timaios Lex. Platon. v. ὀρχήστρα omtalte Orchestra nærved Harmodios's og Aristogeitons Billedstøtter ved Opgangen til Akropolis[1]), og det var da muligt, at Photios's Kilde havde tænkt paa denne Orchestra. Da imidlertid Hesychios v. ἐπὶ Ληναίῳ ἀγών siger: ἔστιν ἐν τῷ ἄστει Λήναιον, περίβολον ἔχον μέγαν, καὶ ἐν αὐτῷ Ληναίου Διονύσου ἱερόν, ἐν ᾧ ἐπετελοῦντο οἱ ἀγῶνες Ἀθηναίων πρὶν τὸ θέατρον οἰκοδομηθῆναι (jfr. efter samme Kilde Phot. v. Ληναῖον og Bekk. an. Gr. I, 278, 8 f.) og ethvert Forsøg paa med Wieseler (i det ovennævnte Göttingerprogram 1860, 8 ff.) at bortforklare denne Efterretning bestemt maa tilbagevises, eftersom der ikke er fjerneste Grund til at tvivle om, at Hovedfesten for Dionysos er holdt i Lenaion, det til ham indviede Sted, saa er det ialfald nok saa sandsynligt, at der hos Photios paa førstnævnte Sted sigtes til Lenaion, som at der skulde være tænkt paa den nysnævnte Orchestra, og i saa Fald kan der ved ἐν τῇ ἀγορᾷ kun være ment Torvet Syd for Akropolis. Nogen Vanskelighed volde dog Efterretningerne om «Sortpoppelen». Herom siger Hesych. v. αἰγείρου θέα· αἴγειρος ἦν Ἀθήνησι πλησίον τοῦ χωρίου [saaledes maa der vel med Toupius læses istdf. ἱεροῦ], ἔνθα πρὶν γενέσθαι θέατρον τὰ ἴκρια ἐπήγνυον (jfr. Suid. v. αἰγείρου θέα

---

1) Fr. Wieseler i det nævnte Göttingerprogram 1860, 6 ff.; — Bursian Geogr. v. Grchld. I, 285; Ulrich Köhler i Hermes VI (1872), 93 ff. (hvis Opfattelse af Betydningen af denne Orchestra iøvrigt afgjort er urigtig); Lolling i Göttinger Nachrichten 1873, 511 ff.

og Bekk. an. Gr. I, 354, 25 ff.). Nu hedder det vel hos Eustath. til Hom. Od. V, 64, p. 1523, 55 f., Suid. v. *ἀπ' αἰγείρου θέα* og Bekk. an. Gr. I, 419, 15 ff., at denne Sortpoppel stod *ἐπάνω τοῦ θεάτρου* og at de Bageste, der ikke kunde faae Plads, (*οἱ ἔσχατοι*) kravlede op i den for at see Forestillingerne, og for saa vidt stemmer Alt fortræffeligt med den Antagelse, at Træstilladset stod Syd for Borgen; men hos Hesych. v. *ἀπ' αἰγείρων· «Ἀνδροκλέα τὸν ἀπ' αἰγείρων» ἀντὶ τοῦ συκοφάντην· ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ αἰγείρου τὰ πινάκια ἐξῆπτον, τουτέστιν ἐξήρτων,* † *οἱ ἔσχατοι* er der ialfald Mulighed for, at der er Tale om en Sortpoppel paa Kerameikostorvet[1]). Imidlertid kan man i saa Fald jo antage, at der har været en Sortpoppel begge Steder, — og herpaa tyde de sidste Ord hos Hesychios (*οἱ ἔσχατοι*), der aabenbart ikke have Noget at gjøre med det Foregaaende, idet Hesychios efter at have omtalt Sortpoppelen paa Torvet maa antages at have tilføiet nogle nu udfaldne Ord om Sortpoppelen i Lenaion, — eller at Hesychios's Ord beroe paa en Misforstaaelse. Saaledes vilde da ogsaa Beretningen om denne Sortpoppel i Lenaion vidne for Torvet Syd for Akropolis. Men ialfald staaer Existensen af «det gamle Torv», som vi ere fuldt berettigede til at kalde det, da Athens Hovedtorv senere var andensteds, Syd for Borgen fast ogsaa uden disse Vidnesbyrd.

Da Egnen Nord for Akropolis blev tættere bebygget, dannede sig selvfølgelig ogsaa her et Torv, saa meget mere som en stor Del af Beboerne i denne Egn var Haandværkere og Handlende; og jo mere Athen udvidede sig mod Nord, desto større Betydning fik dette Torv. Det laa i Qvarteret Kerameikos Nord for Areopagos og Vestenden af Akropolis[2]), og i hele den egentlig historiske Tid var Kerameikostorvet Athens Hovedtorv. Curtius har i de ovennævnte Afhandlinger fremsat den Formod-

---

1) Jfr. Meier og Schömann Att. Pr. 606.

2) Den Eneste, saavidt jeg veed, der endnu betvivler dette, er Forchhammer, som nylig i Philol. XXXIII (1873), 98 ff. har gjort et forgjæves Forsøg paa at hævde sin alt 1841 i Topogr. v. Athen fremsatte Anskuelse, at Kerameikostorvet laa Syd for Areopagos.

ning, at det var Peisistratos, der udvidede Kerameikostorvet og gjorde det til Byens Hovedtorv, idet han hertil forlagde fra det gamle Torv alle de Bygninger og Indretninger, der høre til et græsk Torveanlæg. Denne Formodning har fundet Medhold hos de fleste nyere Forskere[1]), men er ikkedestomindre fuldstændig greben ud af Luften og aldeles usandsynlig. Den har ikke blot ikke nogensomhelst Hjemmel i Oldtidstraditionen, men strider endog bestemt mod denne, saaledes som den udtaler sig hos Thukydid, der som anført antog (II, 15), at Byen alt ved Theseus tilnærmelsesvis fik samme Omfang som i den historiske Tid; og at Thukydid, der særlig havde beskjæftiget sig med Peisistratidernes Historie og paa det anførte Sted omtaler, at de havde indrettet Kallirrhoe til Enneakrunos, skulde have været uvidende herom, er utænkeligt, ligesom overhovedet, at en Forandring af saa stor Betydning foregaaet i en Tid, der dog i den Grad tilhørte Historien som Peisistratidernes, ikke skulde have efterladt sig ringeste Spor i Oldtidstraditionen. Curtius paaberaaber sig, at Peisistratiderne ifølge Thuk. VI, 54 *τὴν πόλιν καλῶς διεκόσμησαν*. Men deri ligger jo ikke fjerneste Bevis for en Torveforlæggelse; Peisistratiderne havde gjort saa Meget for Byens Udsmykkelse ved Opførelse, Gjenopførelse eller Udvidelse af hellige og profane Anlæg (Lykeion, Pythion, Enneakrunos, Akademiet, sandsynligvis ogsaa det store Athenatempel paa Borgen og maaske de ældre Propylæer[2])), at denne Ros er fuldt berettiget, selv om de ikke have smykket eller udvidet Kerameikostorvet paa den af Curtius antagne Maade. Fremdeles beraaber Curtius sig paa, at Hippias's Søn, den yngre Peisistratos, som Archont opstillede paa Kerameikostorvet de 12 Guders Alter, hvorfra som fra et Slags Midtpunkt i Byen alle Veilængder baade i og udenfor Attika i Forhold til Athen regnedes (jfr. miliarium aureum paa Forum Romanum); men derfra at slutte til en

---

[1]) Bursian ll. ll.; Wieseler l. l.; Gurlitt i N. J. f. Philol. u. Pädag. IC (1869), 155; Perváноglu ibd. CI (1870), 55; Schöll i Hermes VI (1872), 27.

[2]) Bursian i Pauly Realenc. I², 1971 og 26; — Ross Arch. Aufs. I, 126 ff. og 77 ff.; Ussing i Dansk Maanedskr. III (1856), 85 ff.

Torveforlæggelse under denne Peisistratos's Bedstefader er dog altfor dristigt. Ja, da det er Thukydid, der beretter os dette (VI, 54), netop i den Episode, der særlig handler om Peisistratiderne, synes heraf at fremgaae, at han ikke har kjendt Noget til et saadant Foretagende af Tyrannen Peisistratos. Hvad Curtius anfører for at vise, hvor udmærket en saadan Forandring stemmer med, hvad vi vide om Peisistratos's Planer og Foretagender, vilde altsammen være fortræffeligt som Støtte for en Oldtidstradition om en Torveforlæggelse under ham, men har aldeles intet Værd som Bevis derfor. Og hertil komme, som Bötticher i Philol. III Supplbd. 327 ff. udførligt har udviklet, Betænkeligheder af den alvorligste Art. Mindre afgjørende er det, at der, som paavist af Bötticher, Nord for Akropolis laa en Række Helligdomme, hvis Indstiftelse utvivlsomt gaaer tilbage til Tiden før Peisistratos; thi hertil vil Curtius kunne svare, at da Byen alt længe før Peisistratos's Tid havde udvidet sig mod Nord, er det jo naturligt, at ældre Helligdomme ogsaa maatte findes i denne Del af Byen. Muligheden heraf tør ialfald ikke benægtes, om end disse Helligdommes Tal, Ælde og Betydning gjøre Curtius's Antagelse meget lidet sandsynlig. Men Curtius nødes til at lade Peisistratos forlægge fra det gamle Torv til Kerameikostorvet baade alle »religiöse Gründungen, welche zum Stadtmarkte gehörten, wie namentlich der Gemeindeherd und das heilige Schutzmal (Altar des Mitleids)», og alle »die profanen Einrichtungen (Gerichts- und Regierungsplätze, Heroldsteine u. s. w.)», der stode i Forbindelse med Torvet (Erl. T. 26), og dette er, naar vi betænke, med hvilken Seighed Oldtiden navnlig i den ældre Tid holdt fast ved sine Kultussteder, en saa dristig Antagelse, at den utvivlsomt maa erklæres for urimelig, og det saa meget mere, som det er umuligt Andet, end at Spor deraf maatte være bevarede i Oldtidstraditionen.

Netop dette Hensyn maa bringe os til at henlægge den Overgang, hvorved Kerameikostorvet blev Hovedtorv, til en Tid, da Torveindretningerne endnu ikke havde naaet en saadan Udvikling, at en Forlæggelse af Statens vigtigste Bygninger maatte

blive nødvendig. Torvet var jo oprindelig opstaaet for at tilfredsstille Trangen til et Sted for Handel og Samfærdsel, og først med Tiden toges det ogsaa i Brug til Retsforhandlinger og politiske Forsamlinger. Rimeligvis har altsaa Gangen været den, at der, foruden det gamle Torv Syd for Akropolis, tidligt opstod et Torv i Kerameikosqvarteret, og da man endelig tænkte paa at indrette Torvepladsen ogsaa til politiske og Retsforhandlinger og omgive den med de dertil fornødne Bygninger osv., var Nordsiden af Byen bleven saa vigtig, at man valgte dertil ikke det gamle Torv, men det nye Torv. Derved blive vi i fuld Overensstemmelse med Oldtidstraditionen, baade forsaavidt den taler og forsaavidt den tier[1]). Indretningen af Kerameikostorvet til politisk Brug og Retspleiens Udøvelse, hvorved dette Torv blev Athens Hovedtorv, maa følgelig være foregaaet længe før Solon. Med Wachsmuth (Rh. M. N. F. XXIII, 183) paa Grund af Thukydids Ord om Theseus at henlægge dette Tidspunkt til den ovenomtalte Synoikismos af Erechthide- og Ionierkolonierne eller til Tiden nærmest derefter, anseer jeg dog efter det ovenfor Udviklede for urigtigt. Det er vistnok sket senere, om det end er en noget fjernere Følge af hin Sammensmeltning.

Det gamle Torv maae vi ikke dermed tænke os strax forsvundet; det kan endnu være benyttet lang Tid derefter, — har Apollodor ved *ἀρχαία ἀγορά* og ligeledes Photios's Kilde virkelig tænkt paa det, er denne Antagelse vel endog nødvendig, — men tabte ganske vist mere og mere sin Betydning. Dog derom vide vi Intet, saa lidt som vi ellers vide Noget om, hvorledes det gamle Torv i Athen har været indrettet.

---

[1]) At det gamle Torv tidligere kan være benyttet som Forsamlingsplads, er meget rimeligt og kan finde en Hjemmel i Apollodors ovenanførte Ord: *περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν διὰ τὸ ἐνταῦθα πάντα τὸν δῆμον συνάγεσθαι τὸ παλαιὸν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἃς ἐκάλουν ἀγοράς*, om ellers disse Ord ere Andet end senere Tids lærde Formodninger og Overførelse af den historiske Tids Forhold paa den ældre Tid. Men dette er noget Andet, end at det var indrettet til politiske Forsamlinger og Retspleiens Udøvelse.

Anmeldelse.

Benedictus Niese: Der homerische Schiffskatalog als historische Quelle betrachtet. Kiel. Schrader & Comp. 1873. 8. 59 S.

Forfatteren gaar ud fra, at Katalogen er af senere Oprindelse end den øvrige Iliade, men erkjender dog, at den som selvstændigt Digt er meningsløs og at den fra først af maa være bestemt til at indsættes paa den Plads, som den nu indtager. Han paaviser dernæst en betydelig Forvirring i det Afsnit af Katalogen, som omfatter Thessalien — Byen Alos, der henregnes til Akhilleus's Rige, danner en Enklave i det Protesilaos tildelte Land; paa samme Maade gribe Eumelos's og Eurypylos's Gebeter ind i hinanden; Philoktetes's Byer ligge alle i Magnesia, Lapithen Polypoites's i Perrhaibia, men alligevel nævnes siden Guneus som Perrhaibernes, Prothoos som Magneternes Fører. Fremdeles gjør han opmærksom paa at Katalogens Forfatter sandsynligvis har gjort sig skyldig i en Navneforvexling ved at henlægge Thamyrissagnet til Dorion i Messenien istedetfor den af Hesiodos nævnte med Sagnets øvrige Træk stemmende dotiske Slette i Thessalien. Støttet herpaa danner Forfatteren sig den højst ejendommelige Anskuelse, at der skulde have existeret en — tilmed i Hexametre affattet — Fortegnelse over helleniske Landskaber, Stammer og Stæder, i hvilken Katalogens Forfatter, ikke allevegne med fornøden Sagkundskab, har indsat Fyrsternes Navne og Skibenes Antal. Navnene, for saa vidt de ikke forekomme i Iliaden, og de indskudte smaa Episoder (Lyrnesos's Indtagelse, Philoktetes's Ophold paa Lemnos o. s. v.) skulde være tagne af de kykliske Digte, især Kypria. Tiden, da denne Kilde for vor Katalog skulde være bleven til, bestemmer N. til c. 770—740; Rhodos er i denne Fortegnelse dorisk, Lakonien har udvidet sig hinsides Taygetos, Megara nævnes ikke og har altsaa paa den Tid endnu staaet under Korinth eller først nylig løsrevet sig; det hurtigt opblomstrende Korkyra, der dog laa Hellenerne ligesaa nær som Kos eller Rhodos, nævnes ikke. Muligheden af at en saadan Fortegnelse kan være bleven til paa den angivne Tid søger Forfatteren at gjøre sandsynlig ved at henvise dels til det dengang stærkt udviklede Samkvem i Grækenland — Deltagelsen i de olympiske Lege udbredte sig netop da ud over den nærmeste Omegn; Pheidons Møntreform (8de Olympiade) tyder paa et stort Opsving i Handel og Samfærdsel — dels til de geografiske Digte fra den Tid, Eumelos's Korinthiaka og Aristeas's Arimaspeia. — Hvad den saakaldte *Τρωικὸς διάκοσμος* angaar, synes Forfatteren at antage den for en Bearbejdelse af den *κατάλογος τῶν*

τοῖς Τρωσὶ συμμαχησάντων, der dannede Slutningen af det kypriske Digt; men i de Afsnit, som omhandle Stæderne ved Hellespont og Propontis og de paphlagoniske Stæder, mener han at finde Resterne af en *παράπλους*, Beskrivelse af en Sejlads til Kyzikos og Sinope, der maa have havt sin Plads i Argonautersagnet, som jo allerede paa Odysseens Tid var almindelig bekjendt. At Miletos er kommet med, forklares af denne Stads bekjendte levende Handel paa Pontos Euxeinos, hvoraf sluttes, at Argonautersagnet særligt er holdt i Ære der; en Milesier har da i Katalogen anbragt saavel de fra dette bekjendte Byer som sin egen Fædrestad. Der er ingen Grund til at antage forskjellige Forfattere for den helleniske og den troiske Fortegnelse. Tiden, da denne Milesier skulde have taget sig dette mærkelige Arbejde paa, bestemmes til 630—600; den v. 736 omtalte Eurypylos er nemlig indflettet i Sagnet om Kyrenes Anlæggelse, der sættes til 631, og Hymnen til den pythiske Apollon, der er forfattet før den kirrhæiske Krig og Indstiftelsen af de pythiske Lege, har laant flere Vers af Katalogen.

Afhandlingens Hovedresultat, at der ikke kan tillægges Katalogen noget Værd som historisk Kilde, er vistnok rigtigt, men forøvrigt kan Referenten langtfra være enig med Forfatteren i Spørgsmaalet om Katalogens Oprindelse og Forhold til den øvrige Del af Iliaden, en Undersøgelse, hvortil jeg maaske en anden Gang vil komme udførligere tilbage.

J. P. Bang.

Bøger indsendte til redaktionen.

Pedagogisk tidskrift. Utg. af *H. F. Hult* och *Ernst G. F. Olbers*. 1874, 1—3 hft. Halmstad. 8. — Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland. 1873, 5—6 hft.; 1874, 1—2 hft. Helsingfors. 8. — Zeitschrift für vergleichende sprachforschung herausg. v. Dr. *Adalbert Kuhn*. Bd. XXII. Neue folge, bd. II, 2tes heft. Berlin 1873. 8. — Zeitschrift für deutsche philologie herausg. v. Dr. *Ernst Höpfner* und Dr. *Julius Zacher*. Bd. V heft 3. Halle 1874. 8. — P. Vergili Maronis Aeneis. Til Skolebrug bearbejdet af Dr. *Georg F. V. Lund*, Prof. og Rektor for Aarhus Kathedralskole. I Del: I—VI Bog. 2den Udg. Kbhvn. 1874. 8. X + 338 + XLIX S. — *P. O. Schjött*, Zur Erklärung des Polybius 6, 20. (Særskilt aftrykt af Christiania Vdsk.-Selsk.'s Frhdlger for 1873.) 8. 20 S.

Små critiska anteckningar.

Af *Chr. Cavallin.*

II.

Verserne 354—356 af Plauti **Miles** läsas af Ritschl, Fleckeisen och Lorenz så:

Palaestrio: Praecepta facito ut memineris. — *Philocomasium*: Totiens monere mirumst.
Pal. At metuo, ut satis sis subdola. — *Phil.* Cedo vel decem, edocebo
Minume malas, ut sint malae: mihi s o l a e s t quod superfit.

I alla hänseenden bättre är dock den läsart, hvilken på en bokstaf när — *d* i quod, hvilket förvandlats til *o* eller utfallit, — finnes både i den Ambrosianska handskriften och i nästan alla de öfriga:

Cedo vel decem, edocebo
Minume malas, ut sint malae, mihi s o l a e quod superfit

(solae, quoo, A; sola e quo, cett.), d. v. s. eo l. ex eo, quod (ex ea copia, quae) mihi solae superfit, af l. med det, som jag ensam har til öfverlopps. Det är nemligen till en början klart, att till satsen s o l a e s t relativsatsen quod et cet. borde slutit sig i conjunctivus, hvarför man ock hade allt skäl att rätta s u p e r f i t till s u p e r s i t, om det af Ritschl (efter en äldre critiker) insatta e s t efter s o l a e verkligen vore för ställets mening fördelaktigt. Men det är ej fallet. Med Ritschls läsart säger Philocomasium intet annat än, att hon eger mera illslughet, än hon sjelf behöfver; handskrifternas läsart deremot innehåller, att hon har till öfvers så mycket som förslår till uppfyllandet af det löfte, hon förut gifvit: cedo vel decem, edocebo minume malas, ut sint malae; och detta är utan tvifvel den mening, som sammanhanget fordrar.

Hvad som gjort utgifvarne obenägne för handskriftens läsart, är måhända den förmenta hårdheten i determinativets ute-

lemnande. Detta är så mycket troligare, som Ritschl och Fleckeisen äfven på andra ställen sökt afhjelpa den otydlighet, som enligt deras mening uppstår genom ett sådant utelemnande, genom att i texten inskjuta ett ejus, ei eller dylikt; så t. ex.:

Trin. 242: Nam qui amat, quod amat, quom extemplo (ejus R.) saviis perculsus est[1]) — och

Curc. 581: Ego illam reddidi (ei, Fl.), qui argentum a te attulit.

En blick på Plauti och Terentii språkbruk visar dock tillräckligt, att detta i fråga om relativsatsers anknytning till hufvudsatsen företer oregelmässigheter af vida betydligare art än de, som ofvan nämnda ställen erbjuda[2]).

De fall, i hvilka correlatet till en relativsats utelemnas, kunna i allmänhet hänföras till tvenne slag, af hvilka det första omfattar de fall, i hvilka relativsatsen hänför sig till ett obestämdt correlat, d. v. s. ett allmänt determinativ eller ett indefinit pronomen. Ett sådant pronomen utelemnas, såsom bekant är, i vissa fall enligt fast regel hos alla latinske författare, nemligen vid obestämda relativa (t. ex. quidquid progredior, in vastiorem altitudinem provehor, L.; quidquid praecipias, esto brevis, Hor.), och der ett obestämdt pronomen bestämmes af en relativsats i conjunctivus med final eller consecutiv betydelse, t. ex. haud facile reperias, qui susceptis laboribus — non mercedem gloriae desideret (C.). I andra fall bestämmes språkbruket af hänsigten till det tydliga, så att correlatets utelemnande företrädesvis förekommer, der detta skulle stå i nominativ eller accusativ eller, der detta ej är fallet, i samma casus som relativet sjelft (Madv. § 321); utelemnandet gifver öfverhufvud uttrycket en anstrykning af formel eller sentens och förekommer derför ock mest i

---

1) »ejus praeter libros addidi — ut prorsus necessarium ad constructionem verborum», Ritschl (1870). Uttrycket quod amas l. amat förekommer så äfven annorstädes hos Plautus och Terentius: Curc. 138: ego tibi jam quod amas huc adducam; jfr. ibdem 170: Ipsus se excruciat qui homo quod amat videt neque potitur dum licet; Ter. Phorm. 504: O fortunatissime Antipho — quoi quod amas domist; jfr. Eun. 308.

2) Saken är temligen knapphändigt behandlad af Holtze, Syntaxis priscorum script. lat., dels under »Ellipsis pronominis is» I, p. 356, dels under »Pronomina relativa» I, 380; jfr. ock II, 262. Citaten hafva vi i allmänhet gifvit efter Fleckeisens upplagor.

lagspråket (Madv. anm. till citerade §), i hvilket för öfrigt äfven tredje personens pronomina öfverhufvud med stor frihet utelemnas, t. ex.: si in jus vocat, ito; si furiosus escit o. dyl. Inom den öfriga literaturen äro onekligen comici de författare, hvilka tillåta sig de största friheterna i detta hänseende. Vi anföra följande exempel:

Amph. 318: Exossatum os esse oportet (sc. ejus), quem probe percusseris (jfr. om v. 316 Luchs i Hermes 1874, I); Bacch. 995: Euge litteras minutas! — Qui quidem (id est: ei quidem qui —) videat parum; Rud. 1322: Quid dare velis, qui istaec tibi investiget indicetque?; Curc. 590: Cupio dare mercedem, qui illunc, ubi sit, commonstret mihi. — Mest karakteristiskt för desse författare är det fall, då hufvudsatsens beskaffenhet ej ens medgifver suppleringen af ett correlat till relativsatsen, utan denne antager betydelsen af en hypothetisk bisats med obestämdt subject (Madv. till Ter. Haut. 204 sqq. i Advers. Crit. II): Pt. Asin. 323: Ista virtus est, quando usus est, qui malum fert fortiter; Menaechm. 966—7: Spectamen bono servo id est, qui rem erilem procurat, videt, collocat, cogitatque (Brix).

Långt större egendomligheter företer emellertid det andra slaget af fall, i hvilket relativsatsen hänför sig till en bestämd person eller sak. De enklaste fallen af detta slag äro sådana som följande, i hvilka man utan svårighet kan i hufvudsatsen supplera det ord, till hvilket relativsatsen hänför sig: Persa 478: Nec metuo, quibus credidi hodie, ne quis (sc. eorum) mi in jure abjurassit; — Miles 1009—10: Utinam quojus causa huc sum egressa, conveniundi mihi potestas evenat; Stich. 142: Persequimur: nam quo dedisti nuptum, (sc. inde) abire nolumus; Capt. 574: Ad patrem hujus. — Quem patrem (sc. ejus), qui servos est? jfr. äfven Trin. 423; Ter. Hec. 276; 547. Till samma slag hör också det något dunklare stället i Ter. Haut. 723: Satis pol proterve me Syri promissa huc induxerunt, decem minas quas (= de decem minis, quas) mihi dare pollicitust.

Mera invecklade äro de fall, i hvilka relativet hänför sig till en sats, som måste suppleras ur en föregående period och det

nästan alltid ur en annan persons tal, t. ex.

Rud. 1310—11: *Gripus:* Ecquid meministi in vidulo, qui periit, quid ibi infuerit?

Labrax: Quid refert, (sc. quid in eo vidulo infuerit), qui periit tamen —?

Trin. 905: Novistin hominem? — *Sucophanta:* Ridicule rogitas, (sc. norimne eum,) quicum una cibum capere soleo.

Mil. 983—4. *Pyrgopolinices:* Placet ut dicis: set enim ne istam amittam et haec mutet fidem

Vide modo! — *Palaestrio:* Vah delicatus!: quae te tamquam oculos amet (sc. ea mutet fidem?).

Ter. Adelphi 402: *Demea:* Satin scis ibi esse? — *Syrus:* Oh, qui egomet produxi.

Ter. Haut. 684: *Clinia:* O mi Syre, audisti, obsecro? — *Syrus:* Quidni? qui usque una adfuerim.

Ter. Eun. 212: — Ne istuc tam iniquo patiaris animo. *Parmeno:* Minime (scil. equidem inique patior), qui effectum dabo (jfr. Umpfenbach);

Miles 66—7: *Py.* Itane aibant tandem? *Pal.* Quae me ambae opsecraverint,

Ut te hodie quasi pompam illa praeterducerem?

Hit höra också de relativsatser i frågeform, hvilka med eller utan ett vid pronomen vidhängdt ne replikera ett yttrande af en annan person [1]).

Rud. 1017: *Trachalio:* Non probare pernegando mihi potes, nisi pars datur,

Aut ad arbitrum reditur aut sequestro ponitur.

Gripus: Quemne ego excepi in mari?

Ter. Andr. 769. Quemne (sc. puerum) ego heri vidi ad vos afferri vesperi (eum Pamphili esse dicitis)? jfr. Haut. 897.

Ter. Phormio 67—69. — *Davus:* — is senem per epistulas Pellexit, modo non montes auri pollicens.

Geta: Quoi tanta erat res et super erat? [2])

---

[1]) Aubert i denna tidskrift 1859, 116 ff.

[2]) Jfr. följande fullständigt utvecklade period:

Mil. 11 ff. Tam bellatorem Mars se haut ausit dicere
Neque aequiperare suas virtutes ad tuas.
Pyrgopolinices: Quemne ego servavi in campis Gorgonidoneis?

Slutligen gifves det fall, i hvilka hvarken i hufvudsatsen eller ur en föregående period kan directe suppleras ett correlat till relativsatsen, utan denne anknyter sig till det tankesammanhang, i hvilket den förekommer, icke annorlunda än en conjunctional bisats eller en utropsats [1]). Ett af de enklaste exemplen på sådan oregelmässighet är det, som förekommer i

Amphitr. 730—31: — Quor igitur praedicas
Te heri me vidisse, qui hac noctu in portum advecti sumus?,

der relativsatsen är liktydig med en causalsats: quom ego et Sosia — advecti sumus. — Ett exempel på en relativsats, som utgör ett utrop, företer:

Ter. Phormio 1009—10: — An quidquam hodiest factum indignius?
Qui mi, ubi ad uxores ventumst, tum fiunt senes! (d. ä.: sådana slynglar, som et cet.!). — Liktydig med en causalsats är relativsatsen i Plauti Miles, v. 405—406:

Sceledrus: Nunc demum experior mi ob oculos caliginem obstitisse.
Palaestrio: Dudum edepol planumst hoc quidem, quae (h. e. quum ea, Philocomasium) hic usque fuerit intus.

Likaså Pt. Pseud. 1098: Epistula atque imago me certum facit:
Qui illam quidem jam in Sicuonem abduxit modo.

Äfven Mil. 951—2 hör väl hit, i fall eljes läsarten är riktig:

Phorm. 992: — Non mihi respondes? — *Ph.* Hicine ut tibi respondeat,
Qui hercle ubi sit ipse nescit?

[1]) Holtze l. c. behandlar några af de här anförda exemplen under rubriken af relativsatser med causal betydelse; det heter: 3) pronomen relativum causam significat —; nonnusquam etiam ita ponitur, ut non spectet ad substantivum proxime praegressum, sed ad aliud, quod quale sit, ex sententia totius loci eruendum est (p. 380).

Quin tu tuam rem cura potius quam Seleuci. quae tibi
condicio nova luculenta fertur per me interpretem.

Dock synes mig den causala uppfattningen här erbjuda allt för stor svårighet; enklare torde vara att fatta satsen såsom ett utrop, ungefär = ecce l. en quae condicio nova et cet. tibi fertur (jfr. Andria 619—20: hem quo fretus sim, qui me hodie ex tranquillissuma re conjecisti in nuptias; Pseud. 965), i fall man ej helt enkelt vill låta condicio vara ett appositum till tuam rem, hvilket per attractionem antagit relativets casus, således i st. f.: tuam rem cura, hanc novam condicionem, quae tibi fertur per me interpretem.

På alla de ställen, vi hittills anfört, är relativets natur såsom sådant oomtvistad. Detta är deremot icke fallet med det ställe hos Plautus, hvars utredning vi ytterst haft i sigte vid denna öfversigt af oregelmässigheter i relativsatsers anknytning till sin hufvudsats:

Trin. 162—168: *Megaronides:* — Sed ut occepisti, perge
porro proloqui.
Callicles: Quid tibi ego dicam? qui illius sapientiam
Et meam fidelitatem et celata omnia
Paene ille ignavos funditus pessum dedit.
Megaronides: Quidum? — *Callicles:* Quia, ruri dum sum
ego unos sex dies,
Me apsente atque insciente inconsultu meo
Aedes venales hasce inscribit literis.

Om qui i v. 163 heter det hos Brix i hans båda upplagor, att qui är = quomodo; och denna mening har Ritschl i sin upplaga af 1871 upptagit. Enligt denna uppfattning förändras interpunctionen derhän, att emellan dicam och qui sättes comma, och frågetecknet flyttas till slutet af perioden efter dedit. Meningen skulle alltså vara: »hvad behöfver jag säga Dig, huru — den odågan förderfvat allt». Det kan härvid först med rätta sättas i fråga, huruvida Callicles hade skäl att hos Megaronides förutsätta den insigt i sakens sammanhang eller den förmåga att sluta dertill, hvilken denna så fattade fråga quid tibi ego

dicam? antyder. Åtminstone göres detta just icke troligt af Megaronides' följande med förvåning uttalade fråga: Huru så (quidum)?; jfr. Brix i den senare upplagan. Den största betänkligheten vid i fråga varande uppfattning ligger emellertid i sjelfva ordet qui, hvilket ingalunda utan inskränkning kan identificeras med quomodo.

Den adverbialt brukade ablativen qui förekommer, såsom nogsamt är bekant, både såsom indefinitum, relativum och interrogativum och både i betydelsen af modal, instrumental och causal ablativ; då Brix vill häfda ordets plats i den vers, som är i fråga, medels hänvisning till Trin. 14. 120, af hvilka ställen det förra har relativt qui och det senare indefinit, visar detta, att han något för lätt gått öfver de svårigheter, som ordets mångfaldiga, men dock fint begränsade, bruk i det archaistiska latinet erbjuder. Vi vilja här inskränka betraktelsen till den betydelse af qui, hvilken man tillagt ordet på det ställe, som är i fråga, nemligen den interrogativa. Att detta interrogativa qui oftast låter sig återgifva med det svenska huru, och att det då så tillvida eger en modal betydelse, är onekligt; men denna modala betydelse är i sjelfva verket lika mycket och på samma gång en causal [1]. En fråga med qui gäller nemligen aldrig sättet för handlingen i och för sig, utan de orsaker eller omständigheter, under hvilka den tillkommit eller som möjliggöra hennes bestånd. Man säger icke qui vales? (huru mår Du?), i stället för ut vales (Rud. 1304; Trin. 51) eller qui cessit res i st. f. quo modo cessit res. Ännu mindre brukas qui i stället för det stående ut i utrop (t. ex. Rud. 155, 164, 174, 245, 247, 1064, 1131; Mil. 1223, 1227, 1236, 1253, 1266) något, som knappast behöfde anmärkas, om icke Geppert tycktes fatta ordet så på det ställe, som är i fråga, (Trinummus lat. u. deutsch, 1854, v. 164 ff.: Wie hat doch . . . . !). Deremot heter

---

[1]) Rent causalt är qui i sådana fall som: qui (hvarför) istic clamorem tollis? (Curc. 277); jfr. Rud. 976, der qui förekommer tillsammans med comparativus, liksom Cic. de sen. § 4 (bis); Hor. Sat. II, 7, 96; 105.

det på otaliga ställen hos Plautus och Terentius: qui scis? qui scio l. sciam? huru vet Du? huru kan jag veta? (Persa 716; Ter. Andr. 352. 791); qui potis est l. qui potest fieri? (Amph. 693; Pseud. 930); qui lubitum est, qui lubet tibi? (Stich. 597, 598: qui, malum, tibi lasso lubet foris cenare?; jfr. Epid. I. 1. 96). Denna olika betydelse hos qui och andra modala frågeord har ock, såsom man kunde vänta, hos Plautus gifvit anledning till ordlekar, såsom då det Mil. 826—827 heter:

Pa. Qui lubitumst illi condormiscere?

Lu. Oculis, opinor.

Frågan gäller, hvad som föranledt eller lockat honom (Sceledrus) till att lägga sig att sofva; det svaras så, som om frågan afsett sättet för hans sofvande. — Å andra sidan kan väl i enstaka förbindelser en fråga med qui, om man blott ser på det enskilda ställets mening, med skäl sägas endast obetydligt skilja sig från en fråga med quo modo, utan att derför den inre skilnaden mellan formlerna i och för sig upphäfves; t. ex. Trin. 330: Qui eam (rem familiarem) perdidit? (huru har det kommit till, att han förstört —; svar i v. 333: per comitatem); qui tibi istaec incidit suspicio? (Ter. Andr. 501).

Allra oftast användes hos comici det frågande qui i korta inkast, qui?; quidum?; qui, quaeso? (Ter. Eun. 307); qui cedo; qui tandem; qui istuc (Ter. Eun. 124); qui vero, Aul. 293 (= huru så l. då; hvarför det?), i hvilka spörjes efter meningen eller syftningen med de ord, som en annan person nyss yttrat. I sådana inkast omvexlar qui — som åtminstone hos comici är det vanligaste — med andra både causala och modala frågeord, nemligen quapropter (jemte qui, Pt. Rud. 536—539); qua gratia (Amph. 664); cur (Epid. IV, 2, 6; IV, 1, 28); quemnam ad modum (Bacch. 190); quo modo (Stich. 252; vanligare hos Cicero, t. ex. Tusc. I, § 15, 16); quid ita (Bacch. 254, 87, 101); quid jam (Stich. 38); qua ratione (Ps. 803). Att dessa frågors ursprungliga syftning varit causal, bevisas deraf, att den stående formen för det svar, som på dem följer,

är en med quia inledd sats, någon gång utvecklad till ett hoc dico l. rogo, quia —; dicam, eloquar l. dyl.:

Asin. 620: Quidum? — *Li.* Quia oculi sunt tibi lacrumantes, eo rogavi; jfr. Pseud. 803.

Till en ordlek gifver detta qui anledning Curcul. 705:

Therapontigonus: Quodne promisti? — *Cappadox*: Promisi? qui (huru = hvad menar Du med det, att jag skulle hafva lofvat [1])? — *Th.* Lingua.

Hittills har blott varit fråga om bruket af qui i directa frågor. Dess bruk i de indirecta står i full öfverensstämmelse med detta; qui förekommer nemligen öfverhufvud icke efter verba med faktiskt berättande eller beskrifvande betydelse, utan blott efter sådana verba l. satser, som utmärka fråga, okunnighet, tvifvel, förundran (oftast det sistnämnda; så i de af Brix omtalade exemplen (Bacch. V, 2, 38; Cist. I, 1, 4) samt i följande:

Ter. Eun. 290: Miror, qui Piraeo abierit.
» Haut. 362: demiror, qui tam facile potueris.
» ibdm. 612: Qui istuc, miror.
(jfr. ibdm. v. 1003: miror, quomodo tam ineptum quidquam tibi in mentem venire potuerit.)
» Hec. 279: nec qui hoc mi eveniat scio.
» Andr. 841: nescio qui —
Pt. Rud. 991: Vel te mihi monstrare oportet piscis qui sit vidulus —
» Amph. 858: Nimis ecastor facinus mirumst, qui illi collubitum siet
Meo viro sic me insimulare falso facinus tam malum.
Pseud. 866. — Habe bonum animum. — Quaeso, qui possum, doce.

Till utseendet närmare ett beskrifvande ut eller quomodo ligger qui på fyra ställen i Terentii Phormio, hvilka alla hafva

---

[1]) Jfr. Epid. I, 2, 29: qui perdidi? (= hvad menar Du med det att jag förspillt)? — Quia nec cura meo cordi est neque placet.

afseende på det uppdiktade slägtskapsförhållande, som utgör hufvudpunkten i styckets intrig:

v. 129—131: — qui fuerit pater,
quae mater, qui cognata tibi sit, omnia haec confingam.

380—1: Quem amicum tuom ais fuisse istum, explana mihi,
Et qui cognatum me sibi esse diceret.

396—8: Ita ut dicis. ego tum quom advenissem, qui mihi
Cognata ea esset, dicerem (= skulle hafva sagt):
itidem tu face.
Cedo qui est cognata!

Likväl finnes en tydlig skilnad äfven emellan dessa satser, hvilkas innehåll utsäges såsom något, hvaröfver en uppdiktad förklaring gifves eller en betviflad förklaring fordras, och sådana beskrifningar af facta, som de, hvilka innehållas i följande och dylika exempel: narrant ut res gesta sit (Rud. 64); dicito patri, quo pacto mihi cum hoc convenerit (Capt. 395); id volo vos scire, quo modo ad hunc devenerim (Mil. 95); rationem habetis quomodo unum amiserit (Capt. prol. 23).

Denna utredning gör det, såsom jag hoppas, åtminstone i högste grad osannolikt, att qui i Pt. Trin. 163 skulle vara en interrogativ partikel. Man måste då återgå till det gamla antagandet, at qui är nom. sing. af ett relativt pronomen; och det frågas då, huru man bör fatta detta relativum, hvilket, i likhet med hvad som är fallet i åtskilliga ofvan berörda exempel, grammatiskt icke refererar sig till något ord i den närmast föregående satsen eller perioden. Att med Lindemann helt enkelt förklara qui med hic eller nam hic[1]) är väl att afhugga knuten i stället för att lösa den. Vill man gifva en verklig förklaring af qui, så måste man taga med i räkningen både samtalsspråkets frihet att särskildt, såsom här, under in-

[1]) »Fere idem est ac si dixisset: Hic — pessum dedit. Pro hic dixit qui, ut aliquam tamen ad superiora relationem significaret, tanquam si nam, enim, vel scilicet, vel tale quid, quod causam indicaret, apposuisset. Cfr. Capt. III. 423». Detta ställe är af helt olika beskaffenhet.

trycket af en upprörd sinnestämning öfverspringa det logiska och grammatiska uttryckets skrankor — d. v. här säga bruka ett uttryck för relation, ehuru dess vilkor, ett correlat, saknas — och med afseende på det i v. 165 följande ille ignavos de comiske författarnes mångfaldigt skiftande bruk af figura attractionis vid relativsatsers förbindelse med sin hufvudsats. När Callicles i sin harm öfver det sätt, hvarpå den ovärdige sonen behandlar sin far och dennes vän, säger: »Hvad skall jag säga dig? Han som så när i grund — den odågan! — förstört frukterna af sin fars klokhet och min trohet och förderfvat hela hemligheten», så är detta i sjelfva verket detsamma, som om han i ett mera grammatiskt och dermed också mera logiskt regelbundet språk hade sagt: hvar skall jag finna ord nog starka för den odågan [1]), som så när et cet.

Ett inkast mot uppfattningen af qui såsom pronomen relativum synes, såsom vi antydt, kunna hemtas från detta ille ignavos, hvarmed samma person (Lesbonicus), som med qui, utmärkes. I sjelfva verket utgör detta den enda omständighet, hvarigenom ifrågavarande ställe blir mera inveckladt, än det ofvan anförda från Terentius: An quidquam hodiest factum indignius? Qui mi, ubi ad uxores ventumst, tum fiunt senes (Phorm. 1009—10). Likväl har detta uttryck intet för Plautus ovanligt, äfven om man fattar ille ignavos blott såsom en upprepad beteckning af ett förut nämndt subjekt. En sådan upprepning förekommer t. ex. Trin. 326 ff.: Adulescenti hinc —, minus qui caute rem tractavit, pater, bene volo illi facere ego —; jfr. Pseud. 430 ff. — På detta ställe bör dock ille ignavos utan tvifvel fattas såsom ett slags attraction af correlatet, men icke en rhetorisk, utan en sjelfva gången af tankarnes framträdande följande attraction, närmast att jemföra med Asin. 420 ff. — Sine me hunc perdere, qui me semper ira incendit, Quoi nunquam rem me unam licet semel praecipere furi. — Hos comici förekommer, som bekant är, denna attraction eller assimilation

[1]) Jfr. Ter. Phorm. 402: Quojus de stultitia dici ut dignumst non potest.

under två former, i det correlatet, dels som här, verkligen inindrages i relativsatsen, dels ställes framför relativet, men likväl i dettas casus, t. ex.:

Menaechm. 312: Nummum illum, quem mihi dudum pollicitus sies,
Jubeas, si sapias, porculum afferri tibi,

i stället för: nummo illo — (jfr. Brix och de hos honom till detta ställe anförda exempel);

Ter. Haut. 723: decem minas quas mihi dare pollicitus est, i stället för: quas decem minas l. de decem minis quas —; jfr. äfven den på flera sätt oregelbundna perioden Ps. 526 ff.:

— ab hoc lenone vicino tuo
tibicinam illam, tuus quam gnatus deperit,
ea circumducam lepide lenonem. —

Å andra sidan förekommer äfven en motsatt attraction af relativets prædicatsnomen in i hufvudsatsen, då det heter

Pt. Ps. 460: Decet innocentem, qui sit, atque innoxium
servom superbum esse aput erum potissimum.

i stället för: qui sit innocens atque innoxius.

Det finnes ännu andra ställen hos Plautus, på hvilka det är tvifvelaktigt, om man i qui har en partikel eller ett relativt pronomen. Vi mena de ställen, hvilka Fleckeisen behandlat i sina Kritische Miscellen pagg. 28—33 och hvilka han hänför till ett »affirmativt» (sål. adverbialt) qui, förekommande dels tillsammans med andra försäkringspartiklar hercle, pol, equidem dels i förbindelse med conjunctionerna quippe och ut. Rörande hercle qui o. s. v. vilja vi ej bestrida riktigheten af Fleckeisens uppfattning, helst han hvarken bestämmer uppkomsten eller den factiska betydelsen af detta qui, utan nöjer sig med att bevisa dess »existens» (l. c. p. 28). Deremot synes det oss af många skäl tvifvelaktigt, att vi i det med quippe och ut förenade qui skulle hafva ett (indefinit) adverbium. Betrakta vi först exemplen med ut, så faller det först i ögonen, att Fleckeisen ingenstädes

låter oss veta, af hvilken natur han anser detta ut vara. Det kan knappast vara tvifvel underkastadt, att Fleckeisen finner ett consecutivt ut i dessa exempel:

Pt. Asin. 505: An ita tu's animata, ut qui expers matris imperii sies?

» Capt. 553: et eum mihi esse morbum, ut qui med opus sit insputarier.

» Bacch. 283: adeon me fuisse fungum, ut qui illi crederem?

Vi skola således enligt Fleckeisens mening öfversätta t. ex. »att jag skolat vara så dum, (så) att jag trott honom!» med afseende på qui skola vi nöja oss med den negativa upplysningen, att det icke är ett relativt pronomen, utan ett (indefinit) adverbium, hvars betydelse för öfrigt är oss obekant. Må vara! Men huru skola vi förhålla oss med afseende på

Pt. Trin. 637: an id est sapere, ut qui beneficium a benevolente repudies?

på hvilket ställe uppfattningen af ut såsom consecutiv conjunction ej gifver någon mening? Deremot får stället en i sammanhanget passande mening, om man behandlar ut så, som Fleckeisen vill hafva qui behandladt, d. v. s. lemnar det alldeles ur spelet, och öfversätter qui såsom relativum med causal bibetydelse för den conjunctiviske satsen i dess helhet:

Är det klokt, som (d. v. s. af dig, som [1]) — eller då du —) visar ifrån Dig Din väns välgerning?

Det är ej vår mening att förklara ut för oäkta, utan blott att fästa uppmärksamheten på det väl kända factum, att det modala eller comparativa ut ofta sättes framför en relativ sats för att tydligare beteckna den bibetydelse, hvilken denne sats äfven i och för sig kunde ega. Så skulle i perioden »res est immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur», relativsatsen äfven utan ut ega causal betydelse, ehuru denna genom den förallmänligande partikeln bestämdare fram-

---

[1] Jfr. det ofvan, pag. 267, anförda om correlatets utlemnande hos comici.

hålles. Hos Plautus förekommer ut qui, ut quod, o. s. v. äfven på ställen, der relativsatsen icke har någon bestämd causal betydelse:

Pt. Bacch. 511: Amo hercle opinor, ut quod pro certo sciam;
» Pseud. 566: Non demutabo, ut quod ego pro certo sciam.

Men hafva vi nu med rätta Trin. 637 förklarat ut såsom en comparativ conjunction och qui såsom relativum, så tyckas vi dermed hafva gjort för oss omöjligt att på analogt sätt förklara de ofvan anförda ställena, hvilka så otvetydigt synas fordra en consecutiv betydelse för bisatserne. Det förefaller helt visst paradoxt, om vi säga, att den consecutiva betydelsen finnes der, men icke i ut, utan i qui; dock torde denna mening vara den rätta. Qui har i sin sammansättning quin consecutiv betydelse i det vanliga latinet; i det äldre språket har äfven det enkla qui denna betydelse, ej mindre än det i önskningar intager den plats, som vanligen tillhör ut och utinam (qui tibi Di perdant!).

Ter. Andr. 334—335 — Nunc si quid potes aut tu aut hic Byrria,
Facite fingite, invenite, efficite, qui detur mihi.
Ego id agam, mihi qui ne detur. —

Qui eger på dessa ställen — liksom det blott finalt brukade quo — ännu qvar sin natur af en casus till relativet; men tillika visar särskildt förbindelsen med negationen ne, hvilken icke förekommer i finala relativsatser, att det är en enkel aequivalent till conjunctionen ut. En analog ställning mellan relativt pronomen och conjunction intager qui i Capt. 553:

et eum esse morbum, ut qui med opus sit insputarier

en sådan sjukdom, såsom hvarför (jfr. ut quod Pt. Ps. 566) d. v. s. att det för den behöfves, att man spottar på mig. —

Äfven för det med quippe förenade qui torde den relativa betydelsen lämpa sig bättre än den »affirmativa». Säkert gäller detta om Rud. 384: — etiam qui it lavatum
in balineas, quom ibi sedulo sua vestimenta servat,
tamen subripiuntur, quippe qui, quem illorum observet, falsust,

d. v. s. eftersom han (är förd bakom ljuset) icke vet, hvem af dem (de andre badgästerne?) han skall gifva akt på (rättelsen observet ist. f. observat är Gepperts).

I Bacchides 369 tager det sig eget nog ut, att Fleckeisen ej vill godkänna Lambini rättelse quippe quo (i st. f. qui), men inskjuter efter qui ett huc, emedan han »ungern ein huc vermisse», d. v. s. för att genom denna större förändring af texten få samma mening, som Lambinus åstadkommit genom en bokstafsförändring. Ter. Haut. 538 har, som bekant, Madvig (Advessaria Critica, II) rättat quippe qui till quippe ni?; samma hjelpmedel kunde, om det vore behöfligt, rätteligen anvendas Truc. I, 1, 49:

Ea nimiast ratio, quippe ni? certo scio
triplo ibi plus scortorum esse jam, quam ponderum

(jfr. Spengel till detta ställe).

Aphroditetemplet paa Akropolis's Sydskraaning.

Af *Richard Christensen.*

Tidligere i denne Aargang S. 256 har jeg omtalt Aphroditetemplet ovenfor det gamle Torv i Athen. Et Par Spørgsmaal dette vedrørende skulle her finde deres Besvarelse.

Paa en af sine Vandringer i Athen kommer Pausanias, idet han forlader Theatrets Diazoma og gaaer mod Vest henover Akropolis's Sydskraaning — ad den Vei (*περίπατος*), som ifølge en Klippeindskrift løb rundt om Borgklippen paa dennes halve Høide [1]), — forbi Kalos's Grav og Asklepieion [2]) til Themis's Tempel. *Πρὸ αὐτοῦ*, siger han I, 22, 1, *κέχωσται μνῆμα Ἱππολύτῳ.* Efter derpaa at have fortalt Hippolyts og Phaidras

[1]) S. Bötticher i Philol. III Supplbd. 345.

[2]) Om denne Del af Paus.'s Vandring i Almindelighed s. Perváноglu i Philol. XXIV (1866), 458 ff. eller Wachsmuth i Rh. M. N. F. XXIII (1868), 25 f.

Historie fortsætter han i § 3: *Ἀφροδίτην δὲ τὴν Πάνδημον, ἐπεί τε Ἀθηναίους Θησεὺς ἐς μίαν ἤγαγεν ἀπὸ τῶν δήμων πόλιν, αὐτήν τε σέβεσθαι καὶ Πειθὼ κατέστησε. Τὰ μὲν δὴ παλαιὰ ἀγάλματα οὐκ ἦν ἐπ' ἐμοῦ· τὰ δὲ ἐπ' ἐμοῦ τεχνιτῶν ἦν οὐ τῶν ἀφανεστάτων.* Den naturlige Opfattelse af dette Sted hos Pausanias synes at maatte være den, at Hippolyts Gravhøi laa ved eller indenfor Temenos'en til et Tempel for Aphrodite Pandemos, anlagt af Theseus til Minde om hans Synoikismos. Jeg har ovenfor l. l. viist, at dette Tempel høist sandsynligt er det samme, som omtales hos Harpokration v. *Πάνδημος Ἀφροδίτη* efter Apollodor med følgende Ord: *Πάνδημόν φησιν Ἀθήνησι κληθῆναι τὴν ἀφιδρυθεῖσαν περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν διὰ τὸ ἐνταῦθα πάντα τὸν δῆμον συνάγεσθαι τὸ παλαιὸν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἃς ἐκάλουν ἀγοράς.*

I Euripides's Hippolyt V. 29 ff. hedder det imidlertid om Phaidra:

Καὶ πρὶν μὲν ἐλθεῖν τήνδε γῆν Τροιζηνίαν,
πέτραν παρ' αὐτὴν Παλλάδος κατόψιον
γῆς τῆσδε ναὸν Κύπριδος ἐγκαθείσατο
ἐρῶσ' ἔρωτ' ἔκδηλον· Ἱππολύτῳ δ' ἔπι
τὸ λοιπὸν ὠνόμαζεν ἱδρῦσθαι θεάν.

Den udtrykkelige Angivelse af, at Templet laa paa Borgklippen (*πέτραν παρ' αὐτὴν Παλλάδος*) med Udsigt til Troizen (*κατόψιον γῆς τῆσδε*), gjør det utvivlsomt, at ogsaa her er Tale om et Aphroditetempel midt paa Borgens Sydskraaning, — thi længere nede kan man ikke see det troizeniske Land; men dette Tempel tænkes indstiftet af Phaidra, og den her dyrkede Gudinde kaldes *Ἀφροδίτη ἡ ἐφ' Ἱππολύτῳ*. Dette bekræftes af Scholiasten til Stedet, der tilføier, at hun ogsaa kaldtes *Ἱππολυτία*, af Asklepiades hos Schol. til Hom. Od. XI, 321, der lægger til, at Templet paa hans Tid kaldtes *Ἱππολύτειον*[1]), og af Diod. IV, 62, 2[2]). Af de to sidstanførte Benævnelser kan sluttes,

[1]) *ἱερὸν Ἀφροδίτης ἐν Ἀθήναις ἱδρύσατο τὸ νῦν Ἱππολύτειον καλούμενον.*
[2]) *Τότε μὲν ἀπελθόντος (Ἱππολύτου) εἰς Τροιζῆνα ἱδρύσατο ἱερὸν Ἀφροδίτης παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν ὅθεν ἦν καθορᾶν τὴν Τροιζῆνα.*

at Hippolyts Gravhøi har ligget indenfor Gudindens Temenos, og at dens Navn Ἱππολύτειον af og til er blevet brugt om hele det indviede Sted, ligesom Navnet Erechtheion, der egentlig kun gjaldt en Del af Athena-Erechtheus's Tempel paa Borgen, hyppigt brugtes som Fællesnavn om det Hele.

Have vi nu her eet eller to Aphroditetempler for os? Leake, Ross og Bursian antage det Første; Wachsmuth og Bötticher fastholde, at der paa Borgens Sydskraaning har ligget to Aphroditetempler, et østligere, indstiftet af Phaidra, for Ἀφροδίτη ἡ ἐφ' Ἱππολύτῳ, der indenfor sin Temenos indesluttede Hippolyts Gravmæle og derfor benævnedes Hippolyteion, og et vestligere, anlagt af Theseus, for Aphrodite Pandemos [1]).

Som alt bemærket, kan en uhildet Læsning af Pausanias ikke faae Andet ud af hans Ord, end at han foruden «Hippolyts Gravhøi» — ikke «Hippolyts Tempel» ell. Lgn. — kun omtaler eet Tempel. Og dette maatte man da ogsaa paa Forhaand antage som det Sandsynligste. Det Tempel, Pausanias beskriver, existerede endnu paa hans Tid, eftersom han omtaler, at de gamle Billeder af Aphrodite og Peitho dengang vare forsvundne, medens de Billeder, han saa, vare af yngre Kunstnere; det Tempel, Euripides omtaler, maa ogsaa have existeret i senere Tid, eftersom Scholiasten til Homer angiver, at det nu ɔ: paa Asklepiades's Tid, rimeligvis i 1ste Aarhd. f. Chr., kaldtes Hippolyteion. Altsaa, to Aphroditetempler nærved hinanden, opførte af Mand og Hustru, begge hyppigt omtalte Personer i Sagnhistorien, og existerende samtidigt idetmindste til Begyndelsen af vor Tidsregning, — og ikke en eneste Hentydning til et saa mærkeligt Phænomen i hele den opbevarede Oldtidslitteratur! Allerede dette maa gjøre en Antagelse af to Aphroditetempler høist betænkelig.

---

[1]) Leake Topogr. Athens [2] 103 og 217 f.; Ross Das Theseion 39; Bursian Geogr. v. Grchld. I, 303; — Wachsmuth l. l. 26; Bötticher l. l. 415 ff.; — E. Curtius udtaler sig i Att. Stud. I (1862), 48 for eet, i Erläut. Text (1868) 23 (jfr. Textbeilage 4) for to Templer.

Ogsaa fra en anden Side møde os Betænkeligheder. Hos Athen. XIII p. 569 d fortælles efter Nikandros, at Solon var den Første, der i Athen opførte et Tempel for Aphrodite Pandemos, for de Penge, der indkom ved Prostitutionen [1]). At dette Tempel er forskjelligt fra det hos Pausanias omtalte, kan der ikke være Tvivl om. Om det har ligget ved Kerameikostorvet, som Bötticher mener, eller andensteds, vide vi ikke; men det kan ogsaa her være os ligegyldigt. Hovedsagen er, at denne Efterretning hos en anset Forfatter fra 2det Aarhd. f. Chr. maa gjøre os lidt mistænksomme overfor Pausanias's Angivelse, at Templet paa Borgens Sydskraaning var grundet af Theseus for Aphrodite Pandemos; thi den lader sig ikke forene med Nikandros's Ord. Alt ovenfor S. 257 har jeg antydet, at den Opfattelse af Aphrodite Pandemos som en politisk »folkeforenende» Gudinde, der fremtræder allerede i Oldtiden og derfra er gaaet over i de fleste nyere Fremstillinger [2]), er falsk. Bötticher har l. l. med uforkastelige Grunde godtgjort, at Aphrodite Pandemos kun er Gudinde for den sandselige Kjærlighed mellem Mand og Qvinde, de være Ægtefolk eller ikke, og ikke paa nogen Maade henhører til Torveguddommene, ligesom han sammesteds har paavist ved Exempler fra Billedværker o. s. v., om det ellers behøver nogen særlig Paavisning, hvor naturligt Peitho hører sammen med Aphrodite som Kjærlighedsgudinde. Jeg vil føie til, at der, saavidt mig bekjendt, ikke findes nogen anden Hjemmel for hin Opfattelse af Aphrodite Pandemos end de to anførte Steder: Apollodor hos Harpokration [3]) og Pausanias l. l. Af disse to Steder fremgaaer imidler-

---

1) *Καὶ Φιλήμων δ' ἐν 'Αδελφοῖς προϊστορῶν ὅτι πρῶτος Σόλων διὰ τὴν τῶν νέων ἀκμὴν ἔστησεν ἐπὶ οἰκημάτων γύναια πριάμενος, καθὰ καὶ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος ἱστορεῖ ἐν τρίτῳ Κολοφωνιακῶν φάσκων αὐτὸν καὶ Πανδήμου 'Αφροδίτης ἱερὸν πρῶτον ἱδρύσασθαι ἀφ' ὧν ἠργυρίσαντο οἱ προστᾶται τῶν οἰκημάτων.* Jfr. Harpokr. v. *Πάνδ. 'Αφροδίτη.*

2) S. t. Ex. Preller Gr. Mythol. 1², 300; Curtius Att. St. I, 48 f. (i Erl. T. 24 f. udtrykker han sig dog med mindre Sikkerhed).

3) Senere Grammatikeres Omtale deraf skriver sig nemlig aabenbart fra samme Kilde.

tid ikke Andet, end at i den senere Tid Mythefortolkerne i dette som i andre Tilfælde have søgt at forklare et Gudebegreb ad etymologisk Vei og af Gudindens Tilnavn ladet sig forlede til vilkaarligt at lægge Noget ind i Begrebet, som oprindelig ikke laa deri. At saadanne Forklaringer dernæst ere blevne gjængse i visse Kredse og optagne af Ciceronerne i Athen, hvis Hjælp Pausanias paa sine Vandringer i denne By utvivlsomt har benyttet, er ganske naturligt.

Vanskelighederne løse sig nu af sig selv. Der har kun været eet Aphroditetempel paa Borgens Sydskraaning; Gudinden dyrkedes her som Kjærlighedsgudinde sammen med Peitho og indenfor hendes Temenos var Hippolyts Gravhøi. Paa Euripides's Tid antoges dette Tempel grundet af Phaidra og Gudinden kaldtes snart *Ἀφροδίτη ἡ ἐφ' Ἱππολύτῳ* snart *Ἱππολυτία*. Helligdommen benævnedes, ialfald i 1ste Aarhd. f. Chr., ogsaa *Ἱππολύτειον* efter Gravmælet. Senere opfattede man paa Grund af den der dyrkede Gudindes Charakter og i Erindring om Anledningen til Templets Indstiftelse denne Aphrodite som en Pandemos[1]). Endelig forledtes Nogle, baade af at Templet sagdes at være opført paa Theseus's Tid og af den senere Tids Tilbøielighed til at opfatte Pandemos som en politisk »folkeforenende» Gudinde, til den Antagelse, at Templet var grundet af Theseus for Aphrodite Pandemos til Minde om hans »folkeforenende» Synoikismos og hans øvrige Indretninger til Udviklingen af Statslivet i Athen[2]).

---

[1]) Bötticher har l. l. 419 af Paus. IX, 16, 3 f. villet slutte, at Gudinden allerede strax fra Begyndelsen af dyrkedes som Pandemos. Dette er fuldstændig vilkaarligt, som en lidt opmærksom Gjennemlæsning af Stedet strax vil sige.

[2]) Bötticher, der antager to Templer og holder paa Theseus's Indstiftelse af et Tempel for Aphrodite Pandemos, formoder, at det er indstiftet til Minde om Theseus's Kreterfart, der foregik under Aphrodites Beskyttelse (Plut. Thes. 19 ff.). Som Støtte for en Oldtidstradition derom vilde hans Argumenter være fortræffelige; da der imidlertid ikke foreligger nogen saadan, kan der overfor Nikandros's bestemte Angivelse, at Solon var den Første, der opførte et Tempel for Aphrodite Pandemos, ikke tillægges dem nogen Vægt, og hans Forsøg paa at bortfor-

Templets Beliggenhed kan tilnærmelsesvis angives. Det laa ved den ovennævnte Peripatos paa den sydlige Borgskraanings halve Høide omtrent midt imellem Dionysostheatret og Herodes Atticus's Odeion, lidt nærmere ved det førstnævnte. Man kunde nemlig, som det hedder paa et Par af de ovenanførte Steder, fra Templet see det troizeniske Land; men dette er paa hele Sydskraaningen af Borgklippen kun muligt paa en lille Strækning indenfor de anførte Grændser [1]. En senere Indskrift der synes at vedrøre Templet, existerer endnu (i Brit. Mus., C. i. Gr. Nr. 481), men giver desværre ingen nærmere Oplysning om dettes Beliggenhed, ja det synes ikke engang med Sikkerhed at kunne afgjøres, hvor den er funden [2].

Nogle Raskiana.

Meddelte af ***Karl Verner***.

På sin rejse til Indien opholdt Rask sig i St. Petersborg i over 14 måneder (fra d. 27de Marts 1818 til d. 13de Juni 1819). Med sin vante varme begejstring og ihærdighed virkede han under dette ophold for sine ideer. Han vilde bringe en livligere forbindelse i stand mellem den russiske og den skandinaviske lærde verden og forsøgte derfor at få oprettet en skandinavisk boghandel i Ruslands hovedstad, men det lykkedes ikke; han tænkte endogså på at danne en russisk filial af det dengang existerende «Skandinaviske Selskab». Den finske sprogvidenskabs opkomst i tyverne skyldes vistnok for en ikke ringe

---

klare Nikandros's Ord er høist uheldigt. Om Sagnet har feilet ved at henføre Indstiftelsen af Aphroditetemplet paa Borgens Sydskraaning til Phaidra istfr. til Theseus, kunne vi nu ikke afgjøre.

[1]) Ross Das Theseion 39; Wachmuth l. l.

[2]) Ifølge Ross l. l. paa det Sted, hvor Templet antages at have staaet, ifølge C. i. Gr. l. l. ved Thrasyllosmonumentet ovenfor Theatret.

del Rask, der under sit ophold dels tilskyndede de unge finske videnskabsmænd, dels skaffede dem en Mæcen i den rige russiske magnat, grev Rumeæntsóff, og efter sin tilbagekomst fra Indien skal han ved brevvexling med Sjögren og andre finske lærde have fortsat sin påvirkning. Også med enkelte unge russiske videnskabsmænd trådte han i forbindelse. Imellem disse var Iván Nikolájevitsh Lobójko, en livsglad og begavet ung mand fra Kharkóff. »Han havde« — skriver N. M. Petersen i Rasks levnetsskildring — »en uendelig Higen efter at underrette sig om de nordiske Literaturer og vilde også lære Dansk; de delte Tiden således imellem sig, at han gav Rask hveranden Aften, hveranden Rask ham Undervisning, men det hele blev næsten blot til en Samtale eller Underholdning om den nordiske Literatur og de nordiske Folk.« Rask drog bort fra Petersborg; Lobojko blev kaldet til professoratet i russisk sprog og literatur ved universitetet i Vilna, og her i hjærtet af det gamle Littaven optrådte han som en ivrig partigænger for de raskiske sprogideer. Efter sin hjemkomst fra Indien satte Rask sig i skriftligt samkvem med sin gamle ven[1]. Som det af de aftrykte breve fremgår, falder skylden for denne brevvexlings snarlige afbrydelse på Lobojko, der undlod at svare på de modtagne breve. Var det huslige forhold, der lagde beslag på hans tanker og bragte ham til at glemme sin ven og læremester i Norden? Thi partiet med den danske jomfru, hvilket Rask så levende interesserede sig for, kom ikke i stand, idet Lobojko giftede sig med en russisk dame. Eller optoges måské hans interesser af de

---

[1] [I et brev til Rask, dateret Leipzig 20 Febr. / 3 Marts 1824, (på vort Universitetsbibliothek) skriver P. v. Köppen, den bekendte russiske ethnograf, statistiker m. m., der ligesom L. var hjemme fra Kharkoff: »Loboiko ist in Wilna . . . . Unsern Loboiko haben Sie zum Skandinavier gemacht. Er will auch in den Grabhügeln in Litauen Nordische Sachen gefunden haben. Noch ist mir seine Abhandlung über diesen Gegenstand nicht zu Gesicht gekommen.« Det er vel næppe tilfældigt, at Rasks förste brev til Lobojko er skrevet kort efter at han har modtaget disse ord fra Köppen, som nok kunne have givet ham lyst til at genoptage forbindelsen med L.]
V. Th.

politiske gæringer, der i tyverne herskede imellem professorer og studenter i Vilna og endte med universitetets nedlæggelse under den första polske opstand? Det skal meddeleren ikke kunne afgöre.

Da Lobojko for nogle år siden døde, blev hans bøger og papirer sendte til Petersborg. Under et ophold i denne by blev meddeleren af akademikeren Statsråd Kunik, der med stor interesse omfatter også alle sproglige studier, gjort opmærksom på tilstedeværelsen af brevskaber imellem disse papirer, hidrørende fra vor store landsmand. Ved eftersyn forefandtes da, hvad her meddeles.

I.
En selvbiografi.[1]

Unterzeichneter ist 1787 d. 22. Nov. auf der Insel Fühnen mitten in Dänemark geboren und hat sich ziemlich spät dem eigentlichen Studiren gewidmet. Nach einer 5-jährigen Vorbereitung unter den vorzüglichsten Lehrern (von welchen drey seitdem Professores geworden sind) in der Cathedralschule zu Odensee, ist er im Jahre 1807 nach der Universität zu Kopenhagen gegangen. Schon in der Schule hatte er sich auf die alte nordische Sprache gelegt, jetzt erhielt er weit bessere Gelegenheit dazu und auch weit mehrere Aufmunterung. Sein erster Versuch war eine neue dänische Uebersetzung der prosaischen Edda, die er in Verbindung mit seinem Gönner und Freunde Prof. u. Biblioth. Nyerup unternahm. (Siehe die Vorrede der dänischen Uebersetzung als auch der schwedischen nach dieser gemachten Uebers. von Hrn. Baron Adlerbeth. Prof. Rühs aber hat in der nach diesen beyden gemachten deutschen

[1]) Denne lille selvbiografi er skreven under opholdet i Petersborg i sommeren 1818 og har, som det fremgår af parenthesen til det sted, hvor hans »Undersøgelse om det Isl. Sprogs Oprindelse« omtales, været bestemt for russiske læsere; den er imidlertid aldrig bleven trykt. Den flygtige skrift, den store masse rettelser og tilföjelser viser, at originalen kun er en kladde, som Rask har efterladt eller glemt hos Lobojko.

Uebers. alles ausgeschlossen, was seine Theilnahme an der Arbeit betrifft, und mit allerley Ausfällen gegen ihn ersetzt). Das zweite und beträchtlichere, auch ganz sein eigenes Werk, war eine (dänische) Anleitung zu der isländ. oder altnordischen Sprache, Kopenhagen 1811. Im Jahre 1812 machte er in Gesellschaft mit Prof. Nyerup eine kurze literäre Reise in Schweden u. Norwegen, worüber Prof. Nyerup einige Nachrichten herausgegeben hat. Hierauf wurde er zum Redactor u. Herausgeber des isl. Lexicons Björn Haldorson's erwählt, und dies Werk erschien endlich in Kopenh. 1814 in 2 voll. 4to unter dem Titel: Lexicon Islandico-latino-danicum Björnonis Haldorsonii, cura Raskii etc. Unterdessen hatte er auf Kosten der dän. Regierung eine literäre Reise auf 2½ Jahr nach Island unternommen, woher er, nachdem er die ganze Insel bereist hatte, im November 1815 über Schottland zurückkehrte. Aus Island hatte er schon seine (dänische) Beantwortung der Preisfrage über den Ursprung der alten nord. Sprache eingeschickt, und seine Abhandlung (in welcher er auch einen Abschnitt der radicalen Verwandtschaft des Altnordischen und Russischen gewidmet hat) wurde mit dem grössten Preis der königl. Dän. Wissenschaftsgesellschaft belohnt. Nach seiner Zurückkunft wurde er auf einer allgemeinen Versammlung der isl. Lit. Gesellschaft, die nach seiner Einladung und Plan gestiftet war, fast einstimmig von allen in Kopenh. befindlichen Isländern zum ersten Präses der Gesellschaft erwählt, obschon wider die Gesetze, worin es festgesetzt war, dass alle Beamten der Gesellschaft immer eingeborne Isländer seyn sollten, weil alle mündliche u. schriftliche Discussionen etc. immer in isländischer Sprache vorgehen. Dies wurde aber als keine Ausnahme angesehen, weil er wie ein geborner Isl. sprach und schrieb. Unter seinem Präsidium und ganz nach seinem Vorschlag und Plan wurde die Ausgabe der Sturlungasaga (grosse isländische Nationalgeschichte) und der isl. Zeitung angefangen, auch wurde beschlossen eine kurze isl. Geographie mit Charten herauszugeben und der Anfang mit der Ausarbeitung gemacht. Seine Ausgabe von Ottars und Ulf-

stens (angelsächs. aufbewahrten) Reisen (periplus Otheri et Wulfstani) mit dänisch. Uebersetzung u. Commentar ist in den Schriften der scandinav. Gesellschaft zu Kopenhagen (1816?)[1]) gedruckt worden. Auch hat er der sogenannten königl. dänischen Gesellschaft für Sprache u. Geschichte (nicht mit der Wissenschaftsgesellschaft zu verwechseln) eine Abhandlung über die grammaticalische Etymologie der dänischen Sprache übergeben.

Spät im Jahre 1816 trat er die linguistische Reise an, worauf er sich noch jetzt befindet. Er gieng zuerst auf Einladung eines Freundes, des Königl. schwed. Hofpredigers Hon. Magister Afzelius, nach Stockholm, wo er 1817 seine (dänisch verfasste) angelsächsische Sprachlehre nebst einem kurzen Lesebuch herausgegeben hat. Mittlerzeit erschien seine obengenannte Preisabhandlung über den Ursprung der altnordischen (isl.) Sprache in Kopenh. 1818. Dies Büchlein (ungef. 20 Bogen 8vo) dedicirte er dem König von Dänemark, welches Veranlassung gab, dass er zum Professor ernannt wurde und ein Reisestipendium erhielt; vorher hatte er zu der Reise nur eine kleine Unterstützung eines Privatmannes (Seiner Excell. des Kön. Geheimeraths Joh. Bülow). Er war vorzüglich wegen einer Ausgabe der Eddas nach Stockholm berufen, wo er schon 1812 seinem Freunde mit der krit. Redaction des ältesten eddischen Liedes Völuspá beygetreten hatte (siehe die schwed. Jahresschrift Iduna, 3 Heft, Stockh. 1812). Auch ist die ganze poët. Edda nach seiner Recension in dem isl. Texte mit Varianten etc. 1818 zu Stockholm in 8vo erschienen. Die pros. Edda nebst Skálda, die er ebenfalls nach alten Codd. kritisch bearbeitet und zum ersten Male vollständig im Texte herausgegeben hat, ist noch nicht ganz fertig gedruckt, wird aber sehr bald erscheinen; zu diesen beyden Eddas haben seine Freunde in Stockh. zum Theil mit seiner Hülfe schwedische Uebersetzungen gemacht, die beyde unter der Presse sind. Noch zwei andere Arbeiten hat er in Stockholm auf dieser Reise angefangen, nl. eine (schwedisch

[1]) Den er trykt 1815. (Medd.s Anm.).

verfasste) gänzliche Umarbeitung seiner (dän.) Anleitung zum Isl. und ein isl. Lesebuch unter dem Titel: Specimina Literaturae Islandicae veteris et hodiernae magnam partem anecdota edidit Rask etc. Diese beyde sind in Mscr. von seiner Hand schon fertig und werden noch diesen Sommer zu Stockh. erscheinen[1]). Ueber ein Stück des letztern Werks hat er auch zu Stockholm schwedische Vorlesungen gehalten. Einige dän., schwed. u. isl. Recensionen, polemische Aufsätze u. dergl. sind von wenig Belang und nur für den Augenblick berechnet. Dies ist eine vollständige Schilderung seines ganzen bisherigen literärischen Lebens. Von hieraus möchte er am liebsten, wenn es ihm seine geringen Mittel verstatten, durch Persien nach Indien gehen um die Urquelle so vieler europäischen Sprachen das Sanscrit und Pali zu studiren und wo möglich die braminischen Vedams und die buddhistischen Religionsbücher in Europa bekannt zu machen und mit den Eddas zu vergleichen; widrigenfalls wird er nach einer kleinen Reise in dem caucas. und krimischen Gebiete durch Ungarn und Deutschland in sein Vaterland zurückkehren.

(Ingen underskrift.)

II.

Breve til Lobojko.

København d. 27de April 1824.

Höjstærede Hr. Professor!
kære Ven!

Kan De endnu erindre den rejsende Dansker, der plagede Dem så meget med sine Særheder og med sin Dansk? Dog det er ikke muligt, at en Mand af Deres Karakter skulde glemme sin Ven, og i alt Fald ville disse Linier sikkerligen kalde Dem mig tilbage i Erindringen; altså til Lykke med Deres ny Post

[1]) Förstnævnte værk, Anvisning till Isländskan, udkom i Stokh. 1818; sidstnævnte, der er mere kendt under sin isl. titel: Sýnishorn af fornum og nýjum norrœnum ritum, smst. 1819. (Medd.s anm.)

og velkommen til Deres ny Levested! Er De allerede gift og har glemt den Pige, jeg foreslog dem? Hun er endnu ugift og lige skön og god; agter De ikke at besøge os en Gang ved Lejlighed i en Sommerferie? Det vilde inderlig glæde mig at se Dem. Glem kun ikke at tage med, hvad der hører til den nyeste russiske og littauiske Literatur; jeg mistede ved Hjemsendelsen fra Petersborg en Del af mine russ. Sager, for Eksempel Ordbog etc., ja endogså Navnet kan jeg ikke finde, så at jeg kunde forskrive den på ny. Dersom De endnu skøtter om vore grönlandske Sager eller noget andet, som udkommer her, skal jeg søge at skaffe Dem det. Jeg har siden min Hjemkomst kun udgivet en spansk Sproglære, som vel ikke kan interessere Dem; dog skal jeg se at sende Dem den ved en Landsmand, som er Læge hos Grev Engeström fra Sverrig, der vil rejse til sine Godser i Nærheden af Posen med det förste. Deres slavoniske Sager, som De så ædelmodigen overlod mig, har jeg alle bevaret, så og de fleste Sager, jeg købte i Petersborg, undtagen Ordbogen og nogle andre grammatikalske Småting. Der er Lykke ved Deres Sager; men hvad siger De om Dobrowsky's slavoniske Grammatik? Det forekommer mig, at han i den, ligesom i den bømiske, har begået en stor Fejl ved at blande Orddannelsen (Etymologia sive doctrina de formatione vocum) sammen med Formdannelsen (ɔ: doctrina de formatione temporum et ceterarum terminationum s. inflexionum), hvilken sidste hører ind under Formlæren (Analogia sive doctrina de vocum flexione) og bör fordeles imellem de forskjellige Ordklasser, som kunne modtage Böjninger eller Former, hvis Dannelse bör beskrives. Men hvorledes det øvrige er udført, derom vil De bedst kunne dömme, og det vil inderlig glæde mig at se Deres Dom derom. Når De skriver, så lad det blive på Tysk; ti Dansken falder Dem vel for vanskelig, og Russisk vil falde mig for vanskelig nu efter så lang Tids Forløb. Glem ikke at underrette mig om, hvorledes De selv lever, og hvad De arbejder på, hvad Fag De læser over ved Höjskolen o. desl. Vi arbejde her dygtig på de nordiske Oldsager; det vilde interessere Dem

at se vort antikvariske Musæum; og vi vilde gjerne bede Dem om Oplysninger angående russ. og polske og littauiske Oldsager, især om gamle Indskrifter findes, og med hvilke Bogstaver etc.; men jeg må förste se, om dette Brev kan træffe Dem, og om det ikke trætter Dem for meget at læse og besvare det, samt om vi ikke snart skal se Dem her personlig o. s. v. Imidlertid har jeg den Ære at henleve, Höjstærede Hr. Professor

Deres evig hengivne og oprigtige Ven
R. Rask.

Hamborgs poststempel er af 30te April; den 17de Maj (gl. st. 6te Maj) er brevet kommet til Vilna; i porto fra Hamborg til Vilna har Lobojko betalt 166 kop. Ifølge en blyantsbemærkning på brevet har han besvaret det d. 20de Maj (gl. st. 9de Maj). Originalen til dette svar, har ikke kunnet skaffes tilveje, men heldigvis findes det, som hr. dr. phil. V. Thomsen har gjort mig opmærksom på, meddelt i oversættelse af Rasks broder i Nordisk Ugeskrift 1837—38, og da det vil være nødvendigt til forståelsen af det følgende brev, R.s gensvar, tillader jeg mig at gengive det her efter nævnte kilde:

Vilna d. 9de Maj (gl. st.) 1824.

Höjtagtede ven!

Jeg har modtaget Deres brev af 27de April. Forrige år læste jeg ved denne tid i vore russiske blade den förste efterretning om Deres tilbagekomst til fædrenelandet og blev ganske greben af glæde, idet håbet om at se Dem igen fremstrålede hos mig. Med det varmeste hjærte takkede jeg gud, at han havde opholdt Dem sund og frisk på den lange og farlige rejse. I min dagbog finder jeg, at De i Juni 1819 forlod St. Petersborg; Deres fórmand til Moskva var den énöjede Denis Denisievitsh. Altså fem år siden vor adskillelse! — Jeg kom til mit nuværende kald i Vilna d. 6te Januar 1822, hvor jeg ved konkurrens har erholdt en professorplads med en indtægt af 1500 sølvrubler og fri bolig. Mit fag er russisk literatur og historie, men jeg foredrager også for mine studenter den slavoniske sproglære efter Dobrovsky; desuden oversætter jeg af slavonisk på polsk eller latin og meddeler den russiske literaturhistorie efter Gretsch. I den russiske historie holder jeg mig meget nöje til Nestor med benyttelse af Schlözers og Karamzins værker. Mit opholdssted er meget kærkomment for en sproggransker. Den nordlige dél af det vilna'ske guvernement udgör Samogitien. Mundarten i denne egn er en sproggren af det littaviske. I den sydlige del af dette guvernement, i det grodnovske, minske og vitebske, findes hist og her udspredte nybygder af Littavere, som endnu taler littavisk. Selv i disse guvernementer taler fol

ket så at sige »wasserrussisch« ligesom og i Bialystok. Folket, som man må anse for urbeboere, er altså enten Littavere eller Russere; godsejerne eller adelen derimod er Polakker, og de forholder sig ligesom Estere og Tydske, Finner og Svenske. I Volynien og Podolien taler folket »lillerussisk«. I Minsk, Vitebsk og Mohilev træder det »storrussiske« frem. I alle disse egne var den græske religion indført, men den blev siden fortrængt af den katolske. Tilligemed religionen blev også den russiske skrift indført, med hvilken man finder alle dokumenter og retsforhandlinger skrevne indtil det 17de århundrede. De unerede har sammensmæltet den græske religion med den katolske, men de beholdt dog ved deres gudstjeneste de græske skikke og det slavoniske sprog. De uneredes munke hedder basilianer; her findes mange basilianer-klostre. De forretter gerne gudstjenesten i det slavoniske sprog, som de kun halvt forstår; de unge munke i Vilna besøger derfor meget gerne mine forelæsninger over det slavoniske. Læsning, literær brevvexling, granskninger og forberedelse til mine forelæsninger er mine sædvanlige beskæftigelser. I hyppigst brevvexling står jeg med vor berömmelige rigskantsler, grev Ru mænzow, der efter Deres bortrejse har besörget flere nyttige skrifter. — Förste bind af den finske ordbog er udkommet; den mytologiske del synes at være fuldstændig, derimod er det etnografiske og geografiske kun lidet behandlet. Det vilde netop have været det rette sted til at give en fuldstændig skildring af Finland og Finnerne og fremstille fornuftige etymologier. Hvorfor skulde ellers det lærde Evropa føle sig tiltalt ved denne ordbog, når man ikke deri kunde finde, hvad senere literære granskninger har givet til udbytte? Man har ikke taget hensyn til det lappiske. — En ubekendt forfatter af en russisk afhandling har med hensyn til Finnerne ytret meget paradoxe tanker, som jeg nu vil forelægge dem til prøvelse. »Finnerne, siger han, beboede den nordlige del af Skandinavien og udstrakte sig lige til det hvide hav, men i det egenlige Finland bleve de tvungne til at optage tjudiske stammer på kysterne af den botniske og finske bugt, som Kvæner, Kareler, — udlændere, der i ansigtstræk, levemåde og sprog væsenligt afveg fra Finnerne. Disse folk beboede Sum, det egenlige Finland og Satakund; Jem Nyland, Tavastland o. s. v.; Kvænerne Østerbotten og Kajan lige til det hvide hav; Karelerne Karelien.« — »Efter svenske historieskrivere, vedbliver han, var disse folk af samme stamme som de ældgamle Skandinaver, der gennem Finland vandrede til Sverrig.« Mig synes disse tanker ikke at være uden grund, og det er mig i mine historiske undersøgelser højst vigtigt at erfare Deres mening derom. Følgende angivelse kunde og yde os en vigtig tjeneste, når dens sandhed blot lod sig bevise, nemlig: »Den nordiske konge Ingvar den store lagde skat på tjudiske og novgorodske Slaver, Krivitser og Merja og tillige de i Finland bosatte folkeslag, som alle hørte til riget Holmgård; dette rige var dengang en bestanddel af det nordiske rige, hvis hovedkonge opholdt sig i Upsala. I året 860, efter Regner Lodbroks død, udstykkedes det store nordiske rige. Det holmgårdske rige, som var delt mellem hans 4 sönner, tilfaldt Hvidserk og skilte sig fra Sverrig ligesom Finland. Efter Hvidserks død kaldte Novgoroderne, kede af de borgerlige uenigheder, prins Irik eller Rörik til sig år 862«. Alt dette er lånt af Olof Dalin[1]). Når dette var sandt, så kunde det store hul i vort riges

[1]) [Svea Rikes Historie, Stockh. 1747.]

historie fortræffeligt udfyldes og med det samme knyttes til den nordiske. Desværre, vi har ingen hjælpemidler til at berigtige sådanne angivelser. Derfor vilde jeg bede rigskantsleren til vor tarv at befordre den danske, svenske og norske historie i det tydske sprog. De vilde göre os Russere en vigtig tjeneste, når De vilde anbefale os de bedste og fuldstændigste håndbøger i den svenske historie på svensk, og i den danske og norske på dansk, for at disse værker kunde tjene os til vejledning. — — Om Deres udgave af den spanske sproglære har russiske blade allerede meddelt mig kundskab; men i intet tidsskrift har jeg fundet noget om Deres rejse. Længselsfuld ønsker jeg underretning derom; det undrede mig, at De slet ikke havde omtalt den i Deres brev. Vor ven Köppen kommer nu tilbage fra sin videnskabelige rejse i Tydskland. Ved min ankomst til St. Petersborg venter jeg brev fra Dem, og vi vil da begge skrive Dem til. Mig er det overmåde kært, at De skriver mig til på dansk, og jeg gör Dem det til pligt også at göre dette for fremtiden. Jeg er Dem, dyrebare ven, evigt taknemmelig, at De har vejledet mig i studiet af det danske sprog; jeg kan ikke betragte min kundskab deri anderledes end som en vigtig og uskattérlig gave af Dem. Desværre må jeg sige Dem, at min danske bogsamling ved flytningen til Vilna i en våd vinter har lidt overordenligt. Den mig af Dem forærede danske ordbog er dog reddet, og bøgerne kan man endnu bruge. Jeg har læst de første bind af Suhms historie, men fundet meget lidet udbytte for den russiske historie. Når jeg kommer lidt til kræfter, vil jeg forskaffe mig en anden dansk bogsamling.

De var i St. Petersborg kommen mig i møde som et himmelsk, velgörende væsen for at forhöje og forædle min nydelse af videnskaberne. I enhver af mine anskuelser svæver mig endnu for öje Deres vejledende ånd. Intet er mig kærere end mindet om Dem, og jeg skal evigt være Dem hengiven.

Byen Vilna er efter Petersborg og Moskva vist den skönneste i Rusland; universitetet er gammelt, rigt og har berömte professorer. Min bolig ligger på hovedgaden, er skön og består af 6 værelser. Min moder bor hos mig, thi jeg er endnu ugift. Staden har skönheder i mængde; men de passer ikke for en professor; de er flanevorne og ødsle og glimmersyge, forstå ikke og elske ikke husvæsenet, søge stedse fornöjelser og adspredelser og at forskönne verden ved deres ydre, uden at have smag for den huslige lykke. De taler næsten altid, foruden deres polsk, fransk, hvilket sprog her er selskabssprog; og da man stedse finder udlændere og Russere, som ikke kan polsk, er det uundværligt. Jeg taler og skriver polsk flydende, og jeg er meget prist, ja endog beundret for min rigtige udtale, hvilken medlydenes hårde udtale meget vanskeliggör.

Jeg smigrede mig engang med det håb at komme til København. Denne stad har formedelst Deres ophold stor værd for mig, men jeg kan ikke så let vove mig på søen; dog vil vi oprigtigt søge at få hinanden at se igen. Dersom De interesserer Dem for det littaviske sprog, så har jeg alle hjælpemidler til at tilfredsstille Deres begærlighed. De kunde i året 1825 göre en sørejse til Memel, eller endnu bedre til Riga, hvor man blot sætter sig i postvognen, og så kommer man til Vilna; thi nu er personposter indrettede fra Riga til Vilna, omendskönt de först kommer i gang i denne September. Fra Riga til Vilna betaler man 70 papirsrubler, man regner vejen til 40 mil.

Fra St. Petersborg skal jeg meddele Dem efterretning om alt mærkværdigt, hvad vor literatur har frembragt siden Deres afrejse. Den russiske ordbog skal jeg sende Dem. Den grönlandske sproglære gad jeg gerne haft. Når De flygtigt læser Schlözers Nestor, så vil De strax se, hvad der kan interessere os Russere af den nordiske historie, og da vilde De göre os en höjst vigtig tjeneste med at meddele os efterretninger af denne art. Alt hvad De selv har udgivet, og hvad jeg er i stand til at benytte, vilde det være mig kært at besidde. Af Deres skrifter og udgaver har jeg endnu ret vel bevaret: den islandske ordbog og sproglære og den angelsaxiske. — —

Dobrovsky's slavoniske sproglære behager mig vel: hans kundskab i sproget er dyb og grundig; hans udvikling er ganske ny og naturlig. Han har visse bestemte anskuelser, som han fastholder igennem hele lærebygningen. Hensynet til andre slavoniske mundarter i kap. 1—3 er meget træffende og angiver de bedste regler til at bestemme indflydelsen af serbisk og andre mundarter på de slav. håndskrifter. Hans classes syllabarum radicalium er aldeles praktiske og angiver den simpleste og sikreste fremgangsmåde i at udfinde antallet af stamordene eller rettere af stamstavelserne i ethvert slavonisk sprog. Jeg har hidtil ingen fejl eller forvirring fundet hos ham. Desuagtet finder jeg Deres bemærkning aldeles rigtig, at han har udvidet sin formlære for meget og med urette henført dannelsen af gerningsordets former til etymologien. Hvorledes han kan forsvare sin fremgangsmåde, véd jeg ikke; men dette vil jeg komme til nöjere indsigt i, når jeg under mit foredrag får det gennemgået. Man siger, at der i Tydskland skrives på to bedömmelser af hans bog; jeg har endnu ingen set. Om hans formlære § 459 ff. kan jeg endnu ikke fælde nogen dom; stundom fandt jeg mig ikke tilfredsstillet. Hans etymologi berører også mange andre sprogformer, som man hellere gad finde i formlæren, hvorfor denne også er uforholdsmæssigt mindre end den förste. Vilde man undgå denne lille mangel, hvilket lod sig göre ved en anden fordeling af stoffet, så kunde hans system være et følgeværdigt mønster. Véd De, som den förste sproggransker i Evropa, for hvilket vi anser Dem, at anvise os noget bedre, så sig os det. Min smag i videnskabelige arbejder har slet ikke forandret sig. Efter min ankomst til Vilna har jeg henvendt min videbegærlighed på almuesprogene, navnlig det herværende russiske, polske og samogitiske, eller overhovedet det littaviske. Jeg har været den förste, der har meddelt oplysninger over alle disse ting og deres indbyrdes forhold. Jeg har nogle gange gennemrejst Samogitien og opmuntret Samogiterne til at bearbejde deres sprog igennem skrifter; og jeg har truffet på flere lærde, som grundigt forstod samogitisk. Ifølge disse bestræbelser er nogle skrifter udgivne i dette sprog og iblandt andet en afhandling om biavlen, hvilken Rumænzow vilde tilsende Dem; nogle andre sager skal jeg sende Dem fra Petersborg. — Da jeg læste förste bind af den finske ordbog, lod jeg en indfødt og lærd Samogiter anstille sammenligning mellem de finske og littaviske ord, men udbyttet var uden vigtighed. Det kan være, at andet bind yder noget mere. Vor rigskantsler er meget tilböjelig til at lade en littavisk ordbog forfærdige. Der er to Samogiter, som er villige dertil, den ene en kannik, den anden en godsejer. På grev Rumænzows bekostning bliver nu trykt en samling af bialystokske sendeskrivelser, testamenter, skøder og regeringsdekreter, skrevne med slavoniske eller russiske

bogstaver fra 14de til 17de århundrede, for det meste paa »wasserrussisch«, det er, i den russisk-polske mundart i de forrige polske provinser, som nu hører til Rusland; af sådanne mindesmærker er arkiverne overalt fulde. Jeg har beskæftiget mig meget med at undersøge dem. Nestor studerer jeg flittigt i grundtexten og tænker på engang at give en ordret tydsk oversættelse af hans værk. Min hensigt dermed var, för jeg fik Deres brev, at foranstalte denne oversættelse for de Danske og Svenske for at vække deres smag og deltagelse for den russiske historie. Det er besynderligt, at Deres skandinaviske brødre ganske har været ligegyldige for os og slet intet bidraget til vor historie, uagtet vi udviste deres forfædre den ære at tage vore fyrster og stormænd og vor tidligere dannelse fra Skandinavien.

Det glæder mig meget, at De tilligemed Danmarks lærde mænd utrætteligt arbejder på de nordiske oldsager. — — Her i Vilna er ved universitetet i universalhistorien en Polak, Lelewel; han besidder stor lærdom og dygtighed; han beskæftiger sig blandt andet med at udtyde gamle indskrifter og det ofte med meget held. Gretsch, som så hårdt angriber akademiet for det russiske sprog, arbejder nu selv på en russisk grammatik efter en vidtløftig plan[1]). — —

Det vilde være os såre nyttigt og gavnligt at have en håndbog i de skandinaviske oldsager som Eschenburgs håndbog i den klassiske literatur, eller i det mindste en antikvarisk håndordbog som Pitiscus. Derom talte jeg allerede med Dem i St. Petersborg, og jeg har stedse følt trang dertil. Skulde dette eller andre skrifter, som har noget hensyn til Rusland, blive skrevet på tydsk, da vilde rigskantsleren ved Deres indflydelse gerne udrede trykningsomkostningerne og honorere forfatteren, når bogen blev dediceret til ham. — Den ærværdige gamle vil fryde sig overordenligt, når jeg melder ham, at jeg har haft brev fra Dem. Det var meget nyttigt for de videnskabelige forbindelser mellem Danmark og Rusland, når De engang skrev ham til, og aflagde et kort regnskab for Deres rejse. — —

København d. 6te September 1824.

Inderlig kære Ven!

Tusende Tak for Deres gode Brev, det var venskabeligt og hjærteligt og overtydede mig tilfulde, at De ikke har glemt mig, ikke heller hvad vi talte og bestilte, da jeg havde den Lykke af Deres daglige Selskab; dernæst underrettede det mig om Deres Velgående og Befordring til et hæderligt Embede, — alt det glædeligste, jeg nogensinde kunde høre fra Rusland. Gid De ret længe maa nyde Deres Lykke og udrette meget til Videnskabernes Fremme og Deres Fædrelands Oplysning! — Den

[1]) Den udkom 1827—28 på russisk i to bind; oversat på fransk af Ch. Ph Reiff under titelen: Grammaire raisonnée de la langue Russe, St. Pét. 1828—29.

Pige, vi talte om, er egentlig svensk af Fødsel, af borgerlig men hæderlig Familie, jeg tror hendes Fader var Rektor, og hendes Broder er *häradshöfding* i Vestergötland, men hun er opdraget her i Byen og taler Dansk så godt som nogen indfødt; hendes Navn er W........., og hun lever hos vor berömte Digterinde Frøken Jessen; jeg tror nok, hun er så vel opdragen som nogen, og at hun forstår både Fransk og Tysk, dog må jeg sige, jeg har aldrig hørt hende tale uden Dansk. Jeg tror nok, hun forstår sig meget godt på Husholdningen, men i Fald De vil göre os den Ære at besøge os en Gang, så vil De finde mange andre vakre Piger, som jeg ikke tror, De vilde fortryde at tage én af til ægte. Jomfru W......... er nok omtrent 24 År; jeg må tilstå, jeg undser mig ved at spörge hende nöjere ud om slige Sager. Formue, tror jeg ikke, hun har af nogen Betydenhed.

Hvad mig selv angår, da har jeg siden min Hjemkomst fornemmelig arbejdet på de oldtyske Sprog, og det er muligt, jeg med det förste udgiver noget over Oldfrisisk og Nordfrisisk, en Almuedialekt i en Del af Sönderjylland (eller Hertugdömmet Slesvig). Desuden har jeg påtaget mig for Videnskabernes Selskab at udarbejde et Etymologicon Danicum omtrent i samme Smag som Ihres Glossarium Sveogothicum, med hvilket Arbejde jeg skulde være færdig om tre År. Desuden har jeg en yngre Broder, som jeg holder i Latinskole og selv underviser hjemme, så godt som jeg formår; han kan ikke blive Student för om tre År, og för den Tid, at disse Ting kommer fra Hånden, vil De vel indse, kære Ven! at jeg ikke kan tænke på at besøge Dem i Wilna. Jeg har vel også tænkt på at udgive Zendavesta i Grundtexten, men da jeg ikke er bleven Professor i de østerlandske Sprog, ej heller har nogen Understøttelse af det offentlige endnu til dette Arbejde, så er jeg fri i denne Henseende, og det ligger mig mindre på Hjærte. Her ser De min hele Stilling, jeg er ikke gift og kan umulig tænke derpå i min nærværende Stilling; jeg har fra næste Års Begyndelse (1825) imellem 900 og 1000 danske Rdr. i Sedler om Året, og det er mig

ikke muligt at leve med min Broder for det, end sige at gifte mig. Dog ved Sparsommelighed og ved at informere i Engelsk o. desl. kommer jeg ud af det nogenledes. Jeg bor til Leje hos Prof. Nyerup. Mine Udgifter ere omtrent 110 til 120 Rdr. om Måneden, da jeg ikke kan leve uden at købe en eller anden nyudkommende Bog fra Tyskland, Frankrig og England. Derimod har jeg temmelig god Tid til at arbejde, da jeg ingen Forelæsninger holder; jeg er nemlig blot ansat som Bibliotekar, og mit Professorat er kun en Tittel.

Det vigtigste Nyt her ellers gives i Literaturen, er vel det Foretagende, hvoraf jeg giver mig den Frihed at sende Dem en Prøve. Det vil indeholde eller omfatte Kilderne til vor hele Oldhistorie altså det, hvoraf De også må øse, hvad Oplysninger om Rusland og Vender vi kunne yde. Det er nöjagtigt og pålideligt uden Lige. Intet, af hvad der hidtil er udkommet her, kan i det fjærneste sammenlignes dermed, men vi trænge til Penge til at fortsætte det; kan De derfor skaffe nogle Velyndere, som ville subskribere eller skænke Bidrag, vil det være Udgiverne og os alle såre kært. De ser, at dette Værk indeholder Teksten separat og den latinske Oversættelse med Anmærkninger for sig selv; måskje det var mest passende, om Bibliotekerne og Velyndere i Littauen blot subskriberede på disse to, uden at bryde sig om Dansken, som ligeledes udkommer særskilt. Af Latinen er endnu ingen Prøve færdig. Jeg tilföjer et Blad af den isl. Avis, som trykkes på Klosteret Vidø (Viðey) i Island, som Kuriositet; der udkommer ellers en anden isl. Avis her i Byen, som trykkes langt sirligere med latinske Bogstaver.

Endelig sender jeg Dem nogle Kobbere over Brakteater, som ere fundne her og i Sverrig, tillige med en Del Spörgsmål til Dem selv og Deres lærde Venner og Kolleger. Deres Svar tilligemed Småforsendelser hertil ombedes tilsendt Handelshuset N. Kriegsmann & Co. i Riga; Formanden for dette Hus er dansk Konsul i Riga. Alt hvad De vil sende igjennem denne Kanal, bedes couverteret til Cancelliråd C. Thomsen junior i København; De kan gjerne göre separate Breve til mig under

samme Couvert, men mit Navn er dem ubekjendt på Kontoiret, og derfor bedes Thomsen's Navn sat på det yderste Omslag, skönt, hvad er til mig privatim, ønskes forseglet aparte.

Tusende Tak for Deres Efterretninger om Sprogarterne i Littauen og Deres hele Egn; jeg har nylig erholdt Mjelke's litt. Ordbog og Sproglære samt Biblen og Rhesa's Geschichte der Litth. Bibelübersetzung, men jeg har ikke haft nogen Tid til at studere det endnu. Jeg er bange, De er lidt vel hård i Deres Bedömmelse over det finske Ordbog-Arbejde, samt måskje lidt vel eftergivende med Dobrovsky's slav. Sproglære. De kunde aldrig vænte noget Udbytte af Finsken for Deres Littauisk; ti de høre jo hver til sin Menneskeæts (Race's) Sprog. Hvad De anfører af den unævnte russiske Forfatter om de finske Stammer Jem, Kvener, Kareler o. s. v., der skulde være af samme Stamme som Skandinaverne, og om disses Indvandring i Skandinavien gjennem Finland, da skönner jeg ikke rettere, end at det hele er et Væv af Fejltagelser og Urimeligheder. Vore Forfædre (Skandinaverne) ere indvandrede dels over Østersøen fra Veikselens Munding, dels igjennem Holsten og Danmark[1] —, og Kvener og Kareler ere fuldkommen finniske Stammer ligesåvel som Lapperne og have intet at göre med de gamle Skandinaver. Dette er bevisligt; jeg har omtalt det i min Undersøgelse om det Islandske eller Gamle Nordiske Sprogs Oprindelse, København 1818, som jeg håber De har. — Med Overkongen i Upsal Ingvar den store ser det ikke stort bedre ud; dog er det vidst, at en berömt Konge Ivar vidfadme har været til, og at den gamle skandinaviske Historie har stået i mangfoldige Berørelser med den oldrussiske[2].

---

[1] [Sml. Rask, Saml. Afh. I, S. 99 ff.]

[2] [Som exempel på, hvorledes Rask også havde sin opmærksomhed henvendt på dette punkt og med sit geniale blik så meget, som kun middelbart stod i forbindelse med det, han egenlig syslede med, og som han derfor ikke kom til at göre noget ud af, vil jeg her tillade mig at minde om, at allerede han 1818 (Saml. Afh. II, s. 283) har set, at »Varægerne (Rurik o. s. v.) vare Svenske og beholdt det Navn, som de finske estiske Stammer gave dem (nl. Ruotsi, Ruossi), hos Slaverne, der lærte at kjende

Men man må selv udlede det af Kilderne og ikke stole på de svenske Historieskrivere, som slet ikke due! Dog har Rigshistoriografen Cancelliråd Jonas af Hallenberg nylig udgivet nogle vigtige Forbedringer til Lagerbring angående den ældste svenske Historie. — Her i Byen er en meget håbefuld ung Mand, Lieutenant Rafn, som har begyndt at oversætte de isl. romantiske Sagaer (eller Kæmpehistorier) af isl. Håndskrifter med stor Flid og kritisk Nöjagtighed. Han har udgivet to Bind allerede, som indeholde Ragnar-Lodbroks Saga, Vilkina-Saga og andre desl., men da det sidste Hæfte just indeholder det så höjst vigtige sögubrot (d. e. Sagafragment), tager jeg mig den Frihed at vedlægge det. Det indeholder ingen Tekst, men er fuldkommen pålideligt. Kun må man ved de romantiske Stykker selv bruge den historiske Kritik; han har brugt den filologiske. Det er den samme Rafn, som står i Spidsen for det andet Foretagende, at udgive de isl. historiske Værker med latinsk og dansk Oversættelse i separate Bind. — Ragnar-Lodbroks Saga står i förste Bind af Kæmpehistorierne. De burde have begge disse Værker; går det ikke an, at De køber dem til Universitetsbiblioteket i Wilna uden Privatudgifter?

---

dem af Finnerne; med dem udbredtes Navnet *ruossi* (Russer) til Slaverne, som de beherskede.» Et andet sted (Saml. Afh. III, s. 122 = Wien. Jahrb. d. Lit. VI, Anz. Bl. s. 14) omtaler han den svenske dialekt i *Böslagen* i Upland og tilföjer: «Eine Untersuchung würde sehr interessant seyn, weil man die alten Russen (Varäger, die den russischen Namen nach Garderike brachten) davon herleiten könnte.» Disse tanker ere först langt senere og vistnok ganske uafhængig af Rask komne til at spille en rolle, navnlig gennem Kunik, Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven, Ptb. 1844—45, om end den sidste sammenstilling utvivlsom er falsk og nu må betragtes som opgiven igen (sml. C. W. Smith, Nestors russiske Krønike, s. 219 ff.). I Wien. Jahrb. d. Lit. XX, 1822, s. 287 siger P. v. Köppen: «Was die Stiftung des russ. Reiches von den Ross (oder Rhos) anbetrifft, so ist diese bisher noch nicht erwiesen, wenn gleich die alt-russischen von Konstantin Porphyrogeneta mitgetheilten Namen der Wasserfälle des Dnjeprs wie aus Lehrbergs Untersuchungen erhellet, und wie den Referenten besonders auch Herr Rask mündlich davon überzeugt hat, germanischen Ursprungs sind.» (sml. Smith, anf. st. s. 221 f.). — Jvf. et brev fra Renvall til Rask i finske tidskr. Suomi, toinen jakso, I, s. 246.] V. Th.

Min spanske Sproglære har jeg sendt Dem med Engeströms Huslæge, som er en dansk Mand; men om det har lykkets ham at bringe den i Deres Hænder, véd jeg ikke. Det var mig umuligt at skrive mere med den Lejlighed, da de ikke rejste her igjennem men over Ystad i Skåne til Pommern; kun den omtalte Læge var her på et Besøg hos sin Familie og rejste tilbage til Sverrig for at møde Greven og hans Familie. De vil se af min sp. Sprogl., at jeg er bleven mine grammatikalske Grundsætninger tro; jeg bestyrkes jo mere og mere i dem, og jeg formoder, deres Anvendelse på slavonisk og russisk Sproglære vilde göre god Virkning, men det overlader jeg Dem for det første!

Denne Lejlighed tillader mig ikke at sende mere. De hilses på det ærbødigste af Nyerup, Müller og fl., fornemmelig af Hr. Egerod, som omtaler Dem bestandig med Höjagtelse og Venskab. — Lev nu vel, ret inderlig vel, kære, gode Ven! Det ønsker med dansk Oprigtighed

Deres evig hengivne

R. Rask.

København d. 28. Januar 1826.

Höjstærede Hr. Professor!
uforglemmelige, kære Ven!

Undskyld, at jeg kun skriver et Par Ord for at lade Dem vide, at jeg lever vel, og at ingen Tid eller Afstand nogensinde skal udslette Dem af min Erindring. Modtag gunstig det sidste Hjærnefoster, jeg har frembragt, nl. min frisiske Sproglære, hvoraf De vil se mine Ideer om Grimms deutsche Sprachlehre, idetmindste adskilligt deri. Skulde De imod Formodning allerede eje den, så sæt det ene Eksemplar på Universitetsbiblioteket.

Jeg har fået ét Brev fra Dem siden min Hjemkomst, som jeg har besvaret over Riga, og jeg har sendt Dem min spanske Sproglære over Polen, men intet hørt fra Dem siden.

Lev vel, og lad mig bevare den Tanke, at De endnu ikke har forglemt Deres

evig hengivne

R. Rask.

III.

Note zur Abhandlung des Hrn. Xaw. Bohusz über die Littauische Nation und Sprache.

Mein theurer Freund der Uebersetzer dieses Buchs[1]) hat mich gebeten ihm mein Erachten über den Ursprung und die ältesten Verhältnisse der lettischen Völker kurz aufzusetzen. Dies ist meine Meinung über die Sache. Dass die Lettischen Nationen einen ursprünglichen Völkerstamm ausmachen, und keineswegs durch Vermischung gothischer, slavischer und finnischer Stämme entstanden sind, habe ich, ohne gegenwärtiges Buch oder Vaters Auszug davon (in den Proben deutscher Volksmundarten etc.[2])) zu kennen, in meiner Undersøgelse om det islandske Sprogs Oprindelse. Kh. 1818 (pag. 144—159) besonders aus innern Gründen von dem Littauischen Sprachbau zu beweisen gesucht. Ich habe ebendaselbst die genaue Uebereinstimmung der lettischen Sprachklasse mit der thracischen (Griech. und Lat.) in Rücksicht auf ihren ganzen grammatikalischen Bau dargelegt; woraus erhellt, dass die Vergleichbarkeit des Littauischen mit dem Griechischen keineswegs «zum Theil sehr übertrieben worden», wie es Prof. Vater (loc. cit. pag. 72) behauptet, wo er ohnehin die vergleichbaren Wörter auf 24 einschränkt, die er, wunderbar genug, von griechischen Geistlichen in Kiew herleitet, «ob

[1]) [Bogen er oprindelig skreven på polsk under titel: O początkach narodu i języka litewskiego; rozprawa przez Xaw. Bohusza. W Warszawie 1808. Den unævnte oversætter kan vel næppe være nogen anden end Lobojko? Om oversættelsen nogensinde er bleven trykt, vides ikke.]

V. Th.

[2]) [Leipzig 1816, s. 71 ff.]

auch wohl die Geschichte nicht Bekehrungsversuche derselben meldet». Unter den ihm vergleichbaren 24 Wörtern vermisst man jedoch z. B. folgende:

dûmi,	*διδωμι*,	ich	gebe.
dêmi,	*τιθημι*,	-	setze.
żielóju,	*ζηλοω*,	-	eifere.
jungiu,	jungo,	-	verbinde.
myliu,	*φιλεω*,	-	liebe.

u. w. m.

Schon aus diesen fünf Wörtern erhellt einigermassen, dass die Littauische Sprache der Griechischen näher liegt als die Latein., sowohl in den Biegungen als im Wörterschatze; weil z. B. die Endung *-mi* im Lat. verloren gegangen ist, und mehrere von diesen Wörtern im Lat. nicht statt haben, oder doch den Griechen später abgeborgt worden sind. Auch haben die Littauer den griech. Dual. und das Futur. mit *s* zum Kennbuchstaben u. s. w., worüber ich den gelehrten Leser auf meine obengenannte Untersuchung über den Ursprung des Isländischen (loc. cit. et p. 170 et passim in seqq.) oder noch weit besser auf die Sprache selbst verweise.

Eine Sache aber, welche nicht sogleich in die Augen springt, und welche doch diesem ganzen Lettischen Sprachstamm besonders dem Preussisch-littauischen für den Sprachforscher einen unendlich hohen Werth giebt, ist, dass es von allen jetzigen europäischen Sprachen und Mundarten dem Sanskrit, der Ursprache Indiens, am nächsten kömmt, und zwar sowohl in Sprachbau als Wortformen und Wörterschatze. Einige Beyspiele werden dies am besten erleuchten.

Sanskrit	Thracisch	Littauisch	andere Sprachen
devah	*θεος*, deus	diewas	(богъ)
váyuh	(ventus)	wêjas	(вѣтръ)
açma	(lapis)	akmû	кáмень
vírah	vir	wyras	isl. ver, (мужъ)

Sanskrit	Thracisch	Littauisch	andere Sprachen
çvaçurah	*ἑκυρος*, socer	szeszuras	d. Schwager, (сватъ)
svasá	soror	sesů	- Schwester, сестрá
duhitá	*θυγατηρ*	duktẽ	- Tochter, дочь
dantah	*ὀδους*, dens	dantis	dän. Tand, (зубъ)
padah	*πους*, pes	padas	- Fod, (ногá)
maduh	{ *μελι* (*μεθυ*) } mel	medus	- Mjöd, мёдъ
svapnah	*ὑπνος*, somnus	sapnas	- Sövn, сонъ
dinaм	dies	diena	- Dag, день
avih	*ὀϊς*, ovis	awis	altisl. á (lese aw), овцá
kah	*πος*, quis	kas	- hverr, кой
katarah	*ποτερος*	katras	- hvårr, котóрый
viçvah	(omnis)	wissas	весь
admi	*ἐσθιω*, edo	edmi, edu	dän. æder, ѣмъ
kásituм	tussire (tussitum)	kóséti (-tu)	- hoste, кáшлять
kadá?	*ποτε*	kadá	когдá
tadá	*τοτε*	tadá	тогдá

Die unvergleichbaren, nur der Vollständigkeit wegen angeführten Uebersetzungen habe ich in Parenth. eingeschlossen. Das *h* am Ende der Sanskritwörter ist keinesweges stumm, sondern drückt eine Aspiration aus, die in der Construction mit andern Wörtern oft in *s* übergeht. Das *м* am Ende ist das franz. *n* finale. Man sieht schon aus diesen wenigen Beyspielen, dass nicht nur die Wurzelbuchstaben sondern auch die Flexionsendungen im Littauischen und Sanskrit am allernächsten übereinstimmen: die Endung *-as* ist das *-ah*, *-us* entspricht dem *-uh*, *-is* dem *-ih*, *-mi* dem *-mi*, *-ti* und *-tu* dem *-tuм*; ja bisweilen sind die Wörter in allen Buchstaben einander in beyden Sprachen völlig gleich, wie in den zwei letzten Beyspielen.

Weil aber die Lettische Sprachklasse einen so entschiedenen innern Werth und die Völkerstämme ein so unwidersprechlich hohes Alter haben, möchte ich weder die Heruler, Jazygen und Æstier noch sonst irgend ein altes, ausgestorbenes oder

jetzt unbekanntes Volk zu Hülfe rufen, welches doch zu nichts führt und die Untersuchung einer Fabel gar zu ähnlich macht. Die Dänen eignen sich die Heruler zu, welche Suhm in Halland setzt; die Slaven sehen die Jazygen (von jazyk Sprache in Gegensatz von Njemtsy[1])) für ihre Stammväter an; und die Deutschen wünschen die Æstier zu dem germanischen Zweig des grossen gothischen Völkerstammes zu rechnen. Ich gestehe, dass alles dies auf schwachen Gründen beruhet, aber ich sehe nicht, wie man sichrere Beweise finden wird, dass alle drey Völker Letten gewesen sind. Dass die skandinavischen Gothen, Guddai (Göter und Juten), am Weichsel gewohnt haben, ist ausgemacht, und dass sie von den Lettischen Stämmen vertrieben worden sind, ist wahrscheinlich; allein wie und wann sich dies alles ereignet hat, ist noch gar sehr im Dunkel verhüllt; wie weit mehr muss es nicht daher die frühere Lettische Geschichte seyn?

R. Rask.

Nogle andre Raskiana,

som tillæg til foregående stykke

meddelte af ***Vilh. Thomsen.***

Som allerede antydet af hr. kand. Verner i indledningen til de interessante Raskiana, han i det foregående har meddelt, arbejdede Rask under sit ophold i St. Petersborg 1818—19 ved siden af sine egentlige studier også med stor iver på at udbrede kendskab til de nordiske sprog og deres literaturer, og herigennem var det, at han kom i et nærmere forhold til I. N. Lobojko.

[1]) Njemtsy er ordret »de stumme«. Således benævner nu Slaverne deres naboer Tydskerne; men oprindeligt gjaldt denne Benævnelse enhver udlænding, hvis sprog var landets börn uforståeligt. (Medd.s anm.)

Hvorvel det virkelige og varige udbytte af Rasks virksomhed i det nævnte öjemed kun blev höjst ringe, har jeg dog, da denne episode her er bragt paa bane, trot, at det ikke vilde være uden interesse paa dette sted at samle de bidrag til nærmere oplysning deraf, som jeg har kunnet overkomme. På den ene side er Rasks optræden i denne sag, der nærmest fremkommer som en protest mod den «enevældige germanisme», i höj grad betegnende for ham og afgiver et godt bidrag til hans karakteristik. Vi have her et vidnesbyrd om hans varme følelse for sandhed og ret, om hans naive og tillidsfulde hengivelse i det, der fængsler ham, uden at han agter på ydre hindringer eller praktiske vanskeligheder, endelig om hans brændende, aldrig svækkede fædrelandskærlighed, som han selv har givet saa smukt et udtryk i de bekendte ord, der læses paa hans gravmæle: Sit fædreneland skylder man alt hvad man kan udrette. På den anden side forekommer det mig også at være værdt at samle, hvad der kan tjene til at bevare mindet om den nu afdøde Lobojko. Det er så sjældent, at en udlænding med agtelse og kærlighed sætter sig ind i vort sprog og vor literatur, at det kun synes en simpel pligt at ihukomme den, der gör det, med taknemlighed.

De bidrag, jeg her skal meddele, ere væsentlig hentede fra de breve fra og til Rask, der opbevares på vort universitetsbibliothek. Jeg meddeler först et brev fra Rask til daværende professor P. E. Müller, dateret Petersborg d. 5 August 1818[1]).

«For nogen Tid siden skrev jeg Hr. Professoren over Sverrig til om min hele Rejseplan og om dens Udvidelse, jeg håber det er kommet Dem rigtig til Hænde og at jeg ved Lejlighed

[1]) Dette brev har tidligere været trykt i Nordisk Ugeskrift, 1837—38, s. 50—51; men da det der dels er lidet tilgængeligt, dels ikke ordret aftrykt, tager jeg ikke i betænkning at gentage det her. — Retskrivningen i dette og de følgende breve er beholdt uforandret med undtagelse af, at jeg har indsat *å*, som Rask ellers först begynder at bruge i 1819, i stedet for den ejendommelige sammenslyngning af to *a*'er, som han för den tid altid brugte i skrift, medens dette tegn paa tryk kun er anvendt i hans Vejledn. til det Isl. Sprog, 1811.

vil se et Par Linier til Svar fra Dem. Denne Gang har jeg en for os begge behagelig Anmodning af en anden Art; jeg har endelig gjort Bekjendtskab med nogle (især én) Russisk Lærd ved Navn Labojkof (Loboikow), en ung Mand af en åben Karakter og megen Ild og Iver for det Sande og Gode; jeg tror det har lykkets mig at opvække hos ham (og nogle få andre) en levende og inderlig Kjærlighed til Danmarks og Islands Litteratur samt Agtelse for begge. Han har gjort sig underrettet om Dansken og jeg har med skriftlige Opsatser, venskabelige Lectioner uden Betaling og med oprigtige Berettelser om vore Fortrin og Mangler sögt på al optænkelig Måde at gå ham til Hånde. Han forstår allerede lidt Dansk og önskede at komme i Forbindelse med nogle Danske Litteratorer for at erholde Oplysning og Anvisning om et og andet i Litteraturen; jeg har givet ham Anvisning paa Professoren samt Nyerup og Boghandler Deichmann; og jeg anbefaler ham hermed på det hjerteligste og inderligste til Hr. Prof.s Venskab og Vejledning. Den tyske Litteratur har hidtil været næsten enevældig her iblandt de Lærde, og da Tyskerne altid har fremstillet Nordboerne i et ufordelagtigt Lys eller aldeles fortiet vore Arbejder og Fortjenester, så har man hidtil her i Landet aldeles intet Begreb haft [om] at der existerede nogen Litteratur i Danmark eller Sverrig og knap at der var noget andet Sprog end en Art Plattysk i Norden. Jeg har ikke truffen nogen eneste Dansk Bog på de to störste Biblioteker her i Byen o. s. v. De vil således let indse, at her var meget at gjöre; hos Tyskerne var det mig umuelig at vinde noget Gehör eller udrette det mindste; såsnart Talen bragtes paa noget Hovedværk i en Materie, var altid Samtalens Gang som så: In welcher Sprache ist es geschrieben? — Es ist Dänisch! —. Ah! — Når jeg talte om Letheden og Simpelheden af vort Sprog, hed det: Ja es wird wohl übersetzt werden, Rühs hat es ja wohl gekannt und benutzt &c. En Gang tog Samtalen omtrent fölgende Retning med en tysk lærd Adelsmand: Die Dänen haben doch etwas in der Litteratur geleistet, man hat ja schon einige Sachen in Deutscher Uebersetzung, glaub' ich, und einige

wie Baggesen haben ganz gut Deusch geschrieben. — Das sind aber unsere Hauptverdienste nicht, wir haben in den schönen Wissenschaften, in der Geschichte und auch in den strengern Wissenschaften Meisterstücke von allgemein erkanntem Werthe. — Aber warum schreiben sie nicht Deutsch? — Weil wir keine Deutsche, sondern Dänen sind! — Mein Gott, was ist das doch für eine Idee, einen solchen Dialect, der kaum von 1 Million gesprochen wird, zu Büchersprache ausbilden zu wollen; was kann daraus kommen? — Es wird uns bey unpartheyischen Richtern desto gröszere Ehre machen je weniger wir sind, wenn es uns doch gelungen hat unserer Sprache eine Bildung zu geben, die den Sprachen zehnfach zahlreicherer Nationen gar nicht nachsteht. — Allerdings, Sie sind ja germanischen Ursprungs, also aus gutem Stamm, aber was ist es doch für eine Nationalitet und für ein Streben sich von dem groszen Ganzen abzusondern? — Die Dänische Nationalitet ist ungefähr das nähmliche als die Deutsche, auch haben wir uns von keinem groszen Ganzen getrennt, sondern den Standpunkt, den uns die Natur anwies, nur behauptet, und werden ihn noch eine Zeit behaupten, wie ich hoffe &c. Det er aldeles ikke at håbe, at Tyskerne skulle lade vort Sprog og Litteratur vederfares Ret; desto angelegnere bör det, mener jeg, være os selv at vise sig i et fordelagtigt Lys. Jeg har naturligvis ikke kunnet gjennemgå hele vor Litteratur med Loboikow, og han vil måskje ofte gjöre ubetydelige Spörgsmål og give byrdefulde Kommissioner; dog håber jeg det ikke vil fortryde Dem at besvare hine, og disse kunne henvises til Deichman, det er at sige De kunne bede Deichman at besörge dem snart (ikke skrive tilbage, at han derom bör henvende sig til den og den, som vilde være at stöde ham fra sig). Jeg har givet ham Anvisning paa Rahbeks Læsebog, Badens dansk norsk hist. Bibliotek, Lærde Tidender, som han agter at holde fra 1 Jan. 1818, og Nyerups Fortegnelse over Skandinav. Böger foruden en hel Mængde andre Bogtitler, men det er ikke så let at orientere sig i en fremmed Litteratur, så at han ofte vil behöve Vejledning og Oplysning. Alt hvad der

på nogen Måde rörer Ruslands Historie er ham naturligvis dobbelt interessant; også vore Skoleböger interesserer ham, da jeg har sagt ham, at vi have flere gode, og han tænker efter dem at forbedre de russiske[1]). De har her en Ide om Personen og hans Önske; og jeg er forsikret at jeg ikke behöver at sige mere til hans Anbefalelse. Kun endnu en Sag vilde være fortræffelig, og det er at antage ham til korresp. Medlem af Skand. Selskab, hvilket jeg meget vil lægge Dem på Hjerte. Som den förste og eneste Russer, der arbejder paa at kjende og udbrede vor Litteratur i sit Fædreland, er han vel denne Ære værd, og det vil opmuntre ham usigelig, det véd jeg[2]). Han agter måskje og en Gang at besöge Kjöbenhavn personlig. — Når De skriver ham til, kan det gjærne skje på Dansk, ti jeg agter at forære ham alle 3 Dele af Badens tyske Ordbog ved min Afrejse, men endelig med lat. Bogstaver, da de andre her ere næsten ukjendte og ubrugte. Jeg önskede meget, at De vilde tale med Deichman om ham, at han f. Ex. skikker ham sine Kataloger gratis, og er punktlig i Kommissioner &c. Her er Censur over alle fremmede Böger som indföres. Det er derfor bedst, at alt skikkes indbundet eller hæftet og i små Paketter, så at man kan gå ombord og stikke i Lommen et Par Stykker efterhånden. Her bor en Dansk (illiterat) Mand ved Navn Veinsang (på Vasiliostrov, 1ste Linie), som danske og norske Skippere kommer meget til; hos ham kan alle deslige Sager aflægges . . . . . .»

Den 14 August 1818 skriver Rask til prof. R. Nyerup:

«Kjære Hr. Professor!

For kort siden skrev jeg Prof. Müller til om min Sejer over Burman (Germanismen eller Germanomanien) på den danske Litteraturs Vegne; jeg skikkede det Brev med en Skipper fra Ålborg, som gik til Khavn, og skriver nu Hr. Prof. et Par Ord

---

[1]) Et morsomt lille vidnesbyrd om, at L. virkelig har udrettet noget ad denne vej, fortæller Rask i et andet brev, trykt i Saml. Afh. II, 303.

[2]) Om dette er sket, vides ikke, men det synes ikke så.

om samme Æmne, især for at anbefale min Ven Hr. Råd og Prof. Loboiko (*Rath* er her en Titel); ham har det lykkets mig först at indtage og ved ham at vinde flere Proselyter. Tyskerne blive til evig Tid uretfærdige og uforskammede imod os; ti det ligger i deres *Ansigt på Sagen* at betragte os som Vanslægtninger, efterdi vi ikke engang ere rene Plattyskere, som Adelung udtrykker sig. *Radlofs* Uforskammenhed imod os i hans: Die Sprachen der Germanen, Frankfurt am Mayn 1817 (pag. 205—208, 237 o. s. v.) er vel bekjendt. Mit Hovedvåben har været min Fortale til den Angelsax. Sproglære, uden den havde al min Fægten været omsonst; ti man må have en Basis at bygge på, noget givet med Grunde forsynet Bulværk at stride fra. Da jeg havde gjennemgået min Fortale med Loboiko, anbefalede jeg ham at kjöbe *Rühs* über den Ursprung der Isländischen Poesie aus der angelsächsischen; han fulgde mit Råd og dette fuldendte min Sejer. Han blev aldeles enthusiastisk efter den Russ. Natsionalkarakter; men denne Varme må vedligeholdes, og Sejeren må benyttes: dette er mig umulig at fuldende, efterdi jeg er ene uden Hjælpemidler og snart må rejse bort; men jeg er forsikret, at Sagen ikke behöver mange Anbefalelser hos Dem. Manden har også vist mig personlige Artigheder og flere Landsmænd megen Godhed og Velvillie, siden jeg gjorde hans Bekjendtskab, f. Ex. fået mig valgt til Medlem af det såkaldte *fri Selskab*, arbejdet på at få en Kjöbenhavner ved Navn Jessen ansat her i Militærtjeneste, som er meget vanskeligt nu, o. s. v. Han vil selv skrive Dem til for at gjöre Deres Bekjendtskab og stifte Forbindelse. Svaret kan skikkes med Skibslejlighed. Kunde De sende ham Lectionskatalog ell. desl., vilde det interessere ham. Han er ikke rig, så at Auctionskataloger vel ikke for det förste ere så vigtige, dog ere de flere, som agte at dele alle Bogudgifter til Danmark imellem sig, og her tales om at oprette et nordisk Selskab og Bibliotek &c.; men det forstår sig, alt er endnu i sin Födsel og må behandles forsigtigt. Det er bedst at skrive ham til på Dansk, ti Tysken er også ham fremmed og ikke så geläufig som han selv tror. Jeg har gjort store Op-

ofrelser af Tid, Umage og tildels af Penge for denne Sag, som, hvorvel den ikke hörer til min Rejseplan, dog forekom mig så vigtig, at den nu i lang Tid har været min Hovedsag. — . . . .»

I et følgende brev til Nyerup, dateret 12 Oktober 1818, hedder det bl. a.: «Lobojko gjör gode Fremskridt i Dansken og oversætter nu Fortalen til min angels. Sprogl. på Russisk, for at indrykke den i en Sjurnal, som udgives her af et såkaldt frit, litterært Selskab. Et frit Selskab vil sige et Selskab, hvis Skrifter og Foretagender man har Frihed til at recensere, fordi det ikke har Titel af kejserligt; ti alt sligt går skudfrit, hvor rav, splitter, sperantende galt det end være må. Af dette samme fri literære Selskab er jeg også, ved Lobojkos Venskab ophöjet til korresponderende Medlem. Det er just ikke betydeligt i Sammenligning med Skandinavisk, men höjst brilljant og altid interessant, som ethvert lille Kjær i en Sandörken . . . . .»

Denne side af Rasks virksomhed, hvori der jo vistnok også, når man ser rent praktisk på sagen, var endel naivt og umodent, blev her hjemme ikke ganske optagen med den varme, som han sikkert havde ventet; navnlig er det tydeligt, at P. E. Müller så lidt skævt dertil. I et brev til Rask af 30 Okt. 1818, der for övrigt mest går ud på at foreholde R. det urigtige i hans vaklen med hensyn til de videre rejseplaner, berörer han kun med ganske få ord denne sag. «Jeg maae tilstaae», skriver han, «at jeg hellere havde önsket at De istedetfor at beskiæftige sig med det iövrigt vistnok meget rosværdige Öiemed at udbrede Kundskab om dansk Literatur i Petersborg, udelukkende havde beskiæftiget Dem med Deres Reisés egentlige Maal; thi dette er saa stort, at det fordrer Menneskets hele Kraft.» På denne skrivelse svarer Rask den 27 November s. å. i et udførligt og interessant brev, der er fuldstændig aftrykt i hans Saml. Afhandl. II, s. 286 ff. Han forsvarer sig her mod bebrejdelserne for vaklen i henseende til rejseplaner og viser, hvad han har udrettet i Petersborg. «Mit Arbejde for dansk Litteratur», fortsætter han, «har tildels været uvilkårligt, da jeg ikke kunde

undgå det som dansk Lærd og som Professor; men jeg kan ikke nægte, at jeg har med Glæde og Kraft benyttet Lejligheden. Virkningen vilde dog blevet 10 Gange större, hvis Boghandel og Brevveksling havde svaret til min Iver og nogle herværende Lærdes Lyst og inderlige Attrå; de ere vel ikke mange eller höjmægtige, men man skal begynde med noget. Ingen er vigtigere end Lobojko (Titulærråd) og ingen ivrigere end Pastor Hipping, Religionslærer ved det kejserlige Gymnasium, Finne af Födsel og en fortræffelig Mand af Karakter. Han har arbejdet meget på at oprette et nordisk Selskab, hvori han dog vel neppe bliver lykkelig, da Arbejderne ere for få. Han har mærket det og just idag været hos mig for at yttre en ny Idé i den Anledning. Man må dog endelig få en Kommunikatsion tilvejebragt (sagde han) med Danmark og Sverrig, en Art Brevveksling, at vi kan vide, hvad der skjer, og give Underretning igjen om hvad som skjer her og i Finland; også i den Henseende kunde et lidet Selskab være önskeligt; om det og intet udgav, kunde det skriftlig holde en Bog over alt i Litteraturen, som forekom Medlemmerne interessant for Udlænderne; af denne Bog kunde sendes kort Uddrag, og, om noget begjertes videre, det hele extensum af et eller andet Stykke, som kunde trykkes der i et bekvemt Blad; og vi på samme Måde erholde Efterretninger at trykke her på Svensk eller Russisk. Dette forekom mig som en Filial til Skandinavisk Selskab; — jeg tænkte og på skandin. Katalog, som endelig bör indbefatte den finske Litteratur med, det er at sige alt Svensk (og Finsk), som trykkes i Finland, Petersburg iberegnet; ti her mödes den nordiske og germaniske Litteratur, og her ere mange Svenskere og Finner, som ere aldeles forsvenskede» o. s. v.

Alt dette blev imidlertid ikke til noget, og umuligheden af at udrette noget varigt i denne retning synes også efterhånden at være gået op for Rask selv. I Juni 1819 forlader han St. Petersborg, og dermed er sagen begraven[1]). Skulde det måske

[1]) Her kan endnu erindres, at Rask noget forinden sin afrejse fra Petersborg — åbenbart under påvirkning af de «ideer, der saa stærkt havde sysselsat ham — selv udarbejdede en lille afhandling «über die norwegi-

i vore dage være muligt at gennemføre nogle af hans ideer, om end ad andre veje? Jeg ved det ikke; men at en sådan forbindelse kunde få stor betydning, derom kan der næppe være tvivl.

Hvad Lobojko angår, ses det af senere breve, at både Nyerup og Müller efter Rasks varme og faderlige anbefaling og efter at de selv have modtaget breve fra L., have sat sig i direkte forbindelse med ham, skrevet til ham og sendt ham bøger. Den hjærtensgode Nyerup er först og varmest gået ind på sagen. Den 16 Decbr. 1818 skriver Rask til ham: «Hr. Professorens Brev til Lobojko fornöjede ham meget såvelsom mig og har tjent flere til Opbyggelse og Befæstelse i Troen; det blev oversat paa Russisk og forelagt Grev Rumänzow, der strax vilde lade Suhm forskrive . . . . .» Senere har også Müller skrevet, som ses af et brev fra Rask til Nyerup, Marts 1819[1]): «Jeg erindrer ikke, om jeg har skreven til Müller, at Lobojko endelig har erholdt hans Brev tilligemed Bøgerne fra København . . . . Han er meget ivrig Videnskabsdyrker, og har indrettet sit hele Studium efter min Anvisning og Vejledning; det er Skade han har så liden Tid fra sine mange andre Sysler, nu er han desuden syg og har fået Hjemvé, tror jeg[2]), så at hverken De eller Müller formodentlig får Brev endnu så snart, om han ikke alt har svaret.»

I virkeligheden synes Lobojkos forbindelse med Danmark hermed at ophøre, indtil Rask 5 år efter for en kort tid atter bringer liv deri. At han også senere er vedbleven at bevare

---

schen, schwedischen und isländischen Literaturen und Sprachen» (trykt i Wiener Jahrbücher der Literatur, VI, 1819, Anz. Bl. s. 12 ff. og atter i Saml. Afh. III, s. 117 ff.), som slutter sig til bemærkninger af N. Fürst i forskellige bind af samme Jahrbücher om dansk Literatur, og hvori han i det hele søger at klare Tyskernes forestillinger om de nordiske sprog- og literaturforhold.

[1]) Forøvrigt er dette meget lange og indholdsrige brev næsten fuldstændig aftrykt i Saml. Afh. I, 56—70. En vis interesse har dette brev også i en anden henseende, idet det nemlig synes at være det förste, hvor Rask, om end endnu kun forsøgsvis, bruger tegnet *å* og gör adskillelse mellem *ø* og *ö*.

[2]) Læseren vil erindre, at L. var hjemme fra Sydrusland.

sin levende interesse for Danmark og Norden overhovedet, må vel antages, selv om omstændigheder, som vi ikke kende, have hindret ham i at vedligeholde sine personlige forbindelser og følge literaturens udvikling.

De codice Cæsariano Parisiensi.

Scr. *F. W. Häggström.*

Inter magnum numerum codicum Cæsarianorum, qui in bibliotheca publica Parisina servantur, unus est, qui primo aspectu non magni pretii videtur esse; est enim recentiore ætate, XIII vel fortasse XIV seculo scriptus. Signatus est numero 5766 fuitque olim Thuani, cujus nomen primæ paginæ est subscriptum. Hic codex, quem R appello, ad «lacunosos» vel «Celsianos» pertinet estque optimo illi Bongarsiano 1 (A) tam similis, ut, quum aliquot paginas percucurrissem, eum ex illo ipso descriptum esse pæne pro certo haberem. Ea enim menda, quæ in A solo inveniuntur, hic omnia habet, sæpissime eadem, nonnunquam in pejus corrupta. Sed una res mihi scrupulum injecit, quod in ea collatione codicis A, quam ad manum habebam, nonnulla in A esse omissa dicebantur, quæ in R extant. Ut II. 5. 5 in A omissa esse dicebantur verba illa, quæ R habet, *et post eum quæ essent tuta ab hostibus reddebant.* Tamen hoc ipsum me movit, ut totum codicem excuterem, spe aliquid certe inde bonæ frugis percipi posse. Nunc vero, quum ex Dübneri editione videam, et illa verba in A ab antiqua manu margini adscripta esse, et aliis locis collationem codicis A cum iis, quæ ex R habeo adnotata, conspirare, non jam licet dubitare, quin R ex A ipso descriptus sit. Quod ut demonstrem, satis est afferre exiguam partem eorum locorum, ubi hi duo aliquid scriptum habent, quod in nullo alio codice invenitur. Lib. I. 7. 4. *sub lugum*; 9. 2. *dumnoriginem*; 11. 4. *comdepopulatis* A *cumdepopulatis* RA²; 12. 3.

reliquis esse; 13. 2. *adventum*; 14. 4. *in pugnæ* A *in pugne* R; 22. 2. *ad se*; 23. 1. *bibuum* A[1]R; ib. *bibrante*; 26. 6. *ligonas*; 27. 4. *fugam suam*; 28. 1. *reductis*; 31. 1. *gentes*; 40. 14. *castra* om. AR; 44. 7. *superius*; ib. 8. *quod si*; 45. 1. *Rutones*; Lib. II. 5. 6. *fons*; 16. 2. *finitissimis*; 20. 1. *Cæsari autem*; 25. 1. *traditores*; 31. 6. *quam . . dominari* om. AR; Lib. III. 3. 1. *timendo*; 7. 4. *Velonius*; 8. 3. *Terrasibiumque*; 8. 5. *recipere* om. AR; 11. 1. *rhono*; 11. 2. *abbellis*; 17. 5. *seretinebat*; 18. 7. *sacramentis*; 19. 4. *prūptus*; 22. 2. *qui diis*; 23. 4. *duces*; 28. 1. *erant*; Lib. IV. 13. 4. *posteridie*; 17. 3. *palum*; 20. 1. *matus*; 22. 4. *octingentis octingenta*; 25. 5. *hortati*; 27. 7. *et in agros*; 28. 1. *supra* om. AR; 28. 2. *proprie*; 32. 5. *circumdaverant*; 36. 4. *eosdem duos quos*; Lib. V. 6. 2. *hostibus*; 11. 3. *una mutatione subiungi* A (sec. Dübn.) R; 12. 1. *interior* om. AR; 15. 2. *spatio* om. AR; 16. 1. *dimicarentur*; ib. 4. *rationesque*; 17. 3 *eierunt*; 22. 1. *contra*; 23. 2. *in magnum numerum habebat*; 24. 8. *minutaque*; 37. 4. *maximū a*; 38. 1. *se sequi*; 48. 1. *communitis*; 56. 4. *per fine*; Lib. VI. 3. 4. *definitionis*; 5. 3. *exprorato*; 7. 8. *suspectionem*; 8. 1. *auxilio*; 9. 2. *severis* A (sec. Dübn.) R; 9. 7. *obsidium*; 10. 5. *cherucis* A (sec. Dübn.) R; 12. 1. *alteri iis sequamini* A *alteri hiis sequamini* R; 13. 1. *aut et*; 13. 8. *onos*; 13. 11. *illos*; 15. 1. *occidere* A[1]R; 18. 2. *observent*; 21. 4. *maxime*; ib. 5. *feminam notitiæ*; 22. 3. *ad sua* A[1] *ad suas* R; 23. 7. *desidiam*; 28. 3. *hos se* A (sec. Dübn.) R; 28. 4. *ad labris*; 30. 2. *primusque* A (sec. Dübn.) R; 30. 3. *vitanda*; 31. 5. *examinavit*; 33. 5. *quomodo*; 34. 2. *paulus* A (sec. Dübn.) R; ib. *impedimenta*; 35. 8. *hanc* om. AR; 36. 3. *quos adhuc*; 38. 4. *gravius*; 39. 2. *conscripta atque*; 39. 3. *pacitate* A (sec. Dübn.) R; 40. 2. *facta*; 40. 8. *parad barbaris* A (sec. Dübn.) R; 43. 4. *figura*; 44. 1. *vastitas*; Lib. VII. 53. 1. *induneo* A (sec. Dübn.) *indoneo* R; 65. 2. *elluntur* A (Dübn.) R; 68. 2. *secutus hostes*; 71. 1. *ei*.

Sed plura afferre supervacaneum est. Apparet non minus rudem linguæ Latinæ fuisse eum qui R, quam illum qui A descripsit. Nullos, ne minimos quidem, emendandi conatus repe-

rias; omnia vel manifestissima codicis A menda fideliter transscripsit, novisque, quod in tanta ignorantia mirum non est, sæpius auxit. Raro verba omisit et tum fere spatio relicto, ut appareat non negligentia id factum esse, sed quia quod scriptum in A esset legere non posset. Ut I. 12. 2., ubi pro *ratibus ac lintribus* A habet *latib*; *ac lintib*; R spatio relicto hæc omisit. Similiter I. 31. 1., ubi in A est *secro in occulto*, R illud *secro* omisit, spatium sufficiens reliquit; VII. 36. 6. pro *non nimis* A habet *non . . . is*, eraso *nim*, supra scripto *minim*; R nec *nimis* nec *minimis* habet, sed spatio relicto aliquid deesse significavit; VIII. 7. 2. post verba *functi renuntiant* quinque ultimi paginæ versus vacui relicti sunt, insequens pagina a verbis *locum castris* incipit. Videtur desperasse librarius se nomina illa populorum recte scribere posse. Raro versum integrum omisit, ut VIII. 38. 3., ubi verba *animadvertebat quo celerius civitatem timore*, oculo ab antecedente *timere* aberrante, omissa sunt.

Quum igitur R ex A ipso manifesto descriptus sit, apparet eum in iis locis, ubi A etiamnunc integrum habemus, nullius esse momenti. At in A nunc desunt duo folia, quæ tum, quum R descriptus est, revulsa illa quidem et pravo ordine posita, sed nondum perdita erant. Erat tum ultimus quaternio codicis A revulsus et duo interiora folia prave posita ita, ut secundo antecederet tertium. In A nunc desunt antiqua illa folia I, IV, remanent II, III, ordine collocata. In folio I continebantur ea, quæ interposita sunt inter VIII. 39. 3. *ad resistendum* et 43. 3. *ita nostri*; in IV folio erant ea, quæ inter 52. 1. *celeritate* et 55 extr. *belligerandi* interjecta sunt. In R nihil deest, sed ordo illa permutatione foliorum perturbatus ita est, ut a verbis *ita nostri* (VIII. 43. 3) continuo transsiliatur ad *sæpius equites* (48. 2); inde omnia recte procedunt usque ad 52. 1. *percucurrisset*; jam sequuntur, quæ in folio II erant *fine proelii facto* (43. 3) ad 52. 1. *celeritate*, unde reliqua ad finem libri recte se habent. Ex R igitur si nullam aliam, eam certe utilitatem capere pos-

sumus, quod ex iis, quæ in duobus illis foliis habet, pæne certo sciri potest, quid in A scriptum fuerit.

Jam subjiciam, quæ ex R habeo adnotata: VIII. 39. 3. *freta* om. — *æstatem*) *æstam* — *vererentur*) *verentur*; ib. 4. *Q. Calenum* — *se subsequeretur*; 40. 1. *Cæsar cum contra exspectationem omnium Uxellodunum — cognovisset*; 5. *aquam*; ib. 41. 2. *e regione* — *aggerem instruere*; ib. 4. *ad caput*) *et caput* — *sine suspicione*; ib. 5. *pedum LX*) *pedum VI* — *adæquaret* — *aditum* om. (spatio relicto) — *siti*; 42. 1. *picescandulis* — *complenteas*; ib. 3. *proelii*; ib. 4. *ita quam quisque poterat* — *notior testatiorque*; 43. 2. *suspensi*) *signari*; 52. 1. *percucurrisset* — *legionibusque*) *legionibus qua*; ib. 2. *itinerum faciebat* — *ad mutationem*; ib. 4. *si quem* — *inferret*; ib. 5. *per discessionem* (om. *se*) — *consules*) *consul* — *iusserunt* (rasura ante *i*); 53. 1. *discessionem*) *dissensionem* — *transit*; ib. 2. *maiores sperarent* — *cogi* om.; 54. 1. *a Cn.*) *agni* — *a Cæsare* (om. *C.*) — *detrahuntur*; ib. 2. *Cn.*) *cū.* — *Cæsaris*) *Cæsari* — *eam tamquam*) *tam tamquam*; ib. 3. *de voluntate adversariorum se spoliari nemini dubium esset pompeio* — *ceteriore* — *ex sc̄o*; ib. 4. *C. Trebonium*) *contrebonium* — *C. Fabium*) *confabium*; 55. 1. *C. Marcellum* — *belligerandi* — *contendit* om.

Subscripta sunt: *Julius Celsus Constantinus V. C. legi tantum feliciter G. Cæsaris pont. m̄a. x̄. ēp. h̄i. mens. rerum gestarum belli gallici liber VIII explicit.*

Pauca hæc nec magni momenti iis videbuntur, qui spreta Amstelodamensis et Moysiacensis (Q) auctoritate, etiam ubi alterius generis codices consentientes secum habent, Parisinum potissimum ducem sibi elegerunt. Alii non dubitabunt cum QR scribere: VIII. 39. 4. *se subsequeretur*; 40. 1. *Cæsar quum contra exspectationem omnium* — ib. *cognovisset*; 41. 4. *sine suspicione*; 41. 5. *adæquaret.* Etiam 42. 4. quæ QR et optimi alterius generis cdd. habent *ita quam quisque poterat maxime insignis* pro archetypi utriusque generis scriptura habenda recteque a Dübnero recepta sunt. Discrepantia codicum 43. 2., ubi pars *suspensi*, pars *ignari* (unde in R factum est *signari*), nonnulli utrumque habent, demonstrat jam in archetypo alterum expli-

candi causa supra versum adscriptum esse. Similiter 52. 5. in archetypo probabile est fuisse *sed etiam per discessionem facere coepit* supraque versum scriptum, quod ante *per* omissum erat *sc.* i. e. *senatus consultum.* In QR (A) illud *sc.* omissum est, in BM pro eo *se* alieno loco inculcatum. Recte dicitur eadem sententia et *senatus consultum facere per discessionem* (ut Cic. Phil. III. 9. 24) et *discessionem facere* (ut paulo infra c. 53. 1. Hirtius, et Cic. ep. ad Fam. I. 2. 1, Phil. XIV. 7. 21), de eo magistratu qui ad senatum refert vel jus referendi habet. Neque enim moveor Kraussii[1]) disputatione, qui satis fidenter dicit *discessionem facere* semper idem esse atque *discedere*, numquam vero significare *senatus consultum per discessionem facere* idque ut demonstret duos illos Ciceronianos locos emendandos putat. In quo mihi permirum videtur, quod non et hunc Hirtianum et alterum VIII. 53. 1. *discessionem faciente Marcello* emendandos putavit contraque ad suam opinionem confirmandam attulit. Nam his duobus locis *discessionem facere* dicitur aut de consule aut de tribuno, qui jus referendi habent et discessionem fieri jubent, eadem fere loquendi brevitate, qua consul dicitur *creare magistratum.* Nam quod dicit Kraussius: «faciunt discessionem singuli (senatores) et proprie ille, qui quum rettulisset, ubi ipsius pronuntiata sententia est, primus discedit et quem transeuntem ceteri vel sequuntur vel in alteram partem transeunt», id eo refellitur, quod neque is qui ad senatum referebat, neque omnino qui in magistratu aliquo erant, aut sententiam dicebant aut discedebant (cfr. Mommsen Roem. Statsrecht I. p. 156. Lange Roem. Alterthümer II. p. 347 ed. secundæ). Neque alia est ratio Ciceronis Phil. XIV. 7. 21. *Has in sententias meas si consules discessionem facere voluissent*, aut ep. ad Fam. I. 2. 1. *Lupus tribunus pl. quod ipse de Pompeio rettulisset, intendere coepit, ante se oportere discessionem facere quam consules.* Hoc loco Kraussius pro *consules* scribi vult *consu-*

---

[1]) M. Tullii Ciceronis epistularum emendationes, scripsit J. Krauss. Lips. 1869.

lares, quam conjecturam receptam video a Wesenbergio. Si aliquid mutandum est, scribi potest *consulem*, quod tamen opus esse non puto. Ipsum illud iniquum et novum erat postulare, ut quum et consul et tribunus pl. rettulissent, de *tribuni* relatione ante discessio fieret, quam de *consulis*.

Quod c. 54. 3. et in RQ (hic: *spoliare*) et in alterius generis cdd. verba illa *se spoliari* (pro quo Paris. 1. habet *suorum*) exstant, pro certo statui potest in utriusque generis archetypo fuisse *se spoliari*; hinc igitur omnis emendandi conatus proficisci debet.

Anmeldelse.

Ludovici Langii De ephetarum Atheniensium nomine commentatio. Lipsiæ 1873. 24 S. 4. (I Univ.'s Meddelelser om akademiske Prisafhandlinger.)

Efter at have opregnet og forkastet alle hidtil baade i Oldtiden og af nyere Lærde fremsatte Afledninger af Ordet *ἐφέτης*, fremsætter Forfatteren en ny. *Ἐφέτης* kommer af *ἐπί* og *ἔτης*, saaledes at den sidste Del af Sammensætningen styres af Præpositionen, *ἐφέται* altsaa = *οἱ ἐπὶ τοῖς ἔταις ὄντες*, *præfecti etarum*. Til Sammenligning anføres: *ἐπάρουρος*, *ἐπήρετμος*, *ἐπιδέμνιος*, *ἐπίδημος*, *ἐπίκαιρος*, *ἐπίκληρος*, *ἐπίπεδος*, *ἐπίσκηνος*, *ἐπιχώριος*, *ἔποικος*, *ἔφαλος*, *ἔφεδρος*, *ἐφέστιος*, *ἔφηβος*, *ἔφιππος*, *ἔφορμος* og — for at tage Exempler fra Statslivet — *ἐπίσταθμος* og *ἐφύδωρ*. Substantivets Endelse er bibeholdt, som i *μισοδημότης*, *φιλοδίτης*, *φιλοδεσπότης*, *ἐφύδωρ*, *ἀντίχειρ*, *προχύων* og (med samme Sammensætning) *ξυνέτης* og *ἐνέτης*, maaske ogsaa *ἀφέτης*. *Φ* skriver sig fra, at *ἔτης* oprindelig havde *F*, saaledes endnu hos Homer og i den gamle Forbundstraktat mellem Eleerne og Heræerne (*FETAΣ*, C. i. Gr. I Nr. 11); *ἐφέτης* er altsaa dannet paa en Tid, da man hos Attikerne endnu udtalte *ἕτης* (jfr. af samme Rod *ἑταῖρος*). *Ἔτης* (*Fέτης*) betegner hos Homer, som Il. VI, 238 ff., XVI, 456 og 674, IX, 464 og Od. XV, 273 vise, omnes alicuius *cognatos*, qui quidem magis propriis nominibus (*κασίγνητος*, *ἀνεψιός*) appellari non poterant, og er at aflede af 3die personl. Pronomens Rod sva- (deraf ogsaa *ἴδιος* = *σFίδιος*), *ἔται* altsaa

= *sui* (jfr. sui heredes) ɔ: cognati, propinqui, die Angehörigen. Men *ἔτης* betegner ogsaa *civis*, saaledes (foruden Lexikographerne og Scholiasterne) Hom. Il. VI, 262, sandsynligvis ogsaa Od. IV, 3, og var i 6te og 5te Aarhd. f. Chr. i de peloponnesiske Stater en almindelig Benævnelse for en Borger, for en *civis optimo iure*, som vi see af Thuk. V, 79 (jfr. Scholiasten) og af den ovennævnte Indskrifts Slutning: *αἴτε ϝέτας αἴτε τελέστα αἴτε δᾶμος ἐντ' κτλ.*, hvor han (mod Böckh) hævder, at *ϝέτης* maa betyde civis nobilis (*δᾶμος* derimod homo plebeius). At imidlertid ogsaa attiske Digtere have kjendt denne Betydning, fremgaaer af Aischyl. Hiket. 246, id. frg. 368 Dind. og Eurip. frg. 1003 Dind. Denne Benævnelse for en fuldtberettiget Borger skriver sig fra de gamle Tider, quibus civitas ipsa a cognatarum familiarum, gentium, phratriarum nexu familiari pendebat, quibus nemo civis erat, nisi qui familiæ, genti, phratriæ adscriptus esset, omnes autem familiarum, gentium, phratriarum participes ea ipsa re et cives erant et quasi domini ceterorum incolarum a familiari hoc nexu alienorum. Quo in civitatium statu cum cives omnes omnium cognati essent, aut, ut cautius dicam, cognationis quamvis remotæ vinculo inter se coniuncti esse putarentur, apparet relative omnes potuisse dici omnium *ἔτας*, deinde etiam absolute *ἔτας*. Exempler paa den relative Betydning er Hom. Il. VI, 262 (omnes cives Troiani = Hectoris *ἔται*) og Od. IV, 3 (omnes cives Spartiatæ = Menelai *ἔται*), paa den absolute Brug Aischylos's *ἔτης ἀνήρ* og Euripides's *φὼς ἔτης*, jfr. *ἀνὴρ πολίτης* (han sammenligner hermed patres hos Romerne og *ὅμοιοι* hos Lakedaimonierne). — At *ἔτης* i Athen tidligt ophørte at bruges som Navn for Borgerne, kommer af, at medens før Solon blot *εὐγενεῖς* eller *εὐπατρίδαι* vare Borgere (s. A. Philippi Beitr. zu einer Gesch. des att. Bürgerrechtes 185 ff. og 233 ff.), blev ved Solons Lovgivning ikke blot de, der kaldtes *ἔται*, men ogsaa andre af Statens Beboere Borgere, og Alle forenedes under Fællesnavnet *πολῖται*. At imidlertid virkelig i Athen Borgerne engang ere blevne kaldte *ἴται* (*ἔται*), mener han at turde slutte af den bekjendte Formel *ὦ 'τάν* eller *ὦ 'τᾶν*, der ikke er en pronominal Form *τάν*, men en Vokativ af *ἔτης*, som *μεγιστάν* af *μέγιστος*, *ξυνᾶν* af *ξυνός*, *νεᾶν* af *νέος*. Han seer ogsaa et Bevis derfor i den gamle attiske Brug af *ἑταιρ(ε)ία* om et adeligt Parti, idet disse fra Begyndelsen af sandsynligvis bestode af Høvdingernes *ἔται* og *ἑταῖροι* ɔ: assecli etarum. — Epheterne ere følgelig *etarum* ɔ: *civium eupatridarum præfecti*. Privathævnen, der oprindelig tilkom alle den Dræbtes Etai (Hom. Od. XV, 272 ff.), kunde ikke afskaffes, uden ved at Dommen over Drab overdroges eis, qui publica auctoritate etis omnibus præpositi erant; nam nullorum aliorum iudicum de cædibus iudicia omnes etæ rata erant habituri. — I Overensstemmelse hermed er hos Aischyl. Pers. 73 ff. *ἐφέται* tanquam præfecti tribulium orti ex familiis nobilissimis et ditissimis. — Sluttelig mener han, at *ἀφέται* hos Spartiaterne maaske kan forklares

samme Maade, som filii civium Spartiatarum ex mulieribus Heloticis procreati (εἱτῶν ἀπόγονοι), propter originem aut libertate donati aut pro liberis habiti.

Uden iøvrigt at godkjende Forfatterens Bevisførelse i alle Enkeltheder, maa jeg udtale, at jeg anseer den af ham fremsatte Afledning i Hovedsagen for rigtig. At Opdagelsen har ikke ringe Betydning for Opklaringen af Athens ældre Statsforfatnings Historie, er indlysende; for Øieblikket maa jeg imidlertid i saa Henseende nøies med at henvise til en anden Afhdl. af Lange: Die Epheten und der Areopag (i Abhdl. d. philol.-hist. Cl. d. sächs. Ges. d. Wiss. 1874, 187 ff.) og til Adolf Philippi: Der Areopag und die Epheten (1874), S. 213 ff.

Richard Christensen.

Uddrag af
Indbydelsesskrifter fra de lærde statsskoler i 1874.

Iår har skolerne dimitteret det sidste sæt disciple, som var forberedte efter den tidligere lov og med nærværende skoleår vil altså alle klasser blive underviste efter den ny lov og den samme udfyldende kgl. anordning. Af indbydelsesskrifterne ser man, hvorledes de ny bestemmelser søges førte ud i praxis, og det vil derfor være interessant at göre nogle sammenstillende bemærkninger om forholdene ved de forskellige skoler, for så vidt nævnte programmer dertil giver et tilstrækkelig udførligt materiale, hvilket ingenlunde er tilfældet på alle punkter. — Störst interesse knytter der sig vel til delingen af de studerende disciple dels i III og IV klasse i alle skoler dels i V i skolerne i København, Roskilde, Sorø, Odense og Århus. I disse 5 skoler stiller forholdet mellem spr. og math. disciple sig således: i Metropolitanskolen 19 + 5, i Roskilde 8 + 3, i Sorø 8 + 3, i Odense 8 + 4[1]), i Århus 3 + 3, altså i alt 46 sprogstuderende og 18 (17) math. ɔ: omtrent som 3 : 1. Ved dette hold, det förste på hvilket delingen kom til anvendelse, kunde man på forhånd vænte omtrent dette forhold med betydelig overvægt for den retning, som har mest tilfælles med det gamle. På den anden side stod det til at antage, at forholdet i al fald for de nærmeste hold vilde stille sig mere lige, da foruden mange andre hensyn lysten til at prøve det ny vilde føre adskillige over i den math. afdeling. Forholdet i IV og III klasse i de fem ovennævnte skoler stiller sig således: Metropolitanskolen 10 + 4 og 17 + 5,

---

[1]) 1 af disse har taget realafgangsexamen og derefter fået lov til at deltage i undervisningen i V og VI uden dog at måtte underkaste sig nogen examen.

i Roskilde 12 + 3 og 13 + 4, i Sorø 6 + 7 og 5 + 6, i Odense 4 + 5 og 7 + 9, i Århus 2 + 2 og 3 + 6, i alt i IV 34 + 21, i III 45 + 30. I tre af de fem skoler er der i disse to klasser flere math. end sproglige disciple. — Ser vi på de andre lærde skoler, må det erindres, at deres V og VI klasse kun har den sproglige retning, hvilket muligen kan have nogen indflydelse på forholdet også i IV og III. Det viser sig også, at den math. linie kun i få af dem har nogen tilgang. I Ålborg var der i IV 2 spr. og 2 math., i III 11 og 2, i Randers 7 + 0 og 9 + 1, i Viborg 4 + 2 og 7 + 1, i Ribe 5 + 1 og 5 + 0, i Frederiksborg 6 + 0 og 6 + 0, i Horsens 16 + 0 og 8 + 0, i Nykøbing 4 + 0 og 9 + 0, i Rönne formodentlig 2 + 0 og 2 + 0. — Disse tal viser, at den math. retning i de enkelte skoler hidtil kun har haft ringe tilgang, skönt man jo kunde tro, at tidens trang til at slippe for at lære Græsk i mellemklasserne må göre sig gældende der lige så vel som i Sorø, Odense og Århus. Ref. kan ikke værge sig for den tro, at udsigten til en öjeblikkelig lettelse i skolearbejdet (ti i III og IV er den math. linie åbenbar den letteste) for adskillige disciple er afgörende med hensyn til valget, og af dem vil da nok en og anden i V og VI angre dette.

Den af en kommission foreslåede timetabel følges i de fleste skoler uden synderlig afvigelse. Efter denne tillægges de math. disciple i IV og III en særlig time i Dansk. Denne anvendes i nogle skoler til Græsk mythologi og læsning af oldtidsværker i oversættelse, i andre til Dansk sammen med den sideordnede realklasse; i Odense synes den henlagt til Naturlære. Det var måske ikke af vejen at anvende den til Latin, da begge retninger skal nå det samme mål, medens mathematikerne ved at gå glip af den belæring og befæstelse for Latinen, som opnås gennem den Græske undervisning, vanskelig kan nå så vidt, som de spr. Læsningen af Græsk mythologi og af oversættelser af oldtidsværker kunde da passende henlægges til de timer i V og VI, som står tomme på mathematikernes timetabel. Derved opnås, at begge hold får samme antal timer; men en vigtigere grund, som taler derfor, er at disciplene i den alder vil være modnere til at læse et udvalg af den Gr. litt. i oversættelse, medens man i IV og III omtrent er henvist alene til Homer (og Herodot). I sidste skoleår har Odense skole været den eneste, som har gjort et lignende forsøg, idet to timer i V M har været henlagte til »sprog og litteratur« ɔ: »en udsigt over oldtidens og middelalderens litteratur- og kunsthistorie i forbindelse med oplæsning af en del værker i oversættelse og fremvisning af en mængde billeder og tegninger«.

Undervisningen i Islandsk har været given i 7 skoler af klassens lærer i Dansk, i 5 skoler af en anden. I reglen er to af de fire Danske timer anvendte dertil (i Ribe kun 1). Wimmers læsebog bruges i 10 af 11 skoler; men skönt ordsamlingen i denne bog forudsætter samme forfatters sproglære, har flere skoler dog foretrukket Iversens, som kun indeholder det mest

fornødne, medens störste delen af Wimmers grammatik ikke kan komme til anvendelse i skolen. Som vænteligt var ved et nyt fag, hvor ingen praxis har gjort sig gældende, vexler antallet af de i de forskellige skoler læste sider meget (fra 26 til 100).

I samtlige skolers V har 1 skriver én discipel (i Viborg) valgt at læse Tysk, medens de andre (henved 100) har foretrukket Engelsk.

Det fag, som vil volde störst vanskelighed efter den ny læseplan, bliver vist efter de fleste læreres mening historie. Hvorledes man kommer ud af det med optagelsesprøven, hvor de 11 til 12 års aspiranter skal göre rede for hele historien i kort udtog, derom plejer jo programmerne intet at melde, men nøden byder vel at give forordningen den læmpeligste fortolkning. Derimod ses det, at så godt som alle skoler i I—IV klasser læser Blochs historie for realskoler, og det må vel også indrömmes, at denne lærebog har et omfang, som passer meget vel til den tid, som i disse 4 år kan indrömmes dette fag, når anordningens krav skal opfyldes, at disciplen ved udgangen af IV klasse skal have læst hele historien. For V og VI vil der da være et passende pensum i Thriges oldtidshistorie og Nordens historie samt Blochs större lærebog i den nyeste tids historie.

Det eneste fag, som i kommissionens udkast til en timetabel er ansat med 1 ugenlig time, er geografi i III. Nogle skoler har ment, at 2 timer gjordes fornødne, og på deres timetabeller forekommer derfor intet fag med 1 ugetime.

Naturhistorie er bleven læst i VM i Roskilde (Svampene), Sorø (Mineralogi) og Århus (do.), derimod ikke i Odense og Metropolitanskolen.

VM har i sine 10 mathematiktimer i samtlige vedk. skoler læst et større eller mindre pensum af Steens ren mathematik, desuden trigonometri og stereometri (Metr.-skolen kun trig.) efter forskellige lærebøger. Denne undervisning har i Roskilde skole været delt mellem tre lærere, i de andre fire skoler læser samme lærer hele faget.

Ved undervisningen i naturlære i VM bruges i de fire skoler de bekendte lærebøger af Ørsted og Petersen, i Sorø skole i det mindste til dels et fransk værk af Jamin.

B. Hoff.

Filologisk og pædagogisk bibliografi for 1ste halvår 1874.

A. I Danmark, Norge[1]) og Sverig udkomne filologiske og pædagogiske skrifter.

I. Tidskrifter.

Nordisk tidskrift for filologi og pædagogik. Ny række. 1. bind. Kbhvn. Otto Schwartz. 8. Bind (4 hæfter) à 3 rd. dansk, 1½ sp. norsk, 6 rd. svensk (6 danske eller svenske kroner).

Tidskrift for Philologi og Pædagogik. Fællesregister, første til tiende Aargang. Kbhvn. Otto Schwartz. IV + 59 s. 8. Gratis for 10de binds subskribenter, for andre købere 72 sk.

Vitterhets historie och antiqvitets akademiens månadsblad. Stockh. Klemmings antiqvariat. Årgang (12 hft. à 16 s.) à 2 kr.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det kgl. nordiske Oldskriftselskab. 1874, 1.—2. hft. Kbhvn. (Gyldendalske Bgh.) 8. Årg. (4 hft.) à 2 rd.

Antiqvarisk tidskrift för Sverige, utg. af K. vitterhets historie och antiqvitets akademien genom Bror Emil Hildebrand. 5. bd. 1. hft. Stockh. 96 s. 8. 1 kr.

Svenska fornminnesföreningens tidskrift. 2. bd. 1.—2. hft. Stockh. (Samson och Wallin). 205 s. 8. m. 2 pl. à 3 kr.

Westmanlands fornminnesförenings årsskrift. Utg. af I. E. Modin. 1. hft. Westerås. Sjöberg. 68 s. 8. m. 10 pl. 1 kr.

Pedagogisk tidskrift. Utg. af H. F. Hult och Ernst G. F. Olbers. 1874, 1.—3. hft. Halmstad. Utgifvarne. 256 s. 8. Årg. (6 hft.) à 5 kr.

Skoletidende, udg. af R. J. Holm og P. A. Holm. 1874. 52 Nr. 8. Odense. (Kbhvn., Iversens Bgh.) 47 sk. fjærdingåret.

II. Almindelig og sammenlignende sprogvidenskab.

Leffler, L. F., Några ljudfysiologiska undersökningar rörande konsonantljuden. (I Upsala univ.'s årsskr. 1874, Philos. och språkvetsk. III.) Upsala. Akad. bkh. 120 s. 1 kr. 75 öre.

Tegnér, E., Om språk och nationalitet. (I Svensk Tdskr. 1874, 2.hft.) 41 s.

---

[1]) Da en fra Kristiania forventet fortegnelse over de i Norge udkomne skrifter er udebleven, har redaktionen på egen hånd måttet udarbejde denne del af bibliografien; det manglende vil blive tilföjet i bibliografien for 2det halvår 1874.

III. Nordiske sprog.

(*Forfattere og texter, grammatik og lexikografi, oldhistorie, antikviteter o. s. v.*)

Bandamanna Saga, efter skinnboken no. 2845, 4to å kongl. biblio-theket i Köpenhamn. Akad. afhdl. af G. J. Chr. Cederschiöld. Lund. Berling. XIV + 24 s. 4.

Sagan af Hrana Hring. Gefin út af Þ. Jónssyni. Kaupmanna-höfn. 34 s. 12.

Þáttr af Þóri Hast ok Bárði Birtu. Gefinn út af Þ. Jónssyni. Kaupmannahöfn. 13 s. 12.

Sæmundar Edda hins fróða. Den ældre Edda. Kritisk håndudgave ved Svend Grundtvig. 2. på ny gennemarb. udg. Kbhvn. Gyldendalske Bgh. X + 258 s. 8. 2 rd.

Holm, R. J., Mundsmag af den ældre Edda. (Võlvens Spaadom, Vejtams-Kvide, Vavtrudnes-Maal og Vers af Havamaal.) Trykt som Manuskript. Odense. (Kbhvn., Iversens Bgh.) 32 s. 8. 24 sk.

Wennberg, L., Geisli. Einarr Skúlason orti. Öfvers. med anmärkningar. (Akad. disp.) Lund. Ohlsson. 74 s. 8.

Kjøbenhavns Diplomatarium. Udg. af O. Nielsen. II, 3. Hefte. S. 465—624. Kbhvn. Gad. 8.

Börk, J. A., Darius. Ett förut otryckt svenskt drama uppfördt af det första svenska skådespelaresällskap å teatern Lejonkulan i Stockholm 1688. Efter författarens i Bergshammar arkiv funna originalhandskrift utgifvet jämte en historisk inledning och anmärkningar af K. F. Karlson. Stockh. F. och G. Beijer. 66 + 73 s. 3 kr.

Jesus lärer i templet. Comedia. Stockh. Norstedt o. S. 32 s. 4. 10 kr.

Laursen, L., Dansk Læsebog for Elementarklassen i Borger- og Almue-skoler. 9. Opl. Kbhvn. Wöldike. 128 s. 8. Indb. 48 sk.

Lefolii, H. H., Fortællinger og Sagaer, fortalte for Børn i Hjemmet og paa Skolen. 2. Samling. 2. Udg. Kbhvn. Reitzel. VI + 345 s. 8. 1 rd. 36 sk.

Pio, J., og L. F. A. Wimmer, Dansk Læsebog for Mellemklasserne. 2. Udg. Kbhvn. W. Prior. 398 s. 8. Indb. 1 rd. 76 sk.

—, —, Dansk Læsebog for de lavere Klasser. 3. Udg. Kbhvn. W. Prior. 340 s. 8. Indb. 1 rd. 48 sk.

Wulff, D. H., Dansk Læsebog. 2. Del. (For de lavere Klasser.) 3. uforandr. Opl. Kbhvn. Gyldendalske Bgh. 320 s. 8. Indb. 1 rd.

Grönsdal, H., Læsebog for Almue- og Borgerskoler. 1. Del. 2. Opl. Bergen. F. Beyer. Indb. 30 sk.

Horn, F. Winkel-, och O. Borchsenius, Öfversigt af norska och danska literaturen. Läsebok för svenska skolor, utarbetad under medverkan af G. Upmark. Stockh. Norstedt o. S. 150 s. 8. 1 kr. 50 öre, kart. 1 kr. 75 öre.

Sundén, V. A., och J. Modin, Svensk läsebok för elementarläroverken, klasserna I—V. 2. uppl. Stockh. J. Beckman. 288 s. 8. Kart. 2 kr. 25 öre.

Petersen, N. M, Samlede Afhandlinger. 4. Del. Kbhvn. Smfd. til d. danske Lit.'s Fremme. 300 s. 8. (I—IV: 5 rd.)

Wimmer, L. F. A., Fornnordisk Formlära. Svensk, omarbetad upplaga. Lund. Gleerup. VI + 179 s. 8. 2 kr.

—, Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden. Med 3 tavler og afbildninger i teksten. Kbhvn. W. Prior. 270 s. 8. 4 kr.

Wadstein, A., Kasusläran i äldre Westgötalagen. (Akad. disp.) Lund. Berling. 44 s. 8.

Broberg, S., Dansk Grammatik. Fornemmelig fremstillet i Exempler og i Opgaver til Indøvelse. 2. omarb. og betyd. udvid. Udg. Odense. (Kbhvn., Schubothe.) 52 s. 8. 29 sk.

Heddeland, B. O., Retskrivningsregler eller kort Grammatik til Gjennemgaaelse for ældre og flinkere Børn ved vore Almueskoler. Mandal. Forf. (K. Reiersen.) 6 sk.

Jynge, A., og E. Schreiner, Retskrivningsregler til Skolebrug. Kristiania. A. Cammermeyer. I papbind 12 sk.

A(urén), J. A., Bidrag til svenska språkets qvantitetslära. Stockh. Norstedt o. S. 190 s. 8. 2 kr. 25 öre.

Rydqvist, J. E., Svenska språkets lagar. Kritisk afhdlg. Band V. Stockh. O. H. Klemming. 268 s. 5 kr.

Sundén, D. A., Kort lärokurs i modersmålet för folkskolor. 2. uppl. Stockh. 48 s. Indb. 25 öre.

—, Herr C. J. Dahlbäcks uppträdande i svenska rättstafningsfrågan betraktad ur pedagogisk synpunkt. Stockh. K. L. Beckman. 56 s. 50 öre.

Dahl, H., Dansk hjælpeordbog til fredning af det hjemlige og uddrivelse af det unyttige fremmede i vort modersmål. 4. hæfte. Kbhvn. Gad. 96 s. 8. 72 sk.

Ordlista öfver Svenska språket, utg. af Svenska Akademien. Stockh. Norstedt o. S. X + 334 s. 3 kr.

Linder, N., Svenska ortnamn och äganderätten till sådana. (I Svensk Tdskr. 1. hft. s. 93 ff.) 11 s.

Tamm, F. A., Bidrag till en svensk etymologisk ordbok. A. (Akad. afhdl.) Upsala. 54 s.

Munch, P. A., Samlede Afhandlinger, udg. efter offentlig Foranstaltning af G. Storm. II, 5.—7. Hft.; III, 1. Hft. Krstnia. A. Cammermeyer. à 36 sk.

Madsen, A. P., Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker. 27. Hft. 4 kobberstukne Plader i Folio. Kbhvn. Gyldendalske Bgh. 1 rd.

Müller, L. C., Danmarks Sagnhistorie. 4. Udg. ved I. T. A. Tang. (= Danmarks Historie, 1. Del.) Kbhvn. Iversens Bgh. 276 s. 8. 1 rd. 40 sk.

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Utg. på föranstaltande af länets hushållnings-sällskap. Hft. 1. Stockh. Norstedt o. S. 126 s. 2 kr.

Indebetou, H. G., Nyköpings minnen. 1. hft. från äldsta tider till och med 1665 års brand. Nyköping. Kullberg. 110 s. 8. 2 kr.

Montelius, O., Sveriges forntid. Text. I. Stenåldern. Stockh. 162 s. 3 kr.

Wulff, F. A., Notices sur les Sagas de Mágus et de Geirarð et leurs rapports aux épopées françaises. (Akad. disp.) Lund. Berling. 44 s. 4.

IV. Græsk og Latin.

1. *Forfattere og texter.*

M. Tullii Ciceronis Cato Major de Senectute. Med förklarande anmärkningar utg. af G. Klingberg. Stockh. Norstedt o. S. 1 kr. 25 öre.

Lysias. — N. Ambrosius, Oratio Lysiae in probationem Philonis Latine conversa et adnotationibus instructa. (Akad. disp.) Lundae. Berling. 21 s. 8.

Seneca. — Studia critica in L. Annaei Senecae dialogos. Scr. M. C. Gertz. (Doktordisp.) Hauniae. (Gyldendalske Bgh.) 170 + X s. 8. 1 rd. 48 sk.

P. Vergili Maronis Aeneis. Til Skolebrug bearb. af Georg F. V. Lund. 1. Del: I—VI Bog. 2. Udg. Kbhvn. Reitzel. X + 338 + XLIX s. 8. 2 rd. 24 sk.

2. *Grammatik og lexikografi.*

Cavallin, S. J., De temporum infinitivi usu Homerico. (Akad. disp.) Lund. Ohlsson. 54 s. 8.

Knös, O. T., De digammo Homerico quaestiones. (I Upsala Univ.'s årsskr. 1873, 49 ff.) Upsala. Akad. bkh. 175 s. 8. 2 kr. 50 öre.

Laurell, Fr., Genitivi Latinorum ad verba usurpati quanam ratione explicari debeant, commentatio I. (Akad. disp.) Lund. Ohlsson. 36 s. 8.

Forchhammer, J., Latinske Stiløvelser nærmest for Latinskolernes anden Klasse. Kbhvn. Reitzel. 64 s. 8. 44 sk.

Iversen, C., Latinske Stiløvelser for den lærde Skoles Fællesklasser. Efter Skolelovens Fordringer. Kbhvn. W. Prior. 206 s. 8. Indb. 1 rd. 24 sk.

3. *Politisk og kulturhistorie, antikviteter, litteraturhistorie osv.*

Andræ, P., Via Appia. IV. Cirkus Maxentius. Med Vignet. V. Ruinerne af Cirkus Maxentius. Med et Grundrids. (I »Fra alle Lande«, udg. af L. Zinck, 1874, I, 46 ff. og 305 ff.) 29 + 29 s. 8.

Historisk Atlas til Skolebrug. A. Oldtiden. 7 Kort i 4. Kbhvn. Erslev. 48 sk.

Müller, L., Numismatique de l'ancienne Afrique. Supplement. Avec trois planches et une table alphabétique de tout l'ouvrage. Copenh. (Høst o. S.) 102 s. 4. 4 rd.

Petersen, J., Billeder af Livet i Oldtiden hos Grækerne og Romerne. 3.—5. Hft. Kbhvn. Gyldendalske Bgh. 64 + 64 + 68 s. 8. à 40 sk. (Kplt. 2 rd. 24 sk., indb. 3 rd. 48 sk.)

Schjött, P. O., Zur Erklärung des Polybius 6, 20. (I Christiania Vdsk.'s Selsk.'s Frhdlger 1873, 435 ff.) 20 s. 8.

Stremme, C., Kejser Claudius. (I Historisk Archiv, udg. af F. C. Granzow, 1874, I, 301 ff.) 57 s. 8.

Ussing, J. L., Flodguden Inopos' Helligdom paa Delos. (I d. kgl. danske Vdsk.'s Selsk.'s Forhdlg. 1874, 13 ff.) 16 s. 8. (Med et fransk resumé, 3 s. 8.)

—, Kong Attalos' Stoa i Athen. Med 3 Tavler. (Af d. kgl. danske Vdsk.'s Selsk.'s Skrifter, 5. Række, hist. og philos. Afd., 4. Bd., X, 419 ff.) Kbhvn. (Høst o. S.). 13 s. 4. (Med et fransk resumé, 3 s. 4.) 48 sk.

V. Andre ældre og nyere sprog.

(*Forfattere, grammatik og lexikografi, antikviteter, litteraturhistorie osv.*)

Corneille, P., Le Cid, heroisk Drama. Med Anm. ved C. Sick. Kbhvn. Høst o. S. 92 s. 8. 48 sk.

Feuillet, O., Le village, Komedie. Med Anm. ved C. Sick. Kbhvn. Høst o. S. 58 s. 8. 28 sk.

Sandeau, J., Mademoiselle de la Seiglière. Skuespil i 4 Akter. Med Anm. ved C. Sick. Kbhvn. Høst o. S. 120 s. 8. 48 sk.

Ahn, F., Praktisk Lærebog i det franske Sprog. 1. Kursus ved A. Arlaud. 10. Udg. Kbhvn. Thaarup. 132 s. 8. Indb. 72 sk.

Carlberg, A. E., Fransk Elementarbok. Lund. Gleerup. 180 s. 8. Kart. 1 kr. 75 öre.

—, Étude sur l'usage syntactique dans les chansons de Roland. P. I. (Akad. disp.) Lund. 8.

Gullberg, G., Mémoire grammatical sur les poésies de Marie de France. (Akad. disp.) Copenh. Ferslew. 8.

Jung, C. F., Grundtræk af den franske Grammatik. (Særtryk af Forf.'s Lærebog i Fransk. 2. Kursus). Kbhvn. Jørgensen. 86 s. 8. 40 sk.

Lenander, J. H. R., Observations sur les formes du verbe dans la chanson de geste de Gui de Bourgogne. (Akad. disp.) Malmö. 40 s. 8.

Ploetz, C., Elementarbok i Franska språket, bearbet. af C. Löfving. 2. uppl. Stockh. Sievers. 168 s. 12. Indb. 1 kr. 50 öre.

Gottlieb, J. L., Fraseologi. En Samling af danske Sætninger, gjengivne ved tilsvar. franske med Bevaring af hvert Sprogs Eiendommelighed, samt endel danske og franske Ordsprog og figurlige Talemaader. Kbhvn. Høst o. S. 180 s. 8. 1 rd.

Beissel, Ch., Øvelser til den tydske Grammatik. Kbhvn. Ursin. 84 s. 8. Indb. 48 sk.

Eibe, N. Jul., Cursus paa 100 Timer i Tydsk, en Lærebog i det tydske Sprog, udarbeidet efter Ollendorffs Methode eller Anviisning til i sex Maaneder at lære at læse, tale og skrive et Sprog. 4. Opl. Kbhvn. Steen. 348 s. 8. Indb. 2 rd. 8 sk.

—, Nøgle til Øvelserne i »100 Timer i Tydsk«. 4. Opl. Kbhvn. Steen. 74 s. 8. 64 sk.

Flach, F., Tysk språklära för elementarläroverken. 4. genomsedda uppl. Stockh. 164 s. 8. Indb. 2 kr.

Kaper, J., Tydsk Læsebog for Mellemklasserne. Kbhvn. Gyldendalske Bgh. 232 s. 8. Indb. 1 rd.

Mathesius, N. A., Tysk elementarbok. Stockh. 138 s. 8. 1 kr. 25 öre, indb. 1 kr. 50 öre.

Morén, C. G., Urwal ur engelska literaturen. Till elementarläroverkens, privatskolornas och den enskildas tjenst. Med ord- och sakförklaringar. (Engelska forfattare. Serien I, h. 4. W. Irving, Voyages and discoveries of the companions of Columbus.) 1. Hft. Stockh. F. och G. Beijer. XVIII + 99 s. 8. 1 kr., kart. 1 kr. 25 öre.

Collin, A. Z., (och P. F. Widmark), Engelskt-Svenskt Lexikon. Med Walkers Uttalsbeteckning. 4. hft. Stockh. 8. Kplt. 9 kr.

Korânen. Öfversatt ifrån arabiskan af C. J. Tornberg. 2.—6. hft. S. 17—408. Lund. Gleerup. 8. à 1 kr.

VI. Pædagogik og skolevæsen.

Betänkande och förslag till inrättande af en pedagogisk Undervisningsanstalt för elementarlärare, afgifvet d. 13. Dcbr. 1873 af den dertill utsedda komité. Stockh. Samson och Wallin. 79 s. 4. 75 öre.

Comenius, J. Amos, Moderskole eller Vejledning til Børns Opdragelse og Øvelse i Hjemmet i de første 6 Aar, efter den tyske Udg. af 1636 og den latinske af 1657, oversat paa Dansk af Jean Pio. Kbhvn. Jespersen. 108 s. 16. 48 sk.

I Läroverksfrågan af en lärare. Lund. Gleerup. 36 s. 8. 40 öre.

Oversigt over den Nordlandske Kirke- og Skolefonds Indtægter og Udgifter i Aaret 1872. Udg. af Departementet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Krstnia. (A. Cammermeyer.) 12 sk.

Trier, H., Amos Comeniuses Grundtanker om Opdragelsen og Undervisningen i hans Didactica magna. Kbhvn. W. Prior. 60 s. 8. 32 sk.

B. De vigtigste i andre lande udkomne filologiske og pædagogiske skrifter.

I. Tidskrifter.

Neue Jahrbücher für Philologie u. Pädagogik. Hrsg. v. A. Fleckeisen u. H. Masius. 109. u. 110. Bd. 1.—6. Hft. 1874. Leipzig. Teubner. 8. Årg. (12 hft.) à n. 10 th.

Jahrbücher für classische Philologie. Hrsg. v. A. Fleckeisen. 7 Supplbd. 2. Hft. S. 97—304. Leipzig. Teubner. 8.

Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Red.: J. G. Seidl, J. Vahlen, K. Tomaschek. 25. Jhrg. 1. Hft. 1874. Wien. Gerold's S. 8. Årg. (12 hft.) à n. 8 th.

Beiträge zur vergleichenden sprachforschung auf dem gebiete der arischen, celtischen u. slawischen sprachen. Unter mitwirkung v. A. Leskien u. J. Schmidt hrsg. v. A. Kuhn. 8. B. 1. Hft. Berlin. Dümmler. 128 s. 8. Bind (4 hft.) à 5 th. 10 ngr.

Mémoires de la société de linguistique de Paris. T. II fasc. 4. Paris. Franck. 8. Fasc. 1.—4.: 16 fr.

Zeitschr. für vergleich. sprachforschung auf dem gebiete d. Deutschen, Griech. u. Latein. Unter mitwirkung v. Ernst W. A. Kuhn hrsg. v. Adalb. Kuhn. Bd. XXII, n. f. II, 1.—2. hft. Berlin. Dümmler. Årg. (6 hft.) à n. 4 th.

—, Gesammtregister zu den bdn. XI—XXII. Bearb. v. Al. Vaníček. Berlin. Dümmler. VI + 185 s. 8. n. 2 th. 20 ngr.

Zeitschr. für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft. Hrsg. v. M. Lazarus u. H. Steinthal. 8. B. 2. Hft. Berlin. Dümmler. 8. Bd. (4 hft.) à n. 3 th.

Göttingische gelehrte Anzeigen. 1874. 2 Bde (52 Stücke). Mit Nachrichten d. kgl. Ges. d. Wiss. u. d. G. A. Univ. zu Gött., 12 Nrn. 8. Göttingen. Dieterich. Kplt. n. 9 th., Nachr. alene n. 2 th.

Hermes. Zeitschrift für classische Philologie, unter Mitwirkung v. R. Hercher, A. Kirchhoff, Th. Mommsen hrsg. v. Emil Hübner. 8 Bd. 2.—4. Hft. Berlin. Weidmann. Bd. (4 hft.) à n. 3 th. 10 ngr.

Mnemosyne. Bibl. philol. Batava. Coll. C. G. Cobet, H. W. van der Mey. Nova series. Vol. II pars 1. Leipzig. Richter u. H. 8. 3 th.

Philologus. Zeitschr. für d. klassische Alterthum. Hrsg. v. E. v. Leutsch. 34. Jhrg. 1. Hft. Göttingen. Dieterich. 8. Årg. (4 hft.) à n. 5 th. 20 ngr.

Philologischer Anzeiger. Als Ergänzung d. Philologus hrsg. v. E. v. Leutsch. 6. Bd. 1. Hft. 1874. Göttingen. Dieterich. 8. Årg. (12 hft.) à n. 5 th.

—, Supplement 1. 1873. Ibd. 8. n. 12 ngr.

Rheinisches Museum für Philologie. Hrsg. v. F. Ritschl u. A. Klette. N. F. 29. Bd. 1.—3. Hft. Frankfurt a/M. Sauerländer. 8. Årg. (4 hft.) à n. 4 th.

Ephemeris epigraphica corporis inscript. Lat. suppl. Cura G. Henzeni, J. B. Rossii, Th. Mommseni, G. Wilmansii. Vol. II fasc. I. Berlin. G. Reimer. 8. Fasc. I—IV: n. 2 th. 20 ngr.

Archäologische Zeitung. Hrsg. v. Ernst Curtius u. Rich. Schöne. N. F. 6. Bd. (der ganzen Folge 31. Jhrg.) 4. Hft. Berlin. G. Reimer. 4. M. 6 lith. tavler. Årg. (4 hft.) à n. 4 th.

Revue archéologique, ou Recueil de documents et de mémoires relatifs à l'étude des monuments, à la numismatique et à la philologie de l'antiquité et du moyen âge, publié par les principaux archéologues français et étrangers. Paris. Didier et Co. 8. Årg. (12 hft.) à 25 fr.

Numismat.-sphragist. Anzeiger. 5. Jhrg. Nr. 1. 1874. Hannover. Meyer. 8. Årg. (12 nr.) à 24 ngr.

Zeitschrift für Numismatik. Hrsg. v. A. v. Sallet. 1. Bd. Berlin. Weidmann. 8. n. 4 th. 20 ngr.

Jahrbuch für roman. u. engl. Sprache u. Literatur. Hrsg. v. Ldw. Lemcke. N. F. 1. Bd. 4. Hft.; 2. Bd. 1. Hft. Leipzig. Teubner. Bd. (4 hft.) à n. 4 th.

Germania hrsg. v. K. Bartsch. 19. Jhrg. (Neue Reihe VII.) Wien. Gerold's S. Årg. (4 hft.) à 3 th. 10 ngr.

Zeitschrift für deutsches Alterthum, hrsg. v. K. Müllenhoff u. E. Steinmeyer. N. F. V, 2.—4.; VI, 1. Berlin. Weidmann. à n. 1 th.

Zeitschrift für deutsche philologie hrsg. von E. Höpfner u. J. Zacher. V, 3.—4. Halle. Bchdl. des Waisenh. Bd. (4 hft.) à n. 3 th. 10 ngr.

—, Ergänzungsband. 1874. 5 th.

Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft. Hrsg. v. den Geschäftsführern unter der verantwortl. Red. v. Otto Loth. 28. Bd.

1. Hft. XIV + 184 s. m. 2 stentr. tavler. Leipzig. Brockhaus Sort. Bd. (4 hft.) à n. 5 th.

Anzeiger für die neueste pädagogische Literatur. Hrsg. v. H. E. Stötzner. 3. Jhrg. 12 Nrn. Leipzig. Klinkhardt. 4. n. 8 ngr.

Jahrbuch des Vereins für wissenschaftliche Pädagogik. Hrsg. v. T. Ziller. 6. Jhrg. Leipzig. Verlag f. erzieh. Unterricht. 284 s. 8. n. 1 th. 22 ngr.

Pädagogisches Archiv; Centralorgan f. Erziehg. u. Unterricht in Gymnasien, Realschulen u. höheren Bürgerschulen. Begründet v. W. Langbein, hrsg. v. Krumme. 16. Jhrg. (5. Bd.) Stettin. Nahmer. 8. Årg. (10 hft.) à n. 5 th. 10 ngr.

Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland. 1873. 5.—6. hft.; 1874, 1.—2. hft. Helsingfors. 8. Årg. (6 hft.) à 4 mark (direkt hos Pedag. fören.'s Centralafdeling, 5 mark ved postkontorerne).

Zeitschrift für das Gymnasialwesen. Hrsg. v. H. Bonitz, W. Hirschfelder, P. Rühle. 28. Jhrg. Berlin. Weidmann. 8. Årg. (12 hft.) à n. 6 th.

Bibliotheca philologica. Verzeichniss der vom Jahr 1852 bis Mitte 1872 in Deutchland erschienenen Zeitschriften, Schriften der Akademien u. gelehrten Gesellschaften, Miscellen, Collectaneen, Biographien, der Literatur üb. d. Geschichte d. Gymnasien, üb. Encyclopädie u. Geschichte d. Philologie u. üb. die philol. Hülfswissenschaften. Hrsg. v. Carl Heinr. Herrmann. 2. Abth. S. 103—229. Halle. Herrmann. 8. Kplt. n. 1 th. $22^1/_2$ ngr.

Bibliotheca philologica oder geordnete Uebersicht aller auf dem Gebiete der class. Alterthumswissenschaft wie der älteren und neueren Sprachwissenschaft in Deutschland u. dem Auslande neu erschienenen Bücher. Hrsg. v. W. Müldener. 26. Jhrg. 2. Hft. Juli—Decbr. 1873. S. 99—270. Göttingen. Vandenhoeck u. Ruprecht. 8. n. 17 ngr.

II. Almindelig og sammenlignende sprogvidenskab, kulturhistorie, mythologi osv.

Gubernatis, Angelo de, Die Thiere in der indogerman. Mythologie. Aus dem Engl. übers. v. M. Hartmann. Autoris., m. Verbesserungen u. Zusätzen versehene deutsche Ausg. 2. Hälfte. S. 337—675. Leipzig. Grunow. 8. à n. 3 th. 15 ngr.

Hehn, V., Kulturpflanzen u. Hausthiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland u. Italien, sowie in das übrige Europa. Historisch-linguist. Skizzen. 2. umgearb. Aufl. Berlin. Borntraeger. XII + 553 s. 8. 2 th. 20 ngr.

Key, T. H., Language, its origin and development. London. 562 s. 8. 5 th. 18 ngr.

Kuhn, A., Über entwicklungsstufen der mythenbildung. (Af Abhdlg. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin, 1874.) Berlin. Dümmler. 30 s. 4. n. 10 ngr.

Whitney, W. D., Die Sprachwissenschaft. Vorlesungen über die Principien der vergleich. Sprachforschung für d. deutsche Publikum bearb. u.

erweitert v. J. Jolly. München. Th. Ackermann. XXVIII + 713 s. 8. n. 3 th. 10 ngr.

Vaníček, A., Etymologisches Wörterbuch der latein. Sprache. Leipzig. Teubner. VIII + 256 s. 8. n. 4 mk. 80 pf.

Zehetmayr, Seb., Lexicon etymologicum latino-etc-sanscritum comparativum, quo eadem sententia verbi analogice explicatur. Wien. Hölder. 1873. VII + 379 s. Lex. 8. n. 3 th.

III. Græsk og Latin.

1. *Forfattere og texter.*

Apollodori bibliotheca. Ex recogn. R. Hercheri. Berlin. Weidmann. 148 s. 8. 2 mk. 40 pf.

Aristote, la politique d', trad. en français d'après le texte collat. sur le manuscrit et les éd. princip. p. B. Saint-Hilaire. 3. éd. Paris. Ladrange. CLXXVIII + 553 s. 8. 10 fr.

Dionysii Byzantii de Bospori navigatione quæ supersunt c. suppl. in geographos Græcos min. etc. ed. C. Wescher. Paris. Didot. XXXIV + 160 s. 4. 20 fr.

Euripides. Ausgewählte Tragödien. Für d. Schulgebr. erkl. v. N. Wecklein. 1. Bdchn. Medea. Leipzig. Teubner. 151 s. 8. 1 mk. 80 pf.

Herodotos. Für d. Schulgebr. erkl. v. K. Abicht. 5. Bd. Buch VIII—IX u. 2 Indices. Mit 2 Karten. 2. verb. Aufl. Leipzig. Teubner. 232 s. 8. 1 mk. 80 pf.

Homers Ilias. Erklärende Schulausg. v. H. Düntzer. 1. Hft. 2. Lfg. Buch IV—VIII. 2. neu bearb. Aufl. Paderborn. Schöningh. S. 130—285. 8. 15 ngr.

— Odyssee. Für d. Schulgebr. erkl. v. Karl Fr. Ameis. 2. Bd. 1 Hft. Gesang XIII—XVIII. 6. vielfach bericht. Aufl. besorgt v. C. Hentze. Leipzig. Teubner. IV + 179 s. 8. 13½ ngr.

— —. Erkl. v. H. Koch. 1. Hft. (α—δ). Hannover. Hahn. 168 s. 8. 10 ngr.

— Carmina ed. A. Nauck. Vol. II. Odyssea. Cum potiore lectionis varietate. Pars I. Berlin. Weidmann. XV + 222 s. 8. 1 mk. 80 pf.

Isokrates' ausgewählte Reden. Panegyricus u. Areopagiticus. Erkl. v. R. Rauchenstein. 4. Aufl. Berlin. Weidmann. VI + 162 s. 8. 1 mk. 50 pf.

Oratores Attici. — Herm. Sauppe, Symbolae ad emendandos oratores Atticos. Göttingen. Dieterich. 14 s. 4. n. 8 ngr.

Platonis opera. Argumenta dialogorum cum indice nominum et rerum nec non indice philosophico absolutissimis condidit J. Hunziker, accedunt prolegomena et scholia Graeca in Platonem ex rec. Fr. Dübneri. Vol. III. Paris. Didot frères fils et Co. II + 350 s. Lex. 8. n. 8 mk.

—. Herm. Schmidt, Beiträge zur Erklärung Platonischer Dialoge. (1 Gesammte kleine Schriften.) Wittenberg. Herrosé. 242 s. 8. n. 1 th.

Thucydidis historia belli Peloponnesiaci. Ed. J. M. Stahl. Vol. II. Lib. V—VIII. Ed. ster. Leipzig. B. Tauchnitz. XXXVII + 264 s. 1 mk. 20 pf., Prachtausg. 3 mk.

Xenophontis qui fertur libellus de republica Atheniensium. In usum

scholarum academicarum. Ed. A. Kirchhoff. Berlin. Hertz. XII + 23 s. 8. n. 8 ngr.

Kirchoff, A., Über ein altattisches Grabdenkmal. Mit e. Nachtrage von E. Curtius. (Af Abhdlg. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1874.) Mit 2 (lith.) Taf. Berlin. Dümmler. 10 s. 4. n. 10 ngr.

Acta fratrum arvalium quae supersunt. Restituit et illustravit Guil. Henzen. Accedunt fragmenta fastorum in luco arvalium effossa. Berlin. G. Reimer. CCXLVI + 240 s. 8. n. 4 th.

Apici Caeli de re coquinaria libri decem. Novem codicum ope adjutus auxit, restituit, emendavit et correxit, variarum lectionum parte potissima ornavit, strictim et iterum explanavit Chr. Th. Schuch. Ed. 2 (kun nyt titelblad). Heidelberg. C. Winter. 202 s. 8. n. 20 ngr.

Q. Valerii Catulli Veronensis liber. Ex rec. Caroli Lachmanni. Ed. 3. Berlin. G. Reimer. 87 s. 8. 10 ngr.

M. Tullii Ciceronis orationes selectae XVIII. In usum schol. ediderunt, indices et memorabilia vitae Ciceronis adiecerunt A. Eberhard et W. Hirschfelder. Leipzig. Teubner. XIX + 668 s. 8. 2 mk.

— Ausgewählte Reden. Erkl. v. Karl Halm. 2. Bdchn. Die Rede gegen Q. Caecilius und die Anklagerede gegen Verres 4. u. 5. Buch. Mit einer Karte. 6. verb. Aufl. Berlin. Weidmann. 244 s. 8. 2 mk. 25 pf.

— Rede gegen L. Catilina. Für d. Schulgebr. hrsg. v. Fr. Richter. 2. Aufl. Leipzig. Teubner. IV + 100 s. 8. n. 10 ngr.

— Rede für T. Annius Milo. Für d. Schulgebr. hrsg. v. Fr. Richter. 2. verb. Aufl. Leipzig. Teubner. IV + 91 s. 8. 9 ngr.

— De finibus bonorum et malorum libri V. Für d. Schulgebr. erkl. v. H. Holstein. Leipzig. Teubner. XI + 284 s. 8. 27 ngr.

— Tusculanarum disputationum libri V. Recogn. et explan. R. Kühner. Ed. 5. auctior et emendatior. Hannover. Hahn. XXIV + 568 s. 8. n. 2 th. 20 ngr.

— Ausgewählte Briefe. Hrsg. v. Fr. Hoffmann. 1. Bdchn. 3. Aufl. Berlin. Weidmann. IV + 268 s. 8. 2 mk. 25 pf.

—. H. Wrampelmeyer, Codex Wolfenbuttelanus Nr. 205, olim Helmstadiensis Nr. 304, primum ad complures, quas continet, Ciceronis orationes collatus. Pars II orationem pro Murena habitam spectans. Adiecta est integra varia lectio Roscianae, Sestianae, Ligarianae, ex eodem codice allata, commentatioque de codicum mutua ratione. Hannover. Schmorl u. Seefeld. 62 s. 4. n. 16 ngr. (I—II: n. 28 ngr.).

Cornelii Nepotis qui extat liber de excellentibus ducibus exterarum gentium. Accedit eiusdem vita Attici. Ad historiae fidem recogn. et usui schol. accomm. Ed. Ortmann. Leipzig. Teubner. VIII + 96 s. 8. 1 mk.

Cornificius. — J. a Destinon, De codicum Cornificianorum ratione. Commentatio I. Kiel. Haeseler. 83 s. 8. n. 20 ngr.

Gai institutionum iuris civilis commentarii quattuor. Rec. Ph. E. Huschke. Ed. separ. altera. Leipzig. Teubner. 243 s. 8. 27 ngr.

— institutionum commentarii qvattuor. Codicis Veronensis denuo collati apographum confecit et iussu acad. reg. scient. Berol. ed. Guilelmus Studemund. Accedit pagina codicis Veron. photographice efficta. Lipsiae. Hirzel. 4. n. 12 th.

Horatius. — Lucian Müller, Lectiones Horatianae. (Af Mélanges gréco-romains tirés du bulletin de l'acad. imp. des sciences de St. Pétersb.) St. Petersb. (Berlin, Calvary u. Co.). 31 s. 8. baar n. 12 ngr.

—. C. J. Rinke, De difficilioribus locis satirarum Horatianarum. Dissert. philol. Münster. (Mitsdörffer.) 34 s. 8. baar 6 ngr.

Hyginus. — Conr. Bursian, Emendationes Hyginianae. Jena. Neuenhahn. 15 s. 4. baar 7½ ngr.

Iurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum compos., rec., adnot. Ph. E. Huschke. Ed. III aucta et multis locis emendata. Leipzig. Teubner. XVIII + 820 s. 8. m. 2 lith. tavler. 6 mk. 75 pf.

T. Lucreti Cari de rerum natura libri VI. Red. u. erkl. v. Fr. Bockemüller. 1. Lfg. Buch I—II. Stade. Steudel sen. 186 s. 8. n. 1 th. 18 ngr.

P. Ovidii Nasonis Carmina. Ed. Alex. Riese. Vol. III. Fasti, Tristia, Ibis, Ex Ponto, Halieut., Frgg. Ed. ster. Leipzig. B. Tauchnitz. XXXI + 326 s. 8. n. 1 mk., Prachtausg. 3 mk.

— Fastorum libri VI. Für d. Schule erkl. v. H. Peter. 2. Abthlgen. Leipzig. Teubner. 8. 3 mk. 60 pf. 1. Abth. Text und Commentar. XII + 276 s. 2 mk. 70 pf. 2. Abth. Kritische u. exeget. Ausführungen u. Zusätze zum Commentar. 64 s. 90 pf.

Petronius, Bruchstücke eines Sittenromans aus Nero's Zeit, als Anhang 43 priapeische Lieder. Nach Bücheler's krit. Texte übersetzt. Stuttgart. Scheible. VI + 146 s. 8. 1 th.

Pomponii Porphyrionis commentarii in Q. Horatium Flaccum. Rec. Guil. Meyer. Leipzig. Teubner. X + 393 s. 8. 4 mk. 20 pf.

Publili Syri sententiae. Rec. A. Spengel. Berlin. Weidmann. 50 s. 8. 90 pf.

Quintilianus. — C. a Morawski, Quaestiones Quintilianeae. (Inaug.-diss., Posen.) (Berlin. Mayer u. Müller.) 68 s. 8. baar 12 ngr.

Tacitus. — Joh. Müller, Beiträge zur Kritik u. Erklärung d. Cornelius Tacitus. 3. Hft. Annal. I—VI. Innsbruck. Wagner. 61 s. 8. n. 12 ngr.

Domitii Ulpiani quae vulgo vocantur fragmenta sive ex Ulpiani libro singulari regularum excerpta. Accedunt eiusdem institutionum reliquiae ex cod. Vindob. Separatim ex »iurispr. anteiust. reliquiarum« editione III iterum ed. E. Huschke. Leipzig. Teubner. 60 s. 8. 75 pf.

P. Vergilii Maronis opera. Nouvelle éd. publiée avec une notice sur la vie de Vergile, des remarques sur la prosodie etc. p. E. Bénoist. Paris. Hachette. XII + 595 s. 16. 2 fr. 25 c.

Catalogus codicum Latin. bibliothecae regiae Monacensis. Secundum A. Schmelleri indices composuerunt C. Halm, G. Thomas, G. Meyer. Tom. I pars II. München. Palm. 251 s. 8. n. 4 mk. — Tom. II pars I. 386 s. 8. n. 6 mk.

2. *Grammatik og lexikografi.*

Baur, Sprachwissenschaftliche Einleitung in das Griech. u. Lateinische für obere Gymnasialclassen. Tübingen. Laupp. XV + 110 s. 8. n. 20 ngr.

Studien zur griech. u. latein. Grammatik hrsg. v. Georg Curtius. VI, 2. Hft. S. 277—433. Leipzig. Hirzel. 8. n. 1 th. (VI, 1—2: 3 th.)

Jacoby, Carl, Üb. die Sprache des Dionysius v. Halikarnass in der röm. Archaeologie. Aarau. Sauerländer. 38 s. 8. n. 10 ngr.

Schultz, F., Die Mischung d. Dialekte bei Theokrit. Berlin. Calvary u. Co. 27 s. 4. baar 12 ngr.

Draeger, A., Historische Syntax der lateinischen Sprache. 2. Th. 2. Hälfte. Leipzig. Teubner. S. XXVII—XXXII o. 323—626. 8. n. 5 mk. 20 pf.

— 1. u. 2. Theil vollständig als erster Band. XXXII + 626 s. 8. n. 10 mk.

Ellendt, F., Lateinische Grammatik. Bearb. v. Mor. Seyffert. 14. verb. Aufl. Berlin. Weidmann. XII + 348 s. 8. n. 2 mk.

Klotz, Reinh., Handbuch der latein. Stilistik. Nach des Vaters Tode hrsg. v. Rich. Klotz. Leipzig. Teubner. VIII + 316 s. n. 4 mk. 80 pf.

Nägelsbach, C. F., Übungen d. latein. Stils mit Kommentaren u. Hinweisungen auf grammat. u. stilist. Werke. Für reifere Gymnasialschüler bearb. 3. Hft. 5. verb. Aufl. Leipzig. Brandstetter. VIII + 157 s. 8. n. 12 ngr.

Zumpt, C. G., Lateinische Grammatik. 13. Aufl. Bearb. v. A. W. Zumpt. Berlin. Dümmler. 604 s. 8. n. 1 th. 10 ngr.

Ahrens, H. B., Pg. Beitrag zur griech. Etymologie u. Lexikographie. Berlin. Calvary u. Co. 19 s. 4. n. 15 ngr.

Lexicon Homericum composuerunt C. Capelle, A. Eberhard, E. Eberhard etc. Ed. H. Ebeling. Fasc. IX—X. S. 465—576. Leipzig. Teubner. Lex. 8. à n. 20 ngr.

Rehdantz, C., De vario quem habet apud oratores Atticos πρᾶγμα vocabulum usu ac notione. (Inaug.-diss., Lpz.) (Halle. Reichardt.) 41 s. 8. baar 10 ngr.

Rost, V. Ch. Fr., Deutsch-griech. Wörterbuch. Neu bearb. v. Fr. Berger. 10. vielfach verb. Aufl. 1. u. 2. Abth. S. 1—704. Göttingen. Vandenhoeck u. Ruprecht. Lex. 8. Subskr. à n. 28 ngr.

Forcellini, Aegid., Totius latinitatis lexicon in hac editione novo ordine digestum amplissime auctum atque emendatum adjecto insuper altera quasi parte onomastico totius latinitatis cura et studio Vinc. de Vit. Distr. 49. (5. Bd. S. 369—488.) Prati. (Leipzig, Brockhaus Sort.) 4. à n. 25 ngr.

Klotz, Reinh., Handwörterbuch der latein. Sprache. Unter Mitwirkg. v. F. Lübker u. E. E. Hudemann. 5. Abdr. unveränd. nach d. 3. Aufl. 7.—12. Lfg. S. 577—1152. Braunschweig. Westermann. Lex. 8. à n. 4 ngr.

Krebs, J. Ph., Antibarbarus der latein. Sprache. 5. Aufl. neu bearb. v. F. X. Allgayer. 1. Lfg. Frankfurt a/M. Winter. 160 s. 8. n. 24 ngr.

Saalfeld, Alex., Index graecorum vocabulorum in linguam latinam translatorum quaestiunculis auctus. Berlin. Berggold. VIII + 86 s. 8. n. 20 ngr.

Wiggert, Frdr., Vocabula latinae linguae primitiva. Handbüchlein der latein. Stammwörter. 17. verb. Aufl. Leipzig. Teubner. 132 s. 16. 7½ ngr.

3. *Politisk og kulturhistorie, antikviteter, litteraturhistorie osv.*

Cox, G. W., History of Greece from the earliest period to the present time. I—II. London. Longmanns. 8. 36 sh.

Cramer, G., Die altgriechische Komödie und ihre geschichtl. Entwicke-

lung bis auf Aristophanes u. seine Zeitgenossen. Cöthen. Schulze. 46 s. 4. n. 12 ngr.

Curtius, Ernst, Ephesos. Ein Vortrag geh. im wiss. Verein zu Berlin am 7. Febr. 1874. Mit 2 Lithogr. Berlin. Hertz. 39 s. Lex. 8. n. 20 ngr.

—, Griechische Geschichte. 1. Bd. 4. verb. Aufl. Berlin. Weidmann. 664 s. 8. n. 7 mk.

—, — 3. Bd. 3. verb. Aufl. Ibd. 816 s. 8. n. 9 mk.

—, — Register zum Bd. 3 der alten Aufl. Ibd. 21 s. 8. n. 40 pf.

Ćwikliński, L., Quaestiones de tempore quo Thucydides priorem historiae suae partem composuerit. (Inaug.-diss.) Berlin. (Mayer u. Müller.) 56 s. 8. n. 10 ngr.

Düntzer, H., Die homerischen Fragen. Leipzig. Hahn. 239 s. 8. n. 1 th. 10 ngr.

Fouillée, A., La philosophie de Socrate. Paris. Ladrange. XX + 1007 s. 8. 16 fr.

Förster, Rich., Der Raub und die Rückkehr der Persephone in ihrer Bedeutung für die Mythologie, Litteratur und Kunstgeschichte dargestellt. Stuttgart. Heitz. XII + 300 s. 8. m. 2 lith. tavler. n. 2 th. 20 ngr.

Galitzin, Fürst N. S., Allgemeine Kriegsgeschichte aller Völker und Zeiten. 1. Abth. Das Altherthum. 1. Bd. Von den ältesten Zeiten bis zum Tode Alexander d. Grossen. Aus dem Russ. ins Deut. übers. v. Maj. Streccius u. Oberst Eichwald. Mit 6 Karten u. 16 Plänen. Cassel. Kay. XVI + 462 s. 8. n. 12 mk.

Gleininger, Th., De Xenophontis libello qui πόροι inscribitur. (Inaug.-diss., Halle.) (Berlin. Mayer u. Müller.) 67 s. 8. n. 12 ngr.

Lachmann, Karl, Betrachtungen über Homer's Ilias. Mit Zusätzen v. Mor. Haupt. 3. Aufl. Berlin. Reimer. 109 s. 8. 15 ngr.

Lampros, Sp. P., De conditorum coloniarum Graecarum indole praemiisque et honoribus. (Inaug.-diss., Leipzig.) (Berlin, Calvary u. Co.) 59 s. n. 12 ngr.

Lange, Ludw., Die Epheten und der Areopag. (Af Abhdlg. d. philol.-hist. Cl. d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. VII (1874), 187 ff.) Leipzig. Hirzel. 77 s. 4. n. 20 ngr.

Mayer, Ph., Studien zu Homer, Sophokles, Euripides, Racine und Göthe, hrsg. v. E. Frohwein. Gera. Kanitz. VIII + 412 s. 8. n. 1 th. 10 ngr.

Milchhöfer, A., Ueber den attischen Apollon. München. Th. Ackermann. 80 s. 8. baar n. 16 ngr.

Niebuhr, B. G., Griechische Heroengeschichten. An seinen Sohn erzählt. 5. Aufl. Gotha. F. A. Perthes. VII + 104 s. 8. n. 16 ngr.

Petersdorff, R., Beiträge zur Geschichte Alexander des Grossen. Berlin. Calvary u. Co. 32 s. 4. n. 12 ngr.

Petiscus, A. H., Der Olymp oder Mythologie der Griechen u. Römer. 17. verb. u. verm. Aufl. Leipzig. Amelang. VII + 454 s. 8. 1 th. 5 ngr., indb. 1 th. 15 ngr.

Preuner, A., Ueber die Venus von Milo. Eine archäol. Untersuchung auf Grund der Fundberichte. Greifswald. Bamberg. 48 s. 8. n. 12 ngr.

Rassow, H., Forschungen über die Nikomach. Ethik d. Aristoteles. Weimar. Böhlau. VIII + 135 s. 8. n. 1 th. 6 ngr.

Schiern, Fr., Ueber den Ursprung der Sage von den goldgrabenden Ameisen. Leipzig. Lorentz. 53 s. m. 1 lith. tavle. n. 10 ngr.

Schlegel, J. H., Die tragische Ironie bei Sophokles. Tauberbischofsheim. Lang. IV + 177 s. 8. 2 mk.

Schlie, F., Zu den Kyprien. Eine archäol. Abhdlg. Berlin. G. Reimer. 45 s. 4. n. 20 ngr.

Schliemann, H., Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja. Leipzig. (Brockhaus Sort.) LVII + 319 s. 8. n. 2 th.

—, Atlas trojanischer Alterthümer. Photogr. Abbildgen. Ibd. 57 s. text o. 218 tavler. Fol. baar n. 18 th.

—, Antiquités Troyennes. Trad. par Alex. Rizos Rangabé. Ibd. LVII + 320 s. 8. n. 2 th.

—, Atlas des antiquités Troyennes. Illustr. photogr. Ibd. 57 s. text. o. 218 tavler. Fol. n. 18 th.

Teuffel, W. S., Uebersicht der Platonischen Literatur. Tübingen. Fues 43 s. 4. baar n. 1 mk. 90 pf.

Vollbrecht, Guil., De Xenophontis Hellenicis in epitomen non coactis. Leipzig. Teubner. 47 s. 4. n. 1 mk. 60 pf.

Wachsmuth, Curt, Commentatio I de Zenone Citiensi et Cleanthe Assio. Göttingen. Dieterich. 29 s. 4. n. 8 ngr.

Bockemüller, F., Virgil's Georgica nach Plan und Motiven erklärt. Stade. Steudel sen. II + 84 s. 8. n. 20 ngr.

Boissier, G., La religion romaine, d'Auguste aux Antonins. 2 vol. Paris. Hachette. 8. 15 fr.

Domenget, Étude sur le sénat romain. Paris. Maresq. 8. 2 fr. 50 c.

Ebert, A., Allgemeine Geschichte der Literatur d. Mittelalters im Abendlande. 1. Bd. Gesch. d. christlich-latein. Liter. v. ihren Anfängen bis zum Zeitalter Karls des Grossen. Leipzig. F. C. W. Vogel. XII + 624 s. 8. n. 4 th.

Friedländer, J., Über einige römische Medaillons. (Af Abhdlg. d. kgl. Akad. d. Wiss. zu Berlin.) Mit ein. Tafel. Berlin. (Dümmler.) 12 s. 4. n. 10 ngr.

Friedländer, Ludw., Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine. 1. Th. 4. umgearb. u. verm. Aufl. Leipzig. Hirzel. XXIX + 574 s. 8. 3 th. 15 ngr.

Geoffroy, A., Rome et les barbares. Étude sur la Germanie de Tacite. Paris. Didier. XII + 439 s. 8. 7 fr. 50 c.

Ihering, R. v., Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 2. Th. 1. Abth. 3. verb. Aufl. Leipzig. Breitkopf u. Härtel. X + 308 s. 8. 2 th. 15 ngr. (I—II, 1: 5 th. 15 ngr.)

Lange, Ludw., Römische Alterthümer. Register zu Bd. I—III, 1. Angefert. v. L. Mendelssohn. Berlin. Weidmann. 31 s. 8. n. 60 pf.

Marquardt, J., u. Th. Mommsen, Handbuch der römischen Alterthümer. 4. Bd. (= Römische Staatsverwaltung v. J. Marquardt. 1. B.) Leipzig. Hirzel. XIV + 523 s. 8. n. 3 th. (I—IV: n. 6 th.)

Michael, H., De Ammiani Marcellini studiis Ciceronianis. (Inaug-diss.) Breslau. Koebner. 48 s. 8. baar n. 10 ngr.

Occioni, O., Die litterarischen Dilettanten im alten Rom. Rede gehalt. bei der feierl. Eröffnung d. Schuljahrs 1873—74 d. Kgl. Univ. in Rom. Deutsch v. Jul. Schanz. Berlin. Calvary u. Co. 27 s. 8. n. 10 ngr.

Partsch, J., Africae veteris itineraria explicantur et emendantur. (Inaug.-diss.) Breslau. (Koebner.) 70 s. baar n. 10 ngr.

Pratje, H., Quaestiones Sallustianae ad Lucium Septimium et Sulpicium Severum Gai Sallusti Crispi imitatores spectantes. (Inaug.-diss.) Göttingen. Deuerlich. 66 s. 8. n. 15 ngr.

Zell, Carl, Handbuch der römischen Epigraphik. 3 Thle. 2. (Titel-) Ausg. Heidelberg. C. Winther. XIV + 480; XIV + 385; 28 s. 8. m. 3 lith. tavl. n. 4 th. 15 ngr.

Ziegler, Chr., Illustrationen zur Topographie d. alten Rom. Mit erläut. Texte für Schulen hrsg. 2. Hft. 1. u. 2. Abth. Stuttgart. Neff. 4 chromolith. Taf. in Folio. n. 1 th. 10 ngr.

IV. Romanske sprog.

(*Forfattere, grammatik og lexikografi, antikviteter, litteraturhistorie osv.*)

Boehmer, E., Romanische Studien. 3. Hft. Romanische Texte: Engadinisch, greierzisch, altfranzösisch. Strassburg. Trübner. 131 s. 8. 1 th. 10 ngr.

Meyer, P., Recueil d'anciens textes bas-latins, provençaux et français, acc. de 2 glossaires. 1. partie: Bas-latin et provençal. Paris. Franck. 8. 6 fr.

Boucherie, A., Fragment d'une anthologie picarde (XIIIe siècle). Paris. Franck. 30 s. 8.

Joret, Du C dans les langues romanes. (Bibliothèque de l'école des hautes études XVI.) Paris. Franck. 8. 12 fr.

Boucherie, A., Le dialecte poitevin au XIIIe siècle. Paris. Durand. 8. 5 fr.

Breymann, H., A french grammar based on philol. principles. London. Macmillan. 8. 4 sh. 6 d.

Loiseau, A., Histoire des progrès de la grammaire en France depuis l'époque de la renaissance jusqu' à nos jours. 1. et 2. fasc. Paris. Thorin. 110 s. 8. 5 fr.

Schmidt, Johs., Über die französ. Nominalzusammensetzung. Ein Beitrag z. wissensch. Grammatik d. franz. Sprache. Berlin. Weber. 54 s. 4. n. 10 ngr.

Talbert, F., Du dialecte blaisois et de sa conformité avec l'ancienne langue et l'ancienne prononciation française. Paris. XV + 338 s. 8.

Tell, J., Les grammairiens français depuis l'origine de la grammaire jusqu' aux dernières oeuvres connues. Paris. F. Didot. 12. 3 fr. 50 c.

Pétrequin, J. E., Étude litteraire et lexicol. sur le Dictionnaire de la langue française de M. E. Littré. Lyon. Georg. 8. 2 fr.

Sachs, C., Encyklopäd. deutsch-französisches Wörterbuch. 1. Lfg. Berlin. Langenscheidt. XXXII + 48 s. 8. n. 12 ngr.

V. Gotiske sprog.

(Forfattere, grammatik og lexikografi, antikviteter, litteraturhistorie osv.)

J. Árnasson, Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri. Deutsches Sach- u. Namen-Register. S. 583—604. Leipzig. Hinrichs's Verl. 8. n. 10 ngr. (I—II m. register: n. 4 th.)

Íslendingadrápa Hauks Valdisarsonar. Ein isländisches Gedicht des XIII. Jahrhunderts, hrsg. v. Th. Möbius. (Af Universitetsprogr. f. Kiel 1874.) Kiel. Univ.-Bchdl. 65 s. 4. 16 ngr.

Ulfilas oder die uns erhaltenen Denkmäler der gotischen Sprache. Text, Grammatik u. Wörterbuch. Neu hrsg. von M. Heyne. 6. Aufl. Paderborn. Schöningh. XII + 442 s. 8. 1 th. 20 ngr.

Auswahl aus Ulfilas gothischer bibelübersetzung. Mit glossar und einem grundrisz zur gothischen laut- und flexionslehre. Von K. A. Hahn. 3. aufl. hrsg. u. bearb. v. A. Jeitteles. Heidelberg. X + 121 s.

Bibliothek der ältesten deutschen Literatur-Denkmäler. 6. Bd. Die altdeutschen Bruckstücke d. Tractats d. Bischof Isidorus v. Sevilla de fide catholica contra Judæos. Nach der Pariser u. Wiener Handschrift m. Abhdlg. u. Glossar hrsg. v. K. Weinhold. Paderborn. Schöningh. 133 s. 8. n. 20 ngr. (I—VI: n. 8 th. 29 ngr.)

Deutsche Dichtungen d. Mittelalters. Mit Wort- u. Sacherklärungen v. K. Bartsch. 3. Bd. Das Rolandslied. Hrsg. v. K. Bartsch. Leipzig. Brockhaus. XXII + 382 s. 8. à n. 1 th.

Die Murbacher Hymnen. Nach der Handschrift hrsg. v. E. Sievers. Mit 2 lithogr. Facsimiles. Halle. Bchdl. d. Waisenh. VI + 106 s. 8. 1 th.

Das Nibelungenlied. Schul-Ausgabe m. e. Wörterbuche v. K. Bartsch. Leipzig. Brockhaus. IV + 299 s. 8. n. 20 ngr.

Schulausgabe des Nibelungenlieds in der ältesten Gestalt hrsg. u. m. einem Wörterbuch versehen v. A. Holtzmann. 3. umgearb. Aufl. besorgt durch A. Holder. Stuttgart. Metzlersche Bchdl. XVI + 376 s. 8. n. 1 th.

Wackernagel, O., Edelsteine deutscher Dichtung u. Weisheit im 13. Jahrh. Ein mittelhochdeutsches Lesebuch zusammengestellt u. m. e. Wörterbuche versehen. 4. verb. Aufl. Frankfurt a/M. Heyder u. Zimmer. XXXVI + 312 s. Lex. 8. n. 2 th.

Begemann, Zur Bedeutung des schwachen Präteritums der german. Sprachen. Berlin. Weidmann. LII + 192 s. 8. n. 1 th. 20 ngr.

Brink, B. ten, u. W. Scherer, Quellen und Forschungen zur Sprach- u. Culturgeschichte der germanischen Völker. 1.—2. Hft. Strassburg.

Förstemann, E., Geschichte des deutschen Sprachstammes. I. Nordhausen. Förstemann. VII + 618 s. 4 th.

Schade, O., Paradigmen zur deutschen Grammatik. Gothisch, althochdeutsch, mittelhochdeutsch, neuhochdeutsch, für Vorlesgn. 3. Aufl. Halle. Bchdl. d. Waisenh. 98 s. 8. n. 15 ngr.

Paradigmen zur deutschen Grammatik. Gotisch, Altnordisch, Angelsächsisch, Altsächsisch, Althochdeutsch, Mittelhochdeutsch. Zum Gebrauch bei Vorlesungen zusammengestellt von Eduard Sievers. Halle. Bchdl. d. Waisenh. 30 Taf. Doppelfolio. 1 th.

Die Deutsche Sprache. Von August Schleicher. 3. Aufl. Stuttgart.

X + 348 s. (Uforandret optryk af 2. udg. og ligesom denne besörget af Joh. Schmidt.)

Brandstäter, F. A., Die Gallicismen in der deutschen Schriftsprache mit besonderer Rücksicht auf unsere neuere schönwissenschaftl. Literatur. Leipzig. Hartknoch. XI + 266 s. 8. 1 th. 20 ngr.

Erdmann, O., Untersuchungen über die Syntax der Sprache Otfrids. Gekrönte Preisschrift der kais. Akad. der Wiss. I. Halle. 2 th.

Paul, H., u. W. Braune, Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur. I. Bd. 2. Hft. Halle. Lippertsche Bchdl. S. 209—540. 8.

Rohleder, F., Über deutsche Personennamen u. ihre lautlichen Veränderungen. Landsberg. Schæffer u. Co. 43 s. 8. n. 10 ngr.

Koch, Fr., Linguistische Allotria. Laut-, Ablaut- u. Reimbildung d. engl. Sprache. Nach d. Tode d. Vf. hrsg. v. Eug. Wilhelm. Eisenach. Bacmeister. XXIV + 94 s. 8. n. 20 ngr.

An Icelandic-English Dictionary based on the Ms. Collections of the late Richard Cleasby. Enlarged and completed by G. Vigfusson. With an Introduction and Life of Richard Cleasby by G. W. Dasent. Part III (R—Ö and Appendix). Oxford. Clarendon Press. 4. 25 sh.

Diefenbach, L., u. E. Wülcker, Hoch- u. niederdeutsches Wörterbuch, der mittleren u. neueren Zeit. Zur Ergänzg. der vorhandenen Wörterbücher, insbesondere d. der Brüder Grimm. (In 2 Bdn.) 1. Lfg. Frankfurt a/M. Winter. X + 143 s. 4.

Grimm, J. u. W., Deutsches Wörterbuch. Fortgesetzt von M. Heyne, R. Hildebrand u. K. Weigand. 4. Bd. 1. Abth. 6. Lfg. Bearb. v. R. Hildebrand. Sp. 1201—1392. Leipzig. Hirzel. Lex. 8. n. 20 ngr.

Helsen, W. L. van, Fünfzig Bemerkungen zum Grimm'schen Wörterbuche. Rotterdam. VIII + 86 s. 20 ngr.

Lexer, M., Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Zugleich als Suppl. u. alphabet. Index zum mittelhochdeutschen Wörterbuche v. Benecke-Müller-Zarncke. 10. Lfg. (2. Bd. 3. Lfg.) Sp. 641—960. Leipzig. Hirzel. Lex. 8. n. 1 th. 10 ngr. (1.—10.: n. 11 th. 20 ngr.)

Sanders, D., Deutscher Sprachschatz geordnet nach Begriffen zur leichten Auffindung u. Auswahl d. passenden Ausdrucks. Eine stilist. Hülfsbuch f. jeden Deutsch Schreibenden. 3. u. 4. Lfg. S. 369—704. Hamburg. Hoffmann u. Campe. 8. à 20 ngr.

Schiller, K., u. A. Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch. 5. Hft. Bremen. Kühtmann. Lex. 8. 25 ngr.

Schultze, M., Idioticon der nord-thüringischen Mundart. 8. Nordhausen. Förstemann. VII + 69 s. 8. n. 10 ngr.

Schmidt, A., Shakespeare-Lexikon. A complete dictionary of all the English words, phrases and constructions in the works of the poet. 1. Vol. A—L. Berlin. G. Reimer. VIII + 678 s. 8. 4 th.

Pennibibliothek för svenska allmogen i Finland, utg. af Nyländingar:

25. Den fornnordiska gudaläran. Helsingfors. Edlund. 20 s. 12. 15 öre.
26. Om hemlifvet i norden under hednatiden. Ibd. 20 s. 12. 15 öre.
27. Sagor från nordens forntid. Ibd. 20 s. 12. 15 öre.
28. Om Island och dess betydelse för nordens historia. Ibd. 20. s. 12. 15 [illegible]

VI. Andre ældre og nyere sprog.

(Forfattere, grammatik og lexikografi, antikviteter, litteraturhistorie osv.)

Dunker, Max, Geschichte des Alterthums. 1. Bd. 4. Aufl. Leipzig. Duncker u. Humblot. 8. n. 2 th. 20 ngr.

Lenormant, F., Les premières civilisations, études d'histoire et d'archéologie. 2 vol. Paris. Maisonneuve et Co. 876 s. 8. 15 fr.

Kâlidâsa, Meghadûta der Wolkenbote. Gedicht m. krit. Anmerkgen u. Wörterb. hrsg. v. A. F. Stenzler. Breslau. Mälzer. VI + 74 s. 8. n. 1 th. 15 ngr.

Delbrück, B., Das altindische Verbum aus den Hymnen d. Rigveda seinem Baue nach dargestellt. 8. Halle. Bchdl. d. Waisenh. VIII + 248 s. 8. n. 2 th.

Garcin de Tassy, M., La langue et la littérature hindoustanies en 1873, revue annuelle. Paris. Maisonneuve. 8. 2 fr. 50 c.

Pischel, R., De grammaticis prâcriticis. (Inaug.-diss.) Breslau. Gosohorsky. 43 s. 8. n. 15 ngr.

Boehtlingk, O., u. R. Roth, Sanskrit-Wörterbuch hrsg. v. der kaiserl. Akad. d. Wiss. 52.—54. Lfg. 7. Thl, Sp. 641—1120. St. Petersburg. (Leipzig. Voss.) Imp. 4. à n. 1 th. (1—54: n. 54 th. 27 ngr.)

Grassmann, H., Wörterbuch zum Rig-Veda. 3. Lfg. S. 577—864. Leipzig. Brockhaus. 8. 1 th. 20 ngr.

Schneiderwirth, J. H., Die Parther oder das neupersische Reich unter den Arsaciden nach griech.-röm. Quellen. Heiligenstadt. Dunkelberg. 201 s. 8. 4 mk.

Thomas, Ed., Numismatic and other antiquarian Illustrations of the Sassanians in Persian. London. 8. 3 th.

Recueil de chansons populaires grecques, publiées et trad. pour la prem. fois p. E. Legrand. Paris. Maisonneuve et Co. XLIII + 376 s. 8. 15 fr.

Geldart, E. M., The modern greek language in its relation to the ancient Greek. London. Macmillan. 8. 4 sh. 6 d.

Sophianos, N., Grammaire du grec vulgaire et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque sur l'éducation des enfants, publiées par Émile Legrand. Paris. 123 s. 8. 2 th. 15 ngr.

Βικέλας, Δ., Περὶ Βυζαντινῶν, μελέτη. London. Williams & Norgate. 8. 5 sh.

Miklosich, Vergleich. Grammatik der slavischen Sprachen. IV. Syntax. 6. u. 7. (Schluss-) Lfg. Wien. Braumüller. XII + S 641—896. 8. n. 3 th. 16 ngr.

Krek, Fr., Einleitung in die slavische Literaturgeschichte u. Darstellung ihrer älteren Perioden. 1. Thl. Einleit. in d. slav. Literaturgesch. Graz. Leuschner u. Lubensky. VII + 336 s. 8. n. 2 th. 20 ngr.

Kurschat, Fr., Wörterbuch der littauischen Sprache. 1. Thl., Deutsch-littau. Wörterb. 2. Bd. Schluss-Hft. Halle. Bchdl. d. Waisenh.

Taylor, Isaac, Etruscan Researches. London. 386 s. 8. 5 th. 18 ngr.

Leland, C. G., English Gipsies and their language. 2. ed. London. Longmans. 8. 7 sh. 6 d.

Borrow, G., Romana Laro-Lil. Word-book of the Romany or Engl. Gypsy language. London. 332 s. 8. 4 th. 6 ngr.

Van Eys, W. J., Dictionnaire basque-français. Paris. Maisonneuve et Co. 8. 25 fr.

Dümichen, Die erste bis jetzt aufgefundene sichere Angabe über die Regierungszeit eines ägyptischen Königs aus dem alten Reich. Leipzig. Engelmann. 16 ngr.

Volck, Wilh., Die Bedeutung der semitischen Philologie f. die alttestamentliche Exegese. Akadem. Festrede. 2. durchges. Aufl. Dorpat. Glaeser. 34 s. 8. n. 5 ngr.

Praetorius, Frz., Beiträge zur Erklärung der himjarischen Inschriften. 3. Hft. (Anh.: Über eine palmyren. Inschr.) Halle. Bchdl. d. Waisenh. XII + 57 s. 8. (à) n. 15 ngr.

Schrader, E., Die Höllenfahrt der Istar. Ein altbabylon. Epos. Nebst Proben assyr. Lyrik. Text, Uebersetzg., Commentar u. Glossar. Giessen. Ricker. 153 s. 8. 1 th. 10 ngr.

Merx, Ad., Neusyrisches Lesebuch. Texte im Dialecte von Urmia gesammelt, übers. u. erklärt. Breslau. (Giessen. Ricker.) 64 s. 4. n. 1 th. 10 ngr.

Koch, A., Der semitische Infinitiv. Eine sprachwissenschaftl. Untersuchung. Stuttgart. Schweizerbart. 71 s. 8. n. 16 ngr.

Buxtorfii lexicon chaldaicum talmudicum et rabbinicum. Denuo ed. et annotatis auxit Bern. Fischer. Fasc. 32. S. 1209—1248. Leipzig. M. Schäfer. 4. à n. 15 ngr.

Wahrmund, A., Handwörterbuch der neuarabischen u. deutschen Sprache. I. Bd. Neuarab.-deutscher Thl. 1. Abth. 1. Hälfte u. 2. Abth. 1. Hälfte. à 400 s. à n. 3 th. II. Bd. Deutsch-neuarab. Thl. 560 s. n. 4 th. 10 ngr. Giessen. Ricker. 8.

Lenormant, F., Les sciences occultes en Asie: la magie chez les Chaldéens et les origines accadiennes. Paris. Maisonneuve et Co. X + 363 s. 8. 6 fr. 50 c.

Ménant, J., Annales des rois d'Assyrie, traduites et mises en ordre sur le texte assyrien. Paris. Maisonneuve et Co. VIII + 312 s. 8. av. 7 cartes. 15 fr.

Adam, L., De l'harmonie des voyelles dans les langues ouralo-altaïques. Paris. Maisonneuve et Co. 8. 3 fr. 50 c.

Ujfalvy de Mezo-Kovesd, Ch. E. de, Mélanges altaïques. VIII. Paris. 205 s. 8.

Ahlman, F., Svensk-finsk och finsk-svensk ordbok. 2 delar. Helsingfors. Edlund. IX + 888 + 580 s. 12. (12 mark) 9 kr.

Donner, O., Vergleich. Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. I. Helsingfors. Frenckell o. S. (Leipzig. Brockhaus.) 192 s. n. 1 th. 20 ngr.

Rosny, L. de, A grammar of the chinese language. I. Paris. Maisonneuve et Co. 56 s. 8. 3 fr.

VII. Pædagogik og skolevæsen.

Arnold, M., The higher schools and universities in Germany. London. Macmillan. 8. 6 sh.

Ascher, F., Die Erziehung der Jugend. Ein Hdb. für Eltern u. Erzieher. Berlin. Berggold. 228 s. 8. 1 th. 7½ ngr.

Baudrillart, H., La famille et l'éducation en France dans leur rapports avec l'état de la société. Paris. Didier. 12. 3 fr. 50 c.

Blackie, J. S., On selfculture, intellectual, physical and moral. A Vade Mecum for young men and students. Edinburgh. Edmonston. 91 s. 8. 2 sh. 6 d.

Bréal, M., Quelle place doit tenir la grammaire comparée dans l'enseignement classique? Paris. Didier. 16 s. 8.

Guimps, R. de, Histoire de Pestalozzi, de sa pensée et de son oeuvre. Lausanne. 348 s. 8. 2 th.

Hanschmann, A. B., Friedrich Fröbel. Die Entwickelung seiner Erziehungsideen in seinem Leben. Nach authentischen Quellen. Eisenach. Bacmeister. XX + 480 s. 8. 2 th. 10 ngr.

Herbart, Joh. Fr., Pädagogische Schriften in chronologischer Reihenfolge hrsg., mit Einleit. u. s. w. vers. v. O. Willmann. 1. Bd. Leipzig. Voss. LXII + 613 s. 8. n. 2 th. 20 ngr.

Jolly, J., Schulgrammatik und Sprachwissenschaft. Studien üb. d. Neugestaltung d. grammat. Unterrichts nach den Ergebnissen der vergleich. Sprachwissenschaft. München. Th. Ackermann. VI + 92 s. n. 16 ngr.

Kelle, Joh., Das Unterrichtswesen in Oesterreich 1848—73. Eine Rede. Prag. Calve. 33 s. 8. n. 8 ngr.

Lantoine, H., Histoire de l'enseignement secondaire en France au XVIIe siècle. Paris. Thorin. 8. 6 fr.

Lattmann, J., Die Reorganisation d. Realschulwesens u. Reform d. Gymnasiums. I—II. Göttingen. Vandenhoeck u. Ruprecht. 144 s. 8. n. 24 ngr.

Lauckhard, Bilder aus dem Schulleben. Wien. Pichler. 163 s. 8. n. 24 ngr.

Molnár, A., Pädagog. Studien in der Schweiz und in Baiern. Im Auftrage d. k. ungar. Unterrichtsministeriums. 2. Ausg. Pest. Aigner. 346 s. 8. n. 1 th. 10 ngr.

Perthes, H., Zur Reform d. latein. Unterrichts auf Gymnasien u. Realschulen. Berlin. Weidmann. 22 s. 8. n. 2 ngr.

Peter, Carl, Ein Vorschlag zur Reform unserer Gymnasien. Jena. Mauke. V + 88 s. 8. n. 15 ngr.

Rigg, J. H., National education and public elementary schools. London. Isbister. 8. 12 sh.

Schumann, J. Ch. G., Lehrbuch der Pädagogik. 1. Thl. Hannover. Meyer. VIII + 331 s. 8. 1 th.

Simon, Jules, La réforme de l'enseignement secondaire. Paris. Hachette. 436 s. 8. 6 fr.

Bøger indsendte til redaktionen.

Pedagogisk tidskrift. Utg. af *H. F. Hult* och *Ernst G. F. Olbers*. 1874, 4. hft. (Augusti) og 5. hft. (Oktober). Halmstad. Utgifvarne. 8. — Sagan af Hrana hring. Gefin út af *Þorleifi Jónssyni* og Þáttr af Þóri hast ok Bárði birtu udg. af samme. Kaupmannahöfn. 1874. 34 + 13 s. 12. — Homiliu-Bók. Isländska homilier efter en handskrift från tolfte århd. utg. af Dr. *Theodor Wisén* prof. v. univ. i Lund. Isländska skinnboken 15 qv. å Kungl. Bibliotheket i Stockholm. Lund. 1872. XVIII + 220 s. 8. — Fortællinger og Sagaer, fortalte for Børn i Hjemmet og paa Skolen af *H. H. Lefolii*, Rektor. 2. Sml. 2. Udg. Kbhvn. Reitzel. 1874. VI + 345 s. 8. — *Ludv. F. A. Wimmer*, Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden. Med 3 tavler og afbildninger i teksten. Kbhvn. V. Prior. 1874. 270 s. 8. — *Ludv. F. A. Wimmer*, Fornnordisk Formlära. Svensk, omarbetad upplaga. Lund. Gleerup. 1874. VI + 179 s. 8. — *N. W. T. Bondesen*, Ledetraad ved den grammatiske Undervisning i Modersmaalet. 4. Opl. Kbhvn. Reitzel. 1874. 88 + IV s. 8. — Dansk Sproglære til Skolebrug af *N. E. Øllgaard*, Kand. theol., Lærer ved Hjörring Realskole. Kbhvn. Reitzel. 1874. IV + 73 s. 8. — Norske Stilopgaver. Samlede og udgivne af *A. E. Eriksen*. Kristiania. P. T. Malling. 1874. IV + 52 s. 8. — *C. F. Allen*, Lærebog i Danmarks Historie til Skolebrug. 12. Udg. (ved *J. A. Fridericia*). Kbhvn. Reitzel. 1874. IV + 232 s. 8. (Med en stamtavle over Danmarks konger.) — *Joh. Forchhammer*, Lat. Stiløvelser nærmest for Latinskolernes anden Klasse. Kbhvn. Reitzel. 1874. 64 s. 8. — Udvalg af latinske Ord og Talemaader. Til Skolebrug af *C. Kerrn* og *C. P. J. Krebs*, Overlærere ved Metropolitanskolen. Kbhvn. Reitzel. 1874. IV + 55 s. 8. — Ordbog til Rungs »tydske Læsebog for de lavere Klasser«. Med Angivelse af Substantivernes Kjøn og Deklination. Udarbejdet af *Cl. Funch*, Professor, fhv. Overlærer ved Kathedralskolen i Aarhus. 9. forbedr. Udg. Kbhvn. Reitzel. 1874. II + 87 s. 8. — Nogle Stil- og Taleøvelser i Engelsk. Af *D. F. Knudsen*, Adjunkt. Kristiania. I. W. Cappelen. 1874. 50 s. 8. — *H. G. Bohr*, Forberedende Lærebog i Verdenshistorien. 2. Afsnit. Fortællinger og Skildringer af Middelalderens Historie. Kbhvn. Reitzel. 1874. IV + 119 s. 8. — *Georg Bohr*, Indbydelsesskrift til d. v. Westenske Inst.'s Examiner 1874. Kbhvn. 32 s. 8. — Johan Amos Comenius's Moderskole eller Vejledning til Børns Opdragelse og Øvelse i Hjemmet i de første 6 Aar, efter den tyske Udg. af 1636 og den latinske af 1657, oversat paa Dansk af *Jean Pio*. Kbhvn. Jespersen. 108 s. 16. — Zeitschrift für vergleichende sprachforschung hrsg. v. Dr. *Adalbert Kuhn*. Bd. XXII. N. f. bd. II, 3.—5. hft. Berlin. Dümmler. 1874. 8. — Zeitschrift für deutsche philologie hrsg. v. Dr. *Ernst Höpfner* und Dr. *Julius Zacher*.

5. Bd. 4. hft. Halle. Bchdl. d. Waisenh. 1874. 8. — Tidskrift utg. af *Pedagogiska föreningen i Finland.* 1874. 3.—5. hft. Helsingfors. 8. — Annual report of the board of regents of the Smithsonian institution for the year 1872. Washington. 1873. 456 s. 8. — *Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς*, Aristotelis de arte poetica liber, iterum rec. et adnot. crit. aux. *Johannes Vahlen.* Berolini apud Franciscum Vahlenum. 1874. XV + 246 s. 8. — Étude sur Marcus Agrippa par *Adhémar François Motte* docteur en philosophie et lettres et candidat en droit. Gand & Paris. Librairie C. Muquardt & Maisonneuve et Co. 1872. XV + 256 s. 8. — Schulausgabe des Nibelungenlieds in der ältesten Gestalt hrsg. u. mit einem Wörterbuch versehen v. *Adolf Holtzmann.* 3. umgearb. Aufl. besorgt durch *Alfred Holder.* Stuttgart. J. B. Metzler'sche Bchdl. 1874. XVI + 376 s. 8.

